

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**TİCARİ LIBERALİZM KURAMI ÇERÇEVESİNDE TÜRK TİCARET
DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

İnan YILDIRIMLIDAL

Doktora Tezi

Ankara, 2023

TİCARİ LİBERALİZM KURAMI ÇERÇEVESİNDE TÜRK TİCARET
DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnan YILDIRIMLIDAL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

İnan YILDIRIMLIDAL tarafından hazırlanan “TİCARİ LİBERALİZM KURAMI ÇERÇEVESİNDE TÜRK TİCARET DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ” başlıklı bu çalışma, 20/01/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Danışman)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Üye)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Üye)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Üye)

Bu tez çalışmasında Sayın (Unvanı, Adı ve Soyadı) Ortak Danışman olarak görev almıştır.

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

İnan YILDIRIMLIDAL

1 “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Bican şAHİN danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

İnan YILDIRIMLIDAL

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın her aşamasında yardım, öneri ve desteklerini esirgemedен beni yönlendiren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Bican ŞAHİN'e, bilgi ve tecrübelerini aktararak yoluma ışık tutan Ticaret Bakanlığı'nda görevli kıymetli amirlerim ve mesai arkadaşlarıma ve doktora çalıőmalarım süresince desteğini esirgemeyen başta Eőim Ezgi YILDIRIMLIDAL olmak üzere kıymetli aileme teşekkür ederim.

ÖZET

YILDIRIMLIDAL, İnan. *Ticari Liberalizm Kuramı Çerçevesinde Türk Ticaret Diplomasisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Yakın dönemde ortaya konan bazı çalışmalar, ticaret ile barış ve işbirliği arasındaki ilişkiyi ülkelerin siyasi rejimleri ve yönetim tarzları ile ilişkilendirmiş, demokratik rejimlerin ticaretin getirdiği kazançları koruma noktasında otoriter rejimlere göre daha istekli olduğunu ortaya koymuştur. Bu tezde, söz konusu akademik çalışmalardan yola çıkılarak, Türkiye'nin 1999-2019 yılları arasında, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa, Hollanda, İran, İsrail, Mısır, Rusya Federasyonu ve Suudi Arabistan ile siyasi ve ticari ilişkileri incelenmiş, bahse konu dönemde ortaya çıkan siyasi krizlerin ticari ilişkilere ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla sahada yapılan ticaret diplomasisi faaliyetlerine nasıl etki ettiği irdelenmiştir. Tez kapsamında yapılan araştırmalar Türkiye'nin demokratik ülkeler ile yaşadığı krizlerin ticarete ve ticaret diplomasisi faaliyetlerine olumsuz bir etkide bulunmadığını, ancak otoriter ülkelerle yaşanan krizlerin hem ticareti hem de ticaret diplomasisi faaliyetlerini olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Çalışmada yer alan tespit ve değerlendirmeler dış ticaret rakamları, yatırımlar ve kişi hareketlerine bakılmak suretiyle oluşturulmuş, kriz dönemlerinde söz konusu ülkelerde görev yapan ticaret diplomatlarının aktardıkları ile doğrulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ticaret, Barış, Ticaret Diplomasisi, Ticari Liberalizm

ABSTRACT

YILDIRIMLIDAL, İnan. Assessment of Turkish Commercial Diplomacy Activities Within the Framework of Commercial Liberalism Theory, PhD Thesis, Ankara, 2023.

Recent studies have associated the relationship between trade, peace and cooperation to the political regimes of countries. These studies have revealed that democratic regimes are more willing to protect the gains of trade than authoritarian regimes. In this thesis, based on these academic studies, Türkiye's political and commercial relations with the United States of America, Germany, China, France, the Netherlands, Iran, Israel, Egypt, the Russian Federation and Saudi Arabia between 1999-2019 have been examined. Beside, how the political crises that emerged in the aforementioned period affected the commercial relations and the commercial diplomacy activities carried out in the field in order to develop commercial relations has been discussed. Research carried out within the scope of this thesis has revealed that the crises experienced by Türkiye with democratic countries do not have a negative effect on trade and trade diplomacy activities, but the crises with authoritarian countries negatively affect both trade and trade diplomacy activities. The determinations and evaluations in the study were created by examining foreign trade figures, investments and person movements and were confirmed through interviews with trade diplomats working in the countries during crisis periods.

Keywords: Trade, Peace, Trade Diplomacy, Commercial Liberalism

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xii
TABLolar.....	xiv
GRAFİKLER.....	xv
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMA BİLGİLERİ	5
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI ve KAPSAMI	5
1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	8
1.3. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN TOPLANMASI VE ANALİZİ	8
1.4. ARAŞTIRMANIN KISITLARI.....	10
1.5. ARAŞTIRMANIN ÖZGÜN DEĞER KATKI ve BEKLENTİLERİ	12
2. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	14
2.1. TEORİK ÇERÇEVE: TİCARİ LİBERALİZM.....	14
2.1.1. Ticari Liberalizm	14
2.1.2. Ticari Liberalizme İlişkin Erken Dönem Yaklaşımlar	16
2.1.3. Ticari Liberalizme İlişkin Güncel Çalışmalar	19
2.1.4. Ticari Liberalizm Literatürüne İlişkin Genel Değerlendirme.....	36
2.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TİCARET DİPLOMASİSİ.....	38
2.2.1. Ticaret Diplomasisi: Teori ve Uygulama	38
2.2.1.1. Temel Kavramlar	39
2.2.1.1.1. Diplomasisi.....	39
2.2.1.1.2. Ekonomik Diplomasisi	40
2.2.1.1.3. Ticaret Diplomasisi.....	41

2.2.1.2. Ticaret Diplomasisinin Tarihsel Sürecine İlişkin Kısa Bir Değerlendirme	44
2.2.1.3. Ticaret Diplomasisinin Çıktıları	48
2.2.1.4. Ticaret Diplomasisinin Aktörleri	50
2.2.1.5. Ticaret Diplomatlarının Görevleri	52
2.2.1.6. Ticaret Diplomasisinin Başarısını Etkileyen Faktörler.....	54
2.2.1.7. Ticaret Diplomasisine İlişkin Önceki Dönem Çalışmalar	58
2.2.2. Dünyada Ticaret Diplomasisi: Ülke Örnekleri	60
2.2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri.....	62
2.2.2.2. Birleşik Krallık	68
2.2.2.3. Kanada	71
2.2.2.4. Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler.....	73
2.2.2.5. Diğer Bazı Ülke Örnekleri.....	80
2.2.3. Türkiye'nin Ticaret Diplomasisi: Tarihçe, Kurumsal Yapı ve Uygulama Örnekleri	85
2.2.3.1. Tarihsel Gelişime Dair Özet Bilgi	86
2.2.3.2. Türk Ticaret Diplomasisi Kurumları	91
2.2.3.2.1. Dışişleri Bakanlığı	91
2.2.3.2.2. Ticaret Bakanlığı	92
2.2.3.2.3. Hazine ve Maliye Bakanlığı	94
2.2.3.2.4. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.....	94
2.2.3.2.5. Cumhurbaşkanlığı'na Bağlı İdareler	95
2.2.3.2.6. Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Yurt Dışı Teşkilatları.....	95
2.2.3.2.7. Türkiye İhracat Kredi Bankası Anonim Şirketi.....	97
2.2.3.2.8. Sivil Toplum Kuruluşları ve Sektör Temsilcileri	97
2.2.3.2.8.1. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu	98
2.2.3.2.8.2. Türkiye İhracatçılar Meclisi	101
2.2.3.2.8.3. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği	102
2.2.3.2.8.4. Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği.....	103
2.2.3.2.8.5. Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği.....	104
2.2.3.3. Türk Ticaret Diplomasisi Yapılanmasına İlişkin Değerlendirme.....	104
3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI: TÜRK TİCARET DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME	107

3.1. DÖNEMİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRME (1999-2019).....	107
3.2. TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİK KURUMLARIN, DÜZENİN VE HAKLARIN GELİŞTİĞİ SEÇİLİ ÜLKELER İLE İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİN TİCARETE ETKİLERİ (1999-2019).....	110
3.2.1. Türkiye – Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri	111
3.2.1.1. İlişkilerin Tarihsel Arka Planı	111
3.2.1.2. 11 Eylül Olayları ve 2000’lerin Başında Türk-Amerikan İlişkileri.....	112
3.2.1.3. Irak’ın İşgali, Türkiye’nin İşgale İlişkin Politikası ve Türkiye-ABD İlişkilerine Etkisi.....	115
3.2.1.4. Türkiye-ABD Stratejik Ortaklığı ve Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi.....	120
3.2.1.5. Barack Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri	121
3.2.1.6. Donald Trump Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri	125
3.2.1.7. Türkiye ile ABD Arasındaki İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri	130
3.2.2. Türkiye – İsrail İlişkileri.....	139
3.2.2.1. İlişkilerin Tarihsel Arka Planı	139
3.2.2.2. 2000’li Yıllarda Türkiye- İsrail İlişkileri: Krizler Dönemi.....	143
3.2.2.3. Mavi Marmara Olayı ve İlişkilerde Kopuş.....	149
3.2.2.4. İkili İlişkilerde Kısa Süren Normalleşme	152
3.2.2.5. Türkiye ile İsrail Arasındaki İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri	153
3.2.3. Türkiye – Almanya İlişkileri	162
3.2.3.1. Tarihi Arka Plan	162
3.2.3.2. 2000 Sonrası Türk-Alman İlişkileri.....	166
3.2.3.3. 15 Temmuz Sonrası Türk-Alman İlişkileri: Krizler Dönemi	167
3.2.3.4. Türkiye-Almanya İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri.....	170
3.2.4. Türkiye – Hollanda İlişkileri	179
3.2.4.1. Tarihi Arka Plan	180
3.2.4.2. 2017 Krizine Kadar Türkiye-Hollanda İlişkileri	180
3.2.4.3. 2017 Krizi ve İlişkilerde Kopma	182
3.2.4.4. Türkiye-Hollanda İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri.....	184
3.2.5. Türkiye – Fransa İlişkileri	193
3.2.5.1. Tarihi Arka Plan	193

3.2.5.2. 2000’li Yıllar: Ermeni Meselesinin Gölgesinde Türk-Fransız İlişkileri.	196
3.2.5.3. Nicolas Sarkozy Döneminde Türkiye-Fransa İlişkileri	197
3.2.5.4. François Hollande Dönemi: İlişkilerde İyileşme	200
3.2.5.5. Emmanuel Macron Dönemi Türkiye-Fransa İlişkileri	202
3.2.5.6. Türkiye-Fransa Ekonomik ve Ticari İlişkileri	203
3.3. TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİK DÜZENİN YETERLİ ÖLÇÜDE YERLEŞMEDİĞİ SEÇİLİ OTORİTER ÜLKELER İLE İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİN TİCARETE ETKİLERİ (1999-2019)	211
3.3.1. Türkiye – Rusya Federasyonu İlişkileri.....	212
3.3.1.1. Tarihi Arka Plan	212
3.3.1.2. 2000’li Yıllarda Türk-Rus İlişkileri.....	215
3.3.1.3. Türk-Rus İlişkilerinde Suriye Gerginliği ve Uçak Krizi	218
3.3.1.4. İlişkilerde Yeniden Normalleşme	222
3.3.1.5. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji	224
3.3.1.6. İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri.....	226
3.3.2. Türkiye – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri	237
3.3.2.1. Tarihi Arka Plan	238
3.3.2.2. 2000’li Yıllarda Türkiye-ÇHC İlişkileri.....	240
3.3.2.3. Kuşak ve Yol Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkileri	243
3.3.2.4. 2015 Sonrası Türkiye-ÇHC İlişkileri.....	244
3.3.2.5. Türkiye-ÇHC İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri	246
3.3.3. Türkiye – İran İslam Cumhuriyeti İlişkileri.....	255
3.3.3.1. İlişkilerin Tarihsel Arka Planı	255
3.3.3.2. 2000’li Yıllarda Türkiye-İran İlişkileri.....	258
3.3.3.3. Türkiye-İran İlişkilerinde Yeni Gündem: Arap Baharı	261
3.3.3.4. Türkiye-İran İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri	265
3.3.4. Türkiye – Suudi Arabistan İlişkileri	275
3.3.4.1. Tarihi Arka Plan	275
3.3.4.2. AK Parti Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri.....	277
3.3.4.3. Katar ve Kaşıkçı Krizleri: İlişkilerde Bozulma	282
3.3.4.4. Türkiye – Suudi Arabistan İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri ...	283
3.3.5. Türkiye – Mısır İlişkileri	293
3.3.5.1. Tarihi Arka Plan	294

3.3.5.2. 2002 Sonrası Türkiye-Mısır İlişkileri	296
3.3.5.3. Arap Baharı Olayları ve İlişkilerde Gergin Dönem.....	297
3.3.5.4. Türkiye – Mısır İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri	300
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	313
KAYNAKÇA	326
EKLER.....	360

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
ASALA	: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu Terör Örgütü
AUSTRADE	: Avustralya Ticaret ve Yatırım Komisyonu
BM	: Birleşmiş Milletler
CCE	: Conseillers du Commerce extérieur de la France
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DEAŞ	: Irak Şam İslam Devleti Terör Örgütü
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DFAIT	: Department of Foreign Affairs and International Trade
DIT	: Department of International Trade
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
G20	: Group of 20
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
ICE	: İtalyan Ticaret ve Yatırım Ajansı
ICEX	: İspanya İhracat ve Yatırımlar Kurumu
IMF	: International Monetary Fund
ITA	: International Trade Administration
ITC	: International Trade Center
ITPC	: Indonesian Trade Promotion Center
JETCO	: Ortak Ekonomik ve Ticaret Komitesi
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

KOTRA	: Kore Ticaret ve Yatırım Teşvik Ajansı
MAECI	: İtalyan Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı
MATRADE	: Malezya Dış Ticareti Geliştirme Kurumu
MITI	: Malezya Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
PJAK	: Kürdistan Özgür Yaşan Partisi Terör Örgütü
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi Terör Örgütü
PYD/YPG	: Suriye Demokratik Birlik Partisi/Halk Savunma Birlikleri Terör Örgütü
SECO	: İsviçre Ekonomik İşler Devlet Sekreteryası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TCI	: Team Canada
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TD	: Ticaret Diplomatu
THY	: Türk Hava Yolları
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPCC	: Trade Promotion Coordinating Committee
TTA	: Tercihli Ticaret Anlaşması
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği
USTDA	: ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı
USTR	: The Office of the United States Trade Representative

TABLOLAR

Tablo 1: Türkiye-ABD Dış Ticaret	131
Tablo 2: ABD’de Yerleşik Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye’deki Yatırımları..	134
Tablo 3: Türkiye’yi Ziyaret Eden ABD Vatandaşları	136
Tablo 4: Türkiye-İsrail Dış Ticaret	154
Tablo 5: İsrail’de Yerleşik Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye’deki Yatırımları	157
Tablo 6: Türkiye’yi Ziyaret Eden İsrail Vatandaşları	159
Tablo 7: Türkiye-Almanya Dış Ticaret	172
Tablo 8: Almanya’da Yerleşik Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye Yatırımları ..	175
Tablo 9: Türkiye’yi Ziyaret Eden Alman Vatandaşları	176
Tablo 10: Türkiye-Hollanda Dış Ticaret	186
Tablo 11: Hollanda’da Yerleşik Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye Yatırımları	190
Tablo 12: Türkiye’yi Ziyaret Eden Hollanda Vatandaşları	192
Tablo 13: Türkiye-Fransa Dış Ticaret	205
Tablo 14: Fransa’da Yerleşik Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye Yatırımları	207
Tablo 15: Türkiye’yi Ziyaret Eden Fransız Vatandaşları	209
Tablo 16: Türkiye-Rusya Federasyonu Dış Ticaret	228
Tablo 17: Rusya’da Yerleşik Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye Yatırımları	234
Tablo 18: Türkiye’yi Ziyaret Eden Rus Vatandaşları	236
Tablo 19: Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticaret	248
Tablo 20: Çin’de Yerleşik Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye Yatırımları	252
Tablo 21: Türkiye’yi Ziyaret Eden Çin Vatandaşları	253
Tablo 22: Türkiye-İran Dış Ticaret	268
Tablo 23: İran’da Yerleşik Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye Yatırımları	272
Tablo 24: Türkiye’yi Ziyaret Eden İran Vatandaşları	273
Tablo 25: Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticaret	285
Tablo 26: Suudi Arabistan’daki Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye Yatırımları	291
Tablo 27: Türkiye’yi Ziyaret Eden Suudi Arabistan Vatandaşları	292
Tablo 28: Türkiye-Mısır Dış Ticaret	302
Tablo 29: Mısır’da Yerleşik Gerçek/Tüzel Kişilerin Türkiye Yatırımları	307
Tablo 30: Türkiye’yi Ziyaret Eden Mısır Vatandaşları	308
Tablo 31: Ticaret Diplomatları ile Yapılan Görüşmelerin Çıktıları	310

GRAFİKLER

Grafik 1: Türkiye-ABD Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	132
Grafik 2: Türkiye-ABD Dış Ticaret Payları	133
Grafik 3: Türkiye-İsrail Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	156
Grafik 4: Türkiye-İsrail Dış Ticaret Payları	157
Grafik 5: Türkiye-Almanya Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	173
Grafik 6: Türkiye-Almanya Dış Ticaret Payları	174
Grafik 7: Türkiye-Hollanda Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	187
Grafik 8: Türkiye-Hollanda Dış Ticaret Payları	188
Grafik 9: Türkiye-Fransa Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	206
Grafik 10: Türkiye-Fransa Dış Ticaret Payları	207
Grafik 11: Türkiye – Rusya Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	230
Grafik 12: Türkiye – Rusya Dış Ticareti Payları	230
Grafik 13: Türkiye-ÇHC Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	249
Grafik 14: Türkiye-ÇHC Dış Ticaret Payları	250
Grafik 15: Türkiye-İran Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	269
Grafik 16: Türkiye-İran Dış Ticaret Payları	270
Grafik 17: Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	286
Grafik 18: Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticaret Payları	287
Grafik 19: Türkiye-Mısır Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri	304
Grafik 20: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Payları	304

GİRİŞ

“Nerede yumuşak huylu insanlar varsa orada ticaret vardır; nerede ticaret varsa orada insanlar yumuşak huylu olurlar.”

Montesquieu

Kazanç amacıyla yürütülen alım satım etkinlikleri¹ olarak tanımlanan ticaret, tarih boyunca insanların birbirleriyle ilişki kurduğu her dönemde var olmuştur. Değiş tokuş ile başlayan ticari faaliyetler, tarımın ve teknolojinin gelişmesine paralel olarak çağlar boyunca gelişimini sürdürmüştür; ticaret bugün itibarıyla dünya ekonomik düzeninin merkezine yerleşmiştir. Artık ülkelerin gelişmesi, refahın artması ve kaynaklara kolay erişimin yolu, ticaretten ve ticaret ile kurulan karşılıklı bağlardan geçmektedir.

Bugünün gelişmiş ticaret sistemi sayesinde üretilen her yeni ürün ve hizmet çok kısa sürede dünyanın her köşesine ulaşmakta, tüketiciler ihtiyaçlarına en uygun ürünü ve hizmeti kolaylıkla temin etmektedirler. Bankacılık ve ödeme sistemlerindeki gelişmeler üretilen ürün ve hizmetlerin bedellerinin de kolay bir şekilde gideceği adrese ulaştırılmasını mümkün kılmıştır. Bugün gelinen noktada ticaret, dünyanın pek çok gelişmiş ülkesinde hızlı, kolay ve güvenilir hale gelmiş, çoğu gelişme yolundaki ülkeler ile en az gelişmiş ülkelerde ise ticaretin daha hızlı, kolay ve güvenilir hale getirilmesi öncelikli hedefler arasında koyulmuştur.

2020 yılı ve devamında dünya ekonomisi önemli sınamalardan geçmiştir. Bir yandan 2019 yılının sonu itibarıyla başlayan Covid-19 pandemisi ve sonrasında oluşan tedarik zinciri bozulmalarıyla başa çıkılmaya çalışılırken, diğer yandan Ukrayna-Rusya krizinin getirdiği bölgesel istikrarsızlıkla mücadele edilmiştir. Türkiye'nin seçili on ülke ile olan ticari ilişkilerini inceleyen ve bu ilişkileri siyasetin krizleri ile birlikte yorumlamaya çalışan bu çalışma, 1999-2019 yılları arasını kapsamış, bir başka deyişle pandemi ve sonrasında yaşanan ekonomik sorunlardan bağımsız bir değerlendirme yapılmasını mümkün kılmıştır.

¹ Türk Dil Kurumu. (t.y.). Erişim: 15 Ağustos 2022, <https://sozluk.gov.tr/>

2019 yılı sonu itibariyle dünya ekonomisinin temel gündemleri artan ticari engeller, ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşları, Brexit süreci ve bazı jeopolitik ve ekonomik belirsizlikler olarak görülmektedir. Söz konusu risk ve belirsizlikler küresel büyümeyi de zayıflatmış, 2019 yılında küresel büyüme bir önceki yıl kaydedilen seviyenin 0,6 puan altına düşerek %2,8 olarak gerçekleşmiştir. Dünya ekonomisindeki bu seyrin, küresel dış ticarete de yansıdığı görülmektedir. Ekonomik faaliyetlerde yaşanan durağanlık, artan korumacı eğilimlerle birleşerek 2018 yılı ve sonrasında dünya ticaret hacmi artış oranında bir düşüşe yol açmıştır. 2019 yılında dünya ticaret hacmindeki artış oranı %0,9 seviyesinde gerçekleşmiş, dünya ticaret hacmi 19 trilyon Dolar olarak kaydedilmiştir (International Monetary Fund [IMF], 2020, s. 9).

Dünya ekonomisi 2020 yılında pandeminin etkisini derinden hissetmiş, neredeyse her göstergede büyük gerilemeler kaydedilmiştir. 2021 yılında kısmi bir toparlanma yaşanmışsa da jeopolitik risklerdeki artışın bir sonucu olarak 2022 yılına bir önceki yıla göre daha karamsar bir tablo hâkim olmuştur. Küresel üretim, Çin ve Rusya'daki kriz ve kapanmaların sonucu daralmış, pandemi nedeniyle zaten zayıflamış olan dünya ekonomisi, yeni bazı sınamalar ile başa çıkmak zorunda kalmıştır. Dünya çapında beklenenden daha yüksek seyreden enflasyon, Çin'de Covid-19 salgınlarının devamı niteliğindeki kapanmalar ve Ukrayna'daki savaşın olumsuz etkileri 2022 yılının öne çıkan bazı risk ve sınamaları olmuştur (IMF, 2022, s. 1-2).

Dünya ekonomisinin 2020 yılı itibariyle girdiği yeni dönem, temel ekonomik göstergeler açısından gelecekte yapılacak çalışmalar için önemli bir kırılma noktası teşkil edecektir. Bu anlamda çalışma kapsamında en yakın tarih olarak 2019 yılının sonu belirlenmiştir. 1999-2019 yılı dünya ekonomisi için aradaki 2008 yılı küresel finansal krizi ve onun etkilerinin görüldüğü 2009 yılı hariç tutulduğunda bir gelişme ve ilerleme dönemi olmuştur. Bu durum Türkiye ekonomisinde de benzer şekilde gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) değeri cari fiyatlarla 2019 yılı itibariyle 760,4 milyar Dolar olarak kaydedilmiştir. Dönemin başında, yani 2000 yılında, bu değer 273 milyar Dolar olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinde GSYİH artışı 2000'de %6,9; 2010'da %8,4 ve 2015'te %6,1 olarak kaydedilmiştir. Bu artışın 2016 ve sonrasında nispeten gerilediği görülmektedir. 2016 yılında Türkiye ekonomisi %3,3;

2017 yılında %7,5; 2018 yılında %3,0 ve 2019 yılında %0,9 büyümüştür. Türkiye ekonomisi benzer bir ilerleme ve gelişmeyi ihracatta da kaydetmiştir. Türkiye, 1999 yılına sadece 26,6 milyar Dolar ihracat yapabilmişken, bu değer 2019 yılı itibariyle 171,5 milyar Dolara ulaşmıştır. İhracata dayalı kalkınma modeline geçilen tarihten bu yana Türkiye ekonomisinde ihracat, büyümenin lokomotifi olma rolünü üstlenmiş, Türkiye'nin büyümesi ihracat artışı ile yakından ilişkili olmuştur.²

Çalışmanın kapsadığı 1999-2019 yılları arasındaki dönem, sadece ekonomide değil, Türkiye ve dünya siyasetinde de önemli gelişmelerin kaydedildiği yıllar olmuştur. Dönemin başında ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırıları ve bu saldırıların ardından ABD dış politikasında görülen köklü değişiklik Türkiye'yi yakından etkilemiştir. Irak Savaşı ve Türkiye'nin söz konusu savaşa katılımı, Türkiye ile ABD ilişkilerinin en önemli gündemlerinden biri olmuştur. İsrail ile Filistin konusunun uzantısı olarak yaşanan gerginlikler ve Mavi Marmara olayı, Fransa ile sözde Ermeni soykırımına ilişkin Fransa'nın attığı adımlardan kaynaklı uzaklaşmalar ve Fransa, Almanya ve Hollanda ile Türkiye'deki seçim sürecinin bir uzantısı olarak yaşanan krizler dönemin öne çıkan diğer olaylarıdır. Ayrıca söz konusu dönem, Rusya ile Arap Baharı olayları sonrası uzaklaşma ve uçak krizi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'a yönelik politikaları neticesindeki ortaya çıkan gerginlikler ve İran, Suudi Arabistan ve Mısır ile yine Arap Baharı olaylarından temellenen soğumaların yaşandığı yıllar olmuştur.

Küreselleşmeyle birlikte ekonomilerin birbirleriyle olan yakınlığı ve bağıllığı arttıkça ticaretin de önemi artmış, ticaret, artık sadece getirdiği refah artışı ve ürün ve hizmetlere kolay erişimi mümkün kılmasıyla değil, aynı zamanda kurulmasına katkı verdiği ekonomik ve kültürel bağların ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırması ve barışı teşvik etmesiyle de önem kazanmıştır. Gelişmiş ticari ilişkilere sahip ülkelerin siyaset ile ticaret arasında bir ayrıma giderek, ticari ilişkileri siyasi gerginliklerinden bağımsız tuttuğu görülmektedir.

Ticaret ve barış arasındaki ilişkiyi ve ticaretin ne ölçüde barışa katkı sağladığına dair tartışmaları da ticari liberalizm başlığı altında kapsamına alan liberalizm, en eski ve köklü siyasi düşünce akımlarından biridir. İlk izleri Antik Yunan'da görülmekle birlikte

² Bahsi geçen göstergeler TÜİK ve TCMB veri tabanlarından temin edilmiştir.

liberalizmin modern dönemdeki ilk duraklarına XVII. yüzyılda rastlanmaktadır. Klasik liberalizmin ekonomik ilişkilere ilişkin kurgusunun merkezinde serbest ticaret yer almaktadır. Ticaretin karşılıklı bağımlılığı arttırarak barışa katkı sağlayacağı düşüncesi de klasik liberal düşüncenin uluslararası ticarete ilişkin öngörülerini kapsamaktadır.

Ticari liberalizm kuramının işaret ettiği kuvvetli ticari bağların ve ortak değerlerin çatışmaların önlenmesi ve barışın tesis edilmesine katkı sağladığı varsayımı, ekonomik ve ticari diplomasi kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Ekonomik diplomasi, ekonomik ve ticari bağları geliştirmeye çalışmaktadır. Söz konusu bağlar, sadece ekonomik hedeflerin gerçekleşmesi ile ilgili değil, aynı zamanda istikrarlı siyasi ilişkilerin tesisine de ilgilidir. Ekonomik araçlar kullanılarak bir çatışmanın maliyeti yükseltilmekte, barış ve istikrar bu yolla teşvik edilmektedir (Dorussen, Murshed ve Ward, 2011, s. 150).

Bugün hem Türkiye’de hem de dünyada dış ticaret, çatışma ve barış ilişkisine ilişkin çalışmaların önemi her geçen gün artmaktadır. Ticaret tüm dünyada ekonomik aktivitelerin merkezine yerleşmiş, liberal değerler ışığında yürütülen serbest ticaret sadece refah artışının değil, barışın ve güvenliğin de bir bileşeni haline gelmiştir. Özellikle 2000’li yıllarla birlikte Türkiye ekonomisinde önemli atılımlar gerçekleşmiş, ihracatın ve dış ticaretin önemi sürekli olarak artmıştır.

1. ARAŞTIRMA BİLGİLERİ

Bu bölümde “Ticari Liberalizm Kuramı Çerçevesinde Türk Ticaret Diplomasisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, yöntemi, araştırma verilerinin toplanma ve analiz edilme metotları, kısıtları ile özgün değere katkı ve beklentileri hakkında bilgi verilecektir.

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI ve KAPSAMI

“Ticari Liberalizm Kuramı Çerçevesinde Türk Ticaret Diplomasisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi” başlıklı çalışma, Türkiye’nin 1999-2019 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa, Hollanda, İran, İsrail, Mısır, Rusya Federasyonu ve Suudi Arabistan ile olan ticari ilişkilerini ve bu ülkeler nezdinde yürüttüğü ticaret diplomasisi faaliyetlerini ticari liberalizm kuramı çerçevesinde değerlendirmek üzere hazırlanmıştır. Çalışmada seçili ülkelerin demokratik ilke ve değerleri benimseme seviyeleri ile demokratik kurumları tesis etme düzeylerinin o ülkeler nezdinde yürütülen ticaret diplomasisi faaliyetlerine ne ölçüde etki ettiği analiz edilmektedir.

Ticari liberalizm çatısı altında ortaya konan çalışmalarda da işaret edildiği üzere ülkeler arasındaki ticari ilişkiler karşılıklı bağımlılığı artırmakta, ülkeleri birbirlerine yaklaştırmakta, sadece ekonomik olarak değil, sosyal ve kültürel anlamda da ülkeler arasındaki bağları ve bağlılığı kuvvetlendirmektedir. Bununla beraber, yakın dönem bazı çalışmalar, ticaret ile barış ve işbirliği arasındaki bu ilişkiyi ülkelerin siyasi rejimleri ve yönetim tarzları ile de ilişkilendirmekte, demokratik rejimlerin ticaretin getirdiği kazançları koruma noktasında otoriter rejimlere göre daha istekli olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, özellikle kriz dönemlerinde, liberal demokratik rejimler ticaret ile siyaseti birbirinden ayrı değerlendirerek ticaretin devam etmesi için çabalamakta, ancak otoriter rejimler ticareti de siyasetin bir uzantısı olarak değerlendirerek siyasi krizin etkilerinin ticarete de görülmesini sağlamak yönünde adımlar atmaktadır.

Bu çalışma Türkiye’nin 1999-2019 yılları arasında, seçili 10 ülke ile siyasi ve ticari ilişkilerini incelemekte, bahse konu dönemde ortaya çıkan siyasi krizlerin ticari

ilişkilere ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla sahada yapılan ticaret diplomasisi faaliyetlerine nasıl etki ettiğini irdelemektedir. Çalışmanın amacı Türkiye'nin seçili 10 ülke ile ticaretinin ve Türk ticaret diplomasisi faaliyetlerinin ikili siyasi krizlerden ne ölçüde etkilendiğini ve ortaya çıkan etkinin ülkelerin yönetim tarzları ve rejimleri ile ne ölçüde ilişkili olduğunu tespit etmektir.

Çalışma dönem olarak 1999-2019 yılları arasını kapsamaktadır. Türkiye'yi merkeze alarak, demokratik kurumların, düzenin ve hakların geliştiği Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, Hollanda ve İsrail ile demokratik düzenin yeterli ölçüde gelişmediği Çin, İran, Mısır, Rusya ve Suudi Arabistan ile olan ticari ilişkiler incelenmektedir. Bu kapsamda söz konusu ülkelerle olan ihracat, ithalat, dış ticaret ve pazar payları gibi dış ticaret göstergelerinin yanı sıra ülkelere Türkiye'ye gelen yatırım verileri ve yine ülkelere Türkiye'ye gelen kişilerin sayısı da kapsama alınmıştır.

Çalışma kapsamında seçilen ülkelerin beşi demokratik düzenin ve hakların yeterli oranda geliştiği ülkelere, diğer beşi ise demokratik düzenin gelişmediği ülkelere seçilmiştir. Ülkelerin demokratikleşme seviyelerinin tespitinde *Economist Intelligence Unit* tarafından derlenen Demokrasi Endeksi'nin 2020 yılı raporundan faydalanılmıştır. Bahse konu çalışma kapsamında ülkeler seçim süreci, çoğulculuk, özgürlükler, devletin işleyişi, siyasi katılım ve siyasi kültür gibi demokrasiyi şekillendiren unsurlar göz önüne alınarak 10 üzerinden puanlanmaktadır. 2020 yılı raporunda Hollanda ve Almanya 10 üzerinden sırasıyla 8,9 ve 8,67 puan alarak tam demokrasiler arasında sayılmış; Fransa, ABD ve İsrail ise sırasıyla 7,99; 7,92 ve 7,84 puan ile kusurlu demokrasiler arasında yer almıştır. Diğer taraftan aynı endekste Rusya Federasyonu 3,32 puanla; Mısır 2,93 puanla; Çin Halk Cumhuriyeti 2,27 puanla; İran İslam Cumhuriyeti 2,2 puanla ve Suudi Arabistan ise 2,08 puanla otoriter rejimler olarak tasnif edilmiştir (The Economist Intelligence Unit, 2021, s. 8-13).

Çalışmada ayrıca konunun teorik ve kavramsal çerçeveleri de incelenmiş, teorik çerçeve başlığı altında ticari liberalizm kuramının tarihsel gelişimine ve ticari liberalizm çatısı altında erken dönem ve güncel çalışmalara bakılmıştır. Kavramsal çerçeve bölümünde ise ticaret diplomasisi kavramı irdelenmiş, dünya örneklerine bakılmış ve Türkiye'nin ticaret diplomasisine ilişkin kurumsal yapılanması ele alınmıştır.

Bu çerçevede, çalışmada birincil öncelikle cevabı aranan araştırma soruları aşağıda sıralanmaktadır.

- Türkiye'nin ticaret diplomasisi faaliyetleri siyasi krizlerden nasıl etkilenmektedir?
- Demokratik kurumların, düzenin ve hakların geliştiği ülkelerdeki ticari ilişkiler ve o ülkelerde yürütülen ticaret diplomasisi faaliyetleri siyasi krizlerden ne ölçüde etkilenmiştir?
- Demokratik düzenin yeterli ölçüde gelişmediği ülkelerle olan ticaret ve o ülkelerde yürütülen ticaret diplomasisi faaliyetleri siyasi krizlerden ne ölçüde etkilenmiştir?
- Türk ticaret diplomasisi faaliyetlerinin siyasi krizlerden etkilenme düzeyinde faaliyetlerin yürütüldüğü ülkelerin siyasi rejimlerinin ne derece etkisi vardır?

Yukarıda sayılan öncelikli araştırma sorularının yanı sıra bu çalışma, ikincil olarak aşağıda sıralanan amaçları da gerçekleştirmek üzere hazırlanmıştır.

- Ticari liberal kuramın temel varsayımları, erken dönem örnekleri ve yakın dönem tartışmalarını anlamak.
- Ticaret diplomasisinin temel kavramlarını ve genel çerçevesini ortaya koymak.
- Dünya örneklerini incelemek suretiyle ticaret diplomasisinin yapılış şekillerine ilişkin değerlendirmeler yapmak.
- Türk ticaret diplomasisi faaliyetlerinin tarihsel gelişimini ve bugünkü kurgusunu incelemek.
- Türkiye'nin ticaret diplomasisi yapılanması ve faaliyetlerine ilişkin güçlü ve zayıf yönlerini tespit ederek kurgu ve iş süreçlerinin daha iyi hale getirilebilmesi için öneriler geliştirmek.

Özetle bu çalışma bir yandan asli amacı olan Türk ticaret diplomasisi faaliyetlerinin 10 ülkedeki 20 yıllık gelişimini inceleyerek krizlerin ve siyasi gerginliklerin ticaret diplomasisi faaliyetlerini ve ticareti ne ölçüde etkilediğini ortaya koymaya çalışırken, diğer taraftan Türk ticaret diplomasisi faaliyetlerinin arka planındaki ticari liberal kuramı ve ticaret diplomasisinin kavramsal çerçevesini irdelemektedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada ticari liberalizmin temel varsayımları, ticari liberal kurama ilişkin erken dönem ve yakın dönem çalışmalar, ticaret diplomasisinin kavramsal çerçevesi, dünya örnekleri ve Türkiye'nin ticaret diplomasisi uygulamalarına ilişkin bölümler ile, Türkiye'nin seçili ülkelerle olan siyasi ve ticari ilişkileri literatür taraması yöntemiyle oluşturulmuştur. Söz konusu bölümler hazırlanırken bazı kamu kurum ve kurumlarından da bilgi temin edilmiş ve eksik kalan bölümler tamamlanmıştır. Çalışmanın ortaya koyduğu tespitlerin doğruluğunu kontrol etmek içinse çalışmanın kapsadığı yıllarda söz konusu ülkelerde görev yapan ticaret diplomatları ile açık uçlu sorular çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmada ilk olarak teorik ve kavramsal çerçeveyi oluşturan ticari liberal kuram ve ticaret diplomasisi kavramları incelenmiştir. Takiben Türkiye'nin 1999-2019 yılları arasındaki dış politikasına ilişkin kısa bir değerlendirme yapılmış ve çalışmanın kapsama aldığı ülkelerle söz konusu yıllardaki siyasi ve ticari ilişkiler incelenmiştir. Ticari ilişkilere ilişkin bölümler görüşmelerden elde edilen bilgilerin yanı sıra dış ticaret, yatırım ve kişi hareketleri verileri ile desteklenmiştir. Son bölümde ise yerel siyasal sistem ve rejimlerin ticari ilişkileri ve ticaret diplomasisi faaliyetlerini nasıl etkilediği ele alınmıştır. Ayrıca Türk ticaret diplomasisi yapılanmasına ilişkin güçlü ve zayıf yönlerin tespiti ile iş süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik öneriler de son bölümde sunulmuştur.

1.3. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Çalışma kapsamında ihtiyaç duyulan ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi ve ticaret paylarına ilişkin veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun veri tabanı ile *International Trade Center* tarafından oluşturulan *TradeMap* veri tabanından temin edilmiştir. Uluslararası doğrudan yatırım verileri için de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) veri tabanı kullanılmıştır. Çalışma kapsamında ayrıca, çalışmanın konu edindiği 20 yıllık dönemde Türkiye'ye giriş yapan 10 ülke vatandaşlarına ilişkin istatistiklere de ihtiyaç duyulmuş, söz konusu istatistikler Kültür ve Turizm Bakanlığı'na başvurulmak suretiyle temin edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin söz konusu 10

ülkede görev yapan ticaret diplomatlarıyla da saha tecrübelerine ilişkin bilgi elde edilmesi amacıyla görüşmeler yapılmıştır.

Temin edilen ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, ticaret payları, yatırım ve kişi hareketlerine ilişkin veriler metnin ilgili yerlerinde grafikler ve tablolar halinde sunulmuştur. Verilerin yıllar içerisindeki değişimleri ele alınmış, analiz yıllık artış ve düşüş üzerinden yapılmıştır. Ticaret müşaviri ya da ticaret ataşesi olarak görev yapan personel ile yapılan görüşmeler ise deşifre edilmiş, söylem analizi ile çalışmaya eklenmiştir. Çalışma kapsamında görüşülen müşavir ve ataşelerin kimlikleri saklı tutulmuş, her bir görevliye “Ticaret Diplomatı” ifadesinin kısaltması olan TD kodu ile bir rakam verilmiştir.

Görüşmelerde katılımcılara toplam sekiz adet soru yöneltilmiş, açık uçlu sorulara ilişkin kişisel bilgileri ve tecrübeleri çerçevesinde değerlendirme yapmaları talep edilmiştir. Çalışma kapsamında kullanılan ve soruları içeren bireysel görüşme formunun bir örneği Ek 1’de sunulmaktadır. Söz konusu görüşmeler kapsamında yöneltilen ilk üç soru ticaret diplomasisinin tanımı, kapsamı ve Türk ticaret diplomasisi faaliyetlerinin değerlendirilmesine ilişkin olmuştur. Bahse konu sorular ile amaçlanan ticaret diplomasisine ilişkin yazılan literatür taramasındaki metni zenginleştirmek ve mesleğe bakış açısına dair bir tespit yapabilmektedir. Devamında ise katılımcılara görev yaptıkları döneme dair beş soru yöneltilmiştir. Mezkûr sorular adayların görev süreleri boyunca kamu kurum ve kuruluşlarıyla kurdukları temaslarda bir sorun yaşayıp yaşamadıklarını, ticaret diplomasisi faaliyetlerinin ve ticaret organizasyonlarının planlanmasında herhangi bir engel ile karşılaşp karşılaşmadıklarını ve görev yaptıkları ülkelerdeki firmaların, STK’ların ve sektör temsilcisi çatı kuruluşların kendilerine ve Türk firmalarına diğer ülkelerden farklı bir tavır geliştirip geliştirmediklerini tespit etmek için hazırlanmıştır. Katılımcılar çalışma kapsamındaki ülkelerde özellikle kriz zamanlarında görev yapan diplomatlar arasından seçilmiştir. Katılımcılar tarafından verilen cevaplar değerlendirilerek siyasi krizlerin ticaret diplomasisi üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan göstergelerden biri de bahsedildiği üzere kişi hareketleri olmuştur. Bu kapsamda seçili ülkelere 1999-2019 yılları arasında Türkiye’ye gelen kişi sayısı temin edilmiş ve sunulmuştur. Kişi hareketlerinin diğer ekonomik

göstergelerle birlikte kapsama alınmasının iki sebebi bulunmaktadır. İlk olarak Türkiye'ye gelen kişiler büyük oranda turistik bir faaliyeti icra etmektedir. Turizm gelirleri hizmet ticareti gelirleri altında tasnif edilmekte ve genel ekonomik denge içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu yönüyle turist sayısındaki azalma veya artış tıpkı dış ticaret ve yatırım verileri gibi ekonomik dengedeki bir değişikliği ifade etmektedir. İkinci olarak ise, çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda bazı devletlerin kriz dönemlerinde karşı tarafı ekonomik açıdan zor bir duruma sokmak amacıyla kişi hareketlerini kısıtlamak üzere bazı adımlar attığına ilişkin tespitler yapılmıştır. Dolayısıyla kişi hareketlerinin kriz dönemlerinde tıpkı ihracat ya da yatırımlar gibi krizin etkilediği değişkenler arasında yer alıp almadığının da kontrol edilmesi ihtiyacı hasıl olmuştur.

1.4. ARAŞTIRMANIN KISITLARI

Çalışma kapsamında temin edilen verilerin bir ekonomik modele dönüştürülmesi ve bu çerçevede analiz yapılması düşünülmüş, ancak ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin pek çok değişkenden doğrudan etkilendiği, ayrıca bazı değişkenlerin hesaplanamaz değişkenler olduğu tespit edildiğinden (siyasi ilişkilerin seyri, tarihsel ve kültürel yakınlık gibi) sadece ticaret diplomasisinin ticari ilişkiler üzerindeki etkilerini analiz etmede modellemeden faydalanılamayacağı anlaşılmıştır. Ticaretin ve ticaret diplomasisinin siyasi krizlerden ne ölçüde etkilendiğinin tespit edilmesi sürecinde, bir ticaret dengesindeki değişmelere sebep olan tüm değişkenler tam olarak sayısallaştırılmadığından kurulacak modelin de anlamlı sonuçlar vermeyeceği öngörülmüştür. Ayrıca, yurt dışı daimi göreve gönderilen ticaret müşavir ve ataşelerinin ikili ticaretin seyri üzerindeki etkilerinin anlaşılması amacıyla geçmişte mülga Ekonomi Bakanlığı'nda bir modelleme çalışması yapıldığı ve kesin sonuçlara ulaşamadığı öğrenilmiştir.

Çalışma kapsamında karşılaşılan bir başka kısıt hangi dış ticaret verilerinin kullanılacağı olmuştur. Şöyle ki, dış ticaret istatistikleri iki farklı ticaret sistemine göre hesaplanmaktadır. Bunlardan ilki genel ticaret sistemi ve ikincisi özel ticaret sistemidir. Genel ticaret sisteminin kapsamına bir ülkenin ekonomik bölgesine giren ve ekonomik bölgesinden çıkan tüm ürünler dahildir. Yani söz konusu sistem, ülkenin ekonomik

bölgesinden sayılan serbest bölgeler, antrepolar ve serbest dolaşım bölgesine giren veya bu bölgelerin herhangi birinden çıkan tüm ürünleri hesaplamalara dahil etmektedir. Özel ticaret sisteminde ise daha dar bir yaklaşım söz konusudur. Gümrük antrepoları ve serbest bölgelere ilişkin ürün hareketlilikleri dış ticaret istatistiklerinde yer almamaktadır. Dış ticaret istatistikleri sadece ülkenin serbest dolaşım bölgesine giren ve bu bölgeden çıkan ürünleri kapsamaktadır. Türkiye’de dış ticaret istatistikleri Ocak 2020 tarihine kadar özel ticaret sistemi ile açıklanmıştır. Bununla beraber, söz konusu tarihten sonra dış ticaret verileri genel ticaret sistemine göre de hesaplanmaya ve açıklanmaya başlanmıştır. Burada amaç dış ticaret rakamlarının ödemeler dengesi ve ulusal hesaplar gibi istatistiklerdeki revizyonlara uyumlu hale getirilmesi olmuştur.³

Genel ticaret sistemi uygulamasına geçildikten sonra dış ticaret istatistikleri geriye dönük olarak ve genel ticaret sistemine uygun şekilde TÜİK veri tabanına yüklenmiştir. 2013 yılından sonraki dönemde her iki sisteme de uygun dış ticaret verileri bulunmaktadır. Bununla beraber TÜİK’in veri tabanlarında 2013 yılı öncesinde sadece özel ticaret sistemi verilerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Öte yandan, çalışmanın konu edildiği diğer 10 ülkeye ilişkin veriler ise daha önce de belirtildiği üzere *TradeMap* veri tabanından temin edilmiştir. *TradeMap*’te yer alan dış ticaret istatistikleri de yine özel ticaret sistemine uygun şekilde sunulmaktadır.

Bu çerçevede, hem Türkiye’nin dış ticaret istatistikleri bakımından genel ticaret sistemi verilerinin 2013 öncesinde temin edilememesi, hem de çalışma kapsamındaki diğer ülkelere ilişkin dış ticaret istatistiklerinin de sadece özel ticaret sistemine uygun olarak alınabilmesi nedeniyle çalışmada kullanılan tüm dış ticaret istatistikleri özel ticaret sistemine göre temin edilmiştir.

Son olarak, çalışma kapsamında Türkiye’nin 10 ülkenin dış ticaretinden aldığı payın hesaplanması amacıyla söz konusu ülkelerin tüm dünyadan gerçekleştirdikleri ithalata ilişkin verilere de ihtiyaç duyulmuş ancak *TradeMap* veri tabanında yapılan sorgularda 2001 yılı öncesinde ülkelerin toplam dış ticaret istatistiklerine rastlanmamıştır. Dolayısıyla ticaret paylarına ilişkin hesaplamalar da 2001 yılından sonraki dönem için gerçekleştirilmiştir.

³ Türkiye İstatistik Kurumu. (t.y.). Erişim: 7 Ağustos 2022. Erişim: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2022-45536>

1.5. ARAŞTIRMANIN ÖZGÜN DEĞER KATKI ve BEKLENTİLERİ

Genelde dış ticaret, özelde ise ihracat ulusların kalkınmasında, ekonomik ilerleme kaydetmesinde ve gelişmesinde büyük önemi haizdir. Dünya ekonomisi ile ileri derecede entegrasyon tesis etmiş olan Türkiye için de bu durum farklı değildir. Türkiye, 1980’li yıllara kadar ekonomide ithal ikameci model uygulamış, ithalatı kontrol altında tutarak içeride sanayi atılımları gerçekleştirmeye çalışmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde hayata geçirilen bir dizi kararla birlikte Türkiye ekonomisinde ithal ikameci kalkınma modeli terk edilmiş, bunun yerine ihracata dayalı büyüme modeline geçilmiştir. Bu yeni modelle birlikte ihracat büyümenin ve ekonominin en önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Anılan tarihten bu yana Türk dış ticareti her geçen yıl ilerleme kaydetmiş, ürün ve pazar çeşitliliğinde önemli sıçramalar göstermiştir. İhracat bu çalışmanın hazırlandığı dönem itibariyle ülke ekonomisine ve büyümesine en önemli katkıyı sağlayan kalemlerden biridir.

Bunun yanı sıra, 2019 yılının son aylarında etkileri görülmeye başlanan Covid-19 pandemisi ve devamında görülen bölgesel ve küresel gerilimler dünya ekonomilerinin entegrasyonunu derinden sarsmış, küresel tedarik zincirlerinde bozulmalar ve kırılmalara sebep olmuş, üretim ilişkilerinin ve süreçlerinin yeniden tasarlanmasını zorunlu kılmıştır. Bugün tüm dünya sadece ticaretin getirdiği refah artışına değil, bunun yanı sıra karşılıklı bağımlılığa, entegrasyona ve barışa da şiddetle ihtiyaç duymaktadır. İhracatla doğrudan ilişkili olan bu değişim süreci de ülkelerin pazar kaybetmeme ve yeni pazarlara dahil olma konularına daha fazla kaynak ve zaman ayırmaları sonucunu doğurmuştur.

Gelinen noktada hem Türkiye hem de dünya ekonomileri için sürdürülebilir büyüme ve ilerlemenin temini, ihracat ve dış ticaretle yakından ilişkili hale gelmiştir. Bu çerçevede pazara giriş, pazarda tutuma, markalaşma, firma sorunlarının çözümü, ihracatın çok taraflı ve kurallı ticaret sisteminin çizdiği sınırlar çerçevesinde desteklenmesi, kısacası ticaret diplomasisi faaliyetleri büyük önem kazanmıştır.

Bununla beraber, literatürde dış ticaretin barış ve çatışma ile ilişkisi ve ticaret diplomasisi konularının dış ticaretin dünya ekonomisinde kazandığı önem kadar ilgi görmediği gözlemlenmektedir. Özellikle Türkçe literatürde, ticaret ve barış ilişkisini

karşılıklı bağımlılık tartışmalarıyla birlikte konu edinen veya ticaret diplomasisinin kavramları, organizasyon şekli, içeriği, aktörleri ve iş süreçlerine ilişkin analizler içeren çalışma sayısı oldukça azdır. Ticaret diplomasisinin aktörlerinden olan kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının ürettiği raporlar ve belgeler bulunmakla birlikte akademik çalışmaların eksikliği açıkça görülmektedir. Bu çalışma, ticaret ve barış ilişkisini Türkiye örneği üzerinden kriz dönemlerinde yürütülen faaliyetleri incelemek suretiyle analiz etmektedir. Bu yönüyle çalışmanın önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı vermesi amaçlanmaktadır.

Bunun yanı sıra, çalışmanın bir başka özgün katkı olarak, idareye ve kamu yönetimine ilişkin bazı öneriler ve eleştiriler geliştirmesi amaçlanmaktadır. 1930'lu yıllardan bu yana Türkiye'de ticaret diplomasisi faaliyetlerini yürüten kamu kurum ve kuruluşlarının yapılanmalarında pek çok kez değişikliğe gidildiği görülmektedir. En son 2018 yılında ticaret diplomasisi faaliyetlerinin başat aktörü olan mülga Ekonomi Bakanlığı, gümrük, iç ticaret, esnaf ve kooperatifçilik gibi ticaret diplomasisine oldukça uzak konularından sorumlu kurum olan mülga Gümrük ve Ticaret Bakanlığı birleştirilmiş ve oldukça geniş bir görev tanımına sahip olan Ticaret Bakanlığı tesis edilmiştir. İdarenin söz konusu faaliyetlere ilişkin sıklıkla değişikliğe başvurması, dış ticaretin artan öneminin yanı sıra, bu alanda bir arayış ve performans artışına yönelik bir istencin de sonucudur. Çalışmanın bu yönüyle de faydalı sonuçlar ortaya koyacağı değerlendirilmektedir. Keza çalışma kapsamında ticaret diplomasisinin temel kavramları, aktörleri ve iş süreçleri karşılaştırılmalı olarak incelenmiş, Türk ticaret diplomasisi faaliyetleri dünya örnekleri ile birlikte değerlendirilerek yapısal bazı öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Son olarak, kapitalist barış teorilerinden olan ticari liberalizm kuramına ilişkin literatür tüm dünyada gelişme göstermekte, her geçen gün daha fazla ilgi görmektedir. Özellikle ekonomik modellemeler yardımıyla yapılan tespitler, bu alanın görünürlüğünü artırırken çıkarımlarını da kuvvetlendirmektedir. Bununla beraber ticari liberalizmin temel varsayımları ve bu alanda yapılan çalışmaları konu edinen literatür taraması çalışmaları oldukça az sayıdadır. Bu çalışma uluslararası literatürde hızla yükselen bir alanda yapılan çalışmaları toplu olarak Türkçeye kazandıracak bir bölüm de içermekte olduğundan, Türkçe literatürün gelişmesine de katkı sağlayacaktır.

2. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın teorik çerçevesini oluşturan ticari liberalizm kuramı ile yine çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan ticaret diplomasisi ve ticaret diplomasisine ilişkin kavramlar açıklanacaktır.

2.1. TEORİK ÇERÇEVE: TİCARİ LİBERALİZM

Bu çalışmanın teorik çerçevesini klasik liberalizm çatısı altında gelişen ve ticaret ile barış arasındaki ilişkiyi konu edinen ticari liberalizm kuramı oluşturmaktadır. İlerleyen bölümlerde de açıklanacağı üzere ticari liberal kuramın en önemli varsayımlarından biri kurulan ticari ilişkilerin karşılıklı bağları kuvvetlendirmek yoluyla ülkeleri çatışmalardan ve savaşlardan uzaklaştırdığıdır. Bu varsayım yıllar içerisinde pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş, hangi durumlarda ticaretin daha etkili şekilde barışı teşvik ettiği, hangi durumlarda ise bu etkisinin sınırlı kaldığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar arasında ülkelerin liberal ve demokratik kurum ve değerleri ne kadar benimsediği önemli bir değişken olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma da ticari liberalizmin bahse konu araştırmalarını merkeze alarak, söz konusu durumun Türkiye'nin kriz yaşadığı ülkelerle olan ticari ilişkilerinde ve o ülkeler nezdinde yürüttüğü ticaret diplomasisi faaliyetlerinde ne kadar görüldüğünü araştırmaktadır. Bu sebeple çalışmaya öncelikle ticari liberalizme ilişkin bilgi verilerek başlanması uygun olacaktır. Müteakip bölümlerde ticari liberalizm kuramı incelenecek, ticari liberalizmin erken dönem ve güncel çalışmalarına detaylı bir şekilde yer verilecek ve literatürün bugünkü durumuna ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1.1. Ticari Liberalizm

Karşılıklı bağımlılık, ticaret, demokrasi ve barış gibi kavramlar arasındaki ilişkinin anlaşılması liberalizmin önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Bu alan, özellikle Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte daha önemli bir hale gelmiş, araştırmalar modellere dayandırılmaya başlanmıştır.

Liberaller de tıpkı realistler gibi savaşın uluslararası politikanın belirleyici olgularından biri olduğunu kabul etmektedir. Benzer şekilde uluslararası arenadaki anarşi durumu ile

devletler arasındaki şüphe ve güvensizliğin varlığı da liberaller ile realistlerin mutabık olduğu konular arasındadır. Ancak liberallerin realistlerden ayrıştığı önemli noktalardan biri, nasıl ki bireyler arasında çıkar uyumu mevcutsa, devletler arasında da bir çıkar uyumunun mevcut olduğudur. Bu çıkar uyumu da ilişkilerin gelişmesi ve uzlaşımın sağlanmasını mümkün kılmaktadır (Viotti ve Kauppi, 2016, s. 134).

Liberal düşünürler genelde çatışma ve savaşların azalmakta olduğunu kabul ederler. Arı (2008, s. 364) bu azalışta rolü olan değişkenleri (1) ticaretin gelişmesiyle karşılıklı bağımlılığın artması ve savaşa başvurmanın maliyetinin yükselmesi, (2) demokratik rejimlerin yerleşmesiyle birlikte savaşın sadece askerler ve politikacılar tarafından belirlenen bir olgu olmaktan çıkması, (3) anlaşmazlıkların barışçıl çözümü, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler alanlarındaki ilerleme ve (4) geçmiş yıkımların tecrübesi olarak aktarmaktadır.

Liberal devletlerde savaş, arzu edilen bir durum değildir, çünkü savaşların getirisi maliyetinden düşüktür. Ayrıca savaş ve çatışma tüm toplumu etkilemektedir. Devletler arasındaki olumlu ekonomik ilişkiler ve işbirliği ise büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarının korunması gibi amaçların gerçekleştirilmesine katkı vermektedir. Bu sebeple, karşılıklı ekonomik bağımlılık savaş olasılığının azalmasına katkı sağlamaktadır. Devletlerin birbirlerine bağımlılığı arttığı ölçüde savaş çıkma olasılığı azalmaktadır. Devletler, ekonomik olarak bağlı oldukları bir ülke ile çatışmaya girmekten kaçınmaktadır, çünkü böylesi bir çatışma toplumsal grupların neredeyse tamamını etkileyecek olumsuzluklar doğuracak, liberal devletin ülkesindeki desteğini olumsuz etkileyecektir (Arı, 2008, s. 364-365).

Bu çalışma için anlamlı olan barışa ilişkin bir başka yaklaşım ise özgürlüğün gelişmesi ile barışın tesisi arasındaki ilişkidir. Arı'nın Doyle'dan aktardığına göre, özgürlüklerin gelişmesi barışın da gelişmesi anlamına gelecektir. Otoriter liderler ile totaliter partilerin savaşa daha fazla başvurduğu, liberal devletlerde ise, savaşın yükünü ifade özgürlüğü, mülkiyet vb. haklara sahip özgür bireyler yani vatandaşlar çekeceğinden, vatandaşların seçtiği liderlerin savaş ve çatışma konusunda daha temkinli davrandığı belirtilmektedir. Liberal devletlerin birbirleri ile savaşma ve çatışma olasılığının düşük; liberal devletler ile liberal olmayanlar arasında ise bu ihtimalin yüksek olduğuna dikkat çekilmektedir (Arı, 2008, s. 366).

Bazı temel argümanlarına yukarıda yer verilen ticari liberalizm araştırmalarını erken dönem ve bazı güncel yaklaşımlar olarak iki alt başlık şeklinde incelemek faydalı olacaktır. Erken dönem çalışmalar teorik bir betimlemeye dayalıyken; yakın dönem çalışmalarda verilere dayalı, ekonometrik modeller yardımı ile çıkarımlar yapılmaktadır.

2.1.2. Ticari Liberalizme İlişkin Erken Dönem Yaklaşımlar

Ticari liberalizme ilişkin teoriler liberal kuramın önemli tartışmaları arasında yer almaktadır. Kant ve onun Ebedi Barış yaklaşımı bu başlığın ilk köşe taşlarından biridir. Savaşın kaçınılmaz olmadığını belirten Kant, Ebedi Barış (*Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*) adlı çalışmasında, uluslararası toplumun ebedi ve kalıcı bir barışa ulaşmasının iki aşamada mümkün olduğunu belirtir. İlk aşama savaşa sebep olan anlaşma maddeleri, devletlerin başka devletlerin hakimiyetine girmesi, orduların varlığı, dış borçlar, güç kullanımı ve savaş sırasında uyulması gereken kurallardan oluşan “siyasi konuların” çözümüdür (Kant, 2020, s. 31-38).

İkinci olarak Kant, kalıcı barışın temini için bütün ülkelerin sivil anayasalarının cumhuriyetçi nitelikte olması, devletler hukukunun hür devletlerden oluşmuş bir federasyona dayanması ve her devletin özgürlük ortamına sahip olması gerektiğini belirtmektedir (Kant, 2020, s. 39-54). Kant, cumhuriyetler birliğinin barışa daha meyilli olduğunu ve cumhuriyetlerin sayısı arttıkça kalıcı barışa daha fazla yaklaşılacağını belirtmektedir (Viotti ve Kauppi, 2016, s. 134).

Kant, Ebedi Barış'ta “ticaretin ruhundan” bahsetmektedir. Buna göre ticaret devletlerin çıkarlarını birbirine bağlamakta, dolayısıyla savaşları azaltıcı bir etki ortaya koymaktadır. Savaşların tümünden ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını belirten Kant, barışın sağlanabilmesinin cumhuriyetçi anayasa ve bundan kaynaklanan benzer değerlerin yanında karşılıklı iktisadi bağımlılığın da sağlanmasıyla mümkün olacağını belirtmektedir (Yanık, 2015, s. 37).

Cumhuriyet olmayan rejimler arasındaki ticari ilişkilerin adaletsizlik, sömürü ve kesin bir şiddet karakterinde vuku bulduğunu belirten Kant, cumhuriyet rejimleri arasındaki ticaretin ise farklı etkilere sahip olacağını söyler. Ona göre kendi halklarının çıkarlarını koruma konusunda sorumluluk hisseden cumhuriyet rejimleri arasındaki ticaret ise barış

yanlısı kozmopolitan halkların gelişmesini destekleyecektir (Gelpi & Grieco, 2006, s. 46).

Liberal düşüncenin bir başka önemli savunucusu olan Hobson ise, “Emperyalizm” adlı çalışmasında, Avrupa ve Avrupa dışı bölgelerin rekabetine bakarken yönetici ve tüccar sınıfın ilişkisini de ele almış, barışın tesisi ve bu çatışmaların/rekabetin sona ermesi için demokratik rejimlerin yaygınlaştırılması gerektiğini savunmuştur. Hobson’a göre siyasal reformlar barışın yolunu açmaktadır ve serbest ticaret devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığı arttırarak savaşı daha maliyetli kılmakta, barışa katkı vermektedir (Arı, 2008, s. 351).

Yine ticari liberalizmin gelişmesinde önemli katkısı olan düşünürlerden bir diğeri ise Richard Cobden’dir. Cobden, Smith’in minimalist devlet ve mutlak üstünlükler yaklaşımlarından ilham alarak, savaşların devletlerin merkantilist politikalarının sonucu olduğunu belirtir ve merkantilizmin sebep olduğu savaşları ancak serbest ticaretin önleyebileceğini dile getirir. Çünkü Cobden’e göre serbest ticaretin gelişmesiyle ekonomik çıkarlar olarak birbirine bağlanmakta ve insanlar birbirlerini daha iyi tanıyarak birbirlerine karşı olan önyargılarından kurtulmaktadır (Yanık, 2015, s. 38).

Cobden’in öne sürdüğü iddiaların arka planında ticaret ve ticaretin getirdiği etkileşimin meyveleri yer almaktadır. Şöyle ki, kapitalist sistemin bir parçası olan ticaret, liderler için, ulusal zenginliği arttıracak etkin ve barışçıl bir yoldur. Üstelik, ticaretin sebep olmadığı savaş ve çatışma durumlarında bile ülke içinde serbest ticaretin kesilmesinden kaynaklı olarak ortaya çıkacak olan kayıplar devletleri söz konusu çatışmayı kısa tutmaya zorlayacaktır. Son olarak, serbest ticaretin gelişmesinin bir sonucu olarak insanlar arasında ilişki ve iletişim de artacak, bu durum da barışın tesisine katkı verecektir (Viotti ve Kauppi, 2016, s. 135).

Cobden, sınırlanmayan kapitalizmin barışa daha fazla katkı sunacağını belirtmiş, Kant ise demokrasinin varlığına işaret etmiştir. Bu iki yaklaşım Joseph Schumpeter’in (1883-1950) çalışmalarında bir araya getirilmiştir. Schumpeter’e göre savaş sermayeyi, yani ekonomilerin üretken potansiyelini yok etmektedir. Bu üretken potansiyelin (sermaye) asıl sahibi olan kapitalistlerin ise esas amacı sermayeyi yok etmek değil, korumaktır. Schumpeter bu yaklaşımla, barışın; hamaset, yiğitlik, şan ve şöhrat gibi “modası geçmiş

savaş odaklı değerleri” yerinden eden ticari değerler eliyle tesis edilebileceğini belirtmektedir (Viotti ve Kauppi, 2016, s. 135).

Schumpeter kapitalizm ile demokrasiyi birbirine bağlamakta, ikisinin birlikte barışı teşvik eden unsurlar olduğunu ifade etmektedir. Toplumların demokratikleşmesiyle bireylerin daha rasyonel düşünmeye başlayacağını belirten Schumpeter, daha rasyonel düşünen bireylerin demokratik hükümetleri iş başına getireceğini, demokratik hükümetlerin ekonomik çıkarları da göz önüne alacağını ve demokratik kapitalizmin yayılmasının barışı teşvik edeceğini savunmaktadır (Arı, 2008, s. 367).

Özel mülkiyet, serbest piyasa ve sınırlı devlet müdahalesi ilkeleri çerçevesinde eserler sunan C. Frederic Bastiat (1801-1850) ise devletin kendi asli işleriyle tahdit edilmesi gerektiğini, sadece bu sınırlar içerisinde meşruiyet kazanacağını belirtir (Dilorenzo, 2015, s. 150).

“Eğer sınırlardan mallar geçmezse, ordular geçecektir” sözü ile tanınan Bastiat, serbest ticaretin sadece refaha ulaşmak noktasında değil, ayrıca barışa ulaşmak noktasında da en güvenli yol olduğunu savunmuştur. Bastiat tarifeleri her zaman savaşların esas nedeni olarak kabul etmiş, korumacılığı ise, düşmanların savaşlarda vermeye çalıştığı türden zararlar olarak görmüştür (Dilorenzo, 2015, s. 151). Ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini ısrarla savunan Bastiat, sözde bir ticari denge için uğraşmanın “aptalca” olduğunu belirtir, ticaretin sözde bir denge için kısıtlanmasını reddeder (Formaini, 1998, s. 3).

Temelini Kant’ın liberal cumhuriyetlerin birbirleri ile savaşmayacağı fikrinden alan ve bu tezi niceliksel ve epistemolojik olarak kanıtlamaya çalışan çalışmaların ilk örneklerinden biri, 1964 yılında Dean Babst’ın “*Elective Governments: A Force for Peace*” isimli makalesidir. Babst halkın yönetiminde söz sahibi olduğu rejimlerin, birbirleri ile savaşma konusunda daha temkinli olacağı savını test etme amacıyla hazırladığı makalesinde, belirli bir dönemde yapılan savaşların katılımcı taraflarını incelemiş ve demokratik, özgür seçimlerle iktidara gelmiş tarafların birbirleri ile savaşıp savaşmadığını tespit etmeye çalışmıştır. Söz konusu çalışma neticesinde liberal bir rejime haiz, seçimle iş başına gelen iktidarların varlığının, savaşların önlenmesi ve

barışın sağlanmasında önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymuştur (Babst, 1964, s. 63).

Modern ve gelişmiş devletlerde güç ve prestijden ziyade ekonomik gelişme ve sosyal hizmetler önem kazanmaktadır. Robert Keohane ve Joseph S. Nye tarafından ortaya konan kompleks karşılıklı bağımlılık teorisine daha önce yer verilmişti. Keohane'e göre devletler uluslararası alanda piyasadaki firmaların davranışlarına benzer davranışlar sergilemektedir. Devletler de tıpkı piyasadaki firmalar gibi kâr-zarar hesabı yapıp kazancını maksimum kılma gayretinde olduğundan, zararına yol açacak her durumdan kaçınma eğilimi göstermektedirler (Arı, 2008, s. 359).

Devletler arasında artan ticaretin barış ile olan ilişkisini ortaya koyan bir başka önemli çalışma ise Richard Rosecrance'ın "*The Rise of the Trading State*" isimli çalışmasıdır. Rosecrance, ticaretin kazancının askeri rekabet ve bölgesel büyümenin getirilerinden çok daha fazla olduğunu belirtmekte ve "yeni bir ticaret yapan dünyanın ortaya çıkışıyla birlikte" anlaşmazlıklardan ve çatışmalardan kaçınmanın hâkim olduğu yeni bir düzene erişmenin mümkün olduğunu dile getirmektedir (Viotti ve Kauppi, 2016, s. 152).

Günümüzde gelişen serbest ticaret, artan karşılıklı bağımlılık ve yayılan demokrasinin uluslararası ilişkilerde barışın güvencesi olduğu ifade edilmektedir. Bugün dünyada başlıca büyük ekonomik ve askeri güçler çok partili demokratik bir sisteme sahip ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmış ülkelerdir (Arı, 2008, s. 370). Dolayısıyla ticaret, demokrasi, liberalizm ve barış eksenindeki araştırmalar daha da önemli hale gelmiştir. Buraya kadar anlatılan liberal perspektifteki barışa ilişkin teorik yaklaşımlar sadece ticaretin artışı ile değil, aynı zamanda demokratik rejimlerin varlığıyla da çatışma ve savaştan uzaklaşılacağını ve barışın temin edilebileceğini belirtmektedir.

2.1.3. Ticari Liberalizme İlişkin Güncel Çalışmalar

Demokrasilerin varlığı ile barışın tesisi arasındaki ilişkiye yönelik bir önceki başlıkta tartışılan argümanlar, özellikle 1991 yılında Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte önem kazanmış, demokrasilerin daha barışçıl olup olmadığı yönündeki tartışmaya deneysel olarak cevap verme çabası ön plana çıkmıştır. Bu çalışmaların ortak özelliği, demokratik rejimlerin ekonomik karşılıklı bağımlılık sebebiyle çatışmadan kaçınmaya

daha istekli olduğu yönündeki kabulü ekonometrik modeller, veriler ve ikili zaman serileri ile test etmeleridir.

Demokrasilerin birbirleri ile çatışmadan kaçındıkları kabulü, siyaset biliminin ve uluslararası ilişkilerin en güçlü kabulleri arasındadır. Demokratik barış teorileri liberal düşüncelerin ve kurumların barışı teşvik ettiğini iddia eder. Bu iddia, bazen liberal değerlerin benimsenmesinin bir sonucu olarak, bazen liberal kurumların tesisine bağlı olarak bazen de başta ticaret olmak üzere çeşitli bağların kuvvetlenmesine dayandırılarak açıklanmaya çalışılır.

Ticaret-çatışma ilişkisine dair mevcut akademik çizgi, ticaretin liberal tasvirini uluslararası ilişkilerde “barışçıl bir etkiye sahip” kabul edenler ile bu görüşü sorgulayanlar arasında çizilmiş durumdadır. Liberal barışı savunanların karşısındaki yazarlar bugün tek bir çatı altında toplanamamaktadır. Realist, Marksist veya bu teorik geleneklerin bazı "neo" yaklaşımlarından oluşan bu karşı kamp, en iyi şekilde liberalizmin "eleştirmenleri" veya "şüphecileri" olarak tanımlanabilir (Barbieri, 2006, s. 208).

Demokratik barış teorileri, yakın zamana kadar karşılıklı bağımlılık değişkeni üzerinden yönetim şekli ile barışı ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Ancak bugün ekonomik karşılıklı bağımlılığı da sayısallaştırılmış olarak inceleyen ve bu bağın çatışmanın önlenmesine olan katkısını araştıran çalışmalarla da sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu yeni liberal barış yaklaşımı, ticaret ve yabancı yatırımların da liberal kurumlar ve değerler gibi ülkeleri çatışmadan kaçınmaya yönlendirdiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım devletin birey gibi hareket ettiği varsayımından temel almaktadır. Dolayısıyla, tıpkı refahı artan birey gibi serbest ticaret ve piyasa ile refahını arttıran devletin de maliyetli çatışmalardan kaçınacağı varsayılmaktadır. (Oneal ve Russett, 1997, s. 267).

Devletler arası ticaret hacimlerine ilişkin yeni ve ulaşılabilir verilerin ortaya çıkması, gelişen modelleme ve tahmin yöntemleri sayesinde, en karışık ilişkilerin bile sayısallaştırılarak hesaplanabilmesi ve hesaplama tekniklerinin çok büyük veri setleriyle bile başa çıkmaya başlamasıyla devletler arasındaki ticaret ile çatışma arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmaların sayısında keskin bir artış yaşanmış, aynı zamanda epistemolojik

ve metodolojik bir dönüşüm tecrübe edilmiştir (Pevehouse, 2006, s. 239; Yanık, 2015, s. 47).

İkili zaman serilerinin analizi, uluslararası ilişkilerde önceki stratejilere göre önemli bir ilerlemedir. Devletlerin davranışına gösterilen sayısallaştırılmış dikkat, siyaset bilimcileri ve politikacıları en çok ilgilendiren soruları doğrudan ve somut bir şekilde ele alma imkânı verir. Bu soruların en önemlilerinden biri de hangi devletlerin birbiriyle savaşmaya eğilimli olduğu, hangilerinin ise barış içinde kalacağıdır (Oneal, 2006, s. 189). İstatistikî yöntemlerin uluslararası politika analizlerine dahil edilmesi ekonomik karşılıklı bağımlılık ile devletlerarası çatışmalar arasındaki ilişkinin araştırılmasında zengin bir kaynakça oluşmasına imkân sağlamıştır (Gartzke, 2006, s. 96).

Bu kapsamda, ticari liberalizm tartışmalarının güncel versiyonları incelenirken, öncelikle karşılıklı bağımlılığın barışı desteklediğine ilişkin çalışmalara, sonrasında ise ticari/ekonomik bağların karşılıklı bağımlılık ve bunun sonucu olarak barışa sunduğu katkıya bakmak yerinde olacaktır.

John M. Owen'ın "*How Liberalism Produces Democratic Peace*" isimli makalesinde liberal fikirler ve liberal kurumların barışı koruma ve savaştan kaçınmada oynadığı rol irdelenmiştir. Owen'a göre, "demokratik barış" varsayımı, bu alanda deneysel bir yasa olmaya en yakın varsayımdır. Owen liberal yasaların ve kurumların demokratik ülkeleri birbiriyle savaşmaktan alıkoyduğunu, ama aynı zamanda liberal ve demokratik olmayan ülkelerle savaşmaya yönlendirdiğini belirtmekte, bu sonuç üzerinde algının nasıl etkili bir rol oynadığını araştırmakta ve çalışmasını ABD'nin 1790'lardan sonraki döneminden seçtiği vaka incelemeleri ile desteklemektedir (Owen, 1994, s. 87-88).

Owen liberalizmin baskın ideoloji olduğu, ifade özgürlüğünün tesis edildiği ve rekabetçi bir ortamda yapılan düzenli seçimlerin gerçekleştirildiği rejimleri "liberal demokrasiler" olarak görmektedir. Liberallerin bireyleri özgür ve eşit olarak görmelerinin bir sonucu olarak, bireylerin esas gündemi kendini koruma ve refahını arttırmadır. Dolayısıyla, bireylerin her birinin barış konusunda bir "çıkar uyumu" vardır. Barış konusunda çıkar uyumu olan bireylerin yönetiminde söz sahibi olduğu devletler, nihai amaçlardaki bu uyumdan dolayı birbirlerine güvenir ve saldırgan davranışlarda bulunmazlar. Oysa liberal olmayan devletlerin amaçları fetih ya da yağma gibi can güvenliği ve refahı

tehdit eden hedeflerdir. Nihai amaçlardaki bu uyum liberal demokrasileri barış içinde yaşamaya ve tehlikeli hedefleri olan liberal olmayan rejimlerle mücadele etmeye yönlendirmektedir (Owen, 1994, s. 89).

Liberal demokrasilerin rasyonel, öngörülebilir ve güvenilir olmasını, bireylerin gerçek çıkarları olan güvenlik ve refahı odağına alan rejimler olmasına bağlayan Owen, bir ülkenin diğer devletler tarafından liberal demokrasi olarak algılanıp algılanmadığının da önemli bir değişken olduğunu dile getirmektedir. Liberal demokratik devletlerin kendisi gibi liberal ve demokratik olarak gördüğü/algıladığı ülkelere karşı savaştan kaçındığını belirten Owen, argümanını 1796-1798 yılları arasında Fransız-Amerikan ilişkileri ile 1803-1812, 1861-1863 ve 1895-1896 dönemlerindeki İngiliz-Amerikan ilişkilerini inceleyerek desteklemeye çalışmıştır (Owen, 1994, s. 96-118).

Owen'ın çalışması liberal demokrasilerin varlığı ile barış arasında uzun yıllardır kurulan bağın kuvvetlendirilmesi yönünden anlamlıdır. Owen, liberal fikirler ve kurumlarla şekillenmiş demokratik bir rejimin, kendisi gibi liberal ve demokratik olduğuna inandığı rejimlerle kurduğu ortak bağa dikkat çekmektedir. Bu ortak bağ bireyi merkeze alan bu rejimlerin en nihayetinde bireyin güvenliği ve refahını sağlamak zorunda olduğudur. Aynı amaca ulaşmayı hedefleyen rejimler birbirlerini bu hedeften uzaklaştıracak süreçlere girmekten kaçınacaktır. Liberalizmin ideolojik kabulleri demokrasilere karşı savaşmamayı salık vererek ve devleti bu şekilde çatışmadan uzak tutarken, liberal kurumlar ifade özgürlüğü ve yöneticiyi seçmeyerek cezalandırma gibi enstrümanlarla devleti çatışmayı ve savaşı seçmekten uzaklaştıracaktır.

Bu alanın bir başka önemli çalışması McDonald tarafından gerçekleştirilmiştir. Özşahin, McDonald'ın kapsamlı bir literatür taramasının ardından dört sonuca ulaştığını aktarır. Bunlardan ilki ticaretin savaş maliyetini arttırdığıdır. İkinci olarak, günümüzde savaşın ticaret karşısında daha az tercih edilebilir bir seçenek olduğuna dikkat çeken McDonald; ticaret ile gelişen ve yoğunlaşan toplumlararası ilişkilerin ortak çıkarlar oluşturacağını belirtmekte ve bu ortak çıkarların devletleri savaştan uzaklaştıracığını kaydetmektedir. Son olarak yazar, ülkelerin ticaretin ekonomi üzerindeki etkilerini kullanacağını ve bu yolla bir pazarlık sürecine gireceğini belirtmekte ve krizlerin çatışmaya dönüşmeden, taraflardan birinin geri adım atmasıyla sonuçlanacağını ifade etmektedir (Özşahin, 2013, s. 99).

Demokrasilerin birbirleri ile daha az çatışmaya girdiği ve işbirliğine daha yatkın olduğu yönündeki kabule yönelik bir başka önemli çalışma Solomon W. Polachek tarafından ortaya koyulmuştur. Polachek'in çalışması aynı zamanda söz konusu kabule ekonomi temelli getirilen bir yorumdur.

Polachek, demokratik rejimlerin birbiriyle daha az savaşmasının arka planında, kurdukları ticari ilişkinin yattığını belirtir. Devletlerin dış ticaret yoluyla elde ettikleri kazanımları koruma gayretinde olduklarını dile getiren Polachek, demokratik devletlerin birbirleri arasında daha fazla ticaret yaptığını, dolayısıyla barışı korumaya da daha istekli olduğuna vurgu yapar. Ticaret hacminin artması ticaretin getirisinin artmasına; ticaretin getirisinin artması ise çatışmaların daha maliyetli hale gelmesine sebep olmaktadır (Polachek, 1997, s. 296).

Polachek'in çalışması demokrasinin kendiliğinden barışı getirmediğine ilişkin önemli bir tespittir. Demokrasinin barışı tesis eden en önemli çıktısı karşılıklı ticaretin gelişmesine uygun zemini oluşturmasıdır. Devletler kazanımlarını korumak için siyasi sorunlara barışçıl çözümler arama eğilimi göstermektedir. Kısacası demokratik rejimler ticareti teşvik etmekte, ticaret hacmi bu devletler arasında artmakta, dolayısıyla bu devletler çatışma yerine barışçıl çözümlerle sorunları çözerek ticaretin getirdiği kazanımları korumaya çalışmaktadır (Polachek, 1997, s. 306).

Oneal ve Russett'in çalışmalarında ise siyaset bilimcilerin karşılıklı bağımlılık araştırmalarında uzun süre ikinci plana bıraktıkları *ticari bağların etkisi* araştırılmak istenmiştir. Yazarlar, demokratik rejimlerde ticaretin getirileriyle refahı artan grupların, siyaseten de kuvvetlendiğini ve politikalara müdahale edebilme kapasitesine ulaştığını belirtmektedir. Demokratik rejimlerin ticari anlaşmalarının da daha uzun ömürlü olmasını refah düzeyi yüksek olan kesimlerin devlet yönetimindeki etkisine bağlayan yazarlar, demokrasilerin birbirleri ile ekonomik bağlar kurmada da daha istekli olduklarını belirtmektedirler. Çalışmada ülkelerin ticaretinin kendi ekonomilerindeki önemi göz önüne alınmış, ticaretin gayri safi yurt içi hasılaya oranına bakılmıştır (Oneal ve Russett, 1997, s. 270-271).

Oneal ve Russett'in çalışmasının ana hedefi, klasik liberallerin ekonomik karşılıklı bağımlılığın çatışmayı önleyeceği yönündeki kabullerini 1950-1985 yılları arası döneme

ilişkin olarak lojistik regresyon analizi yöntemi ile test etmektedir. Çalışmanın bağımlı değişkeni *çatışma*; bağımsız değişkenleri ise *demokrasi, siyasi konjonktür, ekonomik bağımlılık, mevcut ittifaklar, komşuluk durumu, ekonomik gelişme ve ülkelerin kapasiteleridir* (Oneal ve Russett, 1997, s. 273-277).

Kurulan model ve derlenen veriler sonucunda yazarlar, demokrasi ve serbest ticaretin sadece bireysel refah ve özgürlüğü arttırmadığı, aynı zamanda çatışma ihtimalini de azalttığı yönündeki liberal varsayımı doğrulamışlardır. Ekonomisinde ticaretin önemli bir ağırlık teşkil ettiği ülkelerin ve açık ekonomi modeli benimseyen, serbest ticareti destekleyen ülkelerin çatışmadan kaçınma konusunda daha istekli olduğunu belirten yazarlar, demokratik rejimlerin ticaretin getirdiği refaha ulaşma konusunda da otoriter rejimlere göre daha istekli olduklarını tespit etmişlerdir (Oneal ve Russett, 1997, s. 287-288).

Edward D. Mansfield ticaret ve barış arasındaki ilişkiye önemli katkılar veren bir başka önemli yazardır. Mansfield, ticaret ile barış arasındaki ilişkiyi deneysel metotlarla ele alan çalışmaların ticaret hacmi ve çatışma ilişkisine odaklanırken, dış ticaretin yapısal unsurlarının barışa verdiği katkıyı göz ardı ettiğini belirtir. II. Dünya Savaşından bu yana tercihli ticaret anlaşmalarının (TTA) dış ticaretin önemli unsurları haline geldiğini belirten yazar, "*Preferential Peace: Why Preferential Trading Arrangements Inhibit Interstate Conflict*" başlıklı çalışmasında, aynı TTA'ya taraf olan ülkelerin çatışmadan kaçınma konusunda diğer ülkelere nazaran daha istekli olduklarını belirtir (Mansfield, 2006, s. 222).

Benzer pek çok istatistiki çalışmanın ticaretin çatışma üzerindeki etkilerini ele aldığını, ancak bunların çok azının ticaretin akışını şekillendirmek için tasarlanan uluslararası kurumların etkisini doğrudan değerlendirdiğini belirten yazar, TTA'ların ortaya çıkardığı kurumsal rejimleri görmeden yapılan tespitlerin yanıltıcı olacağını vurgular (Mansfield, 2006, s. 224). Mansfield'ın çalışması Russett ve Oneal'ın 1950-1985 yılları arasındaki çatışmaları regresyon analizi yöntemi ile test ettiği çalışmanın verileri ile temellendirilmiştir.

Mansfield bir tercihli ticaret rejiminin pek çok sebepten ötürü çatışmaları azaltacağını iddia eder. Bir TTA'ya katılmanın, taraflar için diğer üyelerinin önümüzdeki günlerde

giderek daha korumacı hale gelme olasılığına karşı bir sigorta olduğuna dikkat çeken yazar, aynı zamanda yabancı yatırımların gelmesini de kolaylaştırdığını belirtir. Bir tercihi rejime üyeliğin gelecekte daha fazla getiri elde etme beklentisi oluşturduğunu ve anlaşmalar kapsamında tesis edilen tahkim mekanizmaları ve teknik forumların da sorunların çözümü için yeni kanallar açtığını kaydeder. Tüm bu kazanımlar, çatışmadan kaçınmak için güçlü bir caydırıcılık yaratmaktadır (Mansfield, 2006, s. 226).

John R. Oneal bir başka çalışmasında, birden fazla deneysel çalışmanın verisine dayanarak liberal barış teorisini ispatlamaya çalışmıştır. Çalışma, yakın zamanda elde edilen verileri kullanarak yeni ampirik testler sunmaktadır. Bu analizler, belirli zaman dilimlerinde çeşitli istatistiksel modeller kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma 1886-1992 dönemini kapsamakta, ilgili ülkeler özelinde belirlenmiş zaman serilerinin analizlerini içermektedir (Oneal, 2006, s. 190-191).

Oneal, demokrasi, karşılıklı bağımlılık ve uluslararası kuruluşlardan oluşan üç ayaklı sistemin Kantçı barış yaklaşımının sacayakları olduğunu ifade etmekte ve kitle imha silahlarının yayıldığı ve barışın ağır bir tehdit altında olduğu günümüzde, devletlerin ihtiyaç duyduğu barışı tesis etmede, bu yapının etkili olabileceğini vurgulamaktadır. Yazara göre karşılıklı bağımlılık ve barış arasında bir etkileşim olduğu aşikârdır. Devletlerin askeri güç kullanmaktan kaçınmasına yol açan şeyin, çatışmanın ülkelerin çıkarına hizmet eden ticareti bozacağına ilişkin korku olduğunu belirten yazar, liberal politikaların benimsenmesi için barış ve ticaret arasındaki ilişkinin bilimsel olarak da desteklenmesinin önemine dikkat çekmiştir (Oneal, 2006, s. 200).

Oneal'ın literatüre en önemli katkısı, birden fazla araştırmayı birlikte değerlendirerek vardığı sonuçtur. Buna göre askeri çatışma, liberallerin beklediği gibi, devletlerin ticari ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bununla beraber ekonomik açıdan önemli miktarlardaki ticaret hacmi barış için her zaman güçlü bir gerekçedir (Oneal, 2006, s. 2002).

Bruce Russett ise *“Violence and Disease: Trade as a Suppressor of Conflict when Suppressors Matter”* isimli makalesinde devletlerarası silahlı çatışmaları tıbbi literatürden ödünç aldığı teşvik edici unsurlar (*inducements*) ve baskılayıcı unsurlar (*suppressors*) üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Russett çalışmasında asimetrisi,

coğrafi yakınlığı ve gelişmişlik düzeylerini, demokratik rejimlerin varlığını, ikili ticaret hacminin büyüklüğünü, açık bir ekonomik rejimin olup olmadığını, benzer uluslararası örgütlere üyelik durumunu ve müttefiklik ilişkisi gibi koşulları da göz önüne almıştır (Russett, 2006, s. 159-165).

Anarşik dünya düzeninin bölgesel rakipler ve küresel güçler için çatışmayı hızlandırıcı etkiye sahip pek çok “teşvik unsuru” barındırdığını belirten Russett, bir çatışmanın ortaya çıkmasının iki olguya bağlı olduğunu kaydeder. Bu olgulardan ilki teşvik edici unsurun varlığı, ikincisi ise ticaret gibi “bastırıcıların” zayıflığıdır (Russett, 2006, s. 167).

Buraya kadar özetlenen literatür, ticaret ile birlikte gelişen bağların, pek çok vesileyle, karşılıklı bağımlılığı kuvvetlendirdiğini belirtmekte ve ticaretin bu yönüyle çatışmanın önlenmesine ve barışın korunmasına katkı verdiğini savunmaktadır. Liberal temelli bu yaklaşıma en kuvvetli ve sarsıcı itiraz Katherine Barbieri’den gelmektedir.

The Liberal Illusion (2005) isimli kitabında ticaret ve çatışma ilişkisini konu edinen literatürü kapsamlı bir şekilde tarayan Barbieri, kendi modeliyle verileri test etmiş ve ticaretin barışı teşvik ettiği kabulünün her durumda geçerli olmadığını iddia etmiştir. Bunun yerine Barbieri, yoğun ilişkilere dayalı bağımlılıkların, devletleri çatışmaya daha da yaklaştırdığını, gelişmiş ve özellikle asimetrik durumda olan ticari bağların da bu yoğun ilişkilerin tesisinde önemli payı olduğunu belirtir. Barbieri, bağımsız ilişkilere sahip ikililerin, birbirlerine yoğun karşılıklı bağlarla bağlı ikililere göre çatışmaya daha uzak olduğunu savunur (Barbieri, 2005, s. 121).

Barbieri’nin çalışması iki ayrı dönemi kapsamaktadır. İlk olarak 1870-1938 yılları arasındaki çatışmaları inceleyen ve lojistik regresyon yöntemini kullanan yazar, aşırı karşılıklı bağımlılığın açıkça çatışmaya yol açtığını tespit etmiştir. Devamında ise Barbieri, 1870-1992 yıllarına ilişkin bir çalışma yürütmüş, bu çalışmasında sıralı lojistik regresyon tekniğinin kullanmış ve yine aynı sonuçları elde etmiştir. Özşahin, Barbieri’nin bu çalışmalarının ticari liberalizm literatürü açısından şekillendirici olduğunu ve klasik çalışmalardan biri olarak kabul edildiğini belirtir (Özşahin, 2013, s. 102).

Barbieri'nin işaret ettiği bir başka çarpıcı durum ise ekonomik olarak daha güçlü olan devletlerin mevcut sistemde çatışmaya daha yatkın olduğu yönündeki iddiadır. Barbieri'nin kurduğu model ve topladığı sonuçlar, sistemin ekonomik olarak güçlü aktörlerinin, bu gücü ve avantajı koruma konusundaki hassasiyetlerine dikkat çekmektedir. Bahse konu sonuçların, ticaretin barış ve refahı arttırdığı yönündeki kabulle zıtlık taşıdığına dikkat çeken Barbieri, ticari barış teorisinin temel varsayımlarının doğruluğuna ilişkin daha fazla çalışma yapılması gerektiğini ifade eder (Barbieri, 2005, s. 122).

Dixon, Barbieri'nin çalışmasının; (1) dağınık haldeki bir çalışma alanında tutarlı ve detaylı bir yaklaşım olması, (2) ticaret ve çatışma ilişkisini kendinden önceki metinlere göre daha kapsamlı bir teorik yaklaşımla sunması ve (3) genel kabulün aksine bir görüşü (ticaretin devletlerarası çatışmayı teşvik edebileceğini) verilerle ve bir modelle savunması sebebiyle önemli ve anlamlı görmektedir (Dixon, 2003, s. 364).

Barbieri'nin argümanı basit ve açıktır; asimetrik bir ticari ilişkide taraflardan biri daha az bağımlı iken, diğ erinin bağımlılık seviyesi daha yüksektir ve bu durum, belirli bir seviyenin üzerine çıkarsa çatışmaya yol açabilir. Çalışmanın pek çok değerli çıktısıyla beraber Dixon'a göre en önemli sonucu, ticaret dengesinde uyumun ne kadar önemli, asimetrinin ise tehlikeli olduğunu göstermesidir (Dixon, 2003, s. 366).

Xiang, Xu ve Keteku tarafından Barbieri'nin çalışması yeniden değerlendirilmiş, modelde bazı değişkenlerin kullanılmamasından kaynaklı olarak pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu savunulmuştur. "Dışlanmış değişken yanlılığı" olarak adlandırılan bu durumu tersine çeviren yazarlar, kurdukları düzeltilmiş regresyon ile Barbieri'nin tam tersi sonuçlara ulaştıklarını göstermişlerdir (Özşahin, 2013, s. 102).

Oneal ise liberal barış teorisine yönelik önemli bir istatistiksel meydan okuma anlamı taşıyan Barbieri'nin çalışmasının, yanlış tanımlanmış bir analize dayandığını belirtmektedir. Yazar, ticaret yoğunlaşmasının ikili çatışmayı daha olası kılmadığına dair kanıtlar sunmaktadır (Oneal, 2006, s. 190). Oneal, Barbieri'nin, çoğu araştırmacının tercih ettiği ticaret-GSYİH oranı yerine, karşılıklı bağımlılığı ölçmek için iki devletin ikili ticaretinin tüm ticari ortaklarla toplam ticaretine oranı olan ticaret

yoğunluğunu kullandığını belirtmekte, ticaretin ekonomik önemine değil, ticaretin yoğunluğuna baktığına dikkat çekmektedir (Oneal, 2006, s. 194).

Küresel pazarlara erişim ve globalleşmenin barışı teşvik ettiğini savunan Erik Gartzke ve Quan Li ise Barbieri'nin argümanını tek başına yeterli bulmaz. Yazarlara göre asimetrik bir entegrasyon ülkelerin kendi iç gerilimlerini hızlandırabilir, ancak asimetri tek başına çatışmaya yol açmaz. Esas olan küresel pazarlara entegrasyondur. Ticari asimetriler, entegre olmuş devletleri, küresel pazarlara şüpheyile yaklaşan devletlerden daha tartışılabilir hale getirmemelidir (Gartzke ve Li, 2003, s. 562).

Gartzke'nin Li ile beraber, Barbieri'ye ilişkin yukarıda açıklanan yaklaşımı, klasik liberal yaklaşımı benimsediği anlamına da gelmemektedir. Ticari entegrasyonun çatışmaya yol açtığı yönündeki varsayımı reddeden Gartzke, bir başka makalesinde klasik liberalizmin karşılıklı bağımlılık ve barış ilişkisine dair yaklaşımlarını da sorgulamaktadır.

Gartzke "*The Classical Liberals Were Just Lucky: A Few Thoughts about Interdependence and Peace*" (2006) başlıklı makalesinde, klasik liberallerin haklı değil "şanslı" olduğunu ve klasik liberalizmin ulaştığı istatistikî kanıtların tesadüf olduğunu belirtmektedir. Gartzke bir hipotezin teori haline gelebilmesi ve doğrulanabilmesi için aynı alandaki diğer tüm hipotezlerin geçerli olmadığını ispat edilmesi gerektiğini belirtir. Eğer bir alanda, birden fazla yaklaşım aynı anda doğrulanabiliyorsa, bu yaklaşımların dışında, yeni bir yol denenmesi gerektiğini dile getirmektedir (Gartzke, 2006, s. 96-97).

Gartzke'nin önerdiği bu yeni yol globalleşme çalışmalarıdır. Gartzke, klasik liberal yaklaşımın *fırsat maliyetine* bağladığı çatışmadan kaçma halinin, sadece karşılıklı bağımlılığın değil, aynı zamanda caydırıcılığın da sonucu olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında yazar, karşılıklı bağımlılığın sadece ticaret ile ilgili olarak görülmesinin de hatalı olduğunu, sermaye akışı, para transferi, yatırımlar gibi diğer konuların da ekonomik karşılıklı bağımlılık araştırılırken göz önüne alınması gerektiğini vurgular. Son olarak, çatışmadan kaçınmaya ve barışa ülkeleri yönlendirenin karşılıklı bağımlılıktan ziyade küreselleşme ve küresel sisteme entegre olma olduğunu belirten Gartzke, devletlerin maliyetli bir savaşa ilişkin iletişim kurmasına imkân sağlayan

kanalların mevcudiyetini de en az karşılıklı bağımlılık kadar önemli görür. Küreselleşme çalışmalarının aynı zamanda devletlerin sadece ticari değil, diğer bağlarını ve iç politikalarını da konu edindiğini belirtir ve bu alanın daha tutarlı sonuçlar vereceğini iddia eder (Gartzke, 2006, s. 99-106).

Arthur A. Stein ise ticaretin çatışmayı azalttığı yönündeki iddiaların, hem ticaretin temellerini hem de yarattığı gerilimleri ve çatışmaları görmezden geldiğini belirtir ve ticaretin hem havuç hem de sopa olarak kullanılan bir devlet aracı olduğuna dikkat çeker (Stein, 2006, s. 111). Stein ticaretin çatışmaları azaltmadaki etkisini reddetmez ancak bunun sadece ticaretin getirilerinden mahrum kalma ile açıklanamayacağını kaydeder. Ticaretin bağımsız bir değişken olmadığını ve çatışmaları etkilediği kadar çatışmalardan da etkilendiğini belirten Stein'e göre ticaret, devletlere herhangi bir siyasi ihtilafta taahhütlerini göstermeleri ve çatışmayı önleyebilmeleri için bir dizi zorlayıcı araç verir (Stein, 2006, s. 112). Stein'in tarifıyla ticaret, devletler arasında çatışmaya yol açabilecek olan nedenlerin etkisini azaltabileceği gibi (*neutralizing*) devletlerarası ilişkileri güçlendirerek bağlayıcı (*binding*) bir role de bürünebilmektedir (Özşahin, 2013, s. 99).

Devletlerin ticareti engelleyebileceğini, belirli ülke ve coğrafyalara yönlendirebileceğini ve sektörel bazda etkileyebileceğini kabul eden Stein, yine de ticaretin nihayetinde devletin değil, özel sektörün kontrolünde olduğunu belirtir. Stein, ticaret seviyelerinin zaten siyasi ilişkileri yansıttığını ve ticaretin siyasi sonuçlarını anlamaya yönelik her girişimde, ticaretin belirlenmesindeki hükümetlerin rolünün de yeniden değerlendirilmesi gerektiğini kaydeder. Ticaret seviyeleri ve çatışma arasındaki herhangi bir istatistiksel ilişki, Stein'e göre, ticaretin çatışmayı azaltıcı etkilerini değil, ilk etapta ticaretin siyasi temellerini yansıtıyor da olabilir. Dolayısıyla, ticaretin politik sonuçlarına ilişkin herhangi bir değerlendirmenin, ticaretin siyasi kökleriyle de ilgilenmesi gerekmektedir (Stein, 2006, s. 114).

Stein devletler tarafından ekonomik amaçlardan ziyade siyasi amaçlarla pek çok kez ekonomik yaptırım uygulandığını hatırlatır ve kapsamlı ekonomik bağları olan ülkelerin, başkalarının politikalarında bir değişikliği zorunlu kılmak için bu tür bağları kesmeye meyledebileceğine dikkat çeker. Ticaret ve çatışma üzerine yapılan çalışmaların, ticaretin devlet politikasını yansıttığı; bir baskı aracı olarak veya niyetlere

ilişkin sinyal olarak kullanıldığı ve ticari hacim ve dağılımının toplumsal çıkarları yansıttığı gerçeklerini de göz önüne alınması gerektiğini vurgular (Stein, 2006, s. 122).

James D. Morrow da yaygın olarak devletlerin ticareti kaybetme korkusuyla çatışmalardan kaçınmaya yöneldiğini belirtir, çünkü kaybedilen ticaret, savaşın maliyetini arttırmakta ve dolayısıyla caydırıcılık etkisi yükselmektedir. Morrow kendi çalışmasında bu argümanla ilgili iki noktaya değinmektedir. Bunlardan ilki ticaret kaybı ve savaştan kaynaklanan yüksek savaş maliyetleri arasındaki ilişkinin belirsizliğidir. İkincisi ise sinyalleşme ile ilgilidir. Morrow da Stein gibi masraflı sinyalleşme kuramına atıfta bulunarak, yüksek ticaret akışlarının, maliyetli sinyalleşmenin etkinliğini artırarak savaşı daha az olası hale getirebileceğinden bahsetmektedir (Morrow, 2006, s. 89).

Ticaretin bir sonucu olarak savaş olasılığının değişmesi, taviz verme konusundaki istekliliğe bağlıdır. Ticaret ve savaş arasındaki ilişki Morrow'a göre bu anlamda belirsizdir. Morrow'a göre daha yüksek bir ticaret hacmine sahip olan devletlerin, daha az ticaret hacmine sahip olan ve dolayısıyla çatışmaya girmenin riskini önemsiz gören devletlere nazaran, çatışmadan kaçınmaya daha meyilli olduğuna ilişkin bir yorum yapılması doğru değildir. Yani belirleyici olan sadece ticaret hacmi değildir, kurulan bağımlılık ilişkisinin taşıdığı riskler de belirleyicidir (Morrow, 2006, s. 90).

İkinci olarak devletler, yalnızca tehditlere ve güç gösterilerine bel bağlamaz, çeşitli ticari yaptırımlar yoluyla da politikalarını muhataplarına iletebilirler. Bu gibi durumda ortaya çıkan sinyalleşme, ticaret hacmi arttıkça daha verimli hale gelmektedir. Çünkü daha geniş ticaret hacmi daha fazla sinyal kanalı anlamına gelmektedir. Ayrıca, daha yüksek ticaret hacmi demek, iletilen sinyallerin daha ikna edici hale gelmesi demektir çünkü barış konusunda ortaya çıkacak bir başarısızlığın maliyeti daha yüksek olacaktır (Morrow, 2006, s. 91).

Oneal ve Russett'in ekonomik bağımlılığın barışı teşvik ettiğini belirten görüşleri ile Barbieri'nin "esasında çatışmayı teşvik eder" yaklaşımı ticari liberalizmin iki farklı kutbunu oluşturur. Bahsi geçen yaklaşımların ortak kabulü ekonomik bağımlılık ile çatışma arasında bir ilişki olduğudur. Bu çalışmalarda demokrasi, ticaret ve barış üçlüsüne ilişkin organik bir bağ kurulmaya çalışılmaz, ekonomik bağımlılığın

demokrasileri teşvik edici yönüne değinilir. Christopher Gelpi ve Joseph M. Grieco ise “*Economic Interdependence, the Democratic State and the Liberal Peace*” başlıklı çalışmalarında Oneal ve Russett ile benzer bir yaklaşım sunmakta, bununla beraber tartışmaya “ticaret ve demokrasi arasındaki” bağı irdeleyerek katkı vermektedir. Yazarlar, bu tez çalışmasının da önemli dayanak noktalarından birini irdelemektedirler.

Gelpi ve Grieco demokrasi ve ticaretin birbirine bağlı iki olgu olup olmadığını araştırmaktadırlar. Yazarlar liberal barış teorilerinin barış ve çatışma arasındaki ilişkiyi açıklama çabalarını doğru bulmakta ancak başka değişkenlerin de hesaba katılması gerektiğini ifade etmektedirler. Gelpi ve Grieco’nun iddiası, liberal barış teorilerinde, liderlerin çatışmaya girme eğilimi ve yerel siyasi kurumların bu eğilimi nasıl şekillendirdiğinin de hesaba katılması gerektiğidir (Gelpi ve Grieco, 2006, s. 44).

Gelpi ve Grieco barış ve ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların, klasik liberal düşüncenin iki temel varsayımından birine dayandığını, dolayısıyla ikinci varsayımı ihmal ettiğini belirtir. Liberal düşüncenin karşılıklı bağımlılığa ilişkin ilk geleneksel varsayımı; karşılıklı bağımlılığın barış ihtimalini kendiliğinden arttırdığı ve devletleri çatışmadan uzaklaştırdığıdır (Gelpi ve Grieco, 2006, s. 45).

Bunun yanında, iktisadi bağımlılık ve çatışma ilişkisi üzerine ikinci bir liberal varsayım daha mevcuttur. Bu varsayım Kant’ın *Perpetual Peace* eserinde de dile getirdiği “*karşılıklı bağımlılığın devletler arasındaki çatışma riskini düşürmesi için devletlerin geniş bir kitlenin çıkarlarının temsilcisi olması ve çatışmadan kaçınmaya istekli olması gerekmektedir*” varsayımdır. Bu varsayımda geçen “*geniş bir kitlenin ve çıkarlarının savunucusu olan hükümetler*” bugünün demokrasileridir. Karşılıklı bağımlılığın çatışmayı önleyici etkisinin varlığından söz edebilmek için tarafların demokratik yönetimlere sahip olması ve çatışmadan kaçınmayı tercih etmesi önemlidir (Gelpi & Grieco, 2006, s. 46).

Yazarların yaklaşımlarının temelinde iki alt varsayım yer almaktadır. İlk varsayım, uluslararası çatışmaların liderlerin fayda/maliyet hesabının bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır. İkinci varsayım ise siyasi liderlerin diğer bütün değişkenlerden bağımsız olarak, tek bir amaç taşıdıklarıdır: iktidarını sürdürmek (Gelpi & Grieco, 2006, s. 46).

Yazarlar bu noktada Bueno de Mesquita ve diğerlerinin ülkelerin siyasal rejimlerin karakteristiğini araştırdığı çalışmaya başvurmuşlardır. Gelpi ve Grieco'nun ticaret ve barış ilişkisinde liderlerin rolünü konumlandırmak üzere başvurduğu Mesquita vd.'nin çalışmaları, bu çalışmada da ticaret diplomasisinin başarısı ölçülürken tespitlerin arka planındaki teorik altyapıyı oluşturacaktır.

Mesquita vd., liderlerin iktidarını korumak için mutlaka bir “kazanlar koalisyonuna” yani liderlerin iktidarda kalmasını sağlayan ve bunun karşılığında çeşitli imtiyazlar elde eden güçlü bir sınıfa ihtiyaç duyduğunu iddia eder. Otoriter rejimlerde kazanan koalisyon dardır. Liderler daha dar bir kitleyi kamu kaynaklarından sundukları imtiyazlarla kendi tarafında tutmaktadır. Oysa demokrasilerde liderlerin iktidarlarını koruyabilmeleri için daha geniş bir seçmen kitlesini memnun etmesi gerekmektedir. Otoriter rejimlerdeki dar kazanan koalisyonu memnun etmek için kamu imtiyazları yeterli olurken, demokratik rejimlerde liderler daha geniş çaplı kazanımlar oluşturmak zorundadırlar. Dolayısıyla demokrasilerde geniş bir kamu kitlesini memnun edecek büyüklükte bir getiri ancak ekonomik gelişme ve büyüme yolu ile elde edilebilir (Gelpi ve Grieco, 2006, s. 47).

Bueno de Mesquita vd.'nin kurmuş oldukları modellerle destekledikleri pek çok argümandan bu çalışma için önemli olanı “iktidarı elde tutmak için kamu politikalarında başarılı olması gereken demokratik liderlerin, ekonomik gelişmeye ulaşma konusunda, otoriter liderlere göre daha istekli olduğu” düşüncesidir. Daha geniş bir kazanan koalisyonun seçtiği liderler, kamu politikalarında başarılı olmak zorundadır. Demokratik liderler, otoritelerini devam ettirebilmek için tüm vatandaşlarına refah sağlamak zorundadırlar (Gelpi ve Grieco, 2006, s. 48).

Yazarlar bu argümanları Oneal ve Russett ile Barbieri'nin topladığı verileri kullanarak doğrulamışlardır. Çalışma sonucunda, karşılıklı bağımlılığın ülke refahını arttırmak zorunda olan demokrasiler arasında çatışma riskini azalttığı, otoriter liderlerin ise ticaretin bozulmasından doğacak olan zararlar konusunda “daha umursamaz” oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla, liberallerin ticaretin bozulmasından kaynaklanacak olan zararın çatışmaları önlemede etkili olduğu yönündeki kabullerinin “demokratik rejimlerin varlığı ile doğrudan ilişkili olduğu” ortaya çıkmıştır (Gelpi ve Grieco, 2006, s. 52-54).

Jack S. Levy ise ticaret ve barış ilişkisine ilişkin mevcut liberal ve realist bakış açılarını yetersiz bularak iki yeni yorum getirir. İlk olarak Levy, ekonomik karşılıklı bağımlılığın barışı teşvik ettiğine ilişkin varsayımın nedenlerinde bazı önemli mantıksal eksiklikler olduğunu belirtir. İkinci olarak ise mevcut ticaret-barış hipotezine birtakım ilave değişkenlerin dâhil edilmesi gerektiğini ifade eder (Levy, 2006, s. 128).

Levy, fırsat maliyeti temelli barış analizlerinin doğası gereği tek yönlü olduğunu ve bu nedenle ekonomik karşılıklı bağımlılığın savaş veya diğer uluslararası çatışma biçimleri üzerindeki etkisini açıklamaktan uzak olduğunu savunur. Bunun yanında, bugünün çok faktörlü sisteminde ekonomik karşılıklı bağımlılığın savaş olasılığı üzerindeki etkisini, sadece savaşın fırsat maliyeti üzerinden açıklamayı zayıf bir argüman olarak görür (Levy, 2006, s. 140).

Ticaret ve barış arasındaki ilişkiyi mantıklı bir temelde açıklama gayesinde olan bir yaklaşımın fırsat maliyeti değişkeninin yanında ticaret kaybı, ticaret hacmini artırma konusunda istekleri olan yerli aktörlerin etkisi, başta siyasiler olmak üzere karar alıcıların yaklaşımı, ticaretin engellenmesi veya teşvik edilmesinde hükümetlerin sahip olduğu rol gibi pek çok yerel değişkeni içermesi gerektiğini belirten Levy, rakiplerin stratejik çıkarları, ekonomik karşılıklı bağımlılığın ittifak davranışının dinamikleri üzerindeki etkisi ve savaş sırasında ticaret kaybının doğuracağı sistemik güvenlik sorunları gibi uluslararası güvenlik konularının da göz önüne alınması gerektiğini kaydeder (Levy, 2006, s. 140).

Buraya kadar açıklanmaya çalışılan ticaret ile barış arasındaki ilişkiyi istatistiksel modellemelere dayalı olarak yorumlayan yakın dönem çalışmalarda bazı fikir ayrılıkları olduğu aşikârdır. Ortaya çıkan fikir ayrılıklarının bazıları temellerini seçilen yöntemden ve kullanılan verilerden almaktadır. İki ülke arasındaki ilişkide ticaretin taşıdığı özgül ağırlığın tespit edilmesinde “ticaret hacminin gayri safi hasılayla oranına” mı yoksa “iki ülke arasındaki ticaret hacminin ülkelerin kendi ticaret hacmine oranına” mı bakılması gerektiği önemli bir tartışmadır. Benzer şekilde, denklemin bağımlı değişkeni olan çatışma olgusunun tespiti ve sayısallaştırılması da önem arz etmektedir. Bu bölüm tamamlanmadan önce, mezkûr fikir ayrılıklarına ilişkin literatürdeki bazı değerlendirmelere değinmek yerinde olacaktır.

İlk fikir ayrılığı karşılıklı bağımlılığı etkileyen ticaretin nasıl ölçülmesi gerektiğine ilişkindir. Ölçüme dair seçimlerin, incelenen konulara ilişkin yargıları açıkça etkilediğini kabul eden Barbieri, ticaret-barış ilişkisini konu edinen temel çalışmaların, ana değişkenlerin ölçümü konusunda farklı yöntemleri benimsediklerini aktarır. Çok sayıda ve farklı ölçüm yönteminin mevcudiyeti çalışmaların birbirleri ile karşılaştırılmasını güçleştirmektedir. En çok başvurulan iki ölçüm ise ihracat modeli (bir ülkeye ihracat/toplam ihracat) ve gayrisafı yurt içi hasıla modelidir (ihracat/GSYİH) (Barbieri, 2005, s. 58; 2006, s. 212).

Barbieri araştırmasında, “partner bağımlılığı” ve “ekonomiye bağımlılık” ölçümleri olarak adlandırdığı iki tür ölçüm geliştirmiştir. Bu ölçümlerden ilki toplam ticareti göz önüne alırken, ikincisi ise GSYİH verilerine de bakmaktadır (Barbieri, 2006, s. 213).

Oneal ve Russett’in ise ülkelerin ticaretinin kendi ekonomilerindeki önemini göz önüne aldığından ve ticaretin GSYİH’ya oranını incelediğinden daha önce bahsedilmişti (Oneal ve Russett, 1997, s. 271). Oneal ve Russett karşılıklı bağımlılığı açıklarken ticari bağımlılık (*trade dependence*) kavramına başvurmuşlardır. Buna göre, ticaretin tarafı olan iki ülke için de ticari bağımlılık düzeyi ayrı ayrı hesaplanmakta, iki ticari bağımlılık oranından düşük olanı, bu iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılığı ifade etmektedir (Özşahin, 2013, s. 100).

1970-1997 dönemini çalışan Dorussen ise, analizin sektörel bazda yapılması gerektiğini belirtir. Sanayi sektörü çatısı altındaki bazı ürünleri değerlendiren Dorussen, belirli sektör ve ürün gruplarında ticaretin çatışmayı önleme konusunda daha etkin olduğunu kaydeder. Bunun yanında, toplam ticaret değişkeninin kullanılmasının analizlerde yanlış sonuçlara sebebiyet vereceğine dikkat çeker ve sektörel ticaret verilerinin kullanılması gerektiğini işaret eder (Özşahin, 2013, s. 104).

İkinci önemli ölçüm tartışması ise çalışmaların bağımlı değişkeni olan çatışma olgusu üzerinedir. Ticaret ve çatışma arasındaki bağa ilişkin yakın zamanlı çoğu çalışmanın, MID projesi olarak bilinen ve çatışmayı bir devletin en azından başka bir devlete, onun topraklarına veya temsilcilerine karşı askeri güç tehdidini yönlendirdiği vakaların ölçüldüğü bir veri setine dayandığını belirten Jon C. Pevehouse, bu veri setini baz alan çalışmaların bazı çatışma benzeri durumları kaçırabileceğine dikkat çekmekte ve etkin

sonuçlara ulaşabilmek için çatışma olarak tanımlanan durumların daha geniş bir yoruma tabi tutulmasını önermektedir (Pevehouse, 2006, s. 249).

Pevehouse'un iddiası, karşılıklı bağımlılığa ilişkin çalışmaların bağımlı değişkeni olan çatışma durumunun tespitinde "olay verilerinin" kullanılmasının daha etkin olacaktır. Pevehouse ayrıca çatışmaların ölçümü ve tasnifine ilişkin önerdiği yöntemin benimsenmesinin karşılıklı bağımlılığa ilişkin ticari liberalizm çatısı altında yapılan ampirik çalışmaların sonuçlarını da etkileyeceğini belirtmektedir (Pevehouse, 2006, s. 240).

Benzer bir yaklaşım Rafael Reuveny tarafından da ortaya konmuştur. Reuveny 1970'lerin başında, Çatışma ve Barış Veri Bankası (COPDAB) ve Dünya Olay Etkileşim Anketi (WEIS), girişimlerinin sırasıyla Edward Azar ve Charles McClelland'ın öncülüğünde hayata geçtiğini belirterek, 1970'lerden 1990'ların başlarına kadar, bu girişimlerin işaret ettiği "olay veri setlerinin" ticaret-çatışma araştırmalarında yaygın olarak kullanıldığını hatırlatmaktadır. 1990'ların ortalarından itibaren ise istatistiksel ticaret ve çatışma araştırmaları ile çatışma çalışmalarının büyük çoğunlukla MID projesinin veri setini kullandığına dikkat çeken yazar, bu değişimin çatışma süreçlerine ilişkin anlayışı da şekillendirdiğini belirtmektedir (Reuveny, 2006, s. 255).

Reuveny, MID veri setinin ticaret ve çatışma arasındaki ilişkiyi konu edinen ampirik çalışmalar için bazı sınırlamaları ve yetersizlikleri olduğunu savunur. MID verilerinin askeri unsurların kullanıldığı, çatışmaya dönüşmüş gerginlikleri konu edindiğini hatırlatan yazar, olay veri setlerinin daha geniş bir çatışma verisi üretebilme kapasitesinde olduğunu belirtir. Ayrıca, olay verilerini kullanan araştırmaların, siyasi çatışma-işbirliği durumunun eylemlere ilişkin bir süreklilik arz ettiğini ve tüm bu eylemlerin ticaretle etkileşime girdiği varsayımıyla hareket ettiğini belirtir. MID veri setinde ise barış ve işbirliği hali yalnızca çatışmanın tamamen yokluğu olarak gözlemlenebilmektedir (Reuveny, 2006, s. 255).

Son olarak Reuveny, MID verilerinin zayıflığını bir örnek ile açıklamaya çalışmış, herhangi bir çatışmanın yılın son gününde ortaya çıktığını varsayarak, bu çatışmanın o yılın dış ticareti ile değerlendirilmesinin hatalı olacağına dikkat çekmiştir. Sonuç olarak

yazar, MID veri setleriyle birlikte olay veri setlerinin de kullanılması gerektiğini dile getirmiştir (Reuveny, 2006, s. 263).

Son olarak araştırmacıların siyasi ve teorik yönelimlerinin de çalışmaların sonuçları üzerinde etkili olduğunu ifade eden Barbieri, ticaret-çatışma ilişkisine dair değişen kavramların araştırma bulgularını ve sonuçlarını nasıl etkileyebileceğini tartıştığı *“Models and Measures in Trade-Conflict Research”* başlıklı makalesinde, bir akademisyenin teorik yönelimini anlamanın, araştırmanın sonraki aşamalarını şekillendirebileceği için önemli olduğunu ifade eder. Karşılıklı bağımlılığı farklı açılardan yorumlayan akademisyenlerin, farklı açıklayıcı modelleri, farklı örnekleri ve farklı ölçüleri kullanarak dikkatlerini farklı alanlara odaklamayı seçmesi muhtemeldir (Barbieri, 2006, s. 208).

2.1.4. Ticari Liberalizm Literatürüne İlişkin Genel Değerlendirme

Liberalizmde demokratikleşme ve özgürlüklerin arttırılmasının doğal sonucu bireylerin zenginleşmesidir. Ticaret bağları kuvvetlendirmekte, çatışmanın maliyetini arttırmaktadır. Uluslararası barış, refah ve işbirliğinin serbest ticaretin sonuçları olarak görüldüğü liberal perspektifte, devletler arasındaki ekonomik ilişkiler ve işbirliği büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarının korunması gibi ekonomik amaçlara ulaşılmasında önemlidir. Yine liberalizmin önemli argümanlarından biri de otoriter liderler ile totaliter partilerin savaşa daha fazla başvurduğudur. Özgür, ifade özgürlüğüne ve mülkiyet haklarına sahip bireylerin yönetiminde söz sahibi olduğu liberal rejimler ise savaş ve çatışma konusunda daha temkinli davranmaktadır.

Ticari liberalizminin erken dönem örneklerinde teorik bir betimleme üzerinden ortaya konan argümanlarla karşılaşılmaktayken, yakın dönem çalışmalarda verilere dayalı, ekonometrik modeller yardımı ile çıkarımlar yapıldığı görülmektedir. Bu değişimde gelişen teknoloji ve küreselleşmenin daha fazla ve büyük miktarda veriyi ulaşılabilir kılmasının ve modelleme tekniklerinin gelişmesinin etkisi olduğu aşıkârdır.

Erken dönem çalışmalarda devletin müdahalesinin azaltılması, demokratik rejimlerin yaygınlaştırılması ve demokratik kapitalist rejimlerin yayılmasının barışa katkı sunacağı kabulü önemli yer tutmaktadır. Yakın dönemde ortaya konan çalışmalar ise temellerini

bahsi geçen erken dönem ticari liberalizmden almakta, bir nevi burada dile getirilen argümanların ispatlanması/sorgulanması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yakın dönem çalışmalarda lojistik regresyon başta olmak üzere pek çok model kullanılmıştır. Çalışmaların ortak noktası ticaret ve çatışma arasındaki ilişkinin analizidir ancak odaklandıkları noktalar ve çıktıları farklılaşmaktadır. Owen, McDonald ve Polachek demokratik rejimlerin varlığının ve demokratik olarak algılanmanın önemine dikkat çekerken; Oneal ve Russett modelleme ile demokrasilerin ticari kazançları koruma konusunda daha istekli olduklarını ispatlamaya çalışmış, Mansfield ise TTA'ların önemli bir unsur olduğunu hatırlatmıştır.

Barbieri karşılıklı bağların asimetric olduğu durumlarda ticaretin çatışmaya da sebep olabileceğinden bahsetmiş, Dixon, Xiang, Xu, Keteku, Erik Gartzke ve Quan Li bu çıkarıma itiraz etmişlerdir. Gartzke globalleşmeyi, Stein ticaretin bir yaptırım unsuru olarak da kullanılabileceğini, Morrow ise maliyetli sinyaller kuramını öne çıkarmışlardır. Gelpi ve Grieco ise ticaretin tek başına ve kendiliğinden barışı desteklemeyeceğini belirtmiş, demokratik rejimlerin varlığının belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Levy, Dorussen, Pevehouse ve Reuveny gibi yazarlar ise seçilen yöntem, kullanılan veri ve kurulan modelin de sonuçları belirlediğini ifade etmişlerdir.

Bahsedildiği üzere ticari liberalizmin yakın dönem çalışmaları, erken dönem ticari liberalizm kuramının ortaya koyduğu kabullerin test edilmesine yönelik pek çok çalışmayı içermektedir. Bu çalışmalar arasında ticaretin barışı teşvik etme ve ülkeleri çatışmadan uzaklaştırmaya yönelik kabullerinin ülkelerin yerel siyasal rejimleri ve demokratikleşme seviyeleriyle alakalı olduğunu iddia eden yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu çalışmanın teorik altyapısını oluşturanlar da bu yaklaşımlar olmuştur. Demokrasilerde iktidarın devamı için kamu politikalarında başarılı olunması elzemdir. Dolayısıyla demokratik yollarla iktidara gelen liderler, ekonomik gelişmeye ulaşma konusunda, otoriter liderlere göre daha istekli davranmaktadır. Yani demokrasilerde iktidarın devamı vatandaşların refahını artırmak veya en azından korumakla yakından ilişkilidir.

Bahsi geçen bu çalışmalar ticaretin ülke refahını arttırmak zorunda olan demokrasiler arasındaki çatışma riskini azalttığını, otoriter liderlerin ise ticaretin bozulmasından

doğacak olan zararlar konusunda demokratik liderlere göre daha umursamaz olduklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, yakın dönem ticari liberalizm çalışmaları ticaretin bozulmasından kaynaklanacak olan zararın çatışmaları önlemede etkili olduğu yönündeki kabulün demokratik kurum ve değerlerin ne kadar yerleştiği ve benimsendiği ile yakından alakalı olduğunu iddia etmektedir.

Bu çalışma da yukarıda açıklanan yaklaşımlar çerçevesinde ticaret diplomasisi faaliyetlerinin kriz dönemlerinde ne ölçüde sürdürülebildiğini ve ticaret diplomatlarının kriz yaşanan ülkelerdeki faaliyetlerinde hangi engellerle karşılaştığını konu edinmektedir. Demokratik kurum ve değerlerin yerleştiği liberal demokrasiler kriz dönemlerinde ticari bağları koparma noktasında daha ihtiyatlı davrandığından, ticaret diplomasisi faaliyetlerinin kriz dönemlerinde bu ülkelerde sorunsuz sürdürülebileceği beklenmektedir. Öte yandan otoriter olarak tasnif edilen ülkelerde ise kriz doğrudan ticarete yansımaktadır. Bunun doğal sonucu da ticaret diplomatlarının söz konusu ülkelerde faaliyetlerini kriz öncesi zamanlardaki gibi sürdüremez hale gelmesidir. Bu yönüyle bakıldığında bu çalışma Türk ticaret diplomasisi faaliyetlerinin ticari liberalizm kuramının varsayımları çerçevesinde değerlendirilmesidir.

2.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TİCARET DİPLOMASİSİ

Çalışmanın kavramsal çerçevesini ise ticaret diplomasisi teori ve uygulamaları oluşturmaktadır. Bu bölüm altında diplomasi, ekonomik diplomasi ve ticaret diplomasisi kavramları ayrı ayrı ele alınacak, birbirine benzer olan söz konusu kavramların farklı yanları ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, ticaret diplomasisinin tarihsel gelişimi incelenecek, ticaret diplomasisinin aktörleri ele alınacak ve ticaret diplomatlarının görevleri ile başarılarını etkileyen faktörler irdelenecektir. Devamında çeşitli ülkelerdeki ticaret diplomasisi yapılanmalarına bakılacak, ayrıca Türk ticaret diplomasisi faaliyetleri hem kurumlar hem de görev ve sorumluluklar boyutuyla incelenecektir.

2.2.1. Ticaret Diplomasisi: Teori ve Uygulama

Ticari liberalizm kuramının işaret ettiği “kuvvetli ticari bağların ve ortak değerlerin, çatışmaların önlenmesi ve barışın tesis edilmesine katkı sağladığı” varsayımı ile

ekonomik ve ticari diplomasi kavramları yakından ilişkilidir. Ekonomik diplomasının geliştirmek üzere çalıştığı ekonomik ve ticari bağlar, sadece ekonomik hedeflerin gerçekleşmesi ile ilgili değil, aynı zamanda istikrarlı siyasi ilişkilerin tesisine de ilgilidir. Ekonomik araçlar kullanılarak bir çatışmanın maliyeti yükseltilmekte, barış ve istikrar bu yolla teşvik edilmektedir (Dorussen, Murshed ve Ward, 2011, s. 150).

Çalışmanın bu bölümünde yukarıda açıklanan bağlantı çerçevesinde sırasıyla diplomasi, ekonomik diplomasi ve ticari diplomasi kavramları tanımlanacak, ticaret diplomasisinin tarihsel gelişimine kısaca değinilecek, ticaret diplomasisine ilişkin literatür hakkında bilgi verilecek ve ticaret diplomatlarının görevleri ile ticaret diplomasisinin çıktılarında bahsedilecektir. Devamında ise, ticaret diplomasisine ilişkin dünya örnekleri ele alınacak ve Türkiye’de ticaret diplomasisi faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumlu kurumlar ve işleyiş hakkında bilgi verilecektir.

2.2.1.1. Temel Kavramlar

Ticaret diplomasisi kavramının tanımlanması ve ticaret diplomasisi uygulamalarının incelenmesine geçilmeden önce, hem terminolojik olarak ticaret diplomasisinin içerisinde bulunan, hem de dünya siyasetinin her döneminde önemli konu başlıklarından biri olan “diplomasi” kavramına bakmak yerinde olacaktır. Devamında ekonomik ve ticari diplomasi kavramları irdelenecektir.

2.2.1.1.1. Diplomasi

Diplomasi kavramı çoğunlukla “yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı” olarak tanımlanmaktadır.⁴ Diplomasi, devletlerin dış ilişkilerinin yürütülmesini mümkün kılan müzakerelerden oluşmakta ve dış politikanın temel enstrümanı olarak görülmektedir (Kostecki ve Naray, 2007, s. 1). Müzakerelerin yanında iletişim ve bilgi paylaşımı gibi görevleri de içermektedir (Stadman ve Ruel, 2012, s. 185). Bir başka deyişle diplomasi, dünya siyasetine ilişkin olarak devletler ve diğer örgütlü yapılar arasındaki resmi görevliler eliyle yürütülen ilişkiler bütünüdür (Bayne ve Woolcock, 2017, s. 3).

⁴ Türk Dil Kurumu. (t.y.) Erişim: 3 Nisan 2021, <https://sozluk.gov.tr/>

Diplomasi kelimesinin kökeninin, Eski Yunancadaki “diploma” kelimesine dayandığı ifade edilmektedir. “İkiye katlamak” anlamına gelen bu kelime, zaman içerisinde devlete ait ve yabancılara ilişkin konuları düzenleyen bazı evrakların katlanış biçiminden yola çıkılarak isim halinde kullanılmaya başlanmış, bugünkü diplomasi sözcüğünün de kökünü oluşturmuştur. Terminolojik olarak diplomasi kelimesini ilk kullanan kişi İngiliz devlet adamı ve siyasi düşünce tarihinin önemli isimlerinden olan Edmund Burke’dür (Tuncer, 2009, s. 19). Diplomasinin temel amacı ülkelerin dış politika hedeflerine güç kullanmadan, hukuk kuralları çerçevesinde ve propaganda yoluyla ulaşmasını sağlamaktır. Profesyonel personellerin belirli kurallar çerçevesinde görüşmeleri ve müzakere etmeleri yoluyla gerçekleştirilir (Berridge, 2015, s. 1).

Öte yandan, devletlerarası ilişkilerin barışçıl bir zeminde yürütülmesi olarak geniş bir şekilde tanımlanan diplomasi, söz konusu ilişkilerin hangi alanda olduğuna göre askeri diplomasi, enerji diplomasisi, turizm diplomasisi ve ekonomi diplomasisi gibi alt başlıklara ayrılmaktadır. Öyle ki yakın zamanda konu başlıklarının yanı sıra yapılaş şekline ve öznesine göre arabuluculuk diplomasisi, çok taraflı diplomasi, ikili diplomasi, kamu diplomasisi, sivil diplomasi, zirve diplomasisi, konferans diplomasisi, parlamenter diplomasi, mekik diplomasisi, toplumsal diplomasi, nükleer diplomasi, önleyici diplomasi, sessiz diplomasi, kültür diplomasisi, çevre diplomasisi, insani diplomasi, açık diplomasi, zorlayıcı diplomasi ve dişsiz diplomasi (diplomacy without teeth) gibi pek çok adlandırma yapılmaya başlanmıştır (Abdurrahmanlı ve Bağış, 2021, s. 144). Bu çalışmada mercek tutulan diplomasi türü ekonomi diplomasisi altında tasnif edilen ticaret diplomasisi olmuştur.

2.2.1.1.2. Ekonomik Diplomasi

Dünya Ticaret Örgütü ile Birleşmiş Milletler’in müşterek kuruluşu olan Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) ekonomik diplomasi kavramını *ülkelerin ticaret, yatırım ve diğer ekonomik değişimler dâhil tüm ekonomik konularda ulusal çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için yurtiçi ve yurtdışında yaptığı çalışmaların bütünü* olarak tanımlamaktadır (ITC, 2019, s. 12).

Ekonomik diplomasi, uluslararası ekonomik karar alma sürecidir (Kurtuluş Kara, 2008, s. 68; Woolcock, 2011, s. 84; van Bergeijk, 2009, s. 1; Reuvers ve Ruel, 2012, s. 5). En

geniş tanımla devletlerin uluslararası ekonomik gündemlere ilişkin ortaya koyduğu tüm faaliyetlerdir (Bayne ve Woolcock, 2017, s. 3). Ekonomik diplomasi, devletlerin dış ekonomik ilişkilerini nasıl yürüttüklerine, ekonomik çıkarların uluslararası düzeyde müzakere edilmesine ve iç ve dış ekonomi politikalarının etkileşimine odaklanmaktadır. Sadece dış ticareti değil, yabancı yatırımları, sermaye akışlarını, ikili ve çok taraflı ekonomik müzakereleri ve teknoloji transferlerini de içermektedir (Kurtuluş Kara, 2008, s. 68; Verhagen ve Bleker, 2011, s. 173).

Ekonomik diplomasinin ilgilendiği konu başlıkları arasında küresel finansal istikrarın korunması, iklim değişikliğinin etkilerinin minimize edilmesi ve eş zamanlı olarak az gelişmiş ülkelerde büyümenin sağlanması gibi uluslararası ekonomi-politik gündemleri de yer almaktadır (Berridge, 2015, s. 210). Ekonomik diplomasi, ekonomik enstrümanlardan dış politika hedeflerine ulaşmak için faydalanılması, aynı zamanda siyasi diplomasiden de ekonomik hedefleri gerçekleştirmek için faydalanılmasıdır (Jiang, 2011, s. 64; van Bergeijk, de Groot ve Yakop, 2011, s. 102; Dorussen, Murshed ve Ward, 2011, s. 150; van Bergeijk, 2009, s. 14).

Bugünün küresel güvenlik sorunlarının çözümünde yeni ve yenilikçi stratejilerin benimsenmesi ihtiyacı sürekli olarak artmaktadır. Bu durumun da ekonomi diplomasisinin önemini artırmaya devam edeceği öngörülmektedir. Geline nokta da ekonomi diplomasisinin kapsamında olan konu başlıkları artmış, dolayısıyla kavram daha karmaşık ve kapsamlı bir hale gelmiştir (Kurtuluş Kara, 2008, s. 66).

2.2.1.1.3. Ticaret Diplomasisi

ITC ticaret diplomasisini ise *bir ülkenin iş sektörünü desteklemek için diğer ülkelerdeki diplomatik misyonlarının yürüttüğü çalışmalar* şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım sadece ticareti değil, ülkeye gelen yabancı yatırımlar ile ülke vatandaşlarının yurtdışındaki yatırımlarını teşvik etme faaliyetlerini de kapsamaktadır (ITC, 2019, s.12). Bunun yanında ticaret diplomasisi bilim ve teknoloji alanlarında iş birliği imkânlarının ortaya çıkarılması faaliyetlerini de içermektedir (Naray, 2011, s. 122; Reuvers ve Ruel, 2012, s. 5).

Bir başka tanıma göre ticaret diplomasisi, bir ülkenin firmalarının ürünlerini yurtdışında satabilmesi için resmi görevliler eliyle yürütülen diplomatik çalışmalardır (Stadman ve

Ruel, 2012, s. 185). Ticari diplomasi, sınır aşan boyutu olan, fayda doğuran iş ilişkileri ve fırsatlar yaratmayı amaçlayan ve devlet tarafından iş dünyasına sunulan bir kamu hizmetidir. Bir ülkenin kamu görevlisi veya dış ticaretin teşviki için oluşturulmuş kurumlarından birine bağlı personeli eliyle bir başka ülkede yürüttüğü diplomatik faaliyetlerin toplamıdır (Kostecki ve Naray, 2007, s. 1; Busschers ve Ruel, 2012, s. 73; Visser ve Ruel, 2012, s. 31).

Ticaret diplomasisi ihracatın ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi ile üretimde önem arz eden hammaddelere ulaşılması gibi görevleri ifade ettiğinden (Berridge, 2015, s. 210) ekonomi diplomasisine göre daha dar bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik diplomasi, ekonomiye ilişkin genel politika yapım süreçlerini ve ticari anlaşmaları konu edinirken ticaret diplomasisi iş dünyasının desteklenmesi gibi spesifik konu başlıklarına eğilmektedir (Ruel, 2019, s. 9).

Ticaret diplomasisi kavramı literatürde iki ana faaliyeti bir arada ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan ilki ticari karar alma süreçlerine ilişkin faaliyetlerdir. Bu faaliyetler arasında çok-tarafli ticaret müzakereleri, ticari danışmanlık ve anlaşmazlıkların halline ilişkin çalışmalar sayılabilir. İkinci ana faaliyet kolu ise iş dünyasının sahada desteklenmesi faaliyetleridir (Kostecki ve Naray, 2007, s. 2). Bugünün küresel ekonomisi güçlü bir ticaret diplomasisi icra etmeyi zorunlu kılmaktadır (Lee ve Ruel, 2012, s. 15).

Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmeler, Türk ticaret diplomasisinin başat aktörleri olan Ticaret Müşavirlerinin ve Ticaret Ataşelerinin çoğunlukla ticaret diplomasisi faaliyetlerini Dışişleri Bakanlığı'nın yürüttüğü siyasi diplomasiden farklı ancak onun bir tamamlayıcı unsuru olarak tanımladığını ortaya koymaktadır. Görüşülen Türk ticaret diplomatlarının büyük çoğunluğuna göre ticaret diplomasisi, ülkenin siyasi diplomasi ile yakından ilişkilidir. Bu yaklaşım ticaret diplomasisinin siyasi diplomasiyi hem beslediğini hem de yumuşak güç unsurlarından biri olarak siyasi diplomasinin başarısına katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Ticaret diplomasisi klasik diplomasiden daha esnek görülmekte, aynı zamanda siyasi krizlere karşı fren görevine dikkat çekilmektedir (TD-2 ile kişisel iletişim, 10 Nisan 2022; TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022; TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022; TD-1 ile kişisel iletişim, 24

Mayıs 2022; TD-15 ile kişisel iletişim, 7 Temmuz 2022; TD-16 ile kişisel iletişim, 27 Temmuz 2022).

Öte yandan, görüşülen bazı ticaret diplomatları ticaret diplomasisi kavramını dar bir çerçevede tanımlamış, Türk firmaları ile görev yapılan ülkedeki özel sektör temsilcilerinin uygun ortamda bir araya getirilerek aralarındaki ilişkinin ticari ve ekonomik anlamda pozitif yönde gelişmesini sağlamak olarak tanımlamışlardır. Buna göre ticaret diplomasisi iş dünyaları arasında hiç ilişki tesis edilmemişse yeni ilişki tesis edilmesine, halihazırda bir ilişki mevcut ise de söz konusu ilişkinin geliştirilmesine katkı sağlamak olarak görülmektedir. Burada ticaret diplomasisinin odaklandığı iş, ticari çıkarların müzakere edilmesidir (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022; TD-6 ile kişisel iletişim, 23 Mayıs 2022; TD-13 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-8 ile kişisel iletişim, 30 Haziran 2022; TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022).

Ticaret Bakanlığı ile görev yapılan ülkedeki muhatap kurum ve kuruluşları arasındaki ilişkilerin sürdürülmesi ve ticaretin geliştirilmesi amacıyla tesis edilen bazı anlaşma ve mekanizmaların sağlıklı şekilde işleyebilmesi için kurumlar nezdinde faaliyetlerde bulunulması da ticaret diplomasisinin esas olmamakla beraber tamamlayıcı unsurları arasında sayılmıştır (TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022; TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022; TD-13 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022). Bununla beraber, esas ticaret diplomasisinin, ticaretin karşılıklı olarak artırılması ve ülke imajının geliştirilmesi amacıyla “kamu kurumları nezdinde yürütülen faaliyetler” olduğunu belirten görevliler de bulunmaktadır (TD-5 ile kişisel iletişim, 18 Mayıs 2022).

Yapılan görüşmelerde Türkiye’ye yatırım çekilmesine ilişkin faaliyetlerin de genel anlamda ticaret diplomasisinin kapsamı içerisinde görülmesi gerektiğinin belirtildiği olmuştur (TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022; TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022; TD-16 ile kişisel iletişim, 27 Temmuz 2022). Ayrıca, Türk iş dünyası temsilcilerinin görev yapılan ülkedeki yatırımlarının takibi ve Türk yatırımcıların sorunların hakkında ilgili ülke makamları nezdinde girişimde bulunulması da ticaret diplomasisinin tamamlayıcı unsurları olarak görülmektedir (TD-13 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-16 ile kişisel iletişim, 27 Temmuz 2022).

Sadece üç ticaret diplomatı ile yapılan görüşmede ticaret diplomasisinin yalnız ülkenin ihracatının artırılmasına yönelik değil, aynı zamanda ithalat fırsatlarının da değerlendirilmesi ve ithalatın ülke lehine gerçekleşmesi için çalışılmasını da kapsadığı ifade edilmiştir (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022; TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022).

Yapılan görüşmelerde Türk ticaret diplomatlarının ticaret diplomasisinin tanımına ilişkin bir fikir birliği içerisinde olmadığı görülmektedir. Görevlilerin büyük çoğunluğu ticaret diplomasisini siyasi diplomasiden ayrı ancak alakalı görmektedir. İş dünyalarının sorunlarına ilişkin meselelerin çözümü ve ülkeler arası ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla tesis edilen mekanizmaların ve anlaşmaların sorunsuz işlemesi için çalışmalar yapılması üzerine uzlaşılan ticaret diplomasisi faaliyetleri olarak öne çıkmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'ye yatırımın teşvik edilmesi ve Türk yatırımlarının yurt dışında korunması da bazı Ticaret Müşavir ve Ataşeleri tarafından ticaret diplomasisi kapsamına dahil edilmiştir. İthalatın ülke yararına gelişmesine ilişkin faaliyette bulunmayı da ticaret diplomasisinin bir unsuru olarak gören sadece üç Ticaret Müşaviri olmuştur.

2.2.1.2. Ticaret Diplomasisinin Tarihsel Sürecine İlişkin Kısa Bir Değerlendirme

Diplomasi, devletlerin meşru yollardan çıkarlarını gerçekleştirmek üzere uyguladığı faaliyetlerdir. Devletler çıkarlarını çoğunlukla diplomatik araçlardan faydalanarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bununla beraber, devletler uluslararası iş birliği ve mevcut kurumsal yapıların gerektirdiği kanallara başvurarak ortaya çıkardığı etkiyle amaçladığı hedefe ulaşamadığında, ekonomik enstrümanları çekinmeden devreye almaktadır (Okano-Heijmans, 2011, s. 13). Bu durum, bugünün diplomasisinde ekonomik diplomasi ve ticaret diplomasisi gibi iki alt kolun oluşmasına ve kurumsallaşmasına zemin hazırlayan en önemli unsurlardan biridir.

Ekonomi ile politika arasındaki ilişki ve ekonomik enstrümanların politik amaçlara ulaşmak için kullanılmasının izleri antik çağlara kadar izlenebilmektedir (Okano-Heijmans, 2011, s. 9). Ticaret diplomatlarının üstlendiği rol de benzer şekilde köklü bir geleneğe sahiptir. Pigman (2016, s. 15) ticaret diplomasisinin en az diplomasiinin kendisi kadar eski olduğunu belirtir. Birbirinden ayrı medeniyetlerin aynı anda var

olduğu ilk andan itibaren ticaret diplomasisinin söz konusu olduğunu ifade eden Pigman, uzaktaki birine, bir yabancıya, herhangi bir ürün vererek bir başka ürün almanın bile ticaret diplomasisinin ilkel bir hali olduğunu belirtmektedir.

Tarihte bilinen en eski diplomatik temsilciliklerin bile ticareti öncelikli gündemlerinden biri olarak gördüğünü belirten Pigman, M.Ö. XIV. yüzyılda Amarna şehri yönetimine ait belgelerde, Doğu Akdeniz ve Batı Asya uygarlıkları olan Mısır, Babil, Asur, Mittani ve Hatti gibi medeniyetlerin kralları ve yöneticileri arasındaki hediyeleşmelerden bahsedildiğine işaret eder (Pigman, 2016, s. 17). Yine M.Ö. 1460-1220 yılları arasında Mısır ve Asya'nın batı bölgelerinde ticaretin sorunsuz yürütülmesi amacıyla devletlerarası ilişkiler kurulduğu da görülmektedir (Naray, 2011, s. 129).

Bir başka yoruma göre, ticaret diplomasisinin ilk izlerine rastlamak için antik Mısır'a uzanmak gerekir. M.Ö. VI. yüzyılda Firavun Amasis'in, ülkesi ile ticareti teşvik etmek için dönemin şehir devletlerinden temsilciler almak yönünde bir girişim başlattığı bilinmektedir. Yunanlılar ve Romalılar da benzer sistemler tesis etmişlerdir (ITC, 2019, s. 4).

M.S. XIII. yüzyılda Venedik, ticareti teşvik etmek ve kolaylaştırmak için tüm büyük Avrupa limanları ile Tunus, İskenderiye, Kahire ve Şam'da ticari işlerle ilgilenen 30'dan fazla konsolos bulundurmaya başlamıştır (ITC, 2019, s. 4). XV. yüzyılın sonlarında başlayan ve hızlıca yayılan yerleşik diplomatik temsilcilik kurulması uygulamalarının, daha öncesinde özellikle Akdeniz coğrafyasında ortaya çıkan ticari temsil faaliyetlerinden ilham aldığı ve ilk başlarda kesin bir şekilde siyasi görevlerin yanında ticari görevleri de içerdiği değerlendirilmektedir (Berridge, 2015, s. 210). 1498 yılında Vasco da Gama'nın Hindistan'a ulaşmasıyla hız kazanan kolonileşme dönemi de devletlerarası ilişkilerde ticaretin önemini arttırmış, ticari ihtiyaçlar siyasi temsil uygulamalarını şekillendirmeye başlamıştır (Naray, 2011, s. 129).

Sanayi Devrimi ve büyük devletlerin pazar elde etme rekabeti, ekonomiyi ve ekonomik enstrümanları diplomasinin ve uluslararası politikanın öncelikli gündem maddeleri haline getirmiştir. XVIII. yüzyılla birlikte uluslararası ticarete önemli artışlar gerçekleşmeye başlamıştır (Pigman, 2016, s. 28). Aynı dönemde İngiltere, çoğu ticaretle ilgili açıkça tanımlanmış rollere sahip olan dünya çapında bir konsolos ağı kurmuştur

(ITC, 2019, s. 4). İngiltere’de Dışişleri Bakanlığı bünyesinde ilk münhasır ticaret temsilciliği kurulması ve yurtdışına ilk ticaret temsilcisi görevlendirilmesi uygulamaları da yine bu dönemde gerçekleşmiştir (Can, 2020, s. 43).

Dünyada hızla artan ticaret, XIX. yüzyılda ortaya çıkan kısmi liberalleşme ile birlikte yeni bir ticari müzakere diplomasisinin doğuşuna, yeni tekniklerin benimsenmesine ve uygulanmasına yol açmıştır (Pigman, 2016, s. 28). Birinci Dünya Savaşı’na kadarki dönemde ise güvenlik gibi üst politika konuları diplomatik temsilcilerin gündemini meşgul etse de ekonomi diplomasisi tamamen terk edilmemiştir (Berridge, 2015, s. 210).

XIX. yüzyılda, başka ülkelerin pazarlarına erişim, yeraltı kaynakları için imtiyaz elde etme, petrol arama, demiryolu inşa etme ve kanal açma gibi faaliyetlerde gelişmiş ülkeler arasındaki rekabet yoğunlaşmıştır. Ülkelerin Süveyş Kanalı ve Berlin-Bağdat Demiryolu gibi büyük projelerden avantaj elde edebilmesi klasik diplomatların ticaret diplomasisine daha fazla yoğunlaşmasına bağlı olmuş, diplomatlar bu tür ticari temelli konulara daha fazla dâhil olmaya başlamışlardır (Berridge, 2015, s. 211).

XX. yüzyılın iki büyük savaşı hem mevcut ekonomik kaynakların ve imkanların büyük bölümünün harcanmasına hem de yeni ekonomik daralmalara sebep olmuştur. Dolayısıyla dönemin büyük ekonomilerinin diplomatları, uluslararası ticaret konularına eskisine oranla daha da fazla eğilmek zorunda kalmışlardır (Berridge, 2015, s. 212). İki büyük savaş arası dönem, liberal politikaların terk edildiği ve korumacılığın arttığı bir dönem olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Avrupa entegrasyonu vb. projeler ile birlikte ticari gündemlere de daha fazla vakit ayrılmaya ve önem verilmeye başlanmıştır (Can, 2020, s. 44-45).

Özellikle 1970’li yıllarla birlikte, sadece ticaret ve ekonomi alanlarında çalışmak üzere görevlendirilen diplomat sayılarında önemli artışlar kaydedilmiştir (Berridge, 2015, s. 220). 1970’lerdeki petrol krizi, 1980 sonrası Sovyetlerden kopan devletlerin uluslararası sisteme adaptasyonu ve özellikle küreselleşme olgusu diplomasi alanında önemli değişikliklere yol açmıştır (Can, 2020, s. 48). 1970’ler ve 1980’ler ticaret diplomasisi mesleğinin kurumsallaştığı yıllar olarak öne çıkmaktadır.

Ekonomik güvenlik ve ekonomik diplomasi konuları 2000’li yıllarla birlikte artık uluslararası politikanın merkezine yerleşmiştir. Bu yeni durumun ortaya çıkmasında daha önce bahsedilen gelişmelerin yanında, küresel ısınma ve sınır aşan terör gibi yeni gündemler de etkili olmuştur (van Bergeijk, 2009, s. 2). Ayrıca küreselleşme ticaretin önündeki engelleri kaldırmış, uluslararası finans işlemlerini ve doğrudan yatırımları kolaylaştırmıştır. Bu durum da ticaretin, uluslararası finansal işlemlerinin ve doğrudan yabancı yatırımların hızlı bir şekilde artmasına sebep olmuştur. Kostecki ve Naray (2007, s. 2), küreselleşmenin devletleri istihdam ve AR-GE noktasında iş birliğine yönlendirdiğini ifade etmektedir.

Bayne (2017, s. 17) küreselleşmenin ekonomik diplomasiye ilişkin talebi artırdığını belirtir. Yazara göre küreselleşme ile birlikte, ekonomik diplomasi alanı genişlemiş, yeni ve ilgi gören konu başlıkları da ekonomik diplomasi alanına girmeye başlamıştır. Ayrıca, ekonomik diplomasi aktör sayısı da artmıştır. Son olarak, küreselleşme devletlerin yanında yeni aktörlere de etkili olma imkânı tanımış, devletleri geleneksel rollerini daha az kaynakla sürdürmek zorunda bırakmış ve bu iki durumun sonucu olarak devletler ekonomi diplomasi gibi araçlara daha fazla başvurmak zorunda kalmıştır.

Pigman (2016), ticaret diplomasisinin buraya kadar özetlenen tarihinde üç dönüşüm evresi yaşandığını ifade eder. Bu üç evre ticaret diplomasisinin kurumsallaşması ve bugünkü hale gelmesindeki kırılma noktaları olarak görülebilir. İlk dönüşümde anlaşmalar yapmak, anlaşmaların uygulanmasını denetlemek ve ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmekle görevli, hükümetlerini temsil eden, yabancı meslektaşlarıyla müzakere eden profesyonel diplomatlar ortaya çıkmıştır. İkinci dönüşümde, ticaret diplomasisinin konusunu ilgilendiren alanlar, ticaret diplomasisini yürüten kurumlara dönüşmüştür. Bu dönüşüm, kurumların ve mekânların biçimlerini, kimin kiminle ve hangi kurallar altında iletişim kurabileceğini etkilemeye ve şekillendirmeye başlamıştır. Üçüncü dönüşüm ise, 1990’lardan itibaren yükselişe geçen anlaşmazlıkların halli mekanizması ile geçilen yeni dönemdir. Pigman, özellikle son yirmi yılda klasik diplomasi araçlarının çözüm üretme noktasında daha az verimli hale gelmesiyle birlikte, anlaşmazlıkların halli uygulamalarının mevcut ticaret diplomasisinin önemli bir bileşeni haline geldiğini ifade etmektedir.

Bugün küresel ekonomik güç eksenine, gelişmiş ekonomilerden, yükselen ekonomilere kaymaktadır. Bu değişim, gelişmiş ülkeleri büyüyen ve yurt dışına açılan firmalarını daha fazla desteklemek durumunda bırakmaktadır. Bu noktada ticaret diplomasisi, devletlerin uluslararası ticaretlerini artırabilmesi ve ekonomilerini güçlendirebilmesi için önemli bir araç haline gelmiştir. Gelişen ve yükselen ekonomilerin önümüzdeki yıllarda büyümeye devam edecekleri göz önüne alındığında, gelişmiş ülkelerin ticaret diplomasisi gibi fark yaratan araçlara daha çok önem vermesi kaçınılmaz bir sonuç olarak gözükmektedir (Zuidema ve Ruel, 2012, s. 106).

Tüm bunların yanında, artık dünya ekonomisinde küreselleşmenin getirdiği noktanın ötesi konuşulmaktadır. Bugünün dünyasında internet ve internet altyapısıyla çalışan cihazlar, katma değerli ve doğrudan ihtiyaçlara yönelik üretilen ürünlerin doğru adreslere tam zamanında teslimini hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştır. Geçmişte ancak kişisel temas ve sahadan detaylı araştırmayla elde edilebilecek olan bilgiler, artık internetten kolaylıkla temin edilebilmektedir. Dolayısıyla ticaret diplomasisi faaliyetleri bugün de yeni bir dönüşümün içerisinde (Naray, 2011, s. 130). İnternetin firmalara kendi araştırmalarını yapma ve hedef pazarlara ilişkin bilgi toplama imkânı sunması ticaret diplomasisinin bugün yaşadığı dönüşümü şekillendiren başlıca unsurlardan biridir. Artık özellikle gelişmekte olan ülkelerde ticaret diplomatlarının kurduğu kişisel bağlantılar ve tanışıklıklar, firmalara yönelik faaliyetlerin merkezine yerleşmiştir. Ticaret diplomatlarının görev yaptıkları ülkelerdeki dinamikleri ve ilişkileri aktarmaları firmalar için pazar ve ürün araştırmak gibi faaliyetlerden çok daha kıymetli hale gelmiştir (Bondarouk ve Ruel, 2012, s. 251-252).

2.2.1.3. Ticaret Diplomasisinin Çıktıları

Devletlerin ticaret diplomasisine ve ticaret diplomasisinin hedefi olan ihracat teşvikine kaynak ayırmalarının pek çok sebebi bulunmaktadır. İlk olarak ihracat, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik olarak büyümesinde önemli bir rol üstlenmektedir. İhracat istihdamı arttırmaya ve yaşam standartlarını yükseltmeye katkı sağlar. Büyüme arttıkça ithalat da artacağından dış ticaret dengesini sağlama noktasında ihracatın önemi de artar ve bu alandaki faaliyetlere ayrılan kaynakların yükseltilmesi ihtiyacı doğar.

Ekonomi politikasının ihracat kadar önemli bir başka gündemi ise doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesidir. Doğrudan yabancı yatırımlar refahı ve istihdamı arttırıcı özellikleri ile bir ülkenin küresel anlamda tedarik zincirlerine katılarak dünya ekonomisine daha sağlam şekilde bağlanmasına imkân tanır. Yabancı yatırımlar sayesinde yerel şirketler, çok uluslu şirketlere mal ve hizmet tedarikçisi olur, bu yolla yerel şirketlerin kendi rekabetçi konumlarını geliştirebilmeleri imkânı doğar. Tıpkı ihracatın artırılabilmesi gibi, doğrudan yabancı yatırımların bir ülkeye yönlendirilebilmesi için de ticaret diplomasisi araçlarının etkin kullanılması gerekmektedir.

Ticaret diplomasisi hizmetinin firmalar açısından faydalarına da değinmek yerinde olacaktır. Firmalar girmek istedikleri pazarlara ilişkin güvenilir ticari bilgiye ve yeni girilen bir pazarda imaj ve güvenilirliğin sağlanması süreçlerinde desteğe ihtiyaç duymaktadır. Ticaret diplomasisinin firmaların bu ihtiyaçlarına dönük çalışmalar yapma fonksiyonu da bulunmaktadır. Ayrıca devletler firmaların ihtiyaç duyduğu ticari ortaklık tesisi ve uyuşmazlıkların çözümü gibi hizmetleri de ticaret diplomasisi eliyle sağlamaktadır (Busschers ve Ruel, 2012, s. 74).

Ticaret müşavirlerinin varlığı, yabancı bir pazara giriş ve o pazarda tutunulması süreçlerindeki zorlukların üstesinden gelinmesi için elzemdir. Müşavirlerin hedef pazarlarda fiziksel olarak var olmaları ticari fırsatları tespit etmelerine olanak tanır. Müşavirler görev yaptıkları ülkedeki iş ortamı ile ülkenin iş kültürü ve dili hakkında tavsiyelerde bulunabilir, yerel ortaklara ve danışmanlara tanıtımlar düzenleyebilir ve o ülkeye yapılacak olan ticari ziyaretlerde pratik yardımlar sağlayabilirler (ITC, 2019, s. 8).

Gertz (2018, s. 94) ticaret diplomasisinin siyasi risklerin azaltılması yönünde sonuçlar doğurduğunu da ifade etmektedir. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan sorunların ve ortaya çıkan risklerin aşılmasında ticaret diplomasisinin önemli bir araç olduğuna dikkat çeken yazar, ticaret diplomatlarının yerel aktörlerle kurdukları yakın bağların anlaşmazlıkların hallini hızlandırdığını, özellikle hukuk sisteminin zayıf olduğu ülkelerde firmaların haklarının korunmasına önemli destekler sunduğunu belirtmektedir.

Reuvers ve Ruel (2012, s. 8) genel bir değerlendirme yaparak, ticaret diplomasisinin çıktılarını üç alt başlıkta toplamaktadır. Bunlar ekonomik kazanımlar, siyasi kazanımlar ve ulusal imaja ilişkin kazanımlardır. Ekonomik kazanımlar refah, üretime ilişkin yenilikçi bilginin temini ve uluslararası ticaret hacminin artmasıdır. Siyasi kazanımlar küresel pazarlarda diplomatik temsil ve siyasi hedeflere ulaşma yolundaki ekonomik başarılarla erişimdir. Ulusal imaja ilişkin kazanımlar ise hem ekonomik hem de siyasi kazanımlar üzerinde etkisi olan bir imajın inşasıdır.

2.2.1.4. Ticaret Diplomasisinin Aktörleri

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere ticaret diplomasisi, diplomatik statüye haiz devlet görevlileri eliyle yürütülen bir faaliyettir. Bugün ticaret diplomasisi neredeyse tüm dünyada Dışişleri Bakanlığı veya Ticaret Bakanlığı gibi kamu kurumları eliyle yürütülmekte, ticaret ve sanayi odası gibi iş dünyası temsilcileri de kısmen katılım sağlamaktadır (Mercier, 2007, s. 4). Ticaret diplomasisinin artan önemi bu alana ayrılan kaynakların ve bu alanda çalışanların sayısında önemli artışlara yol açmıştır. Kosteci ve Naray'ın (2007, s. 39) hesaplamalarına göre tüm dünyada görevli ticaret diplomatı sayısı 20.000'in; ticaret diplomasisine ayrılan kaynak ise yıllık 500 milyon Dolar'ın üzerindedir.

Ticaret diplomasisinin aktörleri çeşitlilik göstermektedir. Devlet başkanı, başbakan, bakan veya parlamento üyeleri gibi üst düzey aktörlerden büyükelçilere; büyükelçilik personeli diplomatlardan, ticaret diplomasisine ilişkin belirli bir göreve atanmış özel sektör temsilcilerine kadar çok çeşitli aktörler bu alanda yer almaktadır (Kosteci ve Naray, 2007, s. 3). Ayrıca, ticaret diplomasisi genellikle diplomatik statüye haiz devlet görevlileri ile yürütülen hizmetler olmakla birlikte, bugün artık çok-terafli platformlar, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, iş dünyası ve çıkar grupları da ticaret diplomasisinin aktörleri arasında sayılmaya başlanmıştır (Ruel, 2019, s. 10). Tüm bu aktörler ticaret diplomasisine ilişkin süreçlerin içerisinde. Ancak, devletlerin yurtdışı temsilciliklerinde görev yapmak üzere atanan ticari temsilciler, ticaret diplomasisinin başat sorumluları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bahse konu temsilcilerin uygulamada farklı unvanlara sahip oldukları görülmektedir. Ticaret müşaviri (*commercial counsellor*) ticaret ataşesi (*commercial attache*) veya

ticaret ve yatırım sorumlusu (*director of trade and investment*) gibi unvanlara sıklıkla rastlanmaktadır. Görevliler genellikle kariyer diplomatları iken bazı durumlarda belirli bir ülkedeki ticari derneklerin, ulusal ticareti teşvik kuruluşlarının veya bölgesel hükümetlerin temsilcilerinin yöneticileri de bu görevleri üstlenebilmektedir (ITC, 2019, s. 4).

Ülkeler iki ayrı profilden ticaret diplomatı görevlendirebilmektedir. İlk olarak, ekonomi ya da ticaret alanında uzmanlaşmış, ülkesinde bu alandaki kurum veya kuruluşlarda görev yapmış uzmanların görevlendirilmesi ile bu faaliyetlerin yürütülmesi mümkündür. İkinci olarak ise, uzmanlığı iktisat, ekonomi veya dış ticaret olmayan klasik diplomatlar eliyle bu faaliyetlerin yürütülmesi seçeneği de bulunmaktadır (Berridge, 2015, s. 218-219).

Kostecki ve Naray'ın (2007, s. 21) literatürde kabul gören tasnifine göre ise ticaret diplomatları üç ayrı profil olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre ticaret diplomatları; (i) iş dünyası odaklı, pro-aktif ve Bakanlıktan ziyade firmaları memnun etme motivasyonu ile çalışan “*iş dünyasını destekleyici*” diplomatlar; (ii) ülkelerin Ticaret Bakanlıklarından çıkan, reaktif, iş dünyası ile bir nebze mesafeli olan ancak yine iş dünyasına dönük çalışma motivasyonu ile faaliyetlerini yürüten “*kamu görevlileri*” ve (iii) iş dünyasına ilişkin gündemleri ikincil gören, ilk iki profile göre daha az teknik bilgi sahibi ve temel motivasyonu bağlı olduğu Bakanlığı (genellikle Dışişleri Bakanlığı) memnun etmek olan “*klasik*” diplomatlar olarak tasnif edilebilir.

Birinci profil diplomatlardan oluşan teşkilat yapıları İrlanda, Kanada, ABD, İsveç, Finlandiya, Yeni Zelanda, Avustralya, Portekiz, Birleşik Krallık, İsviçre, Macaristan, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerde görülmektedir. Almanya, Fransa, Polonya, Çin ve Küba gibi ülkeler ikinci tip ticaret diplomatları eliyle faaliyetlerini yürütürken; Brezilya, El Salvador ve Venezüella gibi ülkelerde üçüncü tip ticaret diplomatları ön plandadır (Kostecki ve Naray, 2007, s. 23).

İş dünyasını destekleyici ticaret diplomatlarının temel özellikleri, iş dünyasına ve ticarete ilişkin konulardaki girişimci ve aktif çalışmalarındadır. Hem görev yaptıkları ülkedeki hem de gönderen ülkedeki iş insanları ile yakın temas kurarak, iş ilişkilerinin kurulması ve işleme için proaktif çalışmalar yaparlar. Kamu görevlerini önceleyen

ticaret diplomatları ise daha üst seviyeden ticari konulara dahil olmakta, ticarete ilişkin konuların yanı sıra ticaret ve ekonomiye yakın diğer alanlardan faaliyetler de icra etmektedirler. İş dünyasına ilişkin proaktif bir tutum sergilenmesi gerektiğinin bilincinde olmakla birlikte, diğer gündemlerin de yoğunluğundan, reaktif bir tutum sergilemektedirler. Son olarak, esas görevi farklı olmakla birlikte, ticaret ile de ilgilenen klasik diplomatlar ise ticari konuları ikinci plana bırakmakta, görevlendirmesinin esas bölümünü oluşturan siyasi konulardan arta kalan zamanlarda ticaret diplomasisine ilgi göstermektedirler (Visser ve Ruel, 2012, s. 60-61).

2.2.1.5. Ticaret Diplomatlarının Görevleri

Ticaret diplomatlarının en önemli görev başlığı ülkesinin ihracatının teşvik edilmesidir. Ticaret diplomatları ülkesinin ihracatını teşvik etmek için görev yaptığı ülkede ihracatçılar veya yatırımcılara yönelik seminerler ve iş toplantıları organize eder, ihracatçılar için potansiyel yerel ortaklar belirler, ihracatçıların bağlantı kurmalarına yardım eder, yeni fırsatları ve kamu ihalelerini takip eder ve duyurur, ülkesinin ilgili bakanları ve diğer üst düzey görevlileri için programlar organize eder, organize edilen programlara katkı sunar, ulusal ihracat planlarının hazırlanması sürecine görev yaptığı ülkeden edindiği bilgilerle destek olur, firmaların pazar araştırması, iş ziyareti programları ve ticari fuarlara ve sergilere katılımı süreçlerine katkı verir. Ülke markasının ve imajının tanıtımı ve geliştirilmesi de bu görev tanımının içerisinde (ITC, 2019, s. 6; Berridge, 2015, s. 216; Okano-Heijmans, 2011, s. 20; van Bergeijk, de Groot ve Yakop, 2011, s. 106; Naray, 2011, s. 122; KostECKI ve Naray, 2007, s. 8-11; Lee ve Ruel, 2012, s. 15; Busschers ve Ruel, 2012, s. 75; Zuidema ve Ruel, 2012, s. 108).

Ticaret diplomatlarının ilk görevinin ülkeye döviz kazandırmak amacıyla ihracatı teşvik edici faaliyetlerde bulunmak olduğu, bu çalışma kapsamında görüşülen ticaret diplomatlarının da ilk dikkat çektiği husus olmuştur. Heyetler, fuarlar, firmaları eşleştirmek üzere yapılan ticari toplantılar, tanıtım faaliyetleri, bilgi taleplerinin cevaplandırılması ve firma sorunlarının çözümü için firmalarla yakın temas pek çok Türk ticaret diplomatı tarafından ilk görev olarak tanımlanmıştır (TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022; TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022; TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022; TD-6 ile kişisel iletişim, 23 Mayıs 2022; TD-1 ile kişisel

iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-13 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022).

Bunun yanında ticaret diplomatları yatırımların teşviki yönünde çalışmalar da yürütmektedir. Bu kapsamda, ülkesinin yatırım fırsatlarını bulunduğu ülkedeki yatırımcılara tanıtmak amacıyla etkinlikler düzenler, potansiyel yatırımcıları tespit eder, potansiyel yatırımcıların ülkesini ziyaret etmesi için çalışmalar yürütür (ITC, 2019, s. 6; Berridge, 2015, s. 216; Okano-Heijmans, 2011, s. 20; van Bergeijk, de Groot ve Yakop, 2011, s. 106; Naray, 2011, s. 122; Kosteci ve Naray, 2007, s. 8; Lee ve Ruel, 2012, s. 15; Busschers ve Ruel, 2012, s. 76).

Yatırımların teşvik edilmesi ve Türkiye'ye daha fazla yatırım çekilmesi konusu bu çalışma kapsamında görüşülen bazı Türk ticaret diplomatları tarafından ticaret diplomatlarının görevleri arasında sayılan hususlardan olmuştur. Bununla beraber, Türkiye'de yatırımların teşviki konusunda ticaret diplomatlarının atandığı Ticaret Bakanlığı'nın değil de Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi gibi farklı kamu kurumlarının sorumlu olması, yatırımlar konusunun ticaret diplomatlarının öncelikli görevleri arasında yer alıp almadığına ilişkin farklı görüşlerin oluşmasına sebep olmaktadır (TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022; TD-16 ile kişisel iletişim, 27 Temmuz 2022).

İhracat ve yatırımların teşvikinin yanı sıra, ihracatçıların karşılaştığı ticaret engellerinin belirlenmesi ve raporlanması, potansiyel ticaret anlaşmaları konusunda hükümet ve iş dünyası arasındaki bilgi akışını destekleme, ticaret politikası konusunda görev yaptığı ülke yönetimiyle ilişki kurma ve görev yaptığı ülke hakkında ekonomik raporlar hazırlama gibi faaliyetler de ticaret diplomatlarından beklenen çalışmalar arasındadır (ITC, 2019, s. 6; Okano-Heijmans, 2011, s. 20; van Bergeijk, de Groot ve Yakop, 2011, s. 106; Kosteci ve Naray, 2007, s. 10; Zuidema ve Ruel, 2012, s. 108).

Ticaret diplomatlarının bir başka önemli faaliyeti, görev yaptıkları ülkenin karar ve politikalarının ülkesi lehine oluşabilmesi için girişim ve faaliyetler yürütmektir. Karar alıcılara üst düzeyde ve teknik seviyede ulaşarak, politikaları yapım aşamasında şekillendirmek olarak da bilinen bu lobicilik faaliyetleri, ticari kazançların artırılması noktasında büyük öneme sahiptir (Can, 2020, s. 68; ITC, 2019, s. 60; Bondarouk ve

Ruel, 2012, s. 252; TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022; TD-5 ile kişisel iletişim, 18 Mayıs 2022; TD-6 ile kişisel iletişim, 23 Mayıs 2022).

Özellikle kamu alımlarına ilişkin ihalelerde ticaret diplomasisi kanalıyla kurulan yakın temas ve yürütülen etkin lobicilik belirleyici olmaktadır. Az gelişmiş veya gelişme yolundaki ülkelerin ihalelerine ilişkin bilgi ve ihale kurallarının firmalara duyurulması, bu ihale süreçlerinin takibi ve sonuçlarına yönelik lobi faaliyetleri noktasında ticaret diplomatlarına önemli görevler düşmektedir (Bondarouk ve Ruel, 2012, s. 252; TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022).

İthalatın ülke için avantaj sağladığı veya gereklilik arz ettiği durumlarda ticaret diplomatlarından ithalata ilişkin çalışmalara da katılması beklenmektedir. İthalatın; yurtiçi piyasaya göre daha ucuz veya daha kaliteli mal ve hizmet teminine imkân tanınması, tüketicilere daha fazla seçenek sunarak rekabetçiliği attırması, ülkenin daha etkin üretim yapabildiği alanlara yoğunlaşması gibi faydaları bulunmaktadır. Ayrıca, bugünün küresel dünyasında, ithalat ve ihracat ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı hale gelmiştir. Keza DTÖ verilerine göre dünya toplam ihracatının yaklaşık %40'ı ithalat ile ilişkilidir. Dolayısıyla ticaret diplomatı ülkesinin, görev yaptığı ülkeden ithalatını da takip eder, bu alanda da çalışmalar gerçekleştirir (ITC, 2019, s. 18; TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022; TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022).

Buraya kadar yer verilen görevler daha çok dış ticarete ve yatırımlara ilişkindir. Bunun yanında, daha geniş bir yoruma tabi tutulduğunda, turizm, bilim ve teknoloji alanlarında iş birliği geliştirilmesi ve fikri mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin çalışmalar yapmak da ticaret diplomatlarının görevleri arasında görülmektedir (ITC, 2019, s. 6; Okano-Heijmans, 2011, s. 20; Naray, 2011, s. 122). Son olarak kimi yazarlar uluslararası kalkınma yardımları ve göç gibi ekonomik etkisi olan konuların da bu kapsama alınabileceğini belirtmektedir (Dorussen, Murshed ve Ward, 2011, s. 150).

2.2.1.6. Ticaret Diplomasisinin Başarısını Etkileyen Faktörler

Ticaretin kendisi pek çok değişkene bağlı olduğundan ticaret diplomasisinin başarısı da benzer şekilde pek çok değişkene bağlıdır. Bu değişkenler ülkelerin siyasi ilişkileri ve uluslararası ekonomik konjonktür gibi makro gerekçelerden ticaret diplomatlarının

enerjisi ve karakteri gibi kişisel/psikolojik faktörlere kadar geniş bir kümede ortaya çıkmaktadır.

Kostecki ve Naray (2007, s. 12) ticaret diplomasisini etkileyen en önemli dışsal faktörlerin görev yapılan ülkenin ekonomik büyüklüğü ve potansiyeli, ekonomik bir merkezin (şehir) varlığı, iş yapış ve yönetim şekli, gönderen ülkenin siyasi konjonktürü ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin mevcut durumu ile tarihi bağ ve ülke imajı olduğunu ifade eder.

Temsil edilen ülkenin sahip olduğu ekonomik ve siyasi güç ile iki ülke arasındaki ilişkilerin güncel durumunun ticaret diplomasisinin başarısını etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu kabulü, bu çalışma kapsamında görüşülen Türk ticaret diplomatlarınca da teyit edilmiştir. Türkiye'nin ABD gibi gelişmiş ülkelere nazaran nispeten sınırlı olan ekonomik ve siyasi gücünün, bazı durumlarda ticaret diplomasisinde ekstra çaba sarf etmek zorunda kalınmasına sebep olduğuna ve ticaret diplomasisi kazanımlarının Türkiye'nin yumuşak gücünü artıran çıktılar olduğuna dikkat çekilmiştir (TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022; TD-8 ile kişisel iletişim, 30 Haziran 2022).

Ekonomik göstergelerin yanında gönderen ülkedeki organizasyon yapısı da başarıyı doğrudan etkilemektedir. Burada kast edilen ticaret diplomasisinin ayrı bir yapı eliyle yürütülüp yürütülmediğidir. Ticaret diplomatlarının davranış ve iş yapma şekilleri ülkesindeki yapının doğrudan tesiri altındadır. Örneğin, politika ile ticari ilişkilerin aynı kurum tarafından belirlendiği örneklerde ticaret diplomatları siyasi politikaların etkisi altında sıklıkla kalmakta, politik ve ticari gündemlerin ayrıştırıldığı örneklerde ticari gündemlere daha fazla odaklanmaktadırlar (Kostecki ve Naray, 2007, s. 24-26).

Naray (2011, s. 142) ticaret diplomasisinin sonuçları üzerinde doğrudan etki doğuran kurumsal yapılanmaların altı başlık altında tasnif edilebileceğinden bahseder.

- i) *Korporatist Yapı*: Bu yapı bağımsız ticaret diplomasisi birimlerinin varlığına imkân tanır. Kamu veya kamu niteliğine haiz kuruluşlarca yürütülen ticaret diplomasisine, siyasi temsilcilikler fazla müdahil olmaz.

- ii) *Uygulamacı/Pragmatist Yapı:* Söz konusu yapıda ticaret diplomasisi faaliyetleri müstakil bir kurum/kuruluş eliyle yürütülmektedir. Söz konusu kurum/kuruluş Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve sektör ile gerekli koordinasyonu yürütmektedir. Merkezi koordinasyon üst düzeydedir.
- iii) *Kuzey Avrupa Tipi Yapılanma:* Ticaret diplomasisi faaliyetleri Dışişleri Bakanlığı'yla ilişkilendirilmiştir. Ticaret Bakanlığı'nın ticaret diplomasisi yürüttüğü durumlarda ise Dışişleri Bakanlığı'nın politikaları ile tam uyum sağlanmaktadır.
- iv) *Milletler Topluluğu Modeli:* Ticaretin teşvikine ilişkin pratik faaliyetler (heyet, fuar vb.) ile daha geniş sonuçları doğuran ve siyasi gündemlerle de ilişkili olan ticaret politikası faaliyetleri (ticaret anlaşmaları, ticaret politikası önlemleri vb.) birbirinden ayrı yürütülmektedir.
- v) *Klasik Model:* Ticaret diplomasisi Ticaret Bakanlığı vb. bir kurum çatısı altında yürütülmektedir. Ticaret Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı'nın görevleri arasında ayırım belirgindir.
- vi) *Gelişme Yolundaki Ülke Modeli:* Ayrı bir Ticaret Bakanlığı yapısı olsa dahi uygulamada Dışişleri Bakanlığı yetkilidir. Tam uzmanlaşma görülmez, ticaret diplomasisi konuları diplomasinin diğer başlıklarıyla birlikte ele alınır.

Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde idari yapılanmaya ilişkin öne çıkarılan iki konu; (i) ticaret diplomasisi mesleğinin ayrı bir uzmanlık ve tecrübe gerektirmesinden ötürü ticaret diplomatlarının hem bu işi yapmaya ehil kişiler arasından seçilmesi gerektiği ve (ii) idari anlamda ticaret diplomasisi politikalarının Dışişleri Bakanlığı ve dış politikadan ayrışması gerektiği olmuştur. Siyasi ya da askeri diplomasi ile yakın ilişki kurulması gerektiği kabul edilmekle birlikte ayrı kurumun varlığının önemine özellikle dikkat çekilmiştir. Ayrıca kurumlar arası rekabetin ticaret diplomasisinin başarısını olumsuz etkileyebileceğinden bahsedilmiştir. Ticaret diplomatlarının mesleki bilinç ve yetkinliğe sahip olacak şekilde seçilmesi, yeterli bir dil bilgisine ve genel kültüre sahip olması, her kültürden insanla ilişki kurabilecek kadar açık olması ve gideceği ülke hakkında önceden bilgi sahibi olması da öne çıkarılan diğer hususlar olmuştur (TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022; TD-5 ile kişisel iletişim, 18 Mayıs

2022; TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-8 ile kişisel iletişim, 30 Haziran 2022; TD-15 ile kişisel iletişim, 7 Temmuz 2022; TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022; TD-16 ile kişisel iletişim, 27 Temmuz 2022).

İdari yapılanmanın yanında, karar alma süreçlerine dahil olan otoriteler de ticaret diplomasisinin icrasını doğrudan etkilemektedir. Örneğin iş dünyasının karar alma süreçlerine katılıp katılmadığı uygulamada farklılığa sebebiyet veren önemli bir unsurdur (Reuvers ve Ruel, 2012, s. 7). Ticaret diplomasisi faaliyetlerinin yürütüldüğü iş çevresi, devlet ve iş dünyası arasında olduğundan, söz konusu faaliyetler iş dünyası ve devlet teşkilatının yakın temas halinde olduğu bir ortamda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla iş dünyası ve devletin arasındaki bu faaliyet alanının nasıl organize edildiği de faaliyetlerin hem yürütülme tarzını hem de sonuçlarını etkilemektedir (Visser ve Ruel, 2012, s. 32). Türk ticaret diplomatları ile yapılan görüşmelerde iş dünyası ile işbirliğinin gerekliliğine dikkat çekilmekle birlikte ticaret diplomasisi faaliyetlerinin kamu görevi olduğu ve iş dünyasının olması gerekenden fazla dahil olduğu zamanlarda karşı bürokratik reaksiyonlar gösterilebileceği de ifade edilmiştir (TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022; TD-16 ile kişisel iletişim, 27 Temmuz 2022).

Görev yapılan ülkelerin ekonomik durumuna gelince, ticaret diplomasisi pazara giriş süreçlerinin kolaylaştırılması noktasında, orta gelirli ülkelerde, yüksek gelirli ülkelere göre daha etkin sonuç vermektedir. Aynı şekilde, kurumsal yapısı zayıf olan ülkelerde kişisel ilişkiler güvenilirliği doğrudan belirlediğinden, ticaret diplomatlarının kurdukları dostluklar da faaliyetin başarısını etkilemektedir. Görev yapılan ülkenin dilini ve kültürünü biliyor olmak, ticaret diplomasisi alanıyla ve göreviyle ilgili özel eğitim ve becerilere sahip olmak, mesleki eğitim ve sosyal olarak mesleğin gereklerine hazır olmak da diğer etkili unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Can, 2020, s. 91-93;).

Daha önce de belirtildiği üzere, ticaret diplomasisi hizmetlerinin hedefindeki aktörler firmalardır. Faaliyetin başarısı da firmaların elde ettikleri ve elde edemedikleri üzerinden tespit edilmektedir. Bu sebeple, ülke firmalarının yeterince hazırlık yaparak yurtdışı pazarlara gelip gelmediği gibi hususlar da ticaret diplomatlarının başarılarını etkileyen faktörler arasında sayılmaktadır (Can, 2020, s. 282). Özellikle firmaların faaliyetlere ve organizasyonlara belirli bir seviyede ve sıklıkta katılımı elzemdir. Bu

katılım hem hizmetin sonuçlarını doğrudan etkileyecek hem de bir sonraki hizmet için uygun zemini ve talebi yaratacaktır (Zuidema ve Ruel, 2012, s. 112).

2.2.1.7. Ticaret Diplomasisine İlişkin Önceki Dönem Çalışmalar

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, ticaret diplomasisi özellikle 1990'lar sonrası daha önemli hale gelmiş, devletlerin ayırdığı kaynak ve uygulama çeşitliliği de buna paralel olarak artmıştır. Bununla beraber, idari anlamda ortaya çıkan bu artışın ticaret diplomasisine ilişkin literatüre yansımalarını söylemek pek mümkün değildir. Ticaret diplomasisi ve bu faaliyetlerin etkisini konu edinen araştırma sayısı azdır. Dolayısıyla literatürde önemli bir boşluk/eksiklik söz konusudur.

Reuvers ve Ruel (2012, s. 3) literatüre ilişkin yaptıkları detaylı araştırmada, ticaret diplomasisini konu edinen yalnızca 13 çalışma tespit etmiş, araştırmayı ekonomik diplomasi, ticaretin teşviki ve ticaret politikası gibi yakın alanlara da genişleterek toplamda 44 çalışmaya ulaşmışlardır. Bu çalışmaların %88'i 1999 yılından sonra, %58'i ise 2004 yılından sonra ortaya konmuştur. Mevcut çalışmaların bir kısmı ticaret diplomasisine ilişkin bir faktörün uygulamadaki etkisini ölçerken, diğer çalışmalar ise belirli ülkelerin ticaret diplomasisi faaliyetlerini konu edinmektedir.

Andrew K. Rose, yaptığı çalışma ile (2005) ticaret diplomasisi ve ihracat arasında sayısallaştırılabilir bir bağ kurmayı denemiş ve başarılı olmuştur. Şöyle ki, Rose'un iki yüz ithalat noktası ve yirmi iki ihracatçıyı konu edinen veri kesitine dayanarak yaptığı analiz, yurt dışında görevlendirilen ilave her bir müşavirin ihracatı %6 ila %8 oranında artırdığını ortaya koymaktadır.

Mina Yakop ise yaptığı çalışmada elçilik ve konsoloslukların ticaret diplomasisi faaliyetlerine etkilerinin ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile alakalı olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda yüksek gelirli ülkelerde bu etkinin nispeten sınırlı olduğunu tespit eden yazar, gelişmiş ülkelerdeki bilgi kaynaklarının açık, kurumsal yapıların oturmuş ve iş süreçlerinin şeffaf olması sebebiyle ticaret diplomasisi faaliyetlerine daha az ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur (van Bergeijk, 2009, s. 86).

Keith Head ve John Ries (2010) tarafından yapılan bir başka çalışma İspanya'nın 17 bölgesinden 188 ülkeye yapılan ihracatı konu edinmiş, İspanya'nın bölgesel yönetimlerinin çatısı altında faaliyetlerini sürdüren ihracat teşvik ajanslarının faaliyetlerini değerlendirmiştir. Yapılan inceleme ihracat teşvik ajanslarının faaliyetlerinin ihracatı %50'den fazla artırdığını ortaya koymuştur.

Yine Head ve Ries (2008) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise, çekim modeli kullanılarak, 1994-2002 yılları arasında Kanada'dan 160 ülkeye yapılan üst düzey ziyaretlerin ticarete etkisi irdelenmiştir. Çalışma neticesinde, Kanada Başbakanı ve Ticaret Bakanı'nca yapılan bu ziyaretlerin ticaret üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu net bir şekilde ortaya çıkarılmıştır (%300'e kadar ticaret artışı gözlemlenmiştir) (van Bergeijk, 2009, s. 88).

Can (2020, s. 90-91) Nitsch'in iki ayrı çalışmasında resmi heyetlerin ticarete katkısını incelediğini aktarır. Buna göre, ticaret heyetlerinin ticaret hacmini %6 ila %10 arasında artırdığı tespit edilmiş, bunun yanında Fransa, Almanya ve ABD devlet başkanlarının kısa süreli olarak gerçekleştirdikleri ülke ziyaretlerinin ihracat üzerinde %8 ila %10 arasında bir artış etkisi yarattığı ortaya konmuştur. Benzer şekilde konsolos ve büyükelçilerin sayısındaki %10'luk bir artışın ihracat üzerinde %0,5 ila %0,9 arasında bir artışa yol açtığı; bir dış temsilcilik açılmasının ise bahsi geçen ülke ile ticareti %11 ile %18 oranında artırdığı tespit edilmiştir. 1990 yılına ilişkin ABD'de yapılan bir araştırma ise, fuarların ihracat artışında olumlu bir etkiye sahip olduğu, ancak etkinin düzeyinin fuarın konu edindiği ürüne göre değişiklik gösterebileceği tespit edilmiştir (van Bergeijk, 2009, s. 89).

Bir başka önemli çalışma ise Türkiye'nin yabancı elçilik ağındaki genişlemeyi ele alarak yabancı misyonların varlığının ticaret üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre bir ülkede büyükelçilik açılması Türkiye'nin o ülkeyle ihracatını %26 oranında artırmaktadır. Ayrıca araştırma, ihracatçı firma sayısında da yaklaşık %9 oranında bir artışı işaret etmektedir (Bağır, 2019, s. 9).

Busschers ve Ruel'in çalışması ise (2012) ticaret diplomasisi faaliyetlerinin KOBİ'lere etkilerini ve faydalarını incelemektedir. Yazarların KOBİ'lerin algısını konu edinen ve 115 KOBİ ile yaptıkları çalışma, ticaret diplomasisinin KOBİ'ler tarafından algılanan

hizmet kalitesinin, KOBİ'lerin ticaret diplomasisine verdiği genel değeri ve gösterdiği ilgiyi etkilediğini ortaya koymaktadır. Uluslararası tecrübesi daha yüksek olan KOBİ'lerin ticaret diplomasisine daha az ilgi gösterdiğini belirten yazarlar, nispeten daha az tecrübeli veya hiç yurt dışına açılmamış KOBİ'lerin ticaret diplomasisine daha fazla ihtiyaç duyduğu yönündeki kabulün de her zaman geçerli olmadığını da belirtmektedirler.

Kostecki ve Naray'ın (2007) çalışması ise ticaret diplomasisinin uluslararası iş dünyasındaki etkisine odaklanmaktadır. Yazarlar, devletlerin ticaret diplomasisinden nasıl daha fazla verim alabileceğinin tespit edilmesini amaçlamıştır. Potter (2004) ise yapmış olduğu bir çalışmada Kanada'nın ticaret diplomasisi faaliyetlerini araştırmış, Kanada Dışişleri ve Uluslararası Ticaret Bakanlığı'nın (*Department of Foreign Affairs and International Trade-DFAIT*) ve bu Bakanlık yapısı altındaki Ticaret Komiserliği Servisi'nin (*Trade Commissioner Service-TCS*) 1990 sonrası dönemde küreselleşme karşısında verdiği tepkiyi ve ticaret diplomasisine yaklaşımındaki değişimi incelemiştir.

Son olarak, Zuidema ve Ruel (2012) ticaret diplomasisinin başarısını etkileyen faktörler üzerine yaptıkları bir araştırmada, görev yapan diplomatın deneyiminin yanında, elçiliğin temas ağı ve firmaların söz konusu ülkeyle iş yapmaya hazır olması gibi faktörlerin belirleyici olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, bilişim altyapısı daha az elverişli ülkelerde ticari diplomatik hizmetlerin daha fazla ilgi gördüğünü tespit etmişlerdir.

2.2.2. Dünyada Ticaret Diplomasisi: Ülke Örnekleri

Ticaret diplomasisi, diplomatik statüye sahip devlet personeli eliyle yürütülen bir diplomasi faaliyetidir. Devlet kurumları tüm dünyada bu faaliyetlerin merkezinde yer almaktadır. Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, ticaret diplomasisinin başarısı ile gönderen ülkenin organizasyon yapısı doğrudan ilişkilidir. Ticaret diplomasisinin uzmanlaşmış personele sahip müstakil bir kurum tarafından üstlenilip üstlenilmediği hususu, karar alma süreçlerinden faaliyetlerin uygulanışına, ticaret diplomatlarının davranış ve iş yapma şekillerinden elde edilen sonuçlara kadar tüm çıktıları etkilemektedir. Ayrıca, devlet dışı aktörlerin karar alma süreçlerine ve uygulamalara

katılıp katılmadığı ve iş dünyası ile devlet arasındaki ilişkinin nasıl organize edildiği de yine önemli bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

Ülkelerin ticaret diplomasisinden daha etkin çıktılar elde etme amacının bir sonucu olarak, ticaret diplomasisine ilişkin organizasyon yapısı ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir (Stadman ve Ruel, 2012, s. 184). Bu sebeple Mercier (2007, s. 1) ticaret diplomasisi uygulamalarına ilişkin karşılaştırmalı yöntemle yapılacak olan analizlere ihtiyaç duyulduğunu işaret etmektedir.

Bugün dünyada dışişleri ve ticaret bakanlıklarını birleştirerek konsolide bir bakanlık oluşturan yaklaşık 15 ülke vardır. Bazı ülkelerde ihracatın teşvikini koordine etmek için dışişleri ve ticaret bakanlıklarının ortak yönetiminde yeni yapılar tesis edilirken (İngiltere örneği), bazı örneklerde ise esas sorumluluk ticaret bakanlıklarında olmakla beraber, başka bakanlıklar ve kurumlar kendi görev alanı itibariyle ticaret diplomasisi faaliyetlerine katılım sağlamaktadır (ABD örneği). Son olarak, dışişleri ve ticaret teşkilatlarından bağımsız olarak “üçüncü bir kurum” teşkil etmek suretiyle ticaret diplomasisi yürüten ülkeler (Singapur) de mevcuttur (Mercier, 2007, s. 5).

Çalışmanın bu bölümünde bazı ülke uygulamalarına yer verilecektir. Ekonomi diplomasisinin ticaret diplomasisine göre daha kapsamlı bir yapı olduğu daha önce ifade edilmişti. Ticaret diplomasisi makro bir yoruma tabi tutulduğunda ekonomik diplomasinin bir parçası olarak görülmekte ve ekonomik kararlarla yakından ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Ticaret diplomasisinin daha dar, mikro bir yoruma tabi tutulması halinde ise söz konusu faaliyet ihracatın ve yatırımların teşviki ile sınırlı olmaktadır (Mercier, 2007, s. 3). Bu çalışmada ticaret diplomasisi çok taraflı ticaret anlaşmaları, enerji, finans gibi konu başlıklarını da içeren ekonomi diplomasisinden farklı ele alınmıştır. Bununla beraber, ülkelerin ihracat ve yatırım teşviki faaliyetleri genellikle ekonomiye ilişkin diğer kararlar ile yakından ilişkili olarak yürütülmektedir. Dolayısıyla, ülke örnekleri incelenirken, örnek ülkedeki ihracat ve yatırımların teşviki faaliyetlerinden sorumlu otoritelerin yanı sıra, ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları, ticaret politikası önlemleri (anti-damping vb.) ve ticari yaptırımlar gibi konu başlıklarına ilişkin sorumluluğu bulunan tüm otoriteler ele alınarak daha geniş bir değerlendirme yapılmıştır.

2.2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri

ABD'nin bugün uluslararası politikanın etkili aktörlerinden biri olmasında ABD ekonomisinin büyüklüğü, ABD dış ticaretinin hacmi ve bu ticaretin yarattığı istihdam ve üretimin önemi büyüktür. Bu durumun doğal bir sonucu olarak dış ekonomi politikası ABD dış politikasının en önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Ticaret diplomasisi ise ABD'nin dış politika ve dış ekonomi politikasına ilişkin uzun vadeli plan ve programlarının gerçekleşmesinde etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Can, 2020, s. 102-104).

ABD'de ticaret diplomasisine ve bu faaliyetlerin devletler ve firmalar bazında yürütülmesine ilişkin koordinasyon, uygulama, bilgilendirme, danışmanlık ile finansal ve teknik hizmetler başlıca 8 ana kurum tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kurumlar; Ticaret Bakanlığı (*Department of Commerce*), Dışişleri Bakanlığı (*Department of State*), ABD Ticaret Temsilciliği (*United States Trade Representative*), Uluslararası Ticaret Komisyonu (*U.S. International Trade Commission*), ABD Tarım Bakanlığı Dış Hizmetler Birimi (*The Foreign Agricultural Service*), ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı (*The U.S. Trade and Development Agency*) Eximbank ve Küçük Ölçekli Şirketler İdaresi'dir (*The Small Business Administration*). Ülkede kamu kurumlarının sorumlu olduğu "kamu tipi yapılanma" görülmektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

ABD ekonomi ve ticaret diplomasisinin ilk ayağını Ticaret Bakanlığı oluşturmaktadır. Ticaret Bakanlığı, adil ticareti sağlamak, ticarete ilişkin verileri oluşturmak, standartları belirlemek ve temel araştırma ve geliştirme süreçlerini yürütmek gibi görevlerinin yanında, ekonomik ve ticari diplomasiye ilişkin olarak ikili ticaret anlaşmalarının müzakeresine yardımcı olmakta, dış ticaretin teşviki için çalışmalar yürütmektedir.⁵ İstihdam yaratılması ile ekonomik büyüme için gerekli ortamın ve ticari yapıların oluşturulması konularında da ABD içinde ve ülke dışında sorumlu kurumlardan biri olan Ticaret Bakanlığı'nın 2020 yılında 12,2 milyar Dolar bütçesi ve federal ve eyaletler düzeyinde 133 bin çalışanı bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Ticaret Bakanlığı'nın dış ticarete ilişkin faaliyetleri, Uluslararası Ticaret İdaresi (*International Trade Administration- ITA*) tarafından yürütülmektedir. ITA'nın

⁵ ABD Ticaret Bakanlığı. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.commerce.gov/about>

misyonu, ABD endüstrisinin uluslararası rekabet gücünü artırıcı çalışmalar yapmak, adil ticareti ve yatırımları teşvik ederek ulusal düzeyde refah yaratmaktır. Özellikle KOBİ'lerin ihracatını artırmak için faaliyette bulunan ITA, ABD'ye yatırım çekme, uluslararası piyasalarda ABD şirketlerine yardımcı olma, uluslararası pazarlara girme ve pazar payını genişletme, yabancı ülke pazarlarına erişimin önündeki engelleri aşma ve yabancı devletlerde kamu ihale süreçlerini takip etme konularında da çalışmalar yapmaktadır.⁶

2020 yılında 468 milyon Dolar bütçe ayrılan ve 1.653 kişi çalışan hedeflenen ITA'nın 3'ü ana faaliyet 1'i idari faaliyetler olmak üzere 4 birimi bulunmaktadır. *Industry and Analysis* Birimi ticaret ve alım heyetlerinin organizasyonu, fuarlara katılım, pazar istihbaratı hizmeti, ihracatçılar ve devlet kurumları için sektörel raporlar hazırlanması gibi faaliyetler yürütülmektedir. *Enforcement and Compliance* Birimi serbest bölgelerin yönetimi, ticaret engelleri ve ticaret soruşturmalarının takibi gibi faaliyetlerden sorumludur. *Executive Direction and Administration* Birimi ticaret kanunlarının uygulanması konusunda birimler arası politika koordinasyonunu ve idari süreçleri yönetmekte ve *Global Markets* Birimi ise ülke içi ve yurtdışında ticaret uzmanları (müşavirleri) eliyle ihracatçılara destek vermektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

ITA'nın ülkenin önemli iş ve sanayi merkezlerinde eyalet temsilcilikleri ve şubeleri bulunmaktadır. Ayrıca, 51 eyalette örgütlenmiş İhracat Konseyleri de faaliyet göstermektedir (TÜSİAD, 1998, s. 71). Burada belirtilmesi gereken bir husus, ticaret heyetleri vb. faaliyetlerin genellikle özel sektör veya yerel idareler tarafından organize edildiği, Ticaret Bakanlığı tarafından onaylandığıdır. Bu kurgu ABD ticari diplomasisinde hem özel sektörün hem de devletlerin oynadığı rolü göstermesi açısından önemlidir (Mercier, 2007, s. 24). ABD şirketleri, ABD içinde 108 yerel temsilcilikte ve ABD dışında 76 ülkede bulunan Amerikan elçilik ve konsolosluklarında bulunan Ticaret Uzmanları ve Ticaret Müşavirleri ağı üzerinden desteklenmektedirler (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

⁶ ABD Ticaret Bakanlığı. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.commerce.gov/bureaus-and-offices/ita>

Ticaret Bakanlığı, ABD ticaret diplomasisi faaliyetlerinin esas sorumlusu ve koordinatörüdür. ABD’de ticaret diplomasisine ilişkin faaliyet yapan kuruluş sayısı fazladır. Zaman içerisinde tüm bu faaliyetlerin koordinasyonu için de bir çalışma yapılması ihtiyacı doğmuş ve 1992 yılında Ticareti Geliştirme Koordinasyon Komitesi (*The Trade Promotion Coordinating Committee- TPCC*) teşkil edilmiştir. TPCC ihracatı teşvik ve ihracat finansmanı faaliyetlerini koordine etmek ve bu tür programları yürütmeye yönelik hükümet çapında bir stratejik plan geliştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Ticaret Bakanı’nın başkanlık ettiği yapı Dışişleri Bakanlığı, Hazine, Ulaştırma, Tarım, Enerji, Savunma, Çalışma ve İçişleri Bakanlıklarıyla, Uluslararası Kalkınma Ajansı, Ticaret ve Kalkınma Ajansı, Çevre Ajansı, ABD Eximbank, ABD Ticaret Temsilciliği gibi kurumları da içermektedir.⁷ TPCC ile birlikte her kuruluş ticaretin geliştirilmesi konusunda birbirini tamamlayacak şekilde roller üstlenmeye başlamıştır (TÜSİAD, 1998, s. 69). Bununla beraber Mercier (2007, s. 21) iyi niyetlerle oluşturulan TPCC yapısının, görev çatışmasının önüne geçemediğini aktarmaktadır.

ABD ticaret diplomasisinin bir başka önemli sacayağı Dışişleri Bakanlığı’dır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa ülkeleri ve Japonya savaşın etkilerini atlatmaya ve başlıca ekonomik rakipler olarak ortaya çıkmaya başlamış, ABD Kongresi de hükümete ABD’nin denizaşırı ekonomik çıkarlarını koruma ve teşvik etme çabalarını artırma konusunda daha fazla çalışma yapma çağrısı yapmıştır. Bu yeni durumun sonucunda, 1979’da Başkan Carter, Ticaret Bakanlığı’nda Dış Ticaret Servisi’ni kurmuştur. Başkan George H.W. Bush, ticaretin desteklenmesinin Amerika’nın dış politika hedefleriyle ilişkilendirmenin önemini kabul etmiş, 1989’da Dışişleri Bakan Yardımcısı Lawrence S. Eagleburger ABD dış politikasını Amerikan iş dünyası ile ilişkilendirecek olan Amerikan Şirketleri Haklar Bildirgesi’ni (*Bill of Rights for American Business*) açıklamıştır. Söz konusu Haklar Bildirgesi’nin en önemli özelliği 1990’larda ticaret diplomasisinin milli güvenlik politikasının bir parçası olarak ortaya çıkmasına temel oluşturmasıdır (Gretzinger ve Hughes, 2005, s. 6).

ABD Dışişleri Bakanlığı uluslararası pazarlardaki Amerikan iş insanlarına yardım etmeyi de görev alanı kapsamında saymaktadır (Can, 2020, s. 102). Dışişleri Bakanlığı ve Büyükelçilikler uluslararası yönü olan ekonomik kurumları güçlendirmek ve

⁷ Ticareti Geliştirme Koordinasyon Komitesi. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.trade.gov/tpcc>

uluslararası ticareti düzenlemek için diğer kurumlar ve kuruluşlar ile yakın çalışmalar yürütmektedir (TÜSİAD, 1998, s. 70). Yapılan bir araştırma, ABD’li diplomatların vakitlerinin önemli bir bölümünü ticaret konularına ayırdıklarını göstermektedir (MÜSİAD, 2018, s. 57).

Dışişleri Bakanlığı yapısı altında kurulu Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu (*Bureau of Economic and Business Affairs*) ticaret diplomasisine ilişkin önemli görevler üstlenmiş durumdadır. Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu istihdam yaratan ve ulusal güvenliği destekleyen güçlü bir ABD ekonomisi oluşturmaya odaklanmıştır. Ortaya koyulan bu vizyonun temel unsurlarından biri de serbest, adil ve karşılıklı olarak sürdürülebilir bir ticaret düzeni oluşturmaktır. Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu dış politikanın oluşturulma sürecinde ekonomik hususlara dikkat çekmekte, ticari bağları genişletmek ve kuvvetlendirmek için gereken ilişkilerin kurulmasına çalışmaktadır. Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu’nun politika yapım sürecine katkısı teröristlere, insan hakları ihlallerine ve yolsuzluğa bulaşmış kişilere karşı uygulanacak yaptırımların belirlenmesi çalışmalarına destek vermeye kadar uzanmaktadır.⁸ Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu’na bağlı yukarıda sayılan görevleri icra etmek üzere teşkil edilmiş yedi farklı departman bulunmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde 180 ülkede ve 290 farklı temsilcilikte ekonomi müşavirleri görev yapmakta olup ticaret müşavirlerinin olmadığı bölgelerde firmalara söz konusu personel hizmet vermektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Yine ABD Dışişleri Bakanlığı’nın ekonomi politikalarına ilişkin görevleri arasında dünya çapında mülkiyet hakları ve sözleşmelerin uygulanması, rekabet politikalarının takibi, ticaret hukukunun ve fikri mülkiyet haklarının korunması gibi hususlar da bulunmaktadır. Dış politikanın merkezi sayılabilecek bir noktaya konumlandırılan ekonomi politikalarının amacı ABD’nin dünyanın en güçlü ve en dinamik ekonomisi olarak kalmasını sağlamak olarak ifade edilmektedir.⁹

⁸ ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.state.gov/policy-issues/economic-prosperity-and-trade-policy/>

⁹ ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.state.gov/policy-issues/economic-prosperity-and-trade-policy/>

Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu'nun görevleri arasında ayrıca, dünya çapında iş yapabilme kapasitesine sahip yabancı yatırımcıları ABD'ye çekmek, Amerikan şirketleri ile eşit şartlar sağlayan rekabetçi bir düzen kurulmasına destek olarak güçlü bir Amerikan ekonomisini teşvik etmek de bulunmaktadır. Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu yapısı altında kurulu İkili Ticaret İşleri Ofisi (*Bilateral Trade Affairs Office*), Çok Taraflı İkili Ticaret İşleri Ofisi (*Multilateral Trade Affairs Office*), Tarım Politikası Ofisi (*Agricultural Policy Office*) ve Fikri Mülkiyet Hakları Uygulama Ofisi (*Intellectual Property Enforcement Office*) de ABD ürünleri ve hizmetlerinin denizaşırı pazarlara erişimi ve ABD'nin ticari ilişkilerinin güçlendirilmesi için çalışmaktadır.¹⁰

Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu'nun yanında, ABD Dışişleri Bakanlığı çatısı altında faaliyet gösteren bir başka önemli kurum Ticari İlişkiler Ofisi'dir (*The Office of Commercial and Business Affairs*). Ofis, yurtdışında faaliyet gösteren Amerikan şirketlerinin Dışişleri Bakanlığı ile temas kurduğu ilk noktadır. Ofis'in görevleri arasında yurtdışındaki ABD ticari çıkarlarına yardımcı olmak ve savunmak, ABD çıkarlarını gözeten, sorumlu iş ilişkileri kurulmasını desteklemek, girişimcilik ve yenilik için canlı bir ekosistemi teşvik etmek ve ABD firmalarının karşılaştığı sorunların, ABD dış politikası ve ekonomi politikasına entegre edilmesini sağlamak bulunmaktadır.¹¹

ABD ekonomi ve ticaret diplomasisinin üçüncü önemli sacayağı ise, ilk ikisine göre nispeten daha küçük bir yapı olan (yaklaşık 200 kişilik bir ekip) ABD Ticaret Temsilcisi Ofisi'dir (*The Office of the United States Trade Representative- USTR*). Başkanlık Yönetim Ofisi (*Executive Office of the President*) bünyesi altında faaliyet gösteren ABD Ticaret Temsilciliği diğer ülkeler ile ticaret ve yatırım müzakerelerinin yürütülmesi, ABD mal ve hizmetlerinin pazara girişinin sağlanmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirilmesi, DTÖ nezdinde konularının takibi, diğer ülkelerin ithalat politikalarının incelenmesi ve takip edilmesi, ticaretin gözden geçirilmesi mekanizması, fikri mülkiyet hakkı gibi alanlarda çalışmalar yürütmekte ve devlet başkanına bu konularda tavsiyelerde bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020). 1962

¹⁰ ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.state.gov/policy-issues/economic-prosperity-and-trade-policy/>

¹¹ ABD Dışişleri Bakanlığı Ticari İlişkiler Ofisi. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-economic-growth-energy-and-the-environment/bureau-of-economic-and-business-affairs/office-of-commercial-and-business-affairs/>

yılında kurulan USTR, yukarıda sayılan görevlerin yanında, sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla gerekli temasları da kurmakta ve bu yolla Başkan'ın ticaret politikası pozisyonunun belirlenmesi sürecine katkı vermektedir.¹² USTR'ın Cenevre, Pekin ve Brüksel gibi küresel merkezlerde temsilcileri bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

ABD Ticaret Temsilcisi'nin bir başka önemli görevi, ABD ticaret politikasının uygulanmasını geliştirmek ve koordine etmektir. USTR, 1962 tarihli Ticareti Genişletme Yasasıyla (*Trade Expansion Act of 1962*) Kongre tarafından oluşturulan kurumlar arası ticaret politikası mekanizmasını, Ticaret Politikası İnceleme Grubu (*Trade Policy Review Group- TPRG*) ve Ticaret Politikası Personel Komitesi (*Trade Policy Staff Committee- TPSC*) aracılığıyla yürütmektedir.¹³ USTR ayrıca, federal düzeyde çeşitli sektörlerde 700 danışman ile 26 sektörel başlıkta danışmanlık komitesine sahiptir. Bu komiteler sektörel istihbarat toplamakta ve dış ticaret ile ilgili alanlarda diğer kurumların ilişkilerini yürütmekte, aynı zamanda da kamu çıkarları için kuruma destekte bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

ABD ticaret diplomasisi faaliyetleri görevleri ve sorumlulukları temel olarak yukarıda açıklanan üç kurum eliyle yürütülmektedir. Ancak bunların yanında, başlangıçta da ifade edildiği üzere ABD ticaret diplomasisinde etkin olan beş kurum daha bulunmaktadır. İlk olarak, ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı (USTDA), Amerikan şirketlerinin gelişmekte olan ülkelerdeki ihracatını teşvik edebilmek amacıyla projeler geliştirmekte, şirketlerin inovasyonunu ve uzmanlığını artırıcı teknik yardım projelerini finanse etmektedir. USTDA'nın yalnızca 2020 yılında, ABD'nin gelişmekte olan ülkelere ihracatına 1 milyar Dolar'dan fazla katkı sağladığı, 1992'den bu yana ise ABD ihracatına 74 milyar Dolar'dan fazla katkıda bulunduğu değerlendirilmektedir.¹⁴

ABD Tarım Bakanlığı Dış Tarım Servisi, Bakanlığın uluslararası faaliyetlerinden (pazar geliştirme, ticaret anlaşmaları ve müzakereler ile istatistik ve pazar bilgilerinin toplanması ve analizi) birincil olarak sorumludur. ABD Eximbank, ABD'li firmaların ihracat yapabilmeleri için finansman programları yürütmektedir. Küçük Ölçekli

¹² ABD Ticaret Temsilciliği. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://ustr.gov/about-us>

¹³ ABD Ticaret Temsilciliği. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://ustr.gov/about-us/interagency-role>

¹⁴ ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://ustda.gov/>

Şirketler İdaresi küçük ölçekli firmaların ihracata başlayabilmesi için finansal destek projeleri yürütmektedir. Uluslararası Ticaret Komisyonu ise yerli bir endüstriye zarar verdiği veya ABD fikri mülkiyet haklarını ihlal ettiği iddia edilen ithalatlara ilişkin soruşturma yapmakta; bunun yanında mevcut tarifeler, süregelen ticaret ve ABD firmalarının rekabet gücü hakkında analiz ve bilgi sağlamaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Bahsi geçen sekiz kurumun yanında ABD Hazine Bakanlığı da kısmen de olsa ekonomik ve ticari diplomasi faaliyetlerinin içerisinde yer almaktadır. Hazine Bakanlığı'nın bağlı kuruluşu olan Yabancı Varlıklar Kontrol Ofisi (*The Office of Foreign Assets Control- OFAC*) ABD'nin dış dış politika ve milli güvenlik hedefleri çerçevesinde aldığı yaptırımları (ekonomik ve ticari) yönetmekte ve uygulamaktadır.¹⁵

ABD'de ticari diplomasi faaliyetlerinden birincil derecede sorumlu olan kurum Ticaret Bakanlığı'dır ve ticaret diplomasisi faaliyetleri anılan Bakanlık bünyesinde gerçekleştirilmektedir. Ancak ticaret diplomatları ABD'nin ilgili ülkedeki büyükelçi ve konsoloslarına düzenli olarak rapor sunmaktadırlar. 1990'lı yıllarla birlikte ticaret diplomatlarının dış politikayı yürüten kurumlara olan bağımlılığı azalmaya başlamıştır. Bu yeni durumun bir sonucu olarak, ticaret diplomatları girişimciliğin getirdiği yeniliklere ve iş dünyasının dinamizmine ayak uydurabilir hale gelmişlerdir. ABD'nin ticaret diplomatları çoğunlukla özel sektör tecrübesine ve işletme eğitimine sahiptir. Ayrıca bahse konu diplomatlar federal düzeydeki 12 ticaret teşvik ajansı ile yakın iş birliği içerisinde faaliyet göstermektedirler. (MÜSİAD, 2018, s. 116).

2.2.2.2. Birleşik Krallık

Geçmişte dışişleri ve ticaret teşkilatlarını birleştirmeyi de denemiş olan İngiltere için ekonomi ve ticaret diplomasisi her zaman öncelikli konu başlıklarından biri olmuştur. Ticaret yaklaşık 60 yıldır İngiliz diplomasisinin ana temalarından biridir. Bugün Birleşik Krallıkta diplomatlardan en beklenen konulardan birisi de ticaret diplomasisi faaliyetlerinde daha aktif rol almalarıdır (Can, 2020, s. 106).

¹⁵ ABD Hazine Bakanlığı Yabancı Varlıklar Kontrol Ofisi. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021 <https://home.treasury.gov/policy-issues/office-of-foreign-assets-control-sanctions-programs-and-information>

Thatcher döneminden bu yana yürütülen ekonomi/ticaret diplomasisi uygulamaları ülkeye dünya pazarlarında önemli kazanımlar elde etme imkânı sağlamış, Thatcher'ın yurt dışı gezilere iş insanları götürme ve ihaleler alarak dönme geleneği Tony Blair'ın yönetimde olduğu dönemde de devam etmiştir (TÜSİAD, 1998, s. 67). İşçi Partisinin iktidarı döneminde de öncelik İngiliz firmalarının ihracat ve dış yatırımlarının artırılması olarak belirlenmiştir (TÜSİAD, 1998, s. 67). 1997 yılında İşçi Partisi'nin iktidara gelişi yeni bir diplomasi pratiğinin gelişmesini sağlamış, bu yeni diplomasi pratiğinde siyasi ve ticari bileşenler belirli bir denge içerisinde yer almıştır. Bu yönetimin yeni vizyonu ile birlikte iş dünyasının çıkarları diplomatik sistemin içerisine entegre edilmiştir (MÜSİAD, 2018, s. 127).

İngiltere'de yurtdışı ticaret ve yatırımların artırılması çalışmaları yakın döneme kadar iki Bakanlık tarafından yürütülmüştür. Bunlardan biri Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, diğeri ise Dışişleri Bakanlığı'dır. Dışişleri Bakanlığı, kaynaklarının 1/3'ünü ticaret diplomasisi için kullanmaktadır (MÜSİAD, 2018, s. 75). 1997 yılında Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı'nın ortak kuruluşu olarak İngiliz Uluslararası Ticaret Kuruluşu (*British Trade International- BTI*) kurulmuştur. 2003 yılında Birleşik Krallık Ticaret ve Yatırım Kuruluşu (*UK Trade and Investment- UKTI*) olarak yeniden adlandırılan kurum, 2016 yılında ise Uluslararası Ticaret Bakanlığı (*Department of International Trade- DIT*) olarak yeniden yapılandırılmış ve e-ticaret ve e-ihracat gibi yeni gündemleri de bünyesine almıştır (Can, 2020, s. 107). Mercier (2007, s. 16) özel sektör ile yakın çalışan DIT'in kamu-özel kuruluş niteliğinde olduğunu belirtmektedir.

DIT, denizaşırı işletmelerin, yatırımcıların ve alıcıların Birleşik Krallık'ta başarılı bir şekilde iş yapmalarına yardımcı olmak için faaliyet göstermektedir. Birleşik Krallık'ın siyasi istikrarı ve başat ekonomik pozisyonunu korumak üzere teşkil edilmiştir. Hem ticaret hem de yatırımlara ilişkin görevleri bünyesinde toplayan DIT, İngiltere'de de faaliyet göstermek isteyen küresel firmalara yardımcı olmaktadır.¹⁶ Yatırımı ve ticareti bünyesinde toplamasıyla, daha önce açıklanan ABD örneğinden ve bir sonraki başlıkta açıklanacak olan Kanada örneğinden farklılık arz etmektedir (Mercier, 2007, s. 16).

¹⁶ Birleşik Krallık Uluslararası Ticaret Bakanlığı. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-international-trade>

Bakanlığın merkez teşkilatında sürekli olarak görev yapan yaklaşık 2000 personelin yanında geçici olarak görevli 500'ün üzerinde çalışan bulunmaktadır. Yurt dışı teşkilatında ise merkezden atanan 149 diplomatik statüdeki personelin yanında 1240 civarında yerel personel görev yapmaktadır. DIT'nin 9 farklı bölge ve 95 farklı ülkede 197 bağımsız yurtdışı ofisi bulunmaktadır. Ayrıca önem verilen bölgelerden bazılarına (ÇHC, Hong Kong, Afrika, Avrupa, Doğu Avrupa & Orta Asya gibi) Kraliçenin Ticaret Temsilcisi (*Her Majesty's Trade Commissioner*) unvanıyla bir temsilci atanmaktadır. Doğu Avrupa ve Orta Asya ticaret temsilcisi aynı zamanda İstanbul Başkonsolosu olarak görev yapmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

DIT hem bilgilendirme yaparak hem de finansal destek sağlayarak yatırımları ve ihracatı teşvik etmekte, pazar ve sektör fırsatlarını ihracatçılara ve yatırımcılara sunmaktadır. Vize, yerleşim, vergi ve teşvik gibi konularda yatırımcılara ve ihracatçılara yönelik rehberler hazırlayan DIT, ayrıca firmalara network imkânı sunmakta ve istihdam konusunda danışmanlık hizmetleri vermektedir.¹⁷ Birleşik Krallık, doğrudan yabancı yatırımlara en az kısıtlama uygulayan ülkedir. Dolayısıyla yatırımlardan sorumlu bir otorite teşkil edilmesine ihtiyaç duyulmamıştır (Mercier, 2007, s. 17). DIT'nin yurtdışı merkezlerinin diğer önemli bir görevi de Birleşik Krallık'a yabancı yatırımcı çekmek olarak tanımlandığından, daha büyük olan ticaret ekibine nazaran biraz daha küçük ama etkin bir yatırım birimi de bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Devlet bütçesinden ihracatın teşviki amacıyla verilen yardımlar açısından bakıldığında ise, *Tradeshaw Access Program* (TAP) olarak isimlendirilen program çerçevesinde önceden belirlenen fuara ya da konferansa katılım desteklenmekte, bunun dışında firmalara maddi bir devlet yardımı sağlanmamaktadır. Bir şirket bahse konu yardımdan en fazla altı defa yararlanabilmektedir. Ayrıca, DIT'ye bağlı olarak faaliyet gösteren *United Kingdom Export Finance* (UKEF) ise firmalara kredi, sigorta vb. alanlarda destek sağlamaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Ticaret diplomasisini koordine etmek üzere teşkil edilen DIT, devlet tarafından kurulmuş olmakla birlikte, kurumda çalışan iş dünyası temsilcilerinin sayısı kamu

¹⁷ Birleşik Krallık Uluslararası Ticaret Bakanlığı. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-international-trade>

kökenli temsilcilerin sayısından fazladır. Bu durum, İngiliz ticaret diplomasisinde iş dünyasının etkisini göstermesi açısından önemlidir. DIT'in kurulması özellikle ihracata yönelik çeşitli uygulamaların eşgüdüm içerisinde yürütülmesi problemini de çözüme kavuşturmuştur (MÜSİAD, 2018, s. 128).

2.2.2.3. Kanada

Kanada, güçlü ve etkin bir dış politika izleyecek siyasi potansiyele sahip olmadığından, ülkenin dış politikasında ekonomik ve ticari konular çok daha hayati meseleler olarak ele alınmaktadır. Bazı yazarlarca bu durum, Kanada'nın “*ticaret odaklı dış politika gündemi*” olarak adlandırılmaktadır (Mercier, 2007, s. 12). Kanada'da tüm ticari faaliyetlerin beşte biri doğrudan uluslararası ticaretle bağlantılıdır.¹⁸ Bu durum uluslararası ticarete ilişkin alınan her kararın doğrudan politikayı da etkilemesi sonucunu doğurduğundan, uluslararası ticaret, karar alma süreçlerinde göz önüne alınan önemli bir değişken haline gelmiştir.

Kanada dış politika ile dış ticaret politikasını aynı çatı altında yöneten nadir ülkelerdendir (Mercier, 2007, s. 15; MÜSİAD, 2018, s. 116). Milli çıkarları daha üst seviyede koruma isteği ve geniş perspektifli bir dış politika yürütme arzusunun bir sonucu olarak 1982 yılında Ticari Temsilcilik Hizmetleri ile Dışişleri Bakanlığı birleştirilmiş ve Dışişleri ve Uluslararası Ticaret Bakanlığı (*Department of Foreign Affairs and International Trade- DFAIT*) kurulmuştur (Can, 2020, s. 109).

Yeni yapıda ihracatın artırılmasına yönelik sorumluluk DFAIT'te olmakla birlikte, ihracatın geliştirilmesinde federal bakanlıklar ile yerel otoriteler de görev almaya başlamış, uluslararası iş geliştirme faaliyetleri kademeli olarak paylaştırılmıştır (Can, 2020, s. 110). DFAIT bünyesine alınan uluslararası ticaret bölümü (TCS) daha küçük, bir nevi bir alt bakanlık olarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Mercier, 2007, s. 12). DFAIT bünyesinde, Dışişleri Bakanı, Küçük İşletmeler, İhracatın Geliştirilmesi ve Uluslararası Ticaret Bakanı ve Uluslararası Kalkınma Bakanı olmak üzere üç bakan görev yapmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

¹⁸ DFAIT Uluslararası Ticaret Bölümü. (t.y). Erişim: 16 Haziran 2021, https://www.tradecommissioner.gc.ca/about-a_propos/index.aspx?lang=eng

1997 yılında ise kamunun ticaret teşvikleriyle ilgili görevlerini birleştirmek amacıyla *Team Canada Inc.* (TCI) ajansı teşkil edilmiştir. TCI; DFAIT, Sanayi Bakanlığı, Gıda ve Tarım Bakanlığı, Doğal Kaynaklar Bakanlığı ve Kültür Bakanlıklarının temsilcilerinden müteşekkil bir kurul aracılığıyla yönetilmekte olup 20'den fazla kurumun temsilcisi TCI'ın çalışmalarına katılmaktadır (Can, 2020, s. 110). TCI'ın oluşturulması ile birlikte, başta devlet başkanı ve uluslararası ticaret bakanı olmak üzere ilgili pek çok üst düzey siyasetçinin başkanlığında ticaret heyetleri gerçekleştirilmeye başlanmış, ancak takip eden yıllarda üst düzey temsil içeren ticaret heyetleri organize etme uygulaması terk edilmiştir. Bugün Kanada'da, ulusal düzeyde organize edilen ticaret heyetlerinin yanında, bölgesel/yerel otoriteler tarafından da çeşitli ticaret heyetleri düzenlenmektedir (Mercier, 2007, s. 14).

Kanada'nın ticaret diplomasisini DFAIT çatısı altında yürüten başat aktör olan TCS, 2021 yılı itibariyle dünya genelinde 160'ın üzerinde Ticaret Temsilciliği'ne ve 1000'in üzerinde ticaret diplomatına (Ticaret Komiseri unvanı ile görev yapmaktadırlar) sahiptir. Yurtdışı temsilciliklerde genellikle, merkezden atanan tahmini 2-3, yerelden görevlendirilen tahmini 3-4 Ticaret Komiseri istihdam edilmektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020). Kanada'nın ilk ticaret diplomatının 1895 yılında Avustralya'da görevlendirilmesinden bu yana TCS, Kanadalı şirketlerin uluslararası pazarlarda başarılı olmalarına yardımcı olmak için çalışmakta ve yaklaşık 125 yıllık deneyimini Kanadalı firmaların hizmetine sunmaktadır.¹⁹ Ayrıca TCS, Kanada içerisinde 18 bölgesel ofis ile hizmet vermektedir (Merrifield, 2012, s. 3).

TCS'nin Kanadalı firmaları uluslararası piyasalara hazırlama konusundaki temel faaliyetleri firmaların rekabetçilik, hedef pazar belirleme, bilgi toplama ve iş stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olmak; pazar potansiyelini değerlendirmek; potansiyel alıcılar ve ortaklar ve diğer ihtiyaçlara yönelik nitelikli bağlantılar bulmak; nakliye, sözleşmeli şekilleri, depolama, sigorta ve alacak hesapları dahil olmak üzere dış ticarete ilişkin sorunların çözülmesine yardımcı olmak şeklinde sayılabilir (Merrifield, 2012, s. 3).

¹⁹ DFAIT Uluslararası Ticaret Bölümü. (t.y). Erişim: 16 Haziran 2021, <https://www.tradecommissioner.gc.ca/about-a-propos/index.aspx?lang=eng>

Kanada'nın ihracatını destekleme ve geliştirme yetkisine sahip bir başka kurum ise Export Development Canada (EDC) otoritesidir. TCS'den farklı olarak EDC, sağladığı sigorta ve kredilerden gelir elde eden ticari bir kurum olarak faaliyet göstermektedir. Kamudan bütçe desteği almamakta ve firmalara Kanada şirketlerine sübvansiyon sağlamamaktadır. EDC'nin faaliyetleri DFAIT tarafından yürütülen hizmetlerin tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir (Merrifield, 2012, s. 3; Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Ticari faaliyetlerin yanında, yatırımların teşvikine ilişkin çalışmalar da Kanada ekonomi politikasının önemli konu başlıkları arasındadır. Kanada yatırımların teşviki için diplomatik personel kullanan az sayıdaki ülkelerden biridir. Sanayi Bakanlığı'na bağlı *Invest in Canada* otoritesi, belirlenen öncelikli sektörlerde yatırım teşvikine yönelik faaliyetler gerçekleştirmektedir (Can, 2020, s. 110; Mercier, 2007, s. 13). Ticaret Komiserleri hem yatırım teşviki hem de ihracatın artırılması konusunda çalışmakta, Kanadalı heyetlerin ilgili ülkeye ziyaretlerinin verimli geçmesine yönelik destek vermekte, B2B etkinlikleri düzenlemekte ve ticaret diplomasisini yürütmektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

2.2.2.4. Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler

Avrupa Birliği üyesi ülkelerinin uluslararası ekonomi ve ticarete ilişkin politikaları büyük ölçüde Avrupa Birliği tarafından şekillendirilmektedir. Birlik, üyeler tarafından uygulanacak olan ekonomi politikasını belirlemekte ve bu politika üye ülkeler tarafından benimsenerek uygulanmaktadır. Birlik içerisinde ticaret diplomasisi uygulamalarının birbir uyumlaştırılması yönünde alınmış açık bir karar olmasa da üye ülkelerin ticaret diplomasisi uygulamaları AB'nin ekonomi politikalarından etkilenmekte ve şekillenmektedir (Stadman ve Ruel, 2012, s. 184).

Stadman ve Ruel (2012) tarafından, Birleşik Krallık Avrupa Birliği'nden ayrılmadan önce yapılan bir araştırma, o dönem üye olan 27 ülkenin ticaret diplomasisi uygulamalarına ilişkin önemli tespitler içermektedir. Araştırmaya göre, üye ülkelerde ticaret diplomasisi %93 oranında kamu görevi olarak ifa edilmekte, ticaret diplomatların tamamı (%100) ticaret heyetleri ve raporlama görevleri ile meşgul iken %64'ü fuar ve

seminer gibi faaliyetlerden de sorumlu olarak çalışmaktadır (Stadman ve Ruel, 2012, s. 198).

Daha önce de bahsedildiği üzere, KostECKI ve Naray (2007, s. 21) ticaret diplomatlarının iş dünyasını destekleyici diplomatlar, kamu görevlileri ve klasik diplomatlar olarak üç alt grupta tasnif edilebileceğini ifade etmekteydi. Stadman ve Ruel'in (2012, s. 198) araştırmasına göre AB üyesi ülkelerin ticaret diplomatlarının %78,6'sı iş dünyasını destekleyici diplomatlar olarak hizmet ederken, %21,4'ü ise kamu görevlileri olarak karşımıza çıkmaktadır. AB üyesi bazı ülkelerin ticaret diplomasisine ilişkin uygulamalarına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Almanya'da refah ve güvenlik büyük ölçüde ekonomik ilişkilerle ilişkilendirilmekte, bu sebeple de Avrupa ve Avrupa dışı ortaklarla kurulan ticari ilişkilere büyük önem verilmektedir. 1969 yılında yapılan bir araştırma Almanya'da her beş kişiden birisinin ihracat ile ilgili sektörlerde istihdam edildiğini göstermektedir (Can, 2020, s. 115). Özellikle yakın dönemde, ekonomik konulara verilen önemin artmasıyla birlikte Almanya'nın diplomatik hizmetlerinde hukuk mezunlarından daha fazla iktisatçı istihdam edilmeye başlanmıştır (Mercier, 2007, s. 10). Ayrıca Almanya'nın yurtdışındaki misyon şeflerinin önemli bir bölümü ve uluslararası ekonomik örgütlerde görev yapan daimî temsilcilerin neredeyse tamamı ticaret diplomasisi tecrübesine sahip kişiler arasından seçilmektedir (Can, 2020, s. 115).

Almanya'da ticaret diplomasisinin yürütülmesinden sorumlu kuruluş Ekonomik İşler ve Enerji Bakanlığı'dır. Dışişleri Bakanlığı ile yakın iş birliği içerisinde çalışan bu Bakanlık yurtdışındaki ticaret odalarını da faaliyetlerine ortak ederek ticaret diplomasisini icra etmektedir. Almanya'nın diğer örneklerden farklılık arz eden yönü yurtdışında yerleşik ticaret ve endüstri odalarının fazlalığıdır. 50 binin üzerinde Alman şirket üyesi bulunan bahse konu odalar, Ekonomik İşler ve Enerji Bakanlığı'nın bir nevi resmi temsilciliği olarak faaliyet göstermekte olup bazı temsilcilerinin diplomatik statüleri vardır. Almanya'nın yurtdışı elçilik ve konsoloslukları da yurtdışında ticaret odaları ile iş birliği geliştirmekte, tavsiye ve bilgi akışı sağlamaktadır (MÜSİAD, 2018, s. 126-127; Stadman ve Ruel, 2012, s. 200).

Almanya, 1894 yılından bu yana yurtdışındaki faaliyetlere ilişkin işlemlerin koordinasyonunu 92 ülkede teşkil edilen 140 Ticaret Odası (*Deutsche Auslandshandelskammern - AHK'lar*) üzerinden sürdürmektedir. AHK'lar uluslararası alanda faaliyet göstermek ve işlerini yurtdışına taşıyarak geliştirmek isteyen tüm Alman firmalarına danışmanlık, destek ve temsilcilik hizmetleri sunmaktadır. Odalar Almanya'nın en önemli dış ticaret teşvik kurumlarıdır. AHK'larda yaklaşık 2.000 kişi çalışmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Devlet teşkilatının bir parçası olmayan, siyasal açıdan özerk olan AHK'ların üç asli görevi bulunmaktadır; Almanya'nın yurtdışında temsil edilmesi ve tanıtılması, Alman şirketlerinin çatı kuruluşu olarak şirketlerin kendi aralarında iş birliğinin geliştirilerek teşvik edilmesi ve Alman şirketlerin yurtdışındaki ticari faaliyetlerinin desteklenmesi (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Fransa'nın yurt dışında görev yapan ticaret temsilcileri ise dört kurumdan atanmaktadır. Bu kurumlar Ekonomi ve Finans Bakanlığı'nın Hazine Genel Müdürlüğü çatısı altında faaliyet gösteren Ekonomik Hizmetler Bölümü, *Business France* otoritesi, Fransız Dış Ticaret Danışmanları Teşkilatı ve Fransız Kalkınma Ajansı'dır. Ekonomik Hizmetler Bölümü görevli buldukları ülkenin makroekonomik, sektörel ve yerel kamu politikası sorunlarını analiz etmek bu çerçevede yerel ekonomik reformları oluşturmak, önemli küresel ekonomik konularda, mali ve ticari müzakerelerde Fransa'yı temsil etmek, *Business France* ofisleri ile birlikte çalışarak, yabancı yatırımcılara Fransa'nın yatırım fırsatlarını ve özelliklerini anlatarak Fransa'nın pazar çekiciliğini teşvik etmek ve Fransız şirketlerini ilgilendirebilecek uluslararası büyük projelerin tespitinde ve küresel iş ortamları hakkında destek olmak görevlerini yürütmektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

KOBİ'lerin ve orta ölçekli şirketlerin ihracatlarını artırmasını desteklemek, Fransa'daki yabancı yatırımcılara danışmanlık hizmeti vermek, Fransa'ya yabancı yatırım gelmesi amacıyla Fransız şirketlerini, Fransa'nın bölgelerindeki yatırım imkanlarını uluslararası iş dünyasına tanıtmak ve uluslararası iş birliğini arttırmak için çeşitli organizasyonlar düzenlemek ve düzenlenenlere katılmak gibi görevler ise *Business France* otoritesi tarafından gerçekleştirilmektedir. Hazine Genel Müdürlüğü'nde 1400 personel çalışmakta olup personelin yarısı 105 yabancı ülkede yer alan 128 Elçilik, Konsolosluk

ve uluslararası kurumlarda görev yapmaktadır. *Business France*'ın ise 1500 çalışanı 124 ülkede yer alan 87 ofisinde hizmet vermektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Fransa'nın dış ticaretin teşvikine ilişkin bir başka önemli birimi Fransız Dış Ticaret Danışmanlarıdır (*CCEs*). *CCE*'ler mesleki kuruluşların ve derneklerin görevlileri arasından veya uzmanlığı uluslararası ekonomik ilişkiler alanında tanınan üniversitelerden seçilmektedir. Başbakan tarafından atanan ve Fransa'nın kalkınması için çalışan *CCE*'ler, tüm aktörlere Fransız firmalarının uluslararası alanda başarılı olması için yardımda bulunmaktadır. Bugün 4.500 *CCE*, 150'den fazla ülkede hizmet vermektedir. Son olarak, Fransız Kalkınma Ajansı, denizaşırı ve gelişmekte olan ülkelerde, eğitim, enerji, sağlık, su, biyolojik çeşitlilik, şehir planlaması ve eğitim gibi alanlarda projeleri destekleyen bir kalkınma bankasıdır. Ajansın amacı, iklim değişikliği ve yoksullukla mücadele eden kırılgan ülkelerin istikrara kavuşmasına yardımcı olmaktır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

1993 yılından bu yana **Belçika**'da ticari müzakereler ve AB Tek Pazar düzenlemeleri Dışişleri Bakanlığı'nın sorumluluğundadır. İhracatın teşvikine yönelik diğer faaliyetler ise (heyet, fuar vb.) bölgesel yönetimlere bırakılmış durumdadır. Bölgesel yönetimlerin bu amaca yönelik kurmuş olduğu ajanslar, yurt dışında ekonomi ve ticaret ataşeleri yoluyla bağlantılar kurmakta, federal büyükelçilikler de bu sürece destek olmaktadır (Can, 2020, s. 114).

Avusturya örneğinde Almanya'da olduğu gibi ticaret odalarının temsilciliklerini de içeren bir kurgu ile ticaret politikası dış politikanın içerisine yedirilmiş olarak yürütülmekteyken, Slovenya örneğinde yatırımlar ile uluslararası ticaret birlikte ele alınmaktadır (Can, 2020, s. 115; Stadman ve Ruel, 2012, s. 200). Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Litvanya, Letonya, Hollanda ve Romanya'da yurtdışında büyükelçiliklerin yanı sıra ticaret ofisleri teşkil edilmiştir. Genellikle ticaret ofisleri büyükelçiliklerin bir parçası olarak oluşturulmuşken, Estonya, Finlandiya ve Hollanda'da ayrı yapılar olarak faaliyet göstermektedir (Stadman ve Ruel, 2012, s. 200).

Macaristan'da dış ticaretten sorumlu Bakanlık, Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı'dır. Macaristan'ın Ticaret Müşavirlikleri/Ataşelikleri benzeri ayrı bir teşkilatı bulunmamakta olup, ticaretten sorumlu ataşeler Büyükelçilikler içerisinde Dış Ekonomi

Ataşesi unvanıyla görev yapmaktadır. Anılan personel Dışişleri teşkilatı mensupları arasından atanabileceği gibi özel sektör temsilcilerinden de seçilebilmektedir. Dış Ekonomi Ataşelerinin yanı sıra ayrı bir yapılanması bulunan ihracatı geliştirmekle görevli ticaret ve yatırım konularından sorumlu ajans, kamu kurumu veya özel sektör kuruluşları da bulunmaktadır. Bunlar Macaristan İhracatı Geliştirme Ajansı, Eximbank, Design Terminal Nonprofit Ltd. ve Orta Avrupa Ekonomik Kalkınma Ağı Şirketi'dir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Macaristan'ın 81 ülkede toplam 140 Dış Ekonomi Ataşesi görev yapmaktadır. Ayrıca Macaristan İhracatı Geliştirme Ajansı 6 ülkede, Eximbank 4 ülkede, Orta Avrupa Ekonomik Kalkınma Ağı Şirketi ise 10 ülkede faaliyet göstermektedir. Design Terminal Nonprofit Ltd. ise Budapeşte'de faaliyet göstermekle birlikte 12 Avrupa ülkesine yönelik start-up etkinlikleri gerçekleştirmektedir. Macaristan'ın Dış Ekonomi Ataşeleri ihracatın teşvik edilmesinin yanında yatırımların çekilmesi noktasında da faaliyetlerde bulunmaktadır. Özel sektör kuruluşlarına ve firmalara Macaristan yatırım teşvikleri hakkında bilgilendirme yapmak suretiyle ve potansiyel yatırımcı firmaları HIPA ile irtibatlandırarak yatırım sürecin başlatılmasına katkı sunulmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Hollanda'nın dış misyonları 114 Büyükelçilik, 24 Başkonsolosluk, 345 fahri konsolosluk, 12 Daimi Temsilcilik ve bunların yanında 22 Hollanda İş Destek Ofisi ve 2 Hollanda Tarım İşleri Destek Ofisinden oluşmaktadır. Hollanda'nın yurt dışı temsilciliklerinde Ticaret Müşavirlikleri yerine Ekonomi Bölümü bulunmaktadır. Ekonomi bölümü altında bir veya iki adet ekonomik tema konusunda çalışan uzman görev yapmaktadır. Ekonomi bölümü, Hollanda Yabancı Yatırım Ajansı ve Inovasyon Departmanı ile birlikte Ekonomik Ağı (*Economic Network veya EN*) oluşturmaktadır. Ekonomik Ağ 110 ülkede ve 139 merkezde faaliyette bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Hollanda İş Destek Ofisleri ağı ise Dışişleri Bakanlığı talimatı ile Hollanda İşletme Ajansı RVO tarafından kurulmuş olup, ticaret ofisleri olarak 11 ülkede Hollandalı firmalara destek sağlamaktadır. Özellikle Büyükelçilik veya Başkonsoloslukların bulunmadığı fakat potansiyel vaat ettiği değerlendirilen kentlerde anılan ofisler bulunmaktadır. Hollanda Yabancı Yatırım Ajansı ise Hollanda'da yatırım yapmak

isteyen şirketlere yardımcı olarak, iyi bir iş ortamı hazırlamayı amaçlamaktadır. Genel merkezi Lahey’de olup dünya çapında faaliyet gösteren 27 ofisi bulunmaktadır. Son olarak, Turuncu Köşeler inisiyatifi ise Afrika ve Orta Doğu kıtalarında bulunan stratejik açıdan önemli yerlerde genç ve işsiz nüfusun işletme kurmalarına ve bu sayede ortaya çıkan start up’lara destek verme amacıyla kurulmuştur. Hollanda Dış Ticaret ve Kalkınma Bakanlığı bünyesinde yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

İspanya’da Ticaretten Sorumlu Devlet Sekreterliği, İspanya Sanayi, Ticaret ve Turizm Bakanlığı çatısı altında faaliyet göstermektedir. Bahse konu ofislerin amacı İspanyol firmalarının yabancı pazarlara açılmasına katkı vermektir. Önceleri İspanya Dış Ticaret Kurumu adıyla faaliyetlerini sürdüren ve ICEX kısaltmasını kullanan kurum, 2021 yılı itibariyle ihracatın desteklenmesinin yanında yabancı yatırımların çekilmesi görevini de bünyesine alarak aynı kısaltma ancak farklı bir isimle, İspanya İhracat ve Yatırımlar Kurumu (ICEX) olarak görev yapmaya başlamıştır. Özellikle küçük ve orta ölçekli firmaların ihraç pazarlara erişiminin desteklenmesine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. ICEX’in yöneticileri ise İspanya Ticaret Devlet Sekreterliği çalışanları arasından atanan İspanyol Ekonomi ve Ticaret Müşavirleri veya Ataşeleridir. Halihazırda İspanya’nın 87 ülkede toplam 98 Ekonomi ve Ticaret Ofisi bulunmaktadır. Dünya genelinde toplam 150 Ticaret Müşaviri ve 50 Ticaret Ataşesi görev yapmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Bunun yanında İspanyol firmalarının teknolojik gelişimine ve inovasyonuna destek olmayı amaçlayan Sanayi Teknolojisini Geliştirme Merkezi’nin de yurt dışında ofisleri bulunmaktadır. Ayrıca diğer ülkelerle iş birliğinde bir başka önemli ajans da Uluslararası İşbirliği ve Kalkınma Ajansı’dır. Bu kurumun amacı kalkınmayı teşvik etmektir. Daha önce yapısı açıklanan İspanya İhracat ve Yatırımlar Kurumu ICEX’in dünya genelinde 30 şehirde “**Business Center**” ismini verdikleri ofisleri bulunmaktadır. Söz konusu alanlar o ülkede iş yapmak isteyen İspanyol firmaları tarafından kiralanabilmektedir. Son olarak İspanya’nın 17 Özerk Yönetimi İspanya İhracat ve Yatırımlar Kurumu ICEX’e benzer kuruluşlara sahiptir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

İsviçre’de ticaret diplomasisi Federal Hükümet nezdinde yürütülmektedir. Sorumlu kuruluşlar Ekonomi, Eğitim ve Araştırma Bakanlığı’na bağlı Ekonomik İşler Devlet

Sekretaryası (SECO) ile Dışişleri Bakanlığı'dır. Büyük ve orta büyüklükteki diplomatik misyonlarda münhasıran ekonomi, ticaret ve kültür ilişkilerinden sorumlu olmak üzere İsviçre Dışişleri Bakanlığı tarafından atanan bir diplomat görev yapmakta iken küçük ölçekteki diplomatik misyonlarda müstakil olarak ekonomik/ticari işlerden sorumlu bir diplomat bulunmamakta ancak, yine Dışişleri Bakanlığı diplomatlarından elçilik müsteşarı veya birinci kâtip mevcut sorumluluklarına ilave olarak söz konusu görevleri de üstlenmektedir. İsviçre'nin hedef pazar olarak gördüğü ve önemseydiği bir kısım ülkelerde ise yukarıdaki yapıya ilave olarak ticaret diplomasisini yürütmek üzere yine diplomatik misyonların altında faaliyet gösteren Ticaret ve Yatırım Destek Ajansları (*Swiss Business Hub/Trade Point/Office*) görev yapmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notları, 2020).

İsviçre dış misyonlarında ekonomik ve ticari işlerden sorumlu diplomatlar ve iş yüküne bağlı olarak istihdam edilen yerel personeller görev yaparken hedef ve öncelikli ülke ve merkezlerde ihracatın artırılması ve ülkeye daha fazla yatırım çekilmesi amacıyla SECO, yani Ekonomi Bakanlığı devreye girmektedir. Ancak SECO bu görevini kamu personeli ile yürütmeyip dışarıdan hizmet satın almaktadır. Uzun yıllardır bu hizmet, çoğunluğu KOBİ statüsünde 2.353 üyesi olan bir sivil toplum kuruluşundan, Switzerland Global Enterprise (S-Ge)'dan temin edilmektedir. S-Ge, 1927 yılında kurulmuştur ve kâr amacı gütmemektedir. Genel merkezi İsviçre'nin Zürih şehrinde olan S-Ge'nin İsviçre içerisinde Lozan ve Lugano şehirlerinde de ofisleri bulunmaktadır. "Export from Switzerland" ve "Invest in Switzerland" sloganlarıyla ülke içinde ve yurt dışında hizmet verilmektedir. 24 milyon CHF'ı Federal hükümet katkısı olmak üzere toplam 36 milyon CHF yıllık bütçeye sahip olan kuruluşun İsviçre'de 100 ve dış temsilciliklerde de 85 olmak üzere toplam 185 personeli bulunmaktadır. S-Ge temsilcilikleri, 31 ülkede (37 merkez) İsviçre Büyükelçilikleri veya Başkonsolosluklarına bağlı olarak faaliyet göstermekte ve tamamen özel sektör anlayışıyla "ücret karşılığı" hizmet vermektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

İsviçre'nin 106 ülkede (170 merkez) diplomatik misyonları bulunmaktadır. Büyükelçiliklerde ekonomik/ticari işlerden sorumlu personel Müsteşar veya Kâtip kadrolarındaki diplomatlardır. Bu diplomatlar Dışişleri Bakanlığı personeli (kamu görevlisi) olup, İsviçre Ticaret ve Yatırım Ajansı S-Ge'nin dış temsilcilikleri olan

birimlere yapılan görevlendirmelerde unvan “Head of Business Hub / Direktör” olup, birden fazla temsilciye ihtiyaç olması halinde diğerlerinin unvanı da “İhracat Destek Sorumlusu” veya “Yatırım Destek Sorumlusu” şeklindedir. Atamalar, genellikle özel sektör tecrübesi bulunanlar arasından S-Ge, SECO ve Dışişleri Bakanlığı mutabakatı ile yapılmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

İtalya’nın yurtdışı ticaret diplomasisi hizmetleri İtalyan Ticaret ve Yatırım Ajansı (ICE) ve İtalyan Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı (MAECI) eliyle yürütülmektedir. İtalyan MAECI’nin yurt dışında yaklaşık 166 diplomatik temsilciliği bulunmaktadır. MAECI’de ticari diplomasi, Ekonomi ve Ticaret Ofisleri eliyle yürütülmektedir. ICE ise İtalyan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ve MAECI ortaklaşa himayesinde faaliyetlerini yürütmektedir. İtalyan şirketlerin dış piyasalarda konsolidasyonunu ve ekonomik-ticari gelişimini destekleyen kurumdur. Ticari konuların yanı sıra, yabancı yatırımların ülkeye çekilmesiyle ilgili faaliyetleri de yürütmektedir. Yurtdışında 78 ofise (Ticaret Müşavirlikleri/Ataşelikleri benzeri) sahip olan ICE, İtalyan şirketlere bilgi, yardım, danışmanlık, tanıtım ve eğitim hizmetleri sunmaktadır. ICE’nin yurt dışı teşkilatlarına yapılan personel atamaları doğrudan merkezi Roma’da bulunan ICE idaresi tarafından gerçekleştirilmektedir. ICE’de Bakanlık çalışanı bulunmamaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

2.2.2.5. Diğer Bazı Ülke Örnekleri

Çin Halk Cumhuriyeti’nde ticaret diplomasisini yürütmekten sorumlu otorite Ekonomi ve Ticaret Müsteşarlığı’dır. Müsteşarlık uluslararası kuruluşlardaki temsilcilerle birlikte toplam 225 merkezde faaliyet yürütmektedir. Müsteşarlığın yurtdışındaki personeli Çin Ticaret Bakanlığı (MOFCOM) personeli arasından seçilmekte ve atanmaktadır. Diplomatların dışında üniversitelerin belirli dil bölümlerinden mezun olan öğrenciler bazı kamu kurumlarında bir süre istihdam edilmekte, sonrasında eğitimini aldıkları dillerin konuşulduğu ülkelerde görevlendirilerek yurt dışı teşkilata dahil olmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Ekonomi ve Ticaret Müsteşarlığı temel olarak ekonomi, ticaret ve yatırım konularının yanında bilim ve teknoloji konularından da sorumlu olarak faaliyet göstermektedir.

Personel sayısı ile ilgili bilgi temin edilememekle birlikte, personelin kamu personeli statüsünde olduğu görülmüştür. Çin’de ekonomik nitelikli STK’lar da kamu kurumu niteliğindedir. Doğrudan bu STK’lardan sürekli veya geçici görevlendirme yapılmamaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Japonya’da ticaret diplomasisi yapılanmasının iki temel unsuru bulunmaktadır. Birincisi Büyükelçilikler bünyesinde faaliyet gösteren Ekonomi Takımı; ikincisi ise dış ticaret ve yatırımları geliştirmek konusunda faaliyet gösteren *Japan External Trade Organisation* (JETRO)’dur. Büyükelçilikler çatısı altında faaliyet gösteren Ekonomi Takımı diplomatları kadroları Dışişleri Bakanlığı’na geçmek üzere başta Ekonomi Bakanlığı olmak üzere çeşitli kamu kurumlarının uzmanları arasından seçilmekte ve atanmaktadır. Temel vazifeleri Japon devletinin, ihracatçılarının, ithalatçılarının, müteahhitlerinin ve yatırımcılarının karşı devlet ile ilişkilerinde karşılaştıkları sorunları takip etmek ve çözüm konusunda yardımcı olmaktır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

JETRO ise ticaret ve yatırımların geliştirilmesi için firmalara müşavirlik hizmeti sunma, seminer, fuar gibi tanıtım faaliyetleri ve iş dünyasına yönelik toplantı organizasyonu yapma, pazar araştırması, hukuki danışmanlık ve sorunların takip edilerek gerektiğinde diplomatik kanallardan çözüm konusunda girişimde bulunma gibi faaliyetler yürütmektedir. JETRO, 54 ülkede bulunan 74 merkezde, ofis şeklinde yapılanmıştır. Personelin 998’i yurt içinde, 732’si yurtdışında görevlidir. Yurtdışı teşkilatında ihtiyaç duyulması halinde yerel uzman da istihdam edilmektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Endonezya örneğinde ise dış ticareten sorumlu otorite Ticaret Bakanlığı’dır. Ayrıca Endonezya Ticareti Geliştirme Merkezi (*Indonesian Trade Promotion Center- ITPC*) dış ticaretin geliştirilmesi üzerine; Endonezya Yatırımların Teşviki Merkezi ise (*Indonesia Investment Promotion Center- IIPC*) de yatırımların teşvik edilmesi üzerine çalışmaktadır. Yurt dışı teşkilatında ise Büyükelçilikler bünyesinde görevlendirilen Ticaret Ataşeleri göze çarpmaktadır. Endonezya’nın yurt dışı teşkilatında 23 Ticaret Ataşeliği ofisi, 19 ITPC ofisi ve 8 IIPC ofisi bulunmaktadır. 23 Ticaret Ataşeliği ofisinde 25 personel; 19 ITPC ofisinde 38 personel ve 8 IIPC ofisinde 8 personel görev yapmaktadır. Bahsi geçen personelin tamamı kamu görevlisi olup sivil toplum

kuruluşlarından ya da sektörden görevlendirme yapılmadığı görülmektedir (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Brezilya'da ticaret diplomatları Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Halihazırda 96 ülkede yerleşik 120 Ticaret ve Ekonomik Konular ve Ticaretin Teşviki Danışmanları (*Conselheiros Comerciais e dos Setores Econômicos e de Promoção Comercial- SECOMs*) görev yapmaktadır. Her merkezde sorumlu diplomat ile birlikte 2-4 yerel personel çalışmaktadır. Diğer örneklere benzer şekilde; ticari danışmanlık hizmeti, ticari şikayetlerin çözümüne aracılık ve müzakereyi teşvik, Brezilya'ya yatırımların teşviki, yurtdışı ihale süreçlerinin takibi, Brezilya'nın uluslararası fuarlara katılımının koordinasyonu, Brezilyalı ihracatçı ile pazara giriş rehberleri hazırlanması, yurtdışında Brezilya misyonu düzenlenmesi, pazar araştırması, Brezilya'nın turizm merkezi olarak tanıtılması, yerel şirketlerin verilerinin tutulması, yurtdışı yatırım fırsatlarının belirlenmesi, Brezilya'ya alıcı/ yatırımcı misyonları düzenlenmesi gibi faaliyetler yürütülmektedir. Sivil toplum kuruluşları veya sektör ile doğrudan bir bağ bulunmamaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Avustralya örneğinde Avustralya Ticaret ve Yatırım Komisyonu (AUSTRADE) ön plana çıkmaktadır. 1985 yılında “*Australian Trade and Investment Commission Act 1985*” Kararı altında öncelikle Avustralya Ticaret Komisyonu olarak kurulmuş, kurumun görevleri arasına 2008 yılında Avustralya'ya doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekilmesi, tanıtım ve teşviki, 2010 yılında Avustralya'nın eğitim ve öğretim sektörünün uluslararası tanıtımı ve 2013 yılında da Avustralya'ya turizminin geliştirilmesi eklenmiştir. 2016 yılında mevzuatta yapılan değişiklikle kurumun ismi Avustralya Ticaret ve Yatırım Komisyonu olmuştur. AUSTRADE, Avustralya Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Avustralya'da Bakanlıkların kurumsal yapıları içerisinde birden fazla bakan görev yapabilmektedir. Avustralya Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı içerisinde de Dışişleri ve Ticaret bölümlerinden iki ayrı bakan sorumludur. AUSTRADE, Ticaret Bakanına bağlıdır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

AUSTRADE, Avustralya federal ve eyalet hükümet ve devlet yönetimleri içerisinde 10 farklı şehirde toplam 42 ofis ve yurtdışında 48 farklı ülkede 69 ofis ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Toplamda 1000'in üzerinde personeli bulunmakta olup, personelin

yarıya yakını yurt dışı ofislerde görevli bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Hindistan'da dış ticaretten sorumlu Bakanlık Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'dır. Hindistan'ın yurtdışı teşkilatındaki Ticaret Müşavirlikleri "Commerce Wing" (Ticaret Kanadı) olarak adlandırılmakta ve Hindistan Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bazı ülkelerde kurulmuş, Ortak Ticaret ve Sanayi Odaları adlı kuruluşlar da ticaret ve yatırım konularında tanıtım çalışmaları yapmaktadır. Hindistan'ın 137 ülkede toplam 193 adet Müşavirlik/Ataşeliği bulunmaktadır. Atanan Ticaret Müşavirleri/Ataşeler, genel anlamda, ülkelerinin ekonomik ve ticari çıkarlarını göz etmek ve teşvik etmekten sorumludur. Yatırım konuları da Müşavir ve Ataşelerin sorumluluğundadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Güney Kore'de ticaret diplomatları Dışişleri Bakanlığı ve Sanayi Ticaret ve Enerji Bakanlığı personelleri arasından seçilerek Güney Kore Büyükelçiliklerinde görevlendirilmektedirler. Ticaret, Sanayi ve Enerji Müşavirleri olarak atanan bahse konu personel kısaca Ticaret Müşaviri unvanı ile faaliyette bulunmaktadır. Halihazırda 37 ülkede 52 Ticaret Sanayi ve Enerji Müşaviri bulunmaktadır. Kore'deki ekonomik nitelikteki sivil toplum örgütlerinden sürekli ya da geçici olarak personel görevlendirmesi yapılmamaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Kore savaşının sona ermesinin ardından Güney Kore'de ortaya konan kalkınma hamlesinin önemli sonuçlarından biri de Kore Ticaret-Yatırım Teşvik Ajansı (KOTRA) olmuştur. 1962 yılında bir devlet kurumu olarak tesis edilen KOTRA Sanayi Ticaret ve Enerji Bakanlığına bağlı olarak çalışmaktadır. KOTRA'nın başlıca görevi, Kore'nin kendi firmalarının başka ülke pazarlarına açılımlarına destek vermek, Koreli üreticiler ile yabancı alıcıları bir araya getirerek bir köprü vazifesi görmektir. KOTRA halihazırda, 73 ülkede 100'ün üzerinde ofis ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Yatırımlar konusunda yetkili kurum da KOTRA'dır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Singapur'da dış ticaretten sorumlu Bakanlık Singapur Ticaret ve Sanayi Bakanlığı olup, söz konusu Bakanlık çatısı altında yer alan *Enterprise Singapore* ve *Economic Development Board* kamu kuruluşları da dış ticaret ve yatırım konularında görev yapmaktadır. Singapur'un 22 adet Büyükelçilik ve 6 adet Yüksek Kurul (*High*

Commission) olmak üzere toplam 28 yurtdışı temsilciliği bulunmaktadır. Enterprise Singapore ve Economic Development Board kuruluşlarından temsilciler söz konusu temsilcilikler bünyesinde Ekonomi Müşaviri, Ticaret Müşaviri ve Endüstri/Sanayi Müşaviri olarak diplomatik statüde görev yapabilmektedirler. Diplomatik temsilciliklerin yanı sıra Enterprise Singapore ve Economic Development Board temsilcilerinin görevlendirildiği diplomatik statüye sahip olmadan faaliyet gösteren ofisler de bulunmaktadır. Ofislerde toplam 102 yetkili (iş geliştirme uzmanı ve kıdemli iş geliştirme uzmanı olarak görev yapan yerel personel dahil) görev yapmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Gerek diplomatik temsilcilikler gerekse Enterprise ofislerinde görevli Ticaret Müşavirleri ve/veya Bölge Yöneticileri Singapur'un ihracatının artırılması, ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesi, yeni işbirlikleri geliştirilmesi, Singapur'a yönelik yabancı yatırımların artırılması hususlarında görev yapmaktadırlar. Ayrıca, Economic Development Board temsilcileri de Singapur'a yatırımların artırılmasına yönelik olarak görev yapmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Malezya'da dış ticaretten sorumlu bakanlık Malezya Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (MITI)'dir. MITI ikili ticari ilişkiler, uluslararası anlaşmalar ve ticaret politikaları faaliyetlerini yürütme, yurtdışı yatırımlar ve genel ticaret ve yatırım politikalarının belirlenmesi konularında görevli olup, yurt dışında sadece dokuz ülkede (ÇHC, ABD, Singapur, Endonezya, Hindistan, Belçika, İsviçre, Tayland ve Vietnam), Malezya Büyükelçiliği çatısı altında temsilcisi bulunmaktadır. Bahse konu temsilciler devletler arası ilişkiler çerçevesinde faaliyet göstermekte olup, firma ziyaretleri, fuarlar, ticaret heyeti organizasyonları gibi konularla ilgilenmemektedirler. Ticaret Müşavirlikleri/Ataşelikleri benzeri teşkilattan sorumlu kurum ise MITI'ye bağlı faaliyet gösteren Malezya Dış Ticareti Geliştirme Kurumu MATRADE'dir. MATRADE çalışanları devlet memuru statüsündedir. Malezya'ya yurtdışı yatırımların çekilmesi amacıyla yine MITI'ye bağlı faaliyet gösteren kamu ajansı Malezya Yatırım Geliştirme Kurumu MIDA'dır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

MATRADE'in yurt dışında 36 ülke, toplam 46 merkezde MATRADE temsilciliği bulunmaktadır. Yatırım Ajansı olarak faaliyet gösteren MIDA'nın ise 15 ülkede, toplam 20 yurt dışı temsilciliği bulunmaktadır. Yurtdışında bulunan 46 MATRADE

temsilciliğinin 34 tanesi ticaret ofisi, 12 tanesi ise pazarlama ofisi adı altında faaliyet göstermektedir. Anılan birimlerde diplomat statüsünü haiz Ticaret Müşaviri benzeri bir Ticaret Komiseri (*Trade Commissioner*) ve/veya Ticaret Komiser yardımcısı görev yapmaktadır. MIDA ofislerinde de diplomat statüsünü haiz Malezyalı Direktör ve Direktör Yardımcıları bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

Meksika'da ülkenin dış politikasını yürütmekten sorumlu olan Meksika Dışişleri Bakanlığı, Meksika'yı yurt dışında temsil eden diplomatik personelin bağlı olduğu kurumdur. Ticari ve ekonomik faaliyetler genellikle Birinci Katip, İkinci Katip, Üçüncü Katip, Bakan veya Müşavir unvanına sahip Diplomatik-Konsolosluk Şubesi personeli tarafından yürütülmektedir. Meksika'nın farklı şehir ve ülkelerde resmi olarak 80 Büyükelçiliği, 67 Konsolosluğu, 7 Misyonu ve 3 Ofisi bulunmaktadır. Ekonomik-Ticari Bölümler ihracatın yanında Meksika'daki yatırımları teşvik etmek ve o ülkeden şirketlerin Meksika'ya yatırım yapmalarına destek olmaktan; ayrıca Meksikalı şirketlerin görev yapılan ülkedeki yatırımlarını kolaylaştırmak ve desteklemekten de sorumludur. Meksika Büyükelçiliklerinde ve Konsolosluklarında yalnızca Meksika Dışişleri'ne bağlı personel ve yerel personel çalışmakta olup uluslararası kuruluşlardan veya sivil toplum örgütlerinden herhangi bir görevlendirme yapılmamaktadır (Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020).

2.2.3. Türkiye'nin Ticaret Diplomasisi: Tarihçe, Kurumsal Yapı ve Uygulama Örnekleri

Türk ticaret diplomasisinin idari yapısı hem siyasi ve ekonomik gündemler hem de o günün ihtiyaçları sonucunda Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana pek çok kez değişikliğe uğramıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde dış politikanın bir alt bileşeni olarak belli belirsiz uygulanan ticaret diplomasisi, yeni Cumhuriyet döneminde ekonominin hem dünyada hem de Türkiye'de artan önemine paralel olarak uzman kurumlar eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Bugün Türkiye'de ticaret diplomasisinin en aktif ve sahada en çok görünen kurumu Ticaret Bakanlığı'dır. Anılan Bakanlığın yanında Dışişleri Bakanlığı ile diğer bazı bakanlıklar ve meslek kuruluşları da fiilen rol almaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak Türkiye’de ticaret diplomasisi uygulamalarının tarihsel gelişimine dair kısaca bilgi verilecek, devamında ticaret diplomasisi faaliyetlerine katılan kurumlar ve sivil toplum örgütleri incelenecektir.

2.2.3.1. Tarihsel Gelişime Dair Özet Bilgi

Türkiye’nin Cumhuriyet dönemindeki dış teşkilatı, yüzlerce yıllık Osmanlı İmparatorluğu’nun köklü diplomasisi geleneği üzerine tesis edilmiştir.²⁰ Osmanlı İmparatorluğu, hükmettiği coğrafyanın ticari faaliyetin merkezleri arasında yer alması için gerekli tedbirleri almaya çalışmış, doğu-batı yönlü ticareti destekleyerek Avrasya ticaret rotalarını uzun yıllar denetim ve kontrol altında tutmuştur.²¹ Ancak yine de İmparatorluk döneminde bugünkü anlamda bir dış ticaret politikasının varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde dış ticaret politikası daha çok kapitülasyonlar ile şekillendirilmiş ve gümrük uygulamaları ile sınırlı kalmıştır (Can, 2020, s. 163).

Bahsedildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu döneminde, İmparatorluğun çağdaşları arasında yer alan ABD ve İngiltere gibi ülkelerin aksine, dış ticaretin teşvik edilmesine dönük bir politikanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu döneminde ne dış ticareti geliştirmenin ne de iş insanlarına destek vererek onların gelişmesini sağlamanın yararları anlaşılamamıştır. Devletin yurtdışında görevlendirdiği elçileri ise, genelde azınlıkların elinde olan ticari faaliyetlere girişmeyi “küçüklük” olarak görmüşlerdir (Özberk, 2010, s. 70).

İmparatorluğun modernleşme adımlarını attığı dönemde, II. Mahmut tarafından hayata geçirilen önemli ıslahatlarından biri de çeşitli nazırlıklar kurularak devlet faaliyetlerinin bugünkü bakanlık yapısına denk gelen bu nazırlıklar arasında paylaşılması olmuştur. Ticaret alanındaki hizmetler de iki nazırlık eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Bunlardan ilki Ticaret ve Ziraat Nezaretleri, ikincisi ise Nafia Nezareti’dir (Kurnaz Şahin, 2018, s. 144; Can, 2020, s. 163).

Cumhuriyet döneminde ise 3 sayılı Kanun 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkarılmış, söz konusu kanun ile İktisat Vekâleti teşkil edilmiş ve ticaret, sanayi, maden, ziraat ve

²⁰ Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa>

²¹ Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://ticaret.gov.tr/kurumsal/tarihce>

orman alanındaki hizmetlerin tamamı bu Bakanlığın sorumluluğuna verilmiş, ancak 6 Mart 1924 tarihli ve 432 Sayılı Kanun'la bu görevler ayrılmış, Ziraat Vekâleti ve Ticaret Vekâleti adı altında iki ayrı Vekalet tesis edilmiştir.²² 10 Ağustos 1925 tarihinde çıkarılan bir yönetmelikle ise ülke dışındaki önemli ticaret merkezlerinde ilk kez Ticaret Temsilcilikleri tesis edilmeye başlanmış, yabancı ülkelere Türkiye'nin ticari çıkarlarını gözetmek üzere gönderilecek ticari temsilcilerin nitelikleri ve vazifeleri belirlenmiştir (Kurnaz Şahin, 2018, s. 145). Bahse konu uygulamanın kararı, yönetmeliğin yayınlanmasından önce, İzmir İktisat Kongresi sırasında Ticaret-i Hariciye Müesseseleri adı altında alınmıştır (Özberk, 2010, s. 71). Dolayısıyla sahada bugünkü anlamına yakın bir ticaret diplomasisi uygulanmaya başlanması Cumhuriyet dönemi ile mümkün olmuştur denebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiği yıllar ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki ilk yıllarda ihracatının incir, pamuk ve fındık gibi sınırlı sayıdaki tarım ürününden ibaret olduğu görülmektedir. 1923 yılında hem ihracatta hem de ithalatta ilk üç sırayı İngiltere, Fransa ve İtalya almıştır. 1930'lu yıllar öncesinde Türkiye, dış ticarete açık veren bir ülke olarak gözükmekteyken, 1930-1946 yılları arasında Türkiye'nin fazla verdiği anlaşılmaktadır (Can, 2020, s. 141).

1929 yılında yaşanan ekonomik buhran yeni Türk devletinin iktisadi ilerlemesinin önünde büyük bir engel teşkil etmiş, örneğin 1929'dan 1934'e kadarki dönemde Türkiye'nin dış ticaret hacmi %66 oranında azalmıştır. Türkiye, buhranın getirdiği sorunları aşmak amacıyla bazı tedbirleri hayata geçirmiştir. 1930'lu yıllarda bu tedbirler hayata geçirilirken benimsenen iki prensip dış ticareti kolaylaştıracak kliring vb. yasal düzenlemelerin ve anlaşmaların yapılması ve bu alanda teşkilatlanmaya gidilmesidir (Kurnaz Şahin, 2018, s. 145). 27 Mayıs 1934 tarihinde kabul edilen Kanunla da dış ticaret konuları ile ilgili faaliyet gösteren tüm birimler Dış Ticaret Reisliği (Türk Ofis) çatısı altında toplanmıştır.²³

Türk Ofis, Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerini yürütmek, dünyadaki gelişmeleri de göz önüne alarak milli iktisadi koruyacak politika tedbirlerini almak ve ihracatı artıracak çalışmalar yapmak amaçlarıyla teşkil edilmiştir. Ancak sadece dış ticarete ilişkin

²² Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://ticaret.gov.tr/kurumsal/tarihce>

²³ Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://ticaret.gov.tr/kurumsal/tarihce>

konular değil, turizm konuları da Türk Ofis'in görev alanında sayılmıştır. Ayrıca Ofis, rakip ülkelerin hangi ürünleri hangi maliyetle üreterek hangi ülkelere ne kadar maliyetle sattığını araştırmak gibi ticari istihbarat faaliyetleri de gerçekleştirmek üzere kurulmuştur (Kurnaz Şahin, 2018, s. 150-151). Son olarak, ihraç malların standardizasyonu ve kalite denetimi, yurt dışında sergiler ve mağazalar açılması ve ticari anlaşmazlıklarda ihtilafı çözmek gibi görevler de Türk Ofis tarafından icra edilecek faaliyetler arasında sayılmıştır (Kurnaz Şahin, 2018, s. 159).

Türk Ofis Ankara'daki merkez teşkilatının yanında İstanbul, İzmir, Samsun, Mersin ve Kars illerinde teşkilatlanmıştır. Yurt dışında ise ilk etapta Yunanistan, Almanya, Romanya, İsrail, Mısır, Birleşik Krallık, İspanya, ABD, Fransa, Çekya, İtalya, Avusturya, İsveç ve Japonya'da temsilcilikler açılmış, ilerleyen zamanlarda Çin, Şili, İran ve Arjantin gibi ülkelere de ticaret diplomatları yollanmıştır (Kurnaz Şahin, 2018, s. 152).

27 Mayıs 1939 tarihinde ise Ticaret Vekâleti kurulmuş, ismi Dış Ticaret Dairesi Reisliği olarak değiştirilen Türk Ofis de bu Vekâlet içinde kendine yer bulmuştur. 1949 yılında İktisat Vekâleti ile yeniden birleştirilen ve sanayi, doğal kaynaklar ve enerji gibi faaliyetleri de görev alanları arasına alan Ticaret Vekâleti, 1957 yılında yapılan değişiklikle yeniden 1939 yılındaki eski yapısına dönmüştür.²⁴

1940'lı yıllara kadar Dışişleri Bakanlığı'nın dış ticaret faaliyetlerinin içerisinde kısmen de olsa yer aldığı görülmektedir. Özellikle 1942 yılına kadar sadece İngiltere'ye satılan kromun bu yıldan itibaren Almanya'ya da satılmaya başlanması sürecinde Dışişleri Bakanlığı İktisat Dairesi fiilen yer almıştır. Her ne kadar ticaretten sorumlu ayrı bir Bakanlık olsa da Demokrat Parti'nin yönetiminde olduğu 1950'li yıllarda Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin yönetilmesinde mutlak söz sahibi olan kurumun Dışişleri Bakanlığı olduğu görülmektedir. Bu durum, 27 Mayıs 1961 tarihli askeri darbe sonrası düzenlenen 13 sayılı Kanunun uygulanmaya başlamasına kadar devam etmiş, söz konusu tarihten sonra anılan kanun ile dış ticaret ve mali ilişkilerle ilgili temsil ve müzakere ve heyetlere başkanlık edilmesi gibi konular ilgili bakanlıklara devredilmiştir (Can, 2020, s. 160).

²⁴ Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://ticaret.gov.tr/kurumsal/tarihce>

Dış ticaret teşkilatı 1971 yılında kısa bir dönem Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı olarak ayrı bir yapıya dönüştürülmüş ancak aynı yıl yeniden Ticaret Bakanlığı formuna geçilmiştir. Dış ticaret teşkilatı anılan Bakanlık bünyesinde Dış Ticaret Genel Sekreterliği adıyla faaliyetlerine devam etmiştir. 1983 yılında ise, Ticaret Bakanlığı bünyesindeki iki birim olan Dış Ticaret Genel Sekreterliği ve Standardizasyon Dairesi bir araya getirilmiş, yeni kurguya ayrıca Maliye Bakanlığı içerisindeki Hazine Genel Müdürlüğü ve Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği de dahil edilmiş ve oldukça kapsamlı bir yapı olan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı oluşturulmuştur. Başbakanlığa bağlanan bu teşkilat yatırımları ve serbest bölge birimlerini de bünyesine almıştır. Hazine ve Dış Ticaret birimleri 1994 yılında iki ayrı Müsteşarlık olarak faaliyet göstermek üzere ayrılmıştır.²⁵

1980'li yıllarda Türkiye'deki ekonomik dönüşümün odak noktası ithal ikameci sanayileşme modelinin yerini ihracata dayalı büyüme modelinin alması olmuştur. Yaşanan bu dönüşüm, takip eden dönemlerde liberal piyasa ekonomisine ulaşmanın temel yapı taşlarını teşkil etmiştir. Turgut Özal'ın dış politikada iş birliğini ve yumuşak gücü esas alan anlayışı liberal odaklı ekonomi politikalarını da beraberinde getirmiş, bu dönemde uluslararası ekonomik ilişkiler önem kazanmıştır (Can, 2020, s. 137).

Bahsi geçen yıllarda uygulanan serbest piyasa politikaları, TÜSİAD, MÜSİAD, TOBB, DEİK ve TİM gibi kamunun karar alma süreçlerine de dahil olan güçlü iş dünyası örgütlerinin de ortaya çıkmasına ve güçlenmesine imkân sağlamıştır. Bu örgütler sadece kamu hizmetlerinin sunulması sürecine dahil olmakla kalmamış, karar alıcılara erişim imkanlarından da faydalanarak devletin politika yapım sürecinde de etkili olmuşlardır (Kirişci, 2009, s. 46). Ancak bu dönemde Başbakan'ın yüzlerce iş insanı ve ticari diplomatla yaptığı ziyaretlerin enerjik kişisel çabaların ötesinde bir kurumsallık barındırmadığı, kalıcı sonuçlar doğuracak sağlam bir altyapıda olmadığı görülmektedir (Ögütçü ve Saner, 2008, s. 9).

1980'li yıllarda ve 1990'lı yılların başlarında iktisat ve ticaret politikalarının belirlenmesinde etkili olan kurumların Dışişleri Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı ve Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı olduğu görülmektedir. Özellikle firmaların ihracata

²⁵ Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://ticaret.gov.tr/kurumsal/tarihce>

ilişkin faaliyetlerinin desteklenmesi ve teşvik edilmesine ilişkin çalışmalarda Dışişleri Bakanlığı ile HDTM yakın iş birliği içerisinde olmuştur (Can, 2020, s. 138).

Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte Türkiye dış ticareti düzenli bir büyüme içerisine girmiştir. Buna paralel olarak GSYİH içerisinde dış ticaretin payı da sürekli olarak artmıştır. Bu anlamda Türkiye'nin tüccar devlet vasfı kazanmasında 1990'lı yılların önemli bir dönem olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği de bu değişimi hızlandırmıştır (Can, 2020, s. 142; Kirişci, 2009, s. 33). Tüccar devlet vasfının kazanılması geleneksel dış politika karar alma sürecinde olmayan yeni aktörlerin karar alma sürecine dahil olmasına ve dış politikanın da belirli ölçüde değişmesine ve dönüşmesine sebep olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda Dışişleri Bakanlığı da ticari ve ekonomik konulara daha çok girmiş, ihracatın teşviki, ticari anlaşmaların yapılması ve yatırımların çekilmesi için çalışmalarda bulunmaya başlamıştır (Kirişci, 2009, s. 33-35). Ancak Dışişleri Bakanlığı, temelde askeri, siyasi ve güvenlik eksenli değerlendirmeleri ön plana çıkarmayı sürdürmüştür (Özberk, 2010, s. 69).

2011 yılında ise organizasyon yapısında da önemli bir değişikliğe gidilmiştir. Dış ticaretin tüm alanlarından sorumlu, büyük ve yeterince esnek olmayan (Özberk, 2010, s. 72) Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın hizmet birimleri ile İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi ve Hazine Müsteşarlığı'na bağlı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlükleri birleştirilmiş, yeni bir yapı olarak Ekonomi Bakanlığı teşkil edilmiş²⁶ ve Türk ticaret diplomasisinin başat kurumu haline gelmiştir (Can, 2020, s. 166). 2000'li yıllarla birlikte özellikle ihracat pazarlarına erişim, yatırım fırsatları, turizm ve enerji arzı gibi ekonomik gündemler dış politika öncelikleri arasında da üst sıralara tırmanmıştır (Kirişci, 2009, s. 39). Bunun yanında, ticari ve ekonomik diplomasiinin önemi kısmen de olsa anlaşılmıştır. Öyle ki, Türkiye'nin AB üyeliği süreci bile, ülkenin jeo-stratejik önemine ve İslam ile Batı arasında köprü rolüne yaptığı geleneksel vurgunun tamamlayıcısı olarak ortaya koyacağı pro-aktif bir ekonomik diplomasi ile ilişkilendirilmekte, AB üyeliğinin etkin bir ekonomik diplomasiinin varlığı ile daha gerçekçi ve yakın bir hedef haline geleceği ifade edilmektedir (Ögütçü ve Saner, 2008, s. 2).

²⁶ Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://ticaret.gov.tr/kurumsal/tarihce>

2.2.3.2. Türk Ticaret Diplomasisi Kurumları

Çalışmanın bu bölümünde Türk ticaret ve ekonomi diplomasisi faaliyetlerinde aktif olarak rol alan Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığına bağlı idareler ile Türk Eximbank, DEİK, TOBB, TİM, TÜSİAD ve MÜSİAD gibi diğer bazı yapılara dair bilgi verilecektir.

2.2.3.2.1. Dışişleri Bakanlığı

Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki dış teşkilatı, köklü Osmanlı diplomasi kurumlarının ve yöntemlerinin mirası üstüne teşkil edilmiştir. İkili ve çok taraflı siyasi ilişkilerin yanında ekonomi konularının da dış politikanın gündeminde önemli bir yere gelmesi ve hariciye teşkilatının da mezkûr konulara eğilmesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrası artmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında bahsi geçen konular Dışişleri Bakanlığı uhdesine alınmıştır.²⁷ Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle birlikte dış politikanın belirlenmesi görevi Cumhurbaşkanına; dış politikanın tespiti için hazırlık çalışmaları yapmak ve politika tekliflerinde bulunmak, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen dış politikayı icra ve koordine etmek görevi ise Dışişleri Bakanlığı'na verilmiştir (1 sayılı CBK, Md. 128/1/a). Aynı şekilde diğer kamu kurum ve kuruluşlarınca yurtdışında icra edilen faaliyetlerin Cumhurbaşkanınca belirlenen dış politika ile uyumunu gözetmek, koordine etmek ve katılım sağlamak görevleri de yine Dışişleri Bakanlığı ile ilişkilendirilmiştir (1 sayılı CBK, Md. 128/1/ç). Dolayısıyla Dışişleri Bakanlığı, dış politikanın ve diplomasinin ayrılmaz bir parçası olan ticaret diplomasisi faaliyetlerinde de rol almaktadır. Dışişleri Bakanlığı'nda, ekonomi ve ticaret diplomasisinde aktif olarak rol alan birimler; Çok Taraflı Ekonomik İşler Genel Müdürlüğü ve Bakanlık bünyesinde iki ayrı Birim olarak teşkil edilen İkili Ekonomik İşler Genel Müdürlükleridir.

Çok Taraflı Ekonomik İşler Genel Müdürlüğü, uluslararası veya bölgesel ekonomik ve sosyal kuruluşlar ile ilişkileri yürütmekte, bu örgütlerin gündeminde olan konuları takip etmekte, söz konusu örgütler nazarında Türkiye'nin hak ve çıkarlarının savunulmasını sağlamakta ve tüm bu süreçte ilgili kurum ve kuruluşlar ile koordinasyon içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir (1 sayılı CBK, Md. 135/1/a). Ayrıca, dış ilişkiler ile alakalı

²⁷ Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa>

olan enerji ve su gibi konulardaki çalışmalarda da bu konuları çalışan kurumlar arasındaki koordinasyonu sağlamaktadır (1 sayılı CBK, Md. 135/1/b). İkili Ekonomik İşler Genel Müdürlükleri ise ülke ve bölge özelinde ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için faaliyetler sürdürmektedir (1 sayılı CBK, Md. 136/1). Dışişleri Bakanlığı yürüttüğü ikili ve çok taraflı müzakerelerle yabancı pazarlarda ilgili paydaşlarla ilk teması sağlamakta, Türk iş insanlarının diğer ülkelerdeki pazarlara erişimi için uygun ortamı oluşturmaya çalışmaktadır. Her ne kadar Bakanlık ekonomik ve ticari diplomasi konularında önemli görevler üstlenmiş olsa da ihracatın ve doğrudan yabancı yatırımların artırılması için çalışma yapılması Bakanlığın görevleri arasında yer almamıştır (Özberk, 2010, s. 69).

Türk ticaret diplomasisinin işleyişinde Dışişleri Bakanlığı dış politikanın bir bütün olarak koordine edilmesinden sorumlu kurum olarak önde gelmekte ve belirleyici bir rol üstlenmektedir. Yabancı ülkelerle kurulan, ticari ilişkiler de dahil olmak üzere her türlü ilişki Dışişleri Bakanlığının eşgüdümünde yürütülmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedileceği üzere Büyükelçiler Türk ticaret diplomasisi faaliyetlerinin sahadaki en önemli temsilcileri ve yürütücüleridir. Ticaret diplomasisi faaliyetleri diğer tüm alt diplomasi faaliyetleri ile birlikte Dışişleri Bakanlığı'na koordine edilmekte, genel dış politikaya uyumlu hale getirilmektedir.

2.2.3.2.2. Ticaret Bakanlığı

2018 yılı itibariyle geçilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle birlikte Ekonomi Bakanlığı ve Gümrük ve Ticaret Bakanlığı birleştirilerek dış ticaret, iç ticaret ve gümrük konuları tek bir çatı altında toplanmış ve Ticaret Bakanlığı teşkil edilmiştir. Ticaret Bakanlığı'nın ticaret diplomasisine ilişkin olarak geniş bir görev tanımı bulunmaktadır. 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre Ticaret Bakanlığı'nın dış ticarete ve ticaret diplomasisine ilişkin temel görev ve faaliyetleri şunlardır;

- i. Dış ticarete dair hedeflerin ve politikaların belirlenmesine destek olmak, dış ticaret politikasını iyileştirmek için faaliyetlerde bulunmak ve gerekli koordinasyonu sağlamak (1 Sayılı CBK, Md. 441/1/a),
- ii. Ekonomiyi ilgilendiren her türlü faaliyetin dış ticareti de göz önüne alarak yapılandırılması amacıyla gerekli önlemleri almak (1 Sayılı CBK, Md. 441/1/b),

- iii. Yurtdışı müteahhitlik dahil olmak üzere uluslararası hizmet ticaretinin gelişmesini sağlamak için çalışmalar yapmak (1 Sayılı CBK, Md. 441/1/c),
- iv. Türkiye'nin toplam dünya ticaretinden aldığı payı artırmak amacıyla dış ticarete pazar ve ürün çeşitliliğini artırmaya yönelik tedbirler almak (1 Sayılı CBK, Md. 441/1/p),
- v. Gerçekleştirilen ithalatın Türkiye ekonomisinin faydasına olması ve yerli üreticilerin ithalatın yıkıcı etkilerinden korunması için tedbirler almak (1 Sayılı CBK, Md. 441/1/r),
- vi. Yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla ticarî ve ekonomik konularda anlaşmalar imzalamak (1 Sayılı CBK, Md. 441/1/ş),
- vii. Dış ticarete ve özellikle ithalatta ürünlerin güvenli ve standartlara uygun olmasını temin etmek, bu amacı gerçekleştirmek adına ithalat ve ihracat süreçlerini denetlemek ve Türk ihracatçısının önüne çıkarılan teknik engellerin bertaraf edilmesi için çalışmalar yapmak (1 Sayılı CBK, Md. 441/1/u),

Ticaret Bakanlığı'nda ihracata ilişkin görev ve sorumlulukların iki ayrı yapıda ele alındığı görülmektedir. Mal ve hizmet ihracatının ayrı ayrı kurgulandığı Bakanlıkta, mal ihracatına ilişkin görevler İhracat Genel Müdürlüğü, hizmet ihracatına ilişkin iş ve işlemler ise Uluslararası Hizmet Ticareti Genel Müdürlüğü çatısı altında toplanmıştır. Dış ticaretin bir başka önemli bileşeni olan ithalat konuları İthalat Genel Müdürlüğü sorumluluğuna verilmiş durumdadır. Ticaret diplomasisine ilişkin diğer devletlerle ve uluslararası örgütlerle kurulan ikili ve çok taraflı ilişkilerin yürütülmesi görevleri ise Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü'ndedir. Dış ticaret politikalarının önemli bileşenleri arasında yer alan ve Türkiye'nin üretim ve ihracat politikasında önemli bir yer tutan serbest bölgelere ilişkin görev ve sorumluluklar da yine Ticaret Bakanlığı bünyesinde bulunan Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü'nce üstlenilmiştir. Dış ticarete standardizasyona ilişkin çalışmalar yapan birimi ise Ürün Güvenliği ve Denetimi Genel Müdürlüğü olarak belirlenmiştir. Son olarak, dış ticarete ilişkin gündemlerin icra edilmesi kadar ticari konuların araştırılması ve bilgi birikiminin artırılması da önem taşımaktadır. Ticaret Bakanlığında ticari konulardaki araştırma birimi Ticaret Araştırmaları ve Risk Değerlendirme Genel Müdürlüğü'dür.

Ticaret Bakanlığı'nın yurt dışı temsilcilikleri kurumun en güçlü olduğu yanlarından biri olarak görülmektedir. Ticaret Bakanlığı'nın yurt dışı temsilcilikleri Türk ihraç ürünlerinin dünyaya tanıtılmasında ve ihracatçılara bilgi desteği sağlanmasında önemli vazifeler üstlenmiş durumdadır. Özellikle dünyadaki değişimlerin algılanması ve aktarılmasının yanında, söz konusu değişikliklerin Türk dış ticaretine etkilerinin tespit edilmesi ve buna önlem alınması bu önemli görevler arasındadır. Bu bakımından Ticaret Bakanlığı'nda dış teşkilatın pro-aktif bir yapıda olmasına önem verilmektedir (Özberk, 2010, s. 78). Kurum ve kuruluşların yurt dışı teşkilat yapısı ve personeline ilişkin bilgi ilerleyen bölümlerde verileceğinden bu bölümde detaya yer verilmemiştir.

2.2.3.2.3. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Türkiye'nin ekonomi ve ticaret diplomasisine ilişkin çalışmalara katkı veren kurumlardan biri de Hazine ve Maliye Bakanlığı'dır. Anılan Bakanlığa bağlı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü özellikle ekonomik ve mali iş birliği, kalkınma yardımları ve borçlanma gibi konularda görevler üstlenmiştir. Ayrıca, kalkınma alanında ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği geliştirmek de anılan birimin görevleri arasındadır. Son olarak, anılan birim Türkiye'nin dış politikasını destekleyecek şekilde dünya gelişmelerinin takip ve analiz çalışmaları da yürütmektedir (225/1/ö). Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın da geniş bir yurtdışı teşkilatı bulunmaktadır. Ancak kurumun asıl sorumluluğu devletin dış borçlanması için kaynak temin etmek ve kamu borçlarına ilişkin yönetimi sağlamak olduğundan yurt dışı teşkilat daha çok bu alanda faaliyet göstermekte, ticari diplomasi uygulamalarında yer almamaktadır (Özberk, 2010, s. 83).

2.2.3.2.4. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

Her ne kadar Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın görev alanı iç piyasaya yönelik olarak gözükse de doğrudan yabancı yatırımların çekilmesi ile yatırımların desteklenerek yönlendirilmesi konularında görevli olan ve anılan Bakanlığa bağlı bulunan Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nün politikaları da Türkiye'nin ekonomi ve ticaret diplomasisi ile ilişkili olarak değerlendirilebilmektedir. Anılan Genel Müdürlük, yatırımların ve döviz kazandırıcı hizmetlerin dış ticaret hedefleri de gözetilerek desteklenmesi tedbirler almakta ve bu amaçla firmalara yönelik teşvikler

hazırlamaktadır (1 sayılı CBK, Md. 393/1/ç). Ayrıca mezkûr Genel Müdürlük, diğer ülkelerle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmaları müzakere etmekte, serbest ticaret anlaşmalarının yatırım bölümlerine ilişkin çalışmalar yapmakta (1 sayılı CBK, Md. 393/1/c) ve uluslararası örgütlerdeki ilgili komitelerin faaliyetlerine katılmaktadır (1 sayılı CBK, Md. 393/1/ğ).

2.2.3.2.5. Cumhurbaşkanlığı'na Bağlı İdareler

Bakanlıkların yanı sıra, doğrudan Cumhurbaşkanlığı'na bağlı bazı birimlerin de ekonomik diplomasi ve ticaret diplomasisi konularında bazı görev, yetki ve sorumluluklar üstlendikleri görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı'na bağlı faaliyet gösteren Ekonomi Politikaları Kurulu ihracatı artırma potansiyeli taşıyan üretim stratejilerini incelemekte ve bunlara yönelik öneriler geliştirerek araştırmalar yapmaktadır (1 sayılı CBK, Md. 25/1/g ve 25/1/i).

Finans Ofisi yurt dışından Türkiye'ye uluslararası fon akışını temin etmek görevini üstlenmişken (1 sayılı CBK, Md. 527/C-c), Yatırım Ofisi ise Türkiye'ye yatırım çekmek üzere çalışmalar yürütmektedir (1 sayılı CBK, Md. 527/F-1).

2.2.3.2.6. Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Yurt Dışı Teşkilatları

Yurt dışı teşkilat kavramı, devlet kurumlarının ülke dışında süreli veya daimi suretle personel görevlendirdiği, ülkenin dış temsilciliği niteliğine sahip olan veya olmayan tüm yapılanmalarını kapsamaktadır (1 sayılı CBK, Md. 510/1). Yurt dışı teşkilatlarında, büyükelçilik, daimî temsilcilik ve konsolosluk gibi diplomatik temsilciliklerin yanı sıra, Dışişleri Bakanlığı dışındaki devlet kurumlarına bağlı kamu görevlileri veya diğer görevlilerden oluşan ihtisas birimleri de mevcuttur (1 sayılı CBK, Md. 510/5). Yurt dışı teşkilatının kuruluşuna ilişkin tüm esaslar Cumhurbaşkanlığı Kararınca belirlenmektedir (1 sayılı CBK, Md. 510/B/1).

Türkiye'nin diplomatik temsilciliklerinde ve konsolosluklarda çalışan personeli üçer ayrı grupta tasnif edilmiş olarak gözükmektedir. Diplomatik temsilciliklerde Dışişleri Bakanlığı personeli olan ve diplomatik statüsü bulunan büyükelçi, daimi temsilci, daimi temsilci yardımcısı, temsilci, elçi, ortaelçi, maslahatgüzar, elçi müsteşar, birinci müsteşar, müsteşar, hukuk müşaviri, başkatip, ikinci katip, üçüncü katip, ataşe ve ataşe

yardımcıları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra diğer devlet kuruluşlarına mensup olan ve yine diplomatik statüsü bulunan daimi temsilci yardımcısı, müşavir, müşavir yardımcısı, ataşe ve ataşe yardımcıları yer almaktadır. Son olarak diplomatik statüsü bulunmayan idari, teknik ve hizmetli personel temsilciliklerde faaliyet göstermektedir (1 sayılı CBK, Md. 512/1). Konsolosluklarda da benzer bir yapı görülmekte, Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra diğer bakanlıkların personellerinin görev yaptığı ihtisas birimleri de bulunmaktadır (1 sayılı CBK, Md. 512/2).

Türkiye'nin yurt dışı teşkilatlarında sunulan ticaret diplomasisi hizmetlerinde Büyükelçiler önemli bir konuma sahiptir. Büyükelçiler, Türkiye ile görev yaptıkları ülkeler arasında dostluk ilişkileri kurulması ve hemen her alandaki ilişkilerin ve iş birliğinin artırılması için çalışmakla görevlidir (1 sayılı CBK, Md. 159/3/c). Büyükelçiler, görev yaptığı ülkede büyükelçiliğe bağlı olarak faaliyet gösteren tüm birimlerin amiri konumundadır. Hiyerarşik bir ilişki olmamasına rağmen diğer kurum personellerinin de yürüttükleri faaliyetler bakımından Büyükelçilikle eşgüdüm içinde olması hüküm altına alınmıştır (1 sayılı CBK, Md. 161/2/c).

Yurt dışında Türk ticaret diplomasisinin icra edilmesi görevini üstlenen başat birimler Ticaret Bakanlığı'nın koordinasyonunda olan ticaret temsilcilikleridir. Bunlar iki farklı yapı olarak teşkil edilmiştir. Bunlardan ilki ülkelerin başkentlerinde ve uluslararası örgütlerin merkezlerinde bulunan Ticaret Müşavirlikleri, ikincisi ise başkentler dışındaki önemli ticaret merkezlerinde yer alan Ticaret Ataşelikleridir. Müşavirlikler ve Ataşelikler ihracatın artırılması, Türk ürünlerinin tanıtımı, Türkiye'ye yatırım çekilmesi, Türk iş insanlarına yardımcı olunması ve görev yaptıkları ülkelerdeki kuruluşlarla ilişkiler geliştirilmesi gibi görevlerle vazifelendirilmiştir (Özberk, 2010, s. 75).

Büyükelçiye hiyerarşik olarak bağlı bulunan Ticaret Bakanlığı personelinin yurtdışı faaliyetlerinde, işleyişte etkinliği sağlayabilmek adına bir düzenlemeye gidilmiştir. Yurt dışı teşkilatı birimlerinde bir yönetici belirlendiği (öndegelim sıralamasına göre) ve birimin iş ve işleyişindeki koordinasyonundan bu yöneticinin sorumlu olduğu görülmektedir (Ticaret Bakanlığı Yurt Dışı Teşkilatında Görev Yapan Personelin Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönerge, 2021, Md. 5/1).

Bahsi geçen ticaret diplomatları tıpkı diğer meslekten diplomatlar gibi diplomatik ilişkileri ve konsolosluk ilişkilerini konu edinen Viyana Sözleşmeleri çerçevesinde görev yapmaktadır. Dolayısıyla görevleri itibariyle söz konusu sözleşmelerde tanınan ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlanmaktadırlar (Özberk, 2010, s. 76).

2.2.3.2.7. Türkiye İhracat Kredi Bankası Anonim Şirketi

Dış ticaretin finansmanına yönelik ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla faaliyet gösteren Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) Türkiye'nin dış ticaretinin finansal olarak desteklenmesinde önemli rol üstlenen kurumlarından biridir. Türk Eximbank kurulmadan önce kredi, sigorta ve garanti konularında düzenleme yapma yetkisi de verilmiş olan Devlet Yatırım Bankası bu alanda faaliyet göstermekteydi. Bakanlar Kurulu'nun 21 Ağustos 1987 tarihinde çıkarılan Resmî Gazete'de yayımlanan 87/11914 sayılı Kararı Devlet Yatırım Bankası yeniden yapılandırılmış ve Türk Eximbank kurulmuştur.²⁸ Türk Eximbank; ihracatın geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin finansal bölümünde yer almaktadır (2013/4286 sayılı BKK, Md.6/1). Türk Eximbank'ın Ana Sözleşmesi ise 11 Eylül 1987 tarihli Türkiye Ticaret Gazetesi'nde yayımlanmıştır.²⁹

Türk Eximbank, bu amacını gerçekleştirmek üzere ihracata, sevk öncesinde ve sonrasında krediler sağlamakta, ihracatçıların bankalardan temin edeceği finansmanlar için garantiler vermekte, ihracat kredi sigortası yapmakta, reasürans imkânı sağlamakta, menkul kıymet ihraç etmekte ve ihracata yönelik marka ve patent alımlarına yönelik finansman arz etmektedir (2013/4286 sayılı BKK, Md.6/1; Türkiye İhracat Kredi Bankası Anonim Şirketi Esas Sözleşmesi, Md. 6).

2.2.3.2.8. Sivil Toplum Kuruluşları ve Sektör Temsilcileri

Türkiye'nin özellikle 1980'li yıllar itibariyle hayata geçirdiği ihracata dayalı büyüme modelinin ve dünya ile ekonomik entegrasyonu ilerletme hedefinin önemli bir bileşeni devlet ve iş dünyası arasındaki iş birliğidir. Dış politika ve dış ekonomik ilişkilerde devletin iş dünyasını pratik bir el olarak kullanması bu bileşenin doğal sonucudur. Türk

²⁸ Türkiye İhracat Kredi Bankası Anonim Şirketi. (t.y). Erişim: 14 Ağustos 2021, <https://www.eximbank.gov.tr/tr/hakkimizda/kurumsal/bankamiz-hakkinda>

²⁹ Türkiye İhracat Kredi Bankası Anonim Şirketi. (t.y). Erişim: 14 Ağustos 2021, <https://www.eximbank.gov.tr/tr/hakkimizda/kurumsal/bankamiz-hakkinda>

özel sektörünün dış dünyadaki iş ilişkileri vesilesiyle elde ettiği bilgi (ekonomik ve ticari istihbarat) ve tecrübeleri kamu ile paylaşması ve kamunun politikalarında yer alması elzemdir (Can, 2020, s. 176).

Türkiye’de iş insanlarının dış siyasetin bir aktörü olarak ortaya çıkması ve önem kazanması Turgut Özal dönemine denk gelmektedir. 1983–1991 yılları arasında iş dünyasının rolü ve etkisi hızla artmıştır. Bunun nedeni serbest piyasa ekonomisi kurallarının benimsenmesi, piyasanın dışa açılması ve ihracata yönelik politikaların uygulanmaya başlanmasıdır. Öyle ki Özal döneminde Türk dış politikasındaki en köklü değişikliklerden biri iş dünyasının dış politika ve siyasette doğrudan temsil edilmeye başlanması olmuştur (Özberk, 2010, s. 94).

Bahsedildiği üzere ticaret diplomasisi temelde bir kamu görevidir ve kamu görevlileri eliyle yürütülmektedir. Bununla beraber başta iş dünyasını temsil eden çatı kuruluşlar olmak üzere pek çok aktör de ticaret diplomasisinin icra edilmesinde rol almakta ve önemli katkılar sunmaktadır. Örneğin Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizinin çözülmesinde iş insanı Cavit Çağlar büyük katkı sunmuş, bu çabalarının sonucunda Çağlar, Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından 'Devlet Nişanı' ile ödüllendirilmiş ve bu ödüle layık görülen ilk Türk olmuştur (Milliyet, 4 Kasım 2017). Benzer şekilde Trump döneminde bozulan Türk-Amerikan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinde DEİK Türk-Amerikan İş Konseyi önemli katkılar sunmuştur (Hürriyet, 17 Şubat 2019). Benzer örnekler çoğaltılabilmektedir. Bununla beraber çalışma Türk ticaret diplomatlarının faaliyetlerini merkezine aldığından söz konusu örneklerde çalışmada yer verilmeyecektir. Bununla beraber, STK’ların, çatı kuruluşların ve iş dünyasının ticaret diplomasisinin aktörleri olarak ele alınmasında fayda görülmektedir.

2.2.3.2.8.1. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

Özel sektörün ve iş dünyasının dış ekonomik ilişkilerini yürütmek amacıyla 1985 yılında³⁰ kurulan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), 11 Eylül 2014 tarihli ve 6552 sayılı Kanunla büyük oranda bugünkü yapısına kavuşmuştur. Bahse konu Kanunla DEİK kurucu kuruluşları, üyeleri ve İş Konseyleri ile birlikte gönüllü bir ‘iş diplomasisi’

³⁰ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (t.y.). Erişim: 22 Ağustos 2021, <https://www.deik.org.tr/kurumsal-hakkimizda>

örgütü haline gelmiştir. 6552 sayılı Kanun'da da belirtildiği üzere DEİK, mülga Ekonomi Bakanlığı'nın (2018'den itibaren Ticaret Bakanlığı) gözetimi ve denetimi altında oluşturulmuştur. Bakanlıkla kurulan bu hukuki bağın bir sonucu olarak DEİK'in görev ve yetkileri, organları, teşkilatlanması ve bütçesi anılan Bakanlık tarafından belirlenmiştir. Ayrıca Bakanlık bütçesinden DEİK'in bütçesine katkı da verilmektedir (6552 sayılı Kanun, Md. 36/2). DEİK, mevcut yapısı ve kamu kurumlarıyla olan organik bağı sebebiyle bu çalışma kapsamında bir STK olarak değil sektör temsilcisi olarak ele alınmıştır.

Üyelerinin temsil ettiği geniş yelpaze sayesinde DEİK, Türkiye ekonomisinde önemli bir temsil yeteneğine ulaşmış durumdadır. DEİK'in vizyonunda yer alan rekabetçi piyasa ekonomisi, sürdürülebilir kalkınma ve katılımcı demokrasi anlayışının benimsediği bir toplumsal düzenin oluşmasına katkı sağlama hedefi dikkat çekmektedir. DEİK, düzenlediği etkinliklerle, Türk iş insanları ve yabancı ülke iş insanları arasında iş birliğinin tesis edilmesi ve karşılıklı ticaretin artırılmasını hedeflemektedir. Bu etkinliklerde Türkiye ve diğer ülkelerden her düzey ve alanda temsilciler bir araya gelmekte, Türk iş dünyasına yeni imkânlar ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.³¹

DEİK'in görevleri 26 Kasım 2017 tarihli DEİK Yönetmeliği'nde düzenlenmiştir. Buna göre DEİK, Türkiye'nin ekonomik ve ticari ilişkilerini takip etmekte, bu ilişkilerin tesis edilmesine ve geliştirilmesine yardımcı olmaktadır (Md. 5/1/a), Bunun yanı sıra bu konuda ilgili kurumlara görüş ve öneriler sunmak (Md. 5/1/b), ihracatın artmasına ve yabancı yatırımların özendirilmesine yönelik çalışmalar yapmak (Md. 5/1/c), özel sektörü temsilen ticari ve ekonomik müzakerelere katılmak (Md. 5/1/ç), uluslararası ekonomik ilişkilere ilişkin stratejiler hazırlamak (Md. 5/1/d), yurtdışındaki ticari fırsatları takip etmek (Md. 5/1/e), yatırım ortamının yurtdışında tanıtılması yönünde çalışmalarda bulunmak ve ortak yatırım imkanları üzerine çalışmak (Md. 5/1/f ve g), diğer ülkelerin ticari süreçleri ve iş yapma şekillerine ilişkin bilgi temin etmek (Md. 5/1/ğ), Türkiye'nin yurtdışında tanıtımına ilişkin çalışmak (Md. 5/1/i) ve iş konseyleri aracılığıyla ikili ticari ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmak (Md. 5/1/j) faaliyetlerini yürütmektedir.

³¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (t.y.). Erişim: 22 Ağustos 2021, <https://www.deik.org.tr/kurumsal-hakkimizda>

DEİK'in organları Genel Kurul, Yönetim Kurulu, İcra Kurulu, Denetim Kurulu, İş Konseyleri, Danışma Kurulu ve Başkanlık Divanı olarak sayılmıştır (DEİK Yönetmeliği, Md. 6/1). Ticari diplomasi faaliyetlerinde İş Konseylerinin ön plana çıktığı görülmektedir. İş Konseylerinin tesis edilmesi için en az on dört üye şirketin varlığı gerekmektedir. Bu şartın sağlanması durumunda iş konseyleri, DEİK Yönetim Kurulu'nun önerisi ve Ticaret Bakanlığı'nın onayı ile iki taraflı olarak (hem Türkiye'de hem de partner ülkede) kurulmaktadır (DEİK Yönetmeliği, Md. 14). İş Konseyleri çatısı altında, muhatap kurumlar ile DEİK arasında her sene düzenli şekilde 'İş Konseyi Ortak Toplantıları' gerçekleştirilmektedir.³²

Özel Amaçlı İş Konseyleri çatısı altında ise iki İş Konseyi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 2007 yılında teşkil edilen Dünya Türk İş Konseyi; ikincisi ise Türk iş dünyasının yurtdışı yatırım gündemlerine ilişkin çalışmalar yürütmek üzere 2013 yılında kurulan Yurt Dışı Yatırımlar İş Konseyi'dir.³³

Sektörel İş Konseyleri ise 2010 yılından itibaren teşkil edilmeye başlanmıştır. Halihazırda DEİK bünyesinde sağlık, eğitim ekonomisi, enerji, lojistik ve teknik müşavirlik alanlarında sektörel iş konseyleri kurulmuş olup, sektörel yapılanmayla Türkiye'nin hizmet ihracatı gelirlerinin artırılması da amaçlanmıştır. Bugün 139'u ülke bazlı, 5'i sektörel ve 2'si ikisi özel amaçlı olmak üzere toplam 146 İş Konseyi faaliyet göstermektedir.³⁴

İş Konseyleri muhatap ülkeler ile iş birliği olanaklarını tespit etmek amacıyla araştırmalar yapmakta, iş imkanlarının önündeki engellerin kaldırılması için çalışmakta, potansiyel arz eden sektörlerin temsilcilerini bir araya getirmekte, karşı ülkeyle ilişkilerin geliştirilmesi için stratejiler geliştirmekte ve tanıtıcı faaliyetlerde bulunmaktadır (DEİK Yönetmeliği, Md. 15/1).

³² Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (t.y.). Erişim: 22 Ağustos 2021, <https://www.deik.org.tr/kurumsal-hakkimizda>

³³ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (t.y.). Erişim: 22 Ağustos 2021, <https://www.deik.org.tr/kurumsal-hakkimizda>

³⁴ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (t.y.). Erişim: 22 Ağustos 2021, <https://www.deik.org.tr/kurumsal-hakkimizda>

2.2.3.2.8.2. Türkiye İhracatçılar Meclisi

Türkiye’de aynı sektörde faaliyet gösteren ihracatçı firmaların bir araya gelerek koordinasyon içerisinde hareket etmesi için oluşturdukları İhracatçı Birliği yapılarının ilki 1937 yılında 2/6107 sayılı Kararname ile teşkil edilen Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği Türk Anonim Şirketi’dir. Bahse konu tarihten bu yana pek çok İhracatçı Birliği kurulmuştur. Teşkil edilen bu İhracatçı Birliklerinin çatı kuruluşu ise Türkiye İhracatçılar Meclisi’dir (TİM).³⁵

1993 yılında Bakanlar Kurulu Kararıyla kurulan ve 3 Temmuz 2009 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanan 5910 sayılı Kanun ile bugünkü yapısına kavuşan TİM, 2021 yılı itibariyle yaklaşık 95 bini aşkın ihracatçının temsilci kuruluşu konumundadır. TİM’in misyonu; Türkiye’nin devamlı olarak dış ticaret fazlası veren bir ülke olması için dış ticaret hacminde kalıcı bir artış sağlamak, ülkelerle ticari ilişkileri geliştirmek ve iş dünyası ile devlet arasında bir çeşit köprü vazifesi görmek olarak tanımlanmaktadır.³⁶ İhracatçı Birlikleri arasındaki koordinasyonunu sağlamak ve Türk ihracatçılarını en üst düzeyde temsil etmek amacıyla kurulan TİM, özel bir bütçeye ve ayrı bir tüzel kişiliğe sahiptir (5910 sayılı Kanun, Md. 2/1/d). 5910 sayılı Kanun’a göre TİM’in organları; Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetim Kurulu ve Genel Sekreterlik; merkezi ise İstanbul’dur (Md. 11/1-2).

TİM çatısı altında sektörel olarak örgütlenen İhracatçı Birliklerinin kuruluş amacı ise ihracatçılar arasında bir örgütlü yapı tesis ederek iş birliğini geliştirmek ve bu yolla ihracatı artırmak olarak düzenlenmiştir (5910 sayılı Kanun, Md. 1/1). İhracatçı birliklerinin de özel bütçesi ve tüzel kişiliği bulunmaktadır (5910 sayılı Kanun, Md. 2/1/b). İhracatçı Birliklerinin kuruluşlarına ilişkin usul ve esaslar ise 3 Eylül 2009 tarihli TİM Yönetmeliği ile belirlenmiştir. Buna göre Birlikler, sektörün son iki yıllık ortalama ihracatının en az beşte birini gerçekleştirmiş yetmiş beş ihracatçının bir araya gelmesiyle kurulmaktadır (TİM Yönetmeliği, Md. 4/1). Sektörel politikaların belirlenmesi ve geliştirilmesi ve birlikler arasındaki uyum ve koordinasyonun sağlanması amacıyla TİM çatısı altında oluşturulan bir başka yapı ise Sektör Kurullarıdır. Adı geçen Kurullar, aynı sektördeki birlik yönetim kurullarının başkanları

³⁵ Türkiye İhracatçılar Meclisi. (t.y.). Erişim: 23 Ağustos 2021, <https://tim.org.tr/tr/kurumsal-hakkimizda>

³⁶ Türkiye İhracatçılar Meclisi. (t.y.). Erişim: 23 Ağustos 2021, <https://tim.org.tr/tr/kurumsal-hakkimizda>

ile ilgili mevzuatta belirlenen ihracat performans kriterlerini sağlayan birliklerin üyeleri arasından seçeceği ek temsilcilerden oluşmaktadır (5910 sayılı Kanun, Md. 9/1).

2.2.3.2.8.3. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

Türkiye’de odalar, borsalar ve bu yapıların çatı kuruluşu olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’ne (TOBB) ilişkin düzenlemeler 2004 yılında çıkarılan 5174 sayılı Kanun’da düzenlenmiştir. TOBB bünyesinde yer alan meslek odaları ve borsalar arasındaki birlik ve dayanışmayı tesis etmek ve korumak, mesleklerin gelişmesine katkı vermek, meslekî faaliyetleri kolay hale getirmek, meslek disiplinini korumak ve ülke ekonomisinin gelişmesi için çalışmalar yapmak üzere kurulmuş bir meslek üst kuruluşudur. Tüzel kişiliğe sahiptir ve kamu kurumu niteliğindedir (5174 sayılı Kanun, Md. 54). TOBB 81 ilde toplam 365 oda ve borsanın yasal temsilcisi durumundadır.³⁷ TOBB da tıpkı DEİK gibi, mevcut yapısı ve kamu kurumlarıyla olan organik bağı sebebiyle bu çalışma kapsamında bir STK olarak değil sektör temsilcisi olarak ele alınmıştır.

Her ne kadar yurt içine dönük bir görev tanımına sahip olsa da TOBB’un dış ekonomik ilişkiler ile ekonomi ve ticaret diplomasisine dair görevleri de bulunmaktadır. 5174 sayılı Kanuna göre TOBB; yabancı ülke oda ve borsaları ile AB’nin çalışmalarını takip etmekte, raporlarını inceleyerek oda ve borsalara bilgi vermekte ve aynı zamanda AB mevzuatının uyumlaştırılması sürecine katkı vermektedir (Md. 56/e). Ayrıca, Milletlerarası Ticaret Odası Türkiye Milli Komitesine (ICC Türkiye) ilişkin çalışmaları da yürütmekte (Md. 56/f), özel sektörün dünya ekonomisi ile entegrasyonuna ve dış ilişkilerine yardımcı olmakta (Md. 56/k), yatırımların teşviki ve dış ticaret ile ilgili konularda resmî makamlara görüşler sunmakta (Md. 56/l), Türkiye’den ithalat yapan firmalara gerektiğinde Türkiye piyasasının fiyatları hakkında bilgi vermekte (Md. 56/p) ve dış ticarete ilişkin belgelerin basımı, dağıtımı ve uygulamalarına yönelik çalışmalar yürütmektedir (Md. 56/y). TOBB, Türk iş dünyasını Milletlerarası Ticaret Odası, Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği ve İslam Ticaret, Sanayi ve Tarım Odası pek çok uluslararası platformda temsil etmektedir (TOBB, 2017, s. 70).

³⁷ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. (t.y.) Erişim: 26 Ağustos 2021, https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Kurulus_Gorev_Organ.php

2.2.3.2.8.4. Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) 1971 yılında kurulmuştur. TÜSİAD'ın üyeleri kamu dışı milli gelirin yaklaşık %50'sini oluşturan, dış ticaretin %85'ini gerçekleştiren, kamu ve tarım sektörleri dışındaki kayıtlı istihdamın yaklaşık %50'sini sağlayan ve Türkiye'deki toplam kurumlar vergisinin %80'ini ödeyen 4500'e yakın şirketi temsil etmektedir. TÜSİAD'ın Genel Merkezi İstanbul'da bulunmakla birlikte, Ankara'da bir yurt içi temsilciliği; Belçika, ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa'da ise uluslararası temsilcilikleri bulunmaktadır.³⁸

TÜSİAD'ın ekonomik ve ticari diplomasiye ilişkin çalışmalarında öne çıkan birimi Küresel İlişkiler ve AB Yuvarlak Masası'dır. Bahse konu yapı çatısı altında; dış ticaretin geliştirilmesi, ticaretin önündeki engellerin bertaraf edilmesi ve ticarete ilişkin süreçlerinin kolaylaştırılmasına yönelik çalışmalar yapan Dış Ticaret Çalışma Grubu'nun yanı sıra, ilgili ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek, ticaret ve yatırımları artırmak ve Türkiye hakkında farkındalık yaratmak amaçlarıyla kurulan çeşitli network grupları da bulunmaktadır. Ayrıca Hollanda, Şanhay ve Dubai özelinde Görev Gücü yapıları da teşkil edilmiştir.³⁹

2 Nisan 1971 tarihli Kurucular Protokolünde de TÜSİAD'ın "Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla" kurulduğundan bahsedilmektedir. TÜSİAD, söz konusu amaç çerçevesinde, Türkiye'de iş yapma ve yatırım ortamının iyileştirilmesi; başta istihdam ve çalışma koşulları olmak üzere, eğitimden çevreye sosyal güvenlikle ticarete kadar hemen her alanlarında iş dünyası temsilcileri arasında düşünce ve hareket birliğinin sağlanması için çalışmalar yürütmektedir. Bunun yanı sıra TÜSİAD, ekonomik faaliyetlerin rekabetçi olması için de faaliyet göstermekte ve Türkiye'nin AB'ye tam üye olması için yürütülen çalışmalara katkı sağlamaktadır (TÜSİAD Tüzüğü, Md. 3).

³⁸ Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği. (t.y.) Erişim: 30 Ağustos 2021, <https://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda>

³⁹ Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği. (t.y.) Erişim: 30 Ağustos 2021, <https://tusiad.org/tr/calisma- Alanlari/#kuresel-iliskiler>

2.2.3.2.8.5. Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği

Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) 9 Mayıs 1990 tarihinde İstanbul'da teşkil edilen ve “kamu yararına dernek” statüsü almış bir sivil toplum kuruluşudur. MÜSİAD'ın misyonu; belirli ve ortak ilke ve değerler etrafında toplanan üyelerinin sayısını artırmak, üyeleri arasındaki dayanışmayı geliştirmek ve Türkiye'nin gelişme ve büyümesine katkı sunmak olarak tanımlanmıştır.⁴⁰

MÜSİAD'ın 2021 yılı itibariyle 60.000'e yakın işletmeyi temsil eden 11.000'i aşkın üyesi ve 95 farklı ülkede 225 irtibat noktası vardır. MÜSİAD'ın amaçları her boy ve boyuttaki işletmelerin iş ve işleyişlerinin geliştirilmesi; tüm sektörler için, iç ve dış Pazar ve piyasa araştırmaları yapılması ve Türkiye'nin ekonomik ve sosyal meseleleri ile uluslararası meseleler hakkında araştırmalar yaparak kamuoyu ile paylaşmak sayılmıştır.⁴¹

En bilinen faaliyetleri arasında Bölgesel Ticaret Toplantıları ile uluslararası forum, kongre ve fuarlar düzenlemek olan MÜSİAD, özellikle her iki yılda bir düzenlenen MÜSİAD EXPO isimli uluslararası ticaret fuarı ile tanınmaktadır (MÜSİAD, 2017, s. 26). Ayrıca Müslüman iş adamları arasında tüm dünyayı kapsayan bir ticaret ağının tesis edilmesi amacıyla kurulan bir platform olan ve yılda bir kez toplanan Uluslararası İş Forumu (International Business Forum – IBF) da önemli uluslararası ticaret faaliyetleri arasındadır (MÜSİAD, 2017, s. 27).

2.2.3.3. Türk Ticaret Diplomasisi Yapılanmasına İlişkin Değerlendirme

Bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti döneminde ticaret diplomasisi olarak görülebilecek herhangi bir politika takip edilmemiş, ticaret diplomasisine idari olarak özel önem atfedilmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından itibaren mümkün olmuştur. 1930'lu yıllardan günümüze kadar ekonomi ve ticaret diplomasisi konularından sorumlu kurumların idari yapılanmasında pek çok kez değişiklik yapıldığı görülmektedir. Bugün oluşturulan ticaret diplomasisi yapısının bir nevi amiral gemisi Ticaret Bakanlığı'dır. Oldukça geniş bir görev tanımına sahip olan ve ticaret diplomasisinin unsurlarından

⁴⁰ Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği. (t.y.) Erişim: 4 Eylül 2021, <https://www.musiad.org.tr/icerik/musiadla-tanisin-2>

⁴¹ Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği. (t.y.) Erişim: 4 Eylül 2021, <https://www.musiad.org.tr/icerik/musiadla-tanisin-2>

olmayan gümrük ve iç ticaret gibi alanları da bünyesinde toplayan Ticaret Bakanlığı, gerek yurt içindeki dış ticaret birimleri gerekse yurt dışı teşkilatı ile ticaret diplomasisini şekillendiren ve sahada icra eden kurumdur.

Türkiye'deki mevcut yapıda ilk dikkat çeken unsur yabancı yatırımların teşvikinin başka bir kurumun çatısı altında yürütülmesidir. İncelenen pek çok ülke örneğinde yatırımlar da ticaret diplomasisi kurumlarının görev alanında yer almakta iken Türkiye'de 2018 yılında oluşturulan yeni yapıda yatırım teşvik konuları Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na verilmiştir. Özellikle Türkiye gibi dış ticaret açığı veren ve yüksek ithalat yapan ülkeler için ithal ürünlerin yurt içinde üretilmek suretiyle ikame edilmesi önem arz etmektedir. Yatırımların daha çok ithalata bağımlı olunan alanlara yönlendirilmesinde dış ticaret ve yatırım konularının birlikte değerlendirilmesi fayda sağlayacaktır. Keza benzer düşüncelerle tesis edilen mülga Ekonomi Bakanlığı'nda yatırım teşvik konuları ile dış ticaret konuları aynı çatı altına toplanmıştır. Yatırım teşvik konularının da ticaret diplomasisinin başat aktörü olan kurum tarafından takip edilmesi hususu Türk ticaret diplomatlarıyla yapılan görüşmelerde de dile getirilmiştir (TD-5 ile kişisel iletişim, 18 Mayıs 2022; TD-8 ile kişisel iletişim, 30 Haziran 2022).

Ticaret diplomasisi başlı başına bir uzmanlık alanı olmakla birlikte, çatısı altında ihracatın teşviki, ticari müzakerelerin yapılması, yatırımların teşviki gibi çeşitli alt uzmanlık alanları barındırmaktadır. Başta ABD olmak üzere, incelenen başarılı uygulama örneklerinde yurt dışı teşkilatın bu alt uzmanlık alanlarına göre kurgulandığı görülmektedir. Söz konusu örneklerde ya farklı kurumlardan temsilci atamaları yapılmış ya da aynı kurumdan atanmakla birlikte temsilciler farklı alanlarda çalışmak üzere görevlendirilmişlerdir. Türkiye örneğinde ise, her ne kadar Hazine ve Maliye Bakanlığı gibi ekonomi diplomasisinin diğer kurumlarının da yurt dışı teşkilatı olsa da Ticaret Bakanlığı temsilcilerinin çok geniş bir görev tanımıyla faaliyet gösterdiği görülmektedir. Türk ticaret diplomatları ihracatın teşvikinden, yatırım konularına, ticari müzakerelerden enerji ve turizme kadar pek çok konu başlığında çalışma yapmak durumunda kalmaktadır ve bu durum Türk ticaret diplomasisinin idaresi anlamında önemli bir dezavantaj olarak görülmektedir (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022; TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-8 ile kişisel iletişim, 30 Haziran 2022; TD-15 ile kişisel iletişim, 7 Temmuz 2022).

Merkezde ise ticaret diplomasisi konularının gümrük ve iç ticaret gibi alanlarla birlikte yönetiliyor olması önemli bir kısıt olarak öne çıkmaktadır. İncelenen ülke örneklerinin neredeyse hepsi ticaret diplomasisini dış politika, enerji ve yatırımlarla ilişkilendirmiştir. Şirketler, esnaflar, kooperatifler ve gümrük uygulamaları gibi alanların ticaret diplomasisi ile ilişkilendirildiği örneğe rastlanmamıştır. Bu durum bazı Türk ticaret diplomatlarınca da dile getirilmiştir (TD-8 ile kişisel iletişim, 30 Haziran 2022; TD-15 ile kişisel iletişim, 7 Temmuz 2022).

Türkiye’de ticaret diplomasisi bir kamu hizmeti olarak görülmekte ve bu şekilde yürütülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının veya sektör temsilcilerinin dahil olabildiği karar alma süreci alanları son derece sınırlıdır. DEİK ve TİM gibi çatı örgütlerinin rolleri faaliyetlerin gerçekleştirilmesi aşamasında başlamaktadır. Almanya örneğinde olduğu gibi ticaret odalarının veya başka bir sektörel yapının bir ticaret diplomasisi aktörü olarak sahada yer alması da mümkün değildir. Ayrıca mevzuatta izin verilmiş olmasına rağmen, istisnai birkaç örnek dışında, Fransa’da olduğu gibi sektörden ya da akademiden Ticaret Danışmanı vb. sıfatla veya doğrudan ticaret diplomatı olarak görevlendirme yapıldığına da rastlanmamıştır. Öyle ki, çalışma kapsamında yapılan bazı görüşmelerde özel sektörün önemine dikkat çekilmekle birlikte, ticaret diplomasisinin bir kamu görevi olduğu ve özel sektörün gereğinden fazla dahil olmasının bürokraside zaman zaman tepki ile karşılandığı da ifade edilmiştir (TD-2 ile kişisel iletişim, 10 Nisan 2022; TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022; TD-5 ile kişisel iletişim, 18 Mayıs 2022; TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022; TD-16 ile kişisel iletişim, 27 Temmuz 2022).

Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde ticaret diplomasisinin başarısının ülkenin sahip olduğu ekonomik ve siyasi güç ile doğrudan ilişkili olduğu ve ülkenin görev yapılan ülke nezdindeki itibarının ticaret diplomasisi faaliyetlerinin sonuçlarını doğrudan etkilediği özellikle vurgulanan unsurlardan olmuştur (TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022; TD-8 ile kişisel iletişim, 30 Haziran 2022).

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI: TÜRK TİCARET DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde 1999-2019 yılları arasında Türkiye'nin dış politikasına ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak, devamında seçili ülkeler ile olan ikili siyasi ilişkiler, ilişkilerde ortaya çıkan kriz ve gerginlikler ve bu olayların Türkiye'nin anılan ülkelerle olan ticareti ile o ülkeler nezdinde yürüttüğü ticaret diplomasisi faaliyetlerine olan etkileri ele alınacaktır.

3.1. DÖNEMİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRME (1999-2019)

Türkiye, bu çalışmanın odaklandığı dönemin de başları olan 2000'li yılların ilk yarısında, biraz da küreselleşmenin etkisiyle, ama daha çok Avrupa Birliği ile ilişkilerin bir sonucu olarak önemli bir reform dönemi yaşamıştır. Özellikle demokratikleşme ve insan hakları çerçevesinde hayata geçirilen reformlar başta Avrupa Birliği olmak üzere tüm paydaşlarca olumlu karşılanmıştır (Oran, 2013, s. 254).

Esasında Türk dış politikasında yoğun Avrupa yönelimi, AK Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesinden de önce, 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB adaylığının başlamasıyla belirginleşmiştir. Bu durum, AK Parti'nin ilk döneminde Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin ve AB reformlarının dış politikanın önemli gündem maddeleri arasında yer almasına sebep olmuştur. İlerleyen yıllarda ise AK Parti'nin AB ile ilgili gündemi AB üyelik sürecinden Gümrük Birliği, vize serbestisi ve mali iş birliği gibi ilerleme potansiyeli taşıyan alanlar aracılığıyla ikili ilişkilerin geliştirilmesine kaymıştır (Kuşku Sönmez, 2020, s. 103-104).

AK Partinin ilk dönemlerinde Türk dış politikası, iç politikadaki dönüşüme benzer şekilde, dışarıda da derin bir dönüşümden geçmiş, başta Orta Doğu olmak üzere hemen her bölgede bu değişimin izleri görülmeye başlanmıştır (Uzgel, 2013, s. 358; Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 53). İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, 1950'li yılların ortasında yaşanan Suriye bunalımı hariç tutulduğunda, Orta Doğu bölgesi, Türk dış politikasında öncelikli bir yer ya da gündem olmamıştı (Molla, 2009, s. 29). Türkiye, özellikle

1960’lardan sonra geçilen çok yönlü dış politika sürecinin bir sonucu olarak Orta Doğu bölgesiyle daha yakın bağlar kurmaya başlamıştır (Uzgel, 2013, s. 360). 1980’li yıllardaki İran-İrak savaşı ile 1990’lı yıllardaki Körfez Savaşı ise Türkiye’nin güvenliğini önemli ölçülerde etkilemiş ve Orta Doğu bölgesini Türkiye’nin ilgi gösterdiği bölgelerin başına taşımıştır (Molla, 2009, s. 29). Kayda değer bir dış politika değişiminin yaşandığı AK Parti döneminde ise Orta Doğu, Türkiye’nin dış politikasının merkezine yerleşmiştir (Oran, 2013, s. 264; Küntay, 2014, s. 150; Gün, 2010, s. 138; Bayraktar, 2019, s. 19).

AK Partinin ilk dönemlerinde Başbakanlık Başdanışmanı, sonrasında ise Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık görevlerinde bulunan Ahmet Davutoğlu ve Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik* isimli kitabı, Türk dış politikasının bahsi geçen değişim sürecinde ve dış politikanın yeniden şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Davutoğlu, Türkiye’nin 20’ncü yüzyılda dar bir vizyonla dış politika ilişkilerini yürüttüğünü belirtmekte ve Türkiye’nin özellikle Orta Doğu’da bölgesel bir aktör olarak hareket etmek yerine Osmanlı Devleti’nin mirasçısı olarak daha geniş bir vizyon ve aktif bir dış politikaya sahip olması gerektiğini kaydederek, Türk dış politikasının özellikle Orta Doğu konusunda ciddi revizyona tabi tutulması gerektiğini ifade etmektedir (Davutoğlu, 2011, s. 127; Kurtbağ, 2015, s. 189).

Davutoğlu dış politikasının önemli unsurlarından biri olan “komşularla sıfır sorun” vizyonu, 2009 yılında Davutoğlu’nun Dışişleri Bakanı olarak atanmasıyla birlikte Türkiye’nin yakın çevresiyle ve bölgesiyle etkileşiminin ideolojik temeli haline gelmiştir. Bu yeni vizyonun ayırt edici özellikleri, bağımsız, çok taraflı ve pro-aktif bir doğaya sahip olmasıdır (Sims, 2010, s. 170; Kurtbağ, 2015, s. 189). Bu bakış açısı AK Parti hükümetlerinin başta Orta Doğu olmak üzere tüm bölgelerdeki dış politikasını uzun bir süre şekillendirmiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 282; Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 53). Bununla beraber yeni dış politika perspektifi “ksen kayması” ve “Yeni Osmanlılık” gibi tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Kurtbağ, 2015, s. 189).

Arap Baharı olaylarına kadar Türkiye’nin Ortadoğu’daki politikası, Arap devletleriyle ilişkileri geliştirme ve yeniden yapılandırma olmuş ve Davutoğlu’nun bahsi geçen “komşularla sıfır sorun” ilkesine dayanmıştır. Ancak Arap Baharı olayları ve onun bir parçası olarak 2011 yılının mart ayında Suriye’de başlayan protesto gösterileri,

Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir (Sarı Karademir, 2019, s. 34; Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 144). Arap Baharı olaylarının başlamasıyla birlikte Türkiye, bölgeye dışarıdan bir müdahale yerine, yönetimlerin halkların isteklerine kulak vermesi ve demokratik düzenin işaret ettiği hakların ve asgari özgürlüklerin yeniden düzenlenmesi ve genişletilmesi gerektiğini savunmuştur (Duman, 2020, s. 5).

Suriye yönetiminin muhaliflere karşı yürüttüğü sert politikaların bir sonucu olarak Suriye'de kanlı bir iç savaş başlamıştır. Rusya, Çin ve İran gibi devletler Suriye yönetimine destek vermiş, olaylar Soğuk Savaş döneminde yaşanan güç mücadelelerine benzer bir hal almıştır. Arap Baharı olayları ve doğurduğu çatışmalar neticesinde on binlerce kişi hayatını kaybetmiş, milyonlarca kişi Türkiye, Irak, Lübnan gibi ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Olaylar neticesinde Tunus, Mısır ve Libya'da uzun yıllar boyunca iktidarda kalmayı başarmış olan otoriter liderler iktidarlarını kaybetmiştir (Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 144). Bu çalışma hazırlanırken Suriye'deki Esad yönetimi varlığını sürdürmektedir. Çalışmanın kapsadığı dönemin ikinci yarısında Türk dış politikasının ajandasında söz konusu Arap Baharı olayları ve Suriye çatışmasından kaynaklanan gündemler üst sıralarda yer almıştır.

Türk dış politikasının 2020 yılı itibariyle genel görünümüne, kapasitesine, vizyonuna ve hedeflerine de kısaca değinmek faydalı olacaktır. 2021 yılı itibariyle Türkiye 253 dış misyona sahiptir. Bu dış temsilcilik ağı ile Türkiye tüm dünyada en büyük 5'inci temsil ağına sahip ülke konumuna ulaşmıştır. Avrupa Birliği'ne tam üyelik Türkiye'nin stratejik öncelikleri arasında yerini korumaktadır. Türkiye Avrupa toplumunun bir parçası konumundadır ve neredeyse bütün Avrupa kurumlarının üyesidir. Türkiye'nin güvenlik politikalarının merkezini ise NATO ittifakının içerisinde yer alması oluşturmaktadır. Türkiye'nin NATO içerisindeki faaliyetleri de dikkate değerdir. İttifakın gerçekleştirdiği operasyonlarına en fazla katkı sağlayan ilk 5 ülkeden biri olan Türkiye, aynı zamanda NATO'nun bütçesine en yüksek miktarda destek veren 8 ülkeden biridir.⁴²

⁴² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 12 Aralık 2021, <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

Coğrafi konumu gereği enerji hatlarının merkezi ve transit ülkesi konumundaki Türkiye, bu konumunun doğal sonucu olarak Avrupa'nın ve dünyanın enerji güvenliğinde önemli bir role sahiptir. Türk dış politikasının insani yanında, dış yardımların önemli bir yeri vardır. Türkiye oransal olarak bakıldığında dünyanın en cömert ülkesi konumundadır.⁴³

Özellikle Suriye krizi sonrası mülteci konusu Türk dış politikasının öncelikli gündemleri arasında yerini almıştır. Türkiye, yine 2021 yılı itibariyle topraklarında en fazla sayıda mülteci bulunan ülke durumundadır. 3,7 milyona yakını Suriyeliler olmak üzere, toplam 4 milyonu aşkın ülkesini terk etmek zorunda bırakılmış kişi Türkiye'de misafir edilmektedir.⁴⁴

Coğrafi olarak çalkantılı ve kırılgan bir bölgede yer alan Türkiye'nin dış politikası, her dönem hem ülke çıkarlarının korunması hem de bölgesinde ve dünyada barış ve kalkınmaya uygun koşulların oluşmasına katkı verilmesi sorumluluklarını bir arada yürütmek durumunda kalmıştır. Türk dış politikasının temel ülküsü bugün hala Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenen “yurtta barış, dünyada barış” şiarıdır. Dış politikada 2020'li yılların başı itibariyle güncel pozisyonu ise “sahada ve masada güçlü Türkiye” ve “girişimci ve insani diplomasi” sloganları işaret etmektedir.⁴⁵

3.2. TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİK KURUMLARIN, DÜZENİN VE HAKLARIN GELİŞTİĞİ SEÇİLİ ÜLKELER İLE İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİN TİCARETE ETKİLERİ (1999-2019)

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin demokratik kurumların, düzenin ve hakların geliştiği Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Hollanda ve İsrail ile olan ikili siyasi ve ticari ilişkileri ele alınacak, siyasi ilişkilerdeki gelişmelerin ticari ve ekonomik ilişkilere ne ölçüde sirayet ettiğine bakılacaktır.

⁴³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 12 Aralık 2021, <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 12 Aralık 2021, <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 12 Aralık 2021, <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

3.2.1. Türkiye – Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri

Çoğulcu demokrasi ilkesi çerçevesinde kurulan bir başkanlık sistemiyle yönetilen ABD, 50 eyalet ve başkent Washington DC'den oluşan federal bir cumhuriyettir. Kuvvetler ayrılığı prensibinin hâkim olduğu ülkede federal yönetim ile içişlerinde serbest olan eyalet yönetimlerinin görev, yetki ve sorumlulukları Anayasa'da tanımlanmıştır. ABD Başkanı, yürütmenin de başıdır. İdari yetkilerin yanı sıra gümrük, vergiler ve diğer ticari konularda karar verme yetkisi de Başkan'a verilmiştir. ABD'nin nüfusu 2021 yılında 331 milyonu aşmıştır. ABD dünyanın en kalabalık 3'üncü ülkesi konumundadır (Ticaret Bakanlığı, 2022a, s. 2). ABD'deki siyasi hayata ülke çapında örgütlenmiş Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti egemen durumdadır.⁴⁶

3.2.1.1. İlişkilerin Tarihsel Arka Planı

Türkiye ile ABD arasında ilk ilişkiler Osmanlı Devleti döneminde ticari faaliyetler çerçevesinde kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte yeni bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye'nin dış politika gündeminde ise ABD, sadece ekonomik değil siyasi olarak da yer almaya başlamıştır. ABD 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni en önce tanıyan ülkelerden birisi olmuştur. Yine aynı dönemde yeni Türkiye'nin başkenti olan Ankara'da elçilik açan az sayıdaki ülkeden de ABD'dir. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin tesisi, 17 Şubat 1927 tarihinde nota teatisi yoluyla gerçekleştirilmiştir.⁴⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise güvenlik temelinde ittifak ilişkileri kurulmuştur (Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 141; Özel Özcan ve Çelik, 2020, s. 1109; Çakır, 2006, s. 154; Gün, 2010, s. 138; Duman, 2020, s. 1-3; Akbaş, Çelik ve Duman, 2019, s. 2228). Türkiye-ABD ilişkileri tarihsel süreçte inişli çıkışlı bir seyir izlemiş, ancak asla tam anlamıyla bir kopuş yaşanmamıştır (Özel Özcan ve Çelik, 2020, s. 1096).

1940'ların sonundan bu yana stratejik müttefik olan Türkiye ve ABD arasındaki ilişki, dönem dönem geçici krizler ve anlaşmazlıklarla bölünmüş olmakla birlikte, genel anlamda olumlu bir seyir izlemiştir. Bununla beraber, özellikle Soğuk Savaş sonrası

⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 26 Mayıs 2022, <https://www.mfa.gov.tr/amerika-birlesik-devletleri-kunyesi.tr.mfa>

⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 12 Aralık 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

dönemde iki ülke ilişkileri yeni gündemlerle ciddi biçimde test edilmiştir (Küntay, 2014, s. 150). Türkiye-ABD ilişkileri Soğuk Savaş dönemi boyunca SSCB'nin varlığı ve stratejik ilişkiler çerçevesinde gelişmiş, 1990'lı yıllarda ise Soğuk Savaş sonrası Orta Asya ve Kafkaslarda ortaya çıkan güç boşluğunun doldurulması ile Irak ve İran'ın çevrenmesi ilişkilerin temel belirleyicisi olmuştur (Oran, 2013, s. 253). Bunların yanında, enerji, güvenlik, Türkiye'nin AB üyeliği ve bazı iç politika konuları da ilişkilerdeki diğer belirleyiciler arasındadır (Küntay, 2014, s. 151).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye'nin stratejik konumunun öneminde azalma gerçekleşeceği endişesi Körfez bölgesinde ortaya çıkan krizlerle birlikte sona ermiştir (Molla, 2009, s. 31; Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 142). Bunun yanında, Türkiye'nin demokratik yönetim şekli Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya ülkeleri için bir 'model ülke' olarak görülebileceğinden, söz konusu bölgelerin istikrarı için de Türkiye, ABD açısından önem kazanmıştır (Molla, 2009, s. 31).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ilişkilerin temel çerçevesinde önemli değişiklikler yaşanmamış, ancak ikili ilişkilerin temelinde yer alan güvenlik ve savunma konuları belirleyici özelliğini korumuştur. Ancak bir önceki dönemden farklı olarak daha önce ikili ilişkilerde ön plana çıkmayan ekonomi, demokrasi ve insan hakları gibi konular da ilişkilerin ön sıralarda yer bulmaya başlamıştır (Molla, 2009, s. 29-31; Küntay, 2014, s. 153).

1990'lı yılların sonlarına doğru ABD Başkanı Bill Clinton'un Türkiye ziyareti ile PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da ele geçirilmesi sürecinde ABD istihbaratının sağladığı katkı Türkiye'de ABD imajının olumlu anlamda yükselmesine imkân sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde ilişkiler resmi olarak adı konmasa da stratejik ortaklık düzeyine ulaşmış; Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı, modern F-16 üretimi, Cobra Atak helikopteri alımı gibi önemli işbirliklerine gidilmiştir (Oran, 2013, s. 253; Çakır, 2006, s. 155).

3.2.1.2. 11 Eylül Olayları ve 2000'lerin Başında Türk-Amerikan İlişkileri

21'inci yüzyılın ilk yıllarından itibaren ABD dış politikasının ve ABD'nin diğer tüm ülkelerle olan ilişkilerinin şekillenmesinde en belirleyici rol 11 Eylül saldırıları ve saldırıların ABD politikalarında yarattığı değişimdir. Usame Bin Ladin'in liderliğindeki

El-Kaide örgütünün 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne (İkiz Kuleler) ve Washington'daki Savunma Bakanlığı binasına yapmış olduğu saldırılarla hem ABD hem de küresel anlamda tüm dünyada yeni bir dönem başlamıştır. 11 Eylül saldırıları olarak da bilinen bu terör eylemi ABD dış politikasını temelden etkilemiş ve dış politikanın merkezine “teröre karşı savaş” söylemi ve bu söyleme dayalı politikalar ile bu politikaların sonuçları yerleşmiştir (Oran, 2013, s. 249; Küntay, 2014, s. 156; Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 53).

Ocak 2002'de ABD Başkanı George W. Bush Irak, İran ve Kuzey Kore'yi “Şer Eksenini” (*Axis of Evil*) olarak ilan etmiştir (Oran, 2013, s. 252; Molla, 2009, s. 40; Çelikkat, 2007, s. 128). Eylül 2002 itibariyle ABD'nin yeni dış politikasının merkezine, Bush Doktrini olarak da bilinen ve temel unsurları Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde yer alan birtakım uygulamalar ve değerlendirmeler yerleşmiştir. Anılan Strateji Belgesinde ABD'nin karşı karşıya olduğu esas tehdit terörizm olarak belirlenmiş, terörizmle mücadelede iki önemli kavrama atıf yapılmıştır. Bunlardan ilki “önleyici vuruş” (*preventive strike*) kavramıdır. Kavram bir tehdide ilişkin unsurların ortaya çıktığı durumlarda ABD müdahalesini öngörmektedir. İlkinden daha tartışmalı olan ikinci kavram ise “ön alıcı vuruş” (*pre-emptive strike*) olarak adlandırılmış olup bir ülkenin ABD'ye saldırmayı “düşündüğü” durumlarda bile ABD'nin o ülkeye müdahalesini öngörmektedir. (Oran, 2013, s. 252; Molla, 2009, s. 40; Çelikkat, 2007, s. 127; Gün, 2010, s. 148).

11 Eylül terör saldırıları, ABD'nin özellikle Orta Doğu politikasını konu edinen bir değişimin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu değişimin ABD'de tartışıldığı söylemde şarkiyatçı esaslar öne çıkmıştır. Buna göre Doğu artık Batı'nın sadece negatif bir izdüşümü değil, aynı zamanda tedbir alınmazsa Batı'ya karşı bir tehdit oluşturma potansiyeline sahip bir özne olarak görülmeye başlanmıştır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 388-389; Çelikkat, 2007, s. 127).

Bu söylem ve Bush doktrini, yeni muhafazakâr ABD yönetiminin Orta Doğu politikasını iki ayaklı yeni bir zemine oturtmuştur. Bu iki ayaktan ilki askeri müdahaleler yoluyla bölgede bir güvenlik mimarisi oluşturulması, ikincisi ise neoliberal bir dönüşümün sağlanabilmesi için ekonomik, siyasal ve kültürel reformların gerçekleştirilmesinin teşvik edilmesidir. Türkiye'ye ise bu politikanın her iki ayağında

da kolaylaştırıcı bir rol biçilmiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 389-390; Özdemir ve Akbaş, 2020, 63).

2000’li yılların başında Türkiye’de yönetimde bulunan Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit’in Başbakan olarak görev yaptığı DSP-MHP-ANAP hükümeti (28 Mayıs 1999-19 Kasım 2002) 11 Eylül’de Washington ve New York’ta gerçekleştirilen saldırıların hemen ardından, NATO müttefiki ABD’ye doğrudan ve açık destek vermiştir. Ecevit hükümeti dış politikada NATO’nun ortaklaşa savunmayı öngören 5’nci maddesinin işletilmesini desteklemiş, içerde ise El Kaide ile bağlantılı kişileri tutuklamış ve para kaynakları konusunda ABD ile istihbarat alanında iş birliği yapmıştır. Türk hava sahası ABD uçaklarına açılmış, İncirlik üzerinden lojistik ve insani yardım desteklerinin iletilmesine imkân tanınmıştır (Oran, 2013, s. 258-259).

AK Parti’nin Kasım 2002’deki seçimlerden birinci parti olarak çıkması ABD tarafından memnuniyetle karşılanmış, ancak takip eden dönemlerde Özellikle Orta Doğu bölgesinde yaşanan bazı gelişmeler Türkiye-ABD ilişkilerinde gerginliğe sebep olmuştur (Molla, 2009, s. 32; Çakmak, 2006, s. 32). Bu ilk dönemde ilişkilerin bozulmasına sebep olan gelişmeler Irak savaşı ve savaşa ilişkin Türkiye’nin tutumu, Süleymaniye’de yaşanan “çuval geçirme” olayı, 2004 yılında Erdoğan’ın Filistin’deki olaylar sebebiyle İsrail’i “devlet terörü” yapmakla suçlaması, AK Parti milletvekillerinin Irak Felluce’de yaşanan olayları “soykırım” olarak nitelmesi ve tüm bu olaylar neticesinde her iki ülke kamuoyunda da mevcut olumlu imajların tersine dönmesi olarak sayılabilir (Oran, 2013, 260).

2003’teki Irak Savaşı’na kadar Türk-Amerikan ilişkileri hızlı bir gelişme sürecine girmiş, 1950’lerden sonraki en gelişmiş düzeye ulaşmıştır. Dönemin ABD Başkanı Bill Clinton’ın, iki ülke ilişkilerini ABD’nin sınırlı sayıda ülke için kullandığı “stratejik ortaklık” ifadesiyle tanımlaması ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi bakımından anlam taşımaktadır (Molla, 2009, s. 33).

Uzgel (2013, s. 370), AK Parti’nin 2009’a kadarki döneminde zaman zaman iniş çıkışlar yaşansa da ABD ile ilişkilerin eskisine göre daha da yoğunlaştığını dile getirir. Ancak ilerleyen dönemde Türkiye’nin komşularla sıfır sorun politikası kapsamında İran’la ilişkilerini geliştirme girişimi ve Arap Baharı olayları sonrasında Orta Doğu’da

yaşanan gelişmeler Türkiye-ABD ilişkilerinin önemli sınamalarından olmuştur (Küntay, 2014, s. 153; Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 142).

3.2.1.3. Irak'ın İşgali, Türkiye'nin İşgale İlişkin Politikası ve Türkiye-ABD İlişkilerine Etkisi

11 Eylül terörist saldırılarından sonra, Orta Doğu'daki siyasi istikrar ve bölgedeki petrol rezervlerinin güvenli şekilde ticareti ABD'nin Orta Doğu politikasında ana eksenini oluşturmaya devam etmiştir. Bununla birlikte bölgede terörist eylemleri besleyen kaynakların ortadan kaldırılması ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik siyasetinin yeni unsurları olarak öne çıkmıştır (Molla, 2009, s. 40).

Bahsedildiği üzere, ABD yönetimi 11 Eylül terörist saldırılarını kendisine karşı savaş ilanı olarak kabul etmiş, NATO da saldırıları bir müttefike karşı dışarıdan yapılmış bir saldırı olarak değerlendirerek (5'inci madde) söz konusu saldırının tek bir üye ülkeye değil, tüm NATO üyelerine yapılmış olduğunu açıklamıştır. Saldırıların ardından, Afganistan'daki Taliban yönetiminden destek alan El-Kaide terör örgütüne karşı bir koalisyon tesis etme girişimine başlanmıştır ve ABD ve İngiltere'nin öncülüğünde bir uluslararası koalisyon oluşturulmuştur. Oluşturulan uluslararası koalisyonca yürütülen operasyonlar sonucunda, Taliban Afganistan'da yönetimden uzaklaştırılmıştır (Molla, 2009, s. 40; Küntay, 2014, s. 156; Özdemir ve Akbaş, 2020, 63; Akbaş, Çelik ve Duman, 2019, s. 2243). ABD'nin 7 Ekim 2001'de başlayan Afganistan'daki mevcudiyeti, 20 yıllık bir sürenin ardından 31 Ağustos 2021 tarihinde son ABD askerlerinin de Afganistan'dan çekilmesiyle sona ermiştir (Aparı, 31 Ağustos 2021).

11 Eylül saldırıları sonrası ABD dış politikasının ve dünyanın girdiği yeni rotanın önemli bir boyutunun Irak'ta yaşanacağını en açık göstergelerinden biri, ABD'nin Irak yönetimini nükleer çalışmaları hakkında gerekli işbirliğini yapmamak, nükleer silahlara sahip olmak ve terörizme destek vermek ile suçlamaya başlaması olmuştur. ABD'nin terörizmin küresel düzeyde bir tehdit olduğu savıyla giriştiği Afganistan harekâtında uluslararası desteği kısmen de olsa arkasına almak konusunda başarılı olduğu kabul

edilmektedir.⁴⁸ Ancak Irak konusunda gelişen yeni süreçte, uluslararası meşruiyetin sağlanmamış olduğu söylenmektedir (Babacan, 2018, s. 23).

ABD, 2002 yılının ilk aylarından itibaren hem tarihsel olarak müttefiki olan hem de jeostratejik anlamda önemli bir konumda bulunan Türkiye'nin Irak ile ilgili planlarında kendi saflarında yer alması için çeşitli diplomatik ve siyasi girişimlerde bulunmaya başlamıştır (Babacan, 2018, s. 23). Irak'ın işgali ve Türkiye'nin bu işgalde üstleneceği rol, ilk kez Ocak 2002'de Başbakan Ecevit'in ABD'yi ziyaretinde gündeme gelmiş, Türkiye havadan geçiş ve sınırlı sayıdaki askerin Türkiye üzerinden intikaline izin vermeyi önermiş, bu teklif ABD tarafından yeterli görülmemiştir (Oran, 2013, s. 270).

ABD'nin Irak'a yönelik operasyon gerçekleştireceğine dair planların yine 2002 yılının Ocak ayında Washington'daki Türk Büyükelçiliği'nin Türk Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği bir şifreli mesajda da yer aldığı görülmektedir. Söz konusu mesajda, ABD'nin Irak'ı BM Güvenlik Konseyi'nin kararı olsa da olmasa da vuracağı, Türkiye'nin desteğinin beklendiği ancak destek verilmese de operasyonun gerçekleştirileceği yer almaktadır (Sözen, 2010, s. 64). ABD'nin Irak işgaline yönelik Türkiye'den beklentilerini içeren tezkerenin ilk işaretleri ise Başkan Bush'un dönemin Başbakan'ı Abdullah Gül'e tarihsel ve stratejik işbirliği temelinde yazdığı mektupla yapmıştır (Babacan, 2018, s. 25).

2003 yılı itibarıyla artık Irak'ın işgal edileceğinin iyice anlaşılmasıyla birlikte, ABD tarafının Türkiye'den beklentileri de daha net ortaya çıkmaya başlamıştır. Buna göre ABD, Türkiye'den 12 Türk limanının işgal için kullanımı ile 250 uçak ve 65 helikopterden oluşan askeri donanımının ve 60.000 ABD askerinin (bazı kaynaklarda 80.000 olarak geçmektedir) Türkiye'ye getirilmesi (yarısı Türkiye üzerinden Irak'a geçirilecek, kalan yarısı Türkiye'de konuşlandırılacak) konularında izin talep etmiştir. Yapılan müzakereler neticesinde ABD teklifinin kabulünün karşılığında Türkiye'nin de 31.000 askerini ağır silahları ve donanımlarıyla Kuzey Irak'a sokması ve oradaki 1.500

⁴⁸ Afganistan'da Taliban'ın yönetimden uzaklaştırılması ve demokratik bir yönetim teşkil edilmesine ilişkin ABD girişimlerinin uluslararası meşruiyetinin sağlandığının açık göstergelerinden biri de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin üyelerine Afganistan'da bir geçiş yönetimi kurmada "merkezi bir rol" çağrısında bulunan 1378 sayılı kararı kabul etmesi olmuştur. ABD'nin Afganistan savaşına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Aparı, S. F. (31 Ağustos 2021). ABD'nin En Uzun Savaşı: Afganistan'da 20 Yıl. Erişim: 18 Aralık 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-nin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523>

civarındaki askeri ile birleştirmesi kararlaştırılmıştır. Bazı kaynaklarda Türkiye'nin, Irak savaşının Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi amacıyla 92 milyar Dolar'lık bir yardım talebinde de bulunduğu⁴⁹ ancak ABD yönetimi tarafından bu talebin reddedildiği bilgisi yer almaktadır (Oran, 2013, s. 271; Açıkkel, 2019, s. 29; Gün, 2010, s. 149).

Türkiye ile ABD, 8 Şubat 2003 tarihinde bir Mutabakat Muhtırası⁵⁰ imzalamış, bu çerçevede ABD birliklerinin Türkiye'de kullanacağı alanlarda altyapı çalışmalarına başlanmıştır (Oran, 2013, s. 272; Açıkkel, 2019, s. 30). Türk silahlı kuvvetlerinin, Türkiye'nin ABD ile Irak konusunda iş birliğini desteklediği belirtilmektedir. Bu bağlamda, silahlı kuvvetlerin hükümete, Kuzey Irak'taki gelişmeleri kontrol altına alabilmek için Türkiye'nin operasyonda aktif bir şekilde yer alması tavsiyesinde bulunduğu aktarılmaktadır. Aynı şekilde Dışişleri Bakanlığı'nın da operasyona katılmanın Türkiye'nin ulusal çıkarlarına uygun olacağı yönünde bir pozisyona sahip olduğu belirtilmektedir (Sözen, 2010, s. 64).

Türk askerinin Irak operasyonuna katılması amacıyla hazırlanan ve tam adı "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması İçin Hükûmete Yetki Verilmesine İlişkin Başbakanlık Tezkeresi" olan tezkere, 1 Mart 2003 tarihinde TBMM'ye sunulmuştur. Yapılan oylamada 264 kabul, 250 ret ve 19 çekimser oy çıkmış, Tezkere çoğunluğun desteğini almasına rağmen TBMM içtüzüğüne gerekli olan 267 oyu alamadığından kabul edilmemiştir (Hürriyet, 1 Mart 2003; Oran, 2013, s. 273; Babacan, 2018, s. 26; Açıkkel, 2019, s. 30). Söz konusu oylama öncesi iktidar partisine milletvekillerini bağlayıcı bir grup kararı veya yönlendirici bir pozisyon kararı alınmamasının çıkan sonuç üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Çakır, 2006, s. 157). TBMM tarafından kabul edilmeyen bu tezkere, asker gönderme ve asker bulundurma tezkeresidir. Keza daha önce üs ve limanların ABD'ye açılmasına ilişkin tezkere TBMM'de 193'e karşılık 308 oyla kabul edilmiştir (Babacan, 2018, s. 26).

⁴⁹ Dönemin Hazine'den Sorumlu Devlet Bakanı olan Ali Babacan yaptığı açıklamada; Türkiye'nin Irak Savaşından kaynaklanacak toplam zararının 92 milyar Dolar olarak tahmin edildiğini belirtmiş ve savaş kapsamında ABD'den alınacak yardımın bu zararı bir miktar da olsa karşılayacağını ifade etmiştir (Sabah, 27 Şubat 2003).

⁵⁰ Söz konusu Mutabakat Muhtırasına ilişkin olarak bkz. Dışişleri Bakanlığı. (2003). Erişim: 18 Aralık 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_22---8-subat-2003.tr.mfa

1 Mart Tezkeresinin TBMM’de reddedilmesi Türkiye-ABD ilişkilerinde oldukça olumsuz bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ancak aynı olay, Türkiye’nin Orta Doğu bölgesindeki politikası üzerinde olumlu bir sonuç doğurmuştur. Bu iki boyut birlikte düşünüldüğünde 1 Mart Tezkeresinin kabul edilmeyişi Türk-Amerikan ilişkileri ve Türk dış politikası açısından önemli bir eşik niteliği taşımaktadır (Oran, 2013, s. 274; Uzgel, 2013, s. 370; Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 390; Babacan, 2018, s. 27; Molla, 2009, s. 33-41; Korkmaz, 2016, s. 33-34; Çelikkat, 2007, s. 133; Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 54; Gün, 2010, s. 139-146; Kurtbağ, 2015, s. 189-190; Duman, 2020, s. 4).

Tezkerenin reddi sonrası AK Parti’nin Orta Doğu bölgesindeki olumlu imajı daha da kuvvetlenmiş, oluşan bu yeni durum Türkiye’nin bölgedeki diplomatik açılımları üzerinde kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştır (Oran, 2013, s. 274). Ayrıca Türkiye’de Afganistan’ın işgaliyle yeniden yükselişe geçen Amerikan karşıtlığı da doruk noktasına ulaşmıştır (Babacan, 2018, s. 27).

ABD açısından ise ortaya çıkan bu sonuç askeri ve ekonomik zorluğun yanı sıra siyasi anlamda da ciddi bir alan kaybı anlamı taşımaktadır. Sonuç, aynı zamanda ABD tarafında Türkiye’ye yönelik hayal kırıklığı ve kızgınlığa da sebep olmuştur. Öyle ki ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz, savaşın uzaması halinde bunun baş sorumlusunun Türkiye olacağını ve Türkiye’den özür beklediklerini⁵¹ ifade etmiş; bir diğer ABD’li yetkili ise, Türkiye’nin tarafsızlığını bile kaybettiğini kaydetmiştir (Babacan, 2018, s. 26).

Tezkere krizi sonrası ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, “stratejik ortaklık” kavramını kullanmamaya başlamıştır (Akbaş, Çelik ve Duman, 2019, s. 2243). Babacan’ın (2018, s. 32) bir Türkiye uzmanı olan Makovsky’den aktardığına göre hiçbir problem ABD-Türkiye ilişkilerinde bu denli gerilime neden olmamış ve bünyesinde bu kadar tehlikeli bir değişim potansiyeli barındırmamıştır. Tezkere krizinin etkileri basında da görülmüş, ABD basınında Türkiye’ye karşı yaklaşım Afganistan ve Irak savaşları sırasında farklılık göstermiştir. Basında Afganistan Savaşı sırasında Türkiye “müttefik ve dost bir ülke olarak” görülürken, Irak Savaşı sırasında ise Türkiye “askerî açıdan sorun çıkaran”

⁵¹ Dönemin Başbakanı Erdoğan, Wolfowitz’in açıklamalarına cevap olarak “Türkiye asla hata yapmamış, atılması gereken adımları atmıştır. Bu adımları atarken de hiçbir karşılık beklemezsiniz bu yolda yürümüştür” ifadesini kullanmıştır (Hürriyet, 7 Mayıs 2003).

bir ülke olarak ele alınmıştır (Korkmaz, 2016, s. 34). İki müttefik olan Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler 2003 ve 2004 yıllarında tarihinin en zayıf dönemlerinden birini yaşamıştır (Gün, 2010, s. 139).

Hükümet 19 Mart 2003 tarihinde TBMM'den 763 sayılı Karar'ı⁵² çıkararak, 1 Mart tezkeresinin ABD ile ilişkilerde yarattığı olumsuzluğu dağıtmaya çalışmış, anılan karar ile Türkiye hava sahası ABD uçaklarının kullanımına açılmış ve Türk birliklerinin Kuzey Irak'a gönderilmesine izin verilmiştir (Oran, 2013, s. 275; Molla, 2009, s. 41; Açıkel, 2019, s. 31). 23 Haziran 2003 tarihinde imzalanan ve altı ay sonra kamuoyunca öğrenilen gizli kararname ile de İncirlik üssü de dâhil olmak üzere Türkiye'deki liman, havaalanı, tesis ve üsler BM kararları çerçevesinde müttefik ülkelerin kullanımına açılmıştır (Oran, 2013, s. 275; Uzgel, 2013, s. 370; Molla, 2009, s. 41).

ABD, 20 Mart 2003 tarihinde savaş ilanında bulunmaksızın Irak'a yönelik askeri operasyonunu başlatmıştır. Bu müdahale ile birlikte Türkiye-ABD ilişkilerinde pek de yapıcı olmayan bir döneme girilmiştir (Çakır, 2006, s. 159). Irak'ın işgalinin başlamasından itibaren ABD, Türkiye'nin 1995 yılından beri Süleymaniye ve Erbil'de görev yapan özel kuvvetlerinden duyduğu rahatsızlığa ilişkin işaretler vermeye başlamıştır. İlk olarak, Nisan 2003'te Özel Kuvvetlere ait bir araç durdurulmuş, içindeki silahlara el koyulmuş ve askerler Türkiye sınırına kadar getirilmiştir. Devamında, haziran ayının ilk haftasında, ABD'den Türk Özel Kuvvetlerinin Erbil bürosuna ABD'nin Erbil'deki en üst düzey Amerikan askeri yetkilisi olan albaydan bir mektup gönderilerek Türk askerinin ya silahlarını ve teçhizatlarını teslim etmesi ya da bölgeyi terk etmesi talep edilmiştir. Son olarak, 4 Temmuz 2003 günü ABD askerleri Süleymaniye'deki Türk Özel Kuvvetlerine ait irtibat ofisini basmış, askerlerin başlarına çuval geçirerek Bağdat'a sorgulamak üzere götürmüştür. Askerler 55 saat sonra serbest bırakılmıştır (Oran, 2013, s. 277; Uzgel, 2013, s. 373; Çelikkanat, 2007, s. 133; Gün, 2010, s. 149; TimeTürk, 7 Mayıs 2021).

⁵² Düzenlemenin tam adı "763 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak'a Gönderilmesine; Bu Kuvvetlerin Gerektiğinde Belirlenecek Esaslar Dairesinde Kullanılmasına ve Muhtemel Bir Askeri Harekât Çerçevesinde Yabancı Silahlı Kuvvetlere Mensup Hava Unsurlarının Türk Hava Sahasını Türk Makamları Tarafından Belirlenecek Esaslara ve Kurallara Göre Kullanmaları İçin Gerekli Düzenlemelerin Yapılmasına, Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 6 Ay Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar"dır.

Süleymaniye Olayı Türk-Amerikan ilişkilerinde öncelikle büyük bir şok, devamında ise derin bir yara bırakmıştır. Olay, Türk kamuoyunda ABD'nin 1 Mart tezkeresinin geçmemesinden dolayı bu operasyonu gerçekleştirdiği şeklinde yorumlanmış ve Türkiye'deki Amerikan karşıtlığını artırmıştır (Oran, 2013, s. 278; Uzgel, 2013, s. 370). Süleymaniye olayına hükümetin verdiği tepki kamuoyunda yetersiz görülmüş, Genelkurmay Başkanlığı'ndan da olayın ağırlığına uygun bir tepki verilmemiştir.⁵³ Süleymaniye olayı simgesel olmanın yanında Türkiye'nin Kuzey Irak politikasındaki dönüşümde etkili olması yönünden de anlamlıdır (Uzgel, 2013, s. 373).

3.2.1.4. Türkiye-ABD Stratejik Ortaklığı ve Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi

Irak savaşıyla birlikte ilişkilere sirayet eden gerginlik, Erdoğan'ın 2005 yılındaki ABD ziyaretiyle nispeten aşılmıştır. İyileşen ilişkilerin bir sonucu olarak Nisan 2006'da tam adı "Türkiye-ABD Stratejik Ortaklığı'nın İlerletilmesi için Ortak Vizyon ve Planlı Diyalog Belgesi" olan Stratejik Vizyon Belgesi imzalanmıştır. İkili ilişkilere genel bir çerçeve kazandırmak amacıyla imzalanan bu belge, ilişkileri "stratejik ortaklık" çerçevesi içerisinde konumlandırmıştır (Oran, 2013, s. 262). Söz konusu belge; terörle mücadele, kitle imha silahlarının ve nükleer faaliyetlerin önlenmesi, bölgesel sorunların çözümü, barışı koruma operasyonları ve enerji güvenliği gibi alanlarda yoğunlaştırılmış işbirliğini içermekte, ayrıca ABD'nin Türkiye'nin demokratikleşme ve AB'ye üyelik süreçlerine desteğini daha da artırmasını kayda almaktadır (Ergan, 5 Temmuz 2006).

Stratejik Vizyon Belgesinin yanı sıra, 2005 yılı sonrasında Türkiye-ABD ilişkilerini iyileştiren bir başka gelişme ise ABD'nin Haziran 2004'te ABD'de gerçekleştirilen G-8 zirvesinde ilk defa resmi olarak açıkladığı, resmi adı "Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi" (kısaca Büyük Orta Doğu Projesi olarak bilinmektedir) projesidir. Proje, Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da toplumsal, siyasal ve ekonomik durumların kötü olduğundan bahisle, bu bölgelerde demokratikleşme ve insan hakları gibi alanlarda reformlar yapılarak hem ekonomik hem de siyasi durumun iyileştirilmesini amaçlamıştır. Söz konusu projenin Türkiye'nin ABD açısından

⁵³ E. Amiral Türker Ertürk, Dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün, Süleymaniye'de Amerikan askerleri tarafından Türk Özel Kuvvetleri Bürosu'na baskın yapılması ve 11 Türk askerinin başlarına çuval geçirilip kelepçelenerek esir alınması olayını öğrendiğinde, esir alınan askerler için "mukavemet etmesinler" dediğini açıklamıştır (Cumhuriyet, 17 Mart 2014).

bölgedeki önemini artıracığı ve ılımlı İslam çizgisindeki AK Parti'nin önemini artıracığı düşüncesi, bu girişimin Türkiye'de hükümet tarafından desteklenmesi sonucunu doğurmuştur (Oran, 2013, s. 266-268).

Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi daha önce açıklanan ABD'nin iki ayaklı Orta Doğu politikasının ekonomik, siyasal ve kültürel reformlara ilişkin bölümünün yol haritasıdır. Türkiye'nin söz konusu girişime etkin katılımı yukarıda bahsi geçen 2005 yılının haziran ayında Başbakan Erdoğan'ın ABD'ye gerçekleştirdiği ziyarette kesin bir şekilde ortaya konmuştur (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 391).

Stratejik Vizyon Belgesi ve Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi neticesinde iyileşen Türkiye-ABD ilişkilerinde, 2007 yılı ve devamında iyileşme sürmüştür. Yaşanan bu kısmi iyileşme, Bush yönetiminin bu yıllardan itibaren daha çok taraflı bir çizgiye kayması ve yeni muhafazakâr dış politikadan kısmen uzaklaşmasıyla mümkün olabilmıştır (Kurtbağ, 2015, s. 190).

İyileşen ilişkilerin etkileri Türkiye'nin 5 Kasım 2007'de Kuzey Irak'a yönelik başlattığı sınırlı kara ve hava operasyonlarında da görülmüştür. Bu operasyonlar öncesinde Erdoğan ABD Başkanı Bush ile görüşmüş, ABD Başkanı PKK'yı terör örgütü olarak tanımlamış ve operasyon sırasında da anlık istihbarat sağlanmıştır (Uzgel, 2013, s. 375).

3.2.1.5. Barack Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri

Bush Doktrininin uygulamaları ve sonuçları ABD'nin zaten dünya genelinde kötü olan imajını daha da kötü hale getirmiş, pek çok coğrafyada Anti-Amerikancılığın yükselmesine sebep olmuştur. 2008 seçimlerini Demokrat Parti'den Barack Obama'nın kazanmasından sonra ABD, bu uluslararası imajın düzeltilmesi için önemli adımlar atmak durumunda kalmıştır (Oran, 2013, s. 252; Sarı Karademir, 2019, s. 31; Sims, 2010, s. 171).

İslami köklere sahip ilk Afrikalı-Amerikalı ABD Başkanı olan Barack Obama'nın, Amerika'ya getirmeyi vaat ettiği 'değişim' Ocak 2009 itibariyle Obama'nın göreve gelmesiyle somutlaşmaya başlamıştır. ABD'nin on yıldan beri karşı karşıya kaldığı en kötü ekonomik krizle mücadele etmenin yanı sıra, Obama'nın ajandasında sağlık reformu gibi zorlu iç gündemler de yer almıştır (Sims, 2010, s. 170-171).

Obama dönemi dış politikasının temel özellikleri “Obama Doktrini” olarak kavramlaştırılmaktadır. Bu doktrin, uluslararası ilişkilerde genellikle tek taraflı çatışmadan ziyade çok taraflı iş birliğini ve kuvvetten ziyade diplomasiyi içermektedir (Küntay, 2014, s. 158). Obama döneminde dış politikaya ilişkin en büyük kaygı ise ABD'nin azalan gücü ve saygınlığı olmuştur. Seçim kampanyasında da öne çıkan konular iç politikada istikrar ve dengenin yanı sıra dış politikada savaşların ve çatışmanın maliyetleri olmuştur (Sarı Karademir, 2019, s. 30).

Obama Doktrini, ABD'nin uluslararası yükümlülüklerinde bir azalma sağlarken, belirli bölgelere yeniden odaklanma ve bazı konuları daha az önemli olarak yeniden tanımlama sonuçlarını doğurmuştur. ABD'nin bazı bölgesel (Türkiye ve İran) ve küresel aktörlerle (Çin ve Rusya) ilişkilerini yeniden tanımlaması, küresel güvenlik konularında bazı önemli değişimler ve sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Sarı Karademir, 2019, s. 30; Sims, 2010, s. 172).

Obama yönetimi, Bush yönetiminin Irak'a yönelik savaşını, yüksek riski ve ABD ekonomisine ve ordusuna maliyeti nedeniyle hedef almış ve çekilme alanı olarak görmüştür. Benzer şekilde Ortadoğu'yu da ABD için artan güvensizliklerin ve kırılganlıkların olduğu bir bölge olarak yeniden tanımlamıştır (Sarı Karademir, 2019, s. 32). Bölgenin krizlerine doğrudan dâhil olmak yerine bölgede arkadan yönlendirme siyaseti yürütülmüş, yerel unsurlar ile hareket edilmiştir (Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 142; Özdemir ve Akbaş, 2020, 64). Obama, ilk yurt dışı gezisinde nükleer silahlardan arınmış bir dünya elde etme taahhüdünü ortaya koymuş, bu vizyonun bir parçası olarak İran'la bir diyalog başlatmıştır. Ayrıca, İsrail ile Filistin arasındaki çatışmaya son vermek amacıyla diplomatik görüşmelerin yeniden başlatması için çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Sims, 2010, s. 171-172).

2009 yılında Obama'nın göreve başlamasıyla birlikte Türk-Amerikan ilişkilerinin daha ileri boyutlara taşınması öngörülmüştür. Obama, ilk denizaşırı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiş ve bu ziyaretinde Türkiye-ABD ilişkilerini “model ortaklık” olarak tanımlamıştır. Model ortaklık kavramı ikili ilişkilerin güvenlik boyutundan daha geniş alanları kapsayacağını işaret etmektedir. Türkiye-ABD ilişkilerinin tanımında uzun yıllar boyunca kullanılan "stratejik ortaklık" ile karşılaştırıldığında, model ortaklık kavramı, iki ülke ilişkilerini bir adım daha ileriye götürmeyi amaçlamıştır. Bununla

birlikte model ortaklık kavramının içi hiçbir zaman tam anlamıyla doldurulamamış, kavram teorik bir çerçeve olarak kalmıştır (Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 143; Kuşku Sönmez, 2020, s. 107; Sims, 2010, s. 173; Kurtbağ, 2015, s. 188; Akbaş, Çelik ve Duman, 2019, s. 2244).

Obama döneminde Türkiye-ABD ilişkileri iyimser beklenti, model ortaklık söylemi ve geleceğe dair umutlarla başlamış ancak soğuma, güvensizlik ve çıkar ayrışmasına kadar uzanan hayli inişli çıkışlı bir grafik çizmiştir (Kurtbağ, 2015, s. 186). Obama Döneminde ABD, Bush yönetiminin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini destekleme politikasını sürdürmüştür. Başkan Obama'nın ilk yıllarında, Türkiye ile derinleşen bağlar ve kuvvetlenen ilişkiler, Bush döneminde ABD'nin Ortadoğu ülkelerine yabancılaşmasını sona erdirmek ve ülke imajını bölgede düzeltmek için önemli bir unsur haline gelmiştir (Küntay, 2014, s. 159; Sims, 2010, s. 172).

Bu dönemde İran'ın nükleer programı Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir (Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 143; Çelikkanat, 2007, s. 128; Sims, 2010, s. 175; Kurtbağ, 2015, s. 191). Türkiye'nin ileride de anlatılacağı üzere İran'ın programına ilişkin Brezilya ile birlikte yürüttüğü arabuluculuk girişimine ve imzalanan Tahran Anlaşmasına rağmen ABD konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşımıştır. Bu dönemde Konseyin geçici üyesi olan Türkiye ve Brezilya ise, iki ülkenin gayretleriyle imzalanan Tahran Anlaşması'nın hükümsüz kalacağı savıyla İran'a yaptırım uygulanması kararına karşı oy kullanmıştır (Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 143; Kurtbağ, 2015, s. 191).

İran konusunda, ABD'nin İran'a uyguladığı ağır yaptırımlara rağmen Türkiye'nin bu ülkeden petrol ve doğal gaz almayı sürdürmesi ve bunun karşılığında altın ile ticareti devam ettirmesi ABD'nin tepkisini çeken bir başka konu olmuştur. Türkiye'nin bu yöntemle İran'a nefes alma imkânı tanınmasına Washington yeni bir yaptırım paketiyle karşılık vermiş, İran'a değerli taş satışını yasaklamıştır (Kurtbağ, 2015, s. 197).

Arap Baharı olayları 2011 yılından itibaren Türkiye'nin en uzun kara sınırına sahip olduğu komşusu olan Suriye'de de görülmeye başlanmış, çok geçmeden de Suriye merkezi hükümeti ile göstericiler arasında silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Bu sürecin başından itibaren ABD, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esat'ın istifa etmesi ya da

görevden uzaklaştırılması gerektiğini ifade etmiş ve göstericilere destek vermiştir (Duman, 2020, s. 5).

Arap Baharı olaylarının Suriye’de başlamasıyla birlikte, Suriye sorunu AK Parti tarafından bir milli mesele olarak yeniden tanımlanmış, Suriye’de rejim değişikliği ve demokratikleşme beklentisi dile getirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinde gerilime sebep olan olay ise ABD’nin Suriye’de vekâlet savaşları yürütmek üzere terör örgütü PKK’nın uzantısı olan PYD/YPG’yi seçmiş olmasıdır (Sarı Karademir, 2019, s. 35-36; Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 145; Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 54-65; Duman, 2020, s. 7).

Türkiye ve ABD’nin Esad rejiminin akıbeti konusunda aynı noktada olduğu söylenebilir ancak iki ülke terör örgütleri ile mücadele yöntemi konusunda ayrılmaktadır. İki ülke de DEAŞ terör örgütünün yarattığı tehdidi kabul etmektedir ancak mücadelenin yürütülmesinde seçtikleri aktörler açısından farklılaşmaktadır. ABD’nin destek verdiği PYD ve onun askeri kanadı olan YPG, Türkiye’nin uzun yıllardır mücadele ettiği PKK terör örgütünün Suriye yapılanmasıdır. Ancak PKK’yı terör örgütü olarak kabul eden ABD, PYD’yi farklı bir yapı olarak tanımlamaktadır (Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 148).

Bunun yanı sıra, özellikle 2014 yılında ABD medyasındaki bazı yayınlar, Gezi Parkı protestoları ile ilgili olarak, Taksim Meydanı’nın Amerikalıların düşün dünyasında hatalı bir şekilde Tahrir Meydanı ile benzeştirilmesine sebep olmuştur. Mısır ve Türkiye arasındaki derin ayrışmaları göz ardı eden bu yaklaşım ikili ilişkileri biraz daha karmaşık ve gergin bir hale getirmiştir (Walker, 2014, s. 8; Akbaş, Çelik ve Duman, 2019, s. 2245).

2015 yılı başlarından itibaren Suriye üzerinde Türkiye ve ABD politikaları iyice ayrışmaya başlamıştır. Burada bahsi geçen ayrışmanın en önemli kolu daha önce de bahsedildiği üzere ABD’nin PYD/YPG üzerinden bir vekâlet savaşı yürütmek istemesidir. ABD 2015 yılı ekim ayında yaptığı açıklamada, ABD’nin PYD/YPG ile omuz omuza olduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet, 28 Ekim 2015). Türkiye ise PYD/YPG ile ilgili endişelerini açıkça ifade etmeye devam etmiş, Türkiye’nin endişelerini örgütün hızlı bir şekilde Türkiye sınırına yerleşmesi de tetiklemiştir.

Türkiye'nin güvenli bölge talepleri de ABD nezdinde kabul görmemiştir. ABD'nin PYD/YPG ile artan iş birliğine ilişkin olarak 10 Şubat 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamada ABD'ye seslenerek “bu nasıl stratejik ortaklık” tepkisini göstermiştir. 2015 yılında yaşanan bir başka gelişme ise 17 Ağustos 2015 tarihinde ABD ve Almanya'nın NATO çerçevesinde Türkiye'de bulunan Patriot savunma sistemlerini geri çekeceklerini açıklamaları olmuştur (Duman, 2020, s. 8).

Türkiye Suriye'deki ve sınırına yakın bölgelerdeki gelişmeler üzerine 24 Ağustos 2016 tarihinde BM'nin 51. maddesi çerçevesinde Suriye topraklarında Fırat Kalkanı adı ile bir insani müdahale başlatmıştır. Gerçekleştirilen harekât ile 7 ay gibi bir sürede 3 binden fazla DEAŞ'lı etkisiz hale getirilmiştir (Koparan ve Özcan, 23 Ağustos 2020; Duman, 2020, s. 9).

Suriye konusunda ABD ile pek çok görüşme gerçekleştiren Türkiye, yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamayacağını anlayınca Rusya ve İran ile birlikte 2017 yılında Astana sürecini başlatmıştır. Aynı zamanda 20 Ocak 2018 tarihinde bu sefer Afrin'e Zeytin Dalı Harekâtını başlatmıştır (Anadolu Ajansı, 20 Ocak 2018). Bu harekâtın başlaması üzerine ABD ise, BM dâhil uluslararası platformlarda harekâtı durdurmayı amaçlayan diplomatik girişimlerde bulunmuştur (Duman, 2020, s. 10).

Suriye çatışması, stratejik ortaklar olan Türkiye ve ABD arasında ilişkilerin önemli ölçüde bozulmasına sebep olan bir sınamaya dönüşmüştür. ABD'nin açık desteğinin yanı sıra, DEAŞ ile mücadele ettiği için Avrupa ve Rusya'nın da desteğini alan PYD/YPG terör örgütüyle mücadele, Türkiye'nin bölgedeki en önemli gündemi haline gelmiştir. Dolayısıyla Suriye konusu iki müttefik ülke arasında bir iş birliği alanı değil, anlaşmazlık konusu haline almıştır. Bu durum ABD'nin 45'inci Başkanı olan Donald Trump döneminde de sürmüştür (Sarı Karademir, 2019, s. 42; Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 146; Kurtbağ, 2015, s. 193).

3.2.1.6. Donald Trump Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri

Donald Trump'ın 2016 yılında ABD'nin 45'inci Başkanı olmasıyla birlikte Türk-Amerikan ilişkilerindeki istikrarsızlık daha keskin bir şekilde ve kamuoyunun gözü önünde yaşanmaya başlanmıştır. Trump dönemi; Fetullahçı Terör Örgütü lideri Fetullah Gülen'in iadesi, Trump yönetiminin Orta Doğu politikası, 15 Temmuz darbe girişimine

ilişkin yürütülen soruşturmalar kapsamında tutuklanan Rahip Brunson ve Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesi gibi başlıklar sebebiyle, Türkiye-ABD ilişkilerinde gerginliğin hâkim olduğu bir dönem olarak yaşanmıştır.

FETÖ'nün 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminden sonra Türkiye, ABD'den FETÖ Lideri Fetullah Gülen'in iadesini ve FETÖ ile mücadeleye destek verilmesini talep etmiş, taleplerin beklenen karşılığı vermemesi sebebiyle iki ülke ilişkilerinde uzaklaşma yaşanmıştır (Kuşku Sönmez, 2020, s. 107; Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 55; Akbaş, Çelik ve Duman, 2019, s. 2245). Türkiye-ABD ilişkilerinin 15 Temmuz darbe girişimi sonrası hassas bir döneme girdiği kabul edilmektedir.⁵⁴

Bunun yanında, Trump yönetiminin 6 Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması da hem Ortadoğu'daki barış sürecini sekteye uğratmış hem de Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerginliği bir nebze daha tırmandırmıştır. Bu kararın hemen ardından İslam İşbirliği Teşkilatı toplanmış ve Doğu Kudüs'ü Filistin'in başkenti olarak tanıdığını açıklamıştır. Burada Türkiye'nin öncü rol oynadığı dikkate değerdir. Benzer şekilde Türkiye'nin girişimleri sonucunda BM'de ABD'nin aldığı Kudüs kararı büyük çoğunlukla reddedilmiştir (Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 69).

Türkiye-ABD ilişkilerinde gerginliği artıran bir başka husus ise Türkiye'nin Rusya'dan hava savunma sistemi almasına ilişkin süreçte ABD'nin benimsediği politikalarıdır. ABD Kongresi'nin 2017 yılında çıkardığı CAATSA yasası, Rusya'dan askeri alım yapan ülkelere ABD Başkanı'nın yaptırım uygulamasını hükme bağlamıştır. Trump yönetimi verdiği mesajlarda, Türkiye'nin Rusya'dan aldığı S-400 hava savunma sistemlerini operasyonel hale getirmeyeceği ve depoda tutacağı yolunda bir güvence vermediği takdirde CAATSA yaptırımlarının uygulanacağını açık bir dille duyurmuştur (Çelik ve Özgöker, 2020, s. 70). ABD Dışişleri Bakanlığı üzerinden yapılan açıklamada, eğer Türkiye S-400 savunma sistemi alma konusunda ısrarcı olursa, F-35 programından Türkiye'nin çıkarılacağı ifade edilmiştir (Duman, 2020, s. 12).

15 Temmuz darbe girişimi ile ilgili olarak hakkında 35 yıl hapis istenen İzmir Diriliş Kilisesi Rahibi Andrew Craig Brunson, Türkiye ile ABD ilişkilerinde gerginliğe sebep

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 12 Aralık 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

olan bir başka konu olmuştur. Gizli tanıkların ifadeleri sonucunda Brunson'un FETÖ ile bağlantılı olduğu ortaya çıkmış, Brunson tutuklanarak cezaevine sevk edilmiştir. Tutuklanmanın ardından ABD Başkanı Trump yaptığı açıklamalarda Brunson'un serbest bırakılmasını talep etmiş, bu isteği gerçekleşmemiştir (Akbaş, Çelik ve Duman, 2019, s. 2248).

2018 yılının yaz aylarında TL/Dolar kurunda yaşanan keskin artış, Türkiye'de ABD'yle irtibatlandırılmış, kurdaki bu hızlı değişim ABD'nin Brunson'a karşı hamlesi olarak yürütülen bir manipülasyon şeklinde yorumlanmıştır. Kısa sürede meydana gelen artış karşısında dönemin Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak tarafından "Paramız doğrudan bir ABD Başkanınca hedef alındı" açıklaması yapılmış, ortaya çıkan tabloya sebep olan müdahalenin Trump tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 12 Ağustos 2018; Akbaş, Çelik ve Duman, 2019, s. 2248).

Dönemin sonlarına doğru Rahip Brunson'un serbest bırakılması, Türk-Amerikan ilişkilerine olumlu bir etki bırakmışsa da ikili ilişkilerin bu süreçte büyük zarar gördüğü aşikardır. Özellikle Türkiye'deki kur artışının sebep olduğu ekonomik dalgalanma, Trump'ın ve ABD'nin Türk kamuoyundaki imajını olumsuz etkilemiştir (Akbaş, Çelik ve Duman, 2019, s. 2248).

Suriye konusunda ise ABD Başkanı Trump, 19 Aralık 2018 tarihinde DEAŞ'ın artık yenilmiş olduğunu ve ABD'nin askerlerini Suriye'den çekeceğini açıklamıştır. Bu açıklamadan sadece iki gün sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan ise yaptığı açıklama ile Fırat'ın doğusuna PYD/YPG ve DEAŞ terör örgütlerini temizlemek amacıyla bir operasyon planladıklarını kamuoyu ile paylaşmıştır. 13 Ocak 2019 tarihinde ABD Başkanı Trump ise sosyal medya aracılığı ile yaptığı açıklamada Türkiye'nin Kürt bölgelerine bir operasyon gerçekleştirmesi halinde, ABD'nin Türkiye'yi ekonomik olarak çökertmek için her şeyi yapacağını duyurmuştur (BBC Türkçe, 14 Ocak 2019; Duman, 2020, s. 11).

ABD Başkanı Donald Trump'ın, Türkiye'nin Suriye'de icra ettiği Barış Pınarı Harekâtına ilişkin yazdığı diplomatik teamüllere uymayan ve tehdit dolu mektup, ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir diğer gelişme olmuştur. Mektubun üslubu her iki ülke kamuoyunda da uzunca süre tartışılmıştır. Mektupta yer alan "gel anlaşalım, sert

bir adam olma, aptal olma” şeklindeki ifadeler dikkate değerdir (BBC Türkçe, 18 Ekim 2019; Çelik ve Özgöker, 2020, s. 68).

Başkan Trump’ın alaycı bir üslupla yazdığı mektup, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri krize sokan bir yaklaşımın yansıması olmuştur. “Türkiye ekonomisini altüst ederim” şeklinde açık bir tehdit içeren ve Rahip Brunson olayını örnek olarak sunan bu yaklaşım, Türkiye-ABD ikili ilişkilerinin Trump yönetimi nazarında taşıdığı değeri göstermesi açısından önemlidir (Çelik ve Özgöker, 2020, s. 74).

Türkiye, ABD’nin aksi yöndeki ikazlarına rağmen, 9 Ekim 2019 tarihinde Barış Pınarı Harekâtını başlatmıştır (Anadolu Ajansı, 9 Ekim 2019). Operasyonda Tel Abyad-Resulayn arasındaki yaklaşık 120 kilometre uzunluğunda ve 30 kilometre genişliğinde bir alan bir hafta içerisinde kontrol altına alınmıştır. Bu gelişme üzerine ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence Türkiye’ye gelerek bazı görüşmeler yapmıştır (Duman, 2020, s. 14).

2019 yılının Ekim ayında ABD ile Türkiye arasında Türkiye’nin Barış Pınarı Harekâtına ilişkin olarak yapılan görüşmeler neticesinde açıklanan anlaşma, Suriye konusunda ABD ile Türkiye arasındaki sorunların genel çerçevesini işaret etmesi bakımından önemlidir. ABD ile yapılan görüşmenin esas konusu olan güvenli bölge anlaşmasının da temel konu başlığı olmuştur. Bu anlaşmadaki sekizinci madde Suriye’nin toprak bütünlüğüne işaret etmiş, mutabakatta BM Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı kararına uygun bir şekilde Suriye ihtilafının sonlandırılacağı belirtilmiştir (Çelik ve Özgöker, 2020, s. 66-67; Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 55). ABD ile yapılan anlaşmada DEAŞ bir terör örgütü olarak vurgulanmış, PYD/YPG’den ise bölgeden “çekilmesi gereken” bir güç olarak bahsedilmiştir (Çelik ve Özgöker, 2020, s. 66-67).

Atılan tweetler arasında, Başkan Trump’ın ABD’nin Suriye’den çekilme kararını duyurduğu tweetinde “Türkiye Kürtleri vurursa onları ekonomik olarak mahvederiz” ifadesini kullanması Ankara-Washington arasındaki gerilimi zirveye taşımıştır (Ovalı, 2020, s. 40). Bununla beraber Türkiye’nin, Twitter’ı benzer bir amaçla kullanmadığını belirtmek yerinde olacaktır. Keza, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter üzerinden iletilen tehditleri değerlendirirken, “stratejik ortaklar sosyal medya üzerinden konuşmaz” ifadesini kullanmıştır (Ovalı, 2020, s. 42).

Son olarak, ABD Temsilciler Meclisi 30 Ekim 2019 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve ailesinin mal varlıklarının incelenmesini konu edinen bir kararı kabul etmiştir (BBC Türkçe, 30 Ekim 2019). Bunun yanında 1915 olaylarını sözde Ermeni Soykırımı olarak tanıyan bir kararı da kabul eden ABD Senatosu, 12 Aralık 2019 tarihinde ise ABD Temsilciler Meclisi'nin Türkiye'ye yönelik yaptırım uygulanması kararını onaylamıştır. Söz konusu gelişmeler iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerilemesine ve zarar görmesine neden olmuştur (Duman, 2020, s. 17).

Özetlemek gerekirse, Türkiye ile ABD ilişkilerinde 1999-2003 dönemi ilerleme kaydedilen bir dönem olarak kayda geçmiştir. Ancak ABD'nin Irak'ı işgali ve Irak işgaline ilişkin 1 Mart tezkeresinin TBMM'de reddedilmesi ilişkilerdeki en önemli kırılma noktası olmuştur. Türkiye'nin pozisyonu ABD tarafından tepki görmüş, olayın Süleymaniye'deki çuval krizine yol açtığı görüşü ortaya atılmıştır.

İlişkilerdeki gerileme 2005 yılından sonra durmuş, 2006 sonrası iyileşme görülmüştür. Önce Stratejik Ortaklık, sonrasında ise Obama dönemiyle birlikte Model Ortaklık kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Obama döneminde İran'ın nükleer programı ve Arap Baharı olayları ikili ilişkiler için yeni sınamaları beraberinde getirmiştir. Özellikle Arap Baharı olaylarının uzantısı olarak Suriye'de yaşanan çatışmalarda ABD'nin Türkiye'nin terör örgütü olarak gördüğü yapılarla işbirliği yapması en önemli uzaklaşma sebebi olmuştur.

ABD'nin bu politikası Trump döneminde de sürmüş, bu dönem ayrıca Rahip Brunson olayı, Türkiye'deki ekonomik sorunların ABD ile ilişkili görülmesi, Türkiye'nin FETÖ elebaşının iade edilmesi talebine ABD'nin kayıtsız kalması gibi yeni sorunlarla geçmiştir. Özellikle ABD'nin yaptırım tehditleri ve Trump'ın diplomatik teamüllerle hiçbir alakası olmayan mektubu ve sosyal medya paylaşımları ilişkilerdeki sorunların kamuoyuna yansımalarına sebep olmuştur.

Türk-Amerikan ilişkilerinin 1999-2019 yılları arasında müttefiklik çatısı altında kalmaya devam ettiği ve stratejik ortaklık seviyesinde yürütüldüğü ancak müttefiklik ve stratejik ortaklık ile bağdaşmayacak sınamalardan geçtiği söylenebilir. Özellikle Irak Savaşı'nın olumsuz atmosferinde geçen 2003-2005 yılları arasındaki dönem ve Suriye

iç savaşının getirdiği istikrarsızlığın gölgesinde geçen 2013-2019 dönemi gerileme ve kriz yılları olarak görülmektedir.

3.2.1.7. Türkiye ile ABD Arasındaki İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri

ABD, dünya çapında serbest piyasa ekonomilerinin en büyük örneği olarak gösterilmektedir. ABD ekonomisinde, üretim ve hizmetlerin büyük bir bölümü özel sektör tarafından tüketilmekte ve sağlanmaktadır. Dünya çapında kamunun ağırlığının bu denli az olduğu başka bir örnek bulunmamaktadır. 2021 yılında cari fiyatlara göre ABD'nin GSYİH değeri 22,9 trilyon Dolar olmuştur. ABD, cari fiyatlara göre, 2022 yılı itibariyle 196 ülke arasında dünyanın en büyük ekonomisidir (Ticaret Bakanlığı, 2022a, s. 4).

2021 yılı itibariyle ABD 2,9 trilyon Dolar'lık ithalatıyla dünyanın en büyük mal ithalatçısı; 1,7 trilyon Dolar ihracat ile de Çin'den sonra ikinci en büyük mal ihracatçısıdır. Hizmetler ticaretinde ise ABD, dünyanın en büyük ihracatçısı ve ithalatçısı konumdadır. ABD en çok ihracatını Kanada, Meksika, Çin, Japonya, G. Kore, Almanya, İngiltere, Hollanda, Brezilya ve Hindistan'a yaparken, en çok ithalatı ise Çin, Meksika, Kanada, Japonya, Almanya, Vietnam, G. Kore, Tayvan, Hindistan ve İrlanda'dan yapmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022a, s. 5-6).

Türkiye ile ABD arasında önemli bir ticari ortaklıktan ve gelişmiş bir dış ticaret ilişkisinden söz etmek mümkündür. İki ülke arasında ticaretin yasal altyapısını oluşturan anlaşmaların ilki 3 Aralık 1985 tarihinde imzalanan ve 18 Ağustos 1989 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma'dır. 26 Mart 1996 tarihinde ise Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması imzalanmış, bahse konu anlaşma 31 Aralık 1997 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Gümrük alanında ise 28 Mart 1996 tarihinde Gümrük Konularında Karşılıklı İdari Yardım ve İşbirliği Anlaşması imzalanmış, 30 Haziran 1996 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Son olarak 29

Eylül 1999 tarihinde iki ülke arasında Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması imzalanmış, 11 Şubat 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁵

Söz konusu anlaşmalar ile tesis edilen ticari ilişkiler yıllar içerisinde gelişmiş ve olumlu seyrini artırarak korumuştur. Bu çalışmanın kapsadığı 1999-2019 yılları arasında gerçekleşen Türkiye-ABD arasındaki ticari ilişkileri Tablo 1’de göstermektedir.

Tablo 1: Türkiye-ABD Dış Ticaret (1000 Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	ABD'nin Türkiye İhracatında ki Payı	Türkiye'nin ABD İthalatında ki Payı
1999	2.436.658	3.080.267	-643.609	5.516.925	9,16%	
2000	3.135.163	3.911.022	-775.860	7.046.185	11,29%	
2001	3.125.771	3.261.298	-135.527	6.387.069	9,98%	0,27%
2002	3.356.126	3.099.099	257.026	6.455.225	9,31%	0,28%
2003	3.751.552	3.495.770	255.781	7.247.322	7,94%	0,29%
2004	4.860.041	4.745.195	114.846	9.605.235	7,69%	0,32%
2005	4.910.715	5.375.548	-464.832	10.286.263	6,68%	0,28%
2006	5.060.854	6.260.873	-1.200.019	11.321.727	5,92%	0,26%
2007	4.170.688	8.166.068	-3.995.380	12.336.756	3,89%	0,21%
2008	4.299.941	11.975.929	-7.675.988	16.275.870	3,26%	0,20%
2009	3.240.597	8.575.737	-5.335.140	11.816.334	3,17%	0,20%
2010	3.762.919	12.318.745	-8.555.826	16.081.665	3,30%	0,19%
2011	4.584.029	16.034.121	-11.450.092	20.618.150	3,40%	0,20%
2012	5.604.230	14.130.546	-8.526.316	19.734.776	3,68%	0,24%

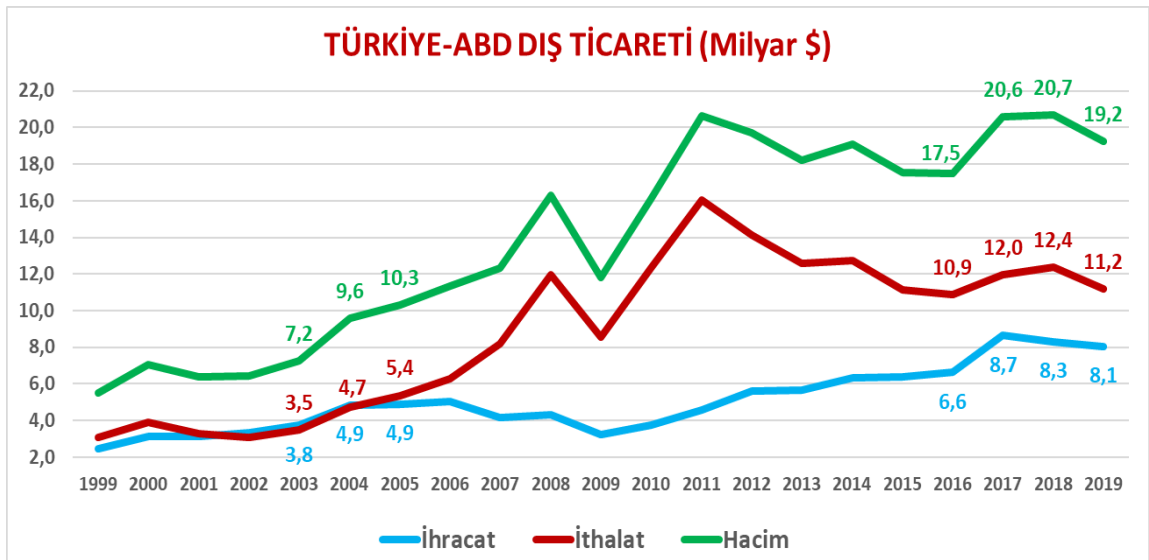
⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 27 Mayıs 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/kuzey-amerika/abd/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

2013	5.640.247	12.596.170	-6.955.924	18.236.417	3,72%	0,24%
2014	6.341.841	12.727.562	-6.385.720	19.069.403	4,02%	0,26%
2015	6.395.842	11.141.462	-4.745.620	17.537.304	4,45%	0,28%
2016	6.623.347	10.867.793	-4.244.446	17.491.140	4,65%	0,29%
2017	8.654.268	11.951.744	-3.297.476	20.606.012	5,51%	0,36%
2018	8.304.649	12.377.681	-4.073.032	20.682.329	4,95%	0,32%
2019	8.056.584	11.186.783	-3.130.199	19.243.367	4,70%	0,31%

Kaynak: Tük ve Trademap

Grafik 1 ise, Türkiye ile ABD arasında 1999-2019 yılları arasında gerçekleşen; ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminden oluşan ticari ilişkilerin seyrini göstermektedir.

Grafik 1: Türkiye-ABD Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

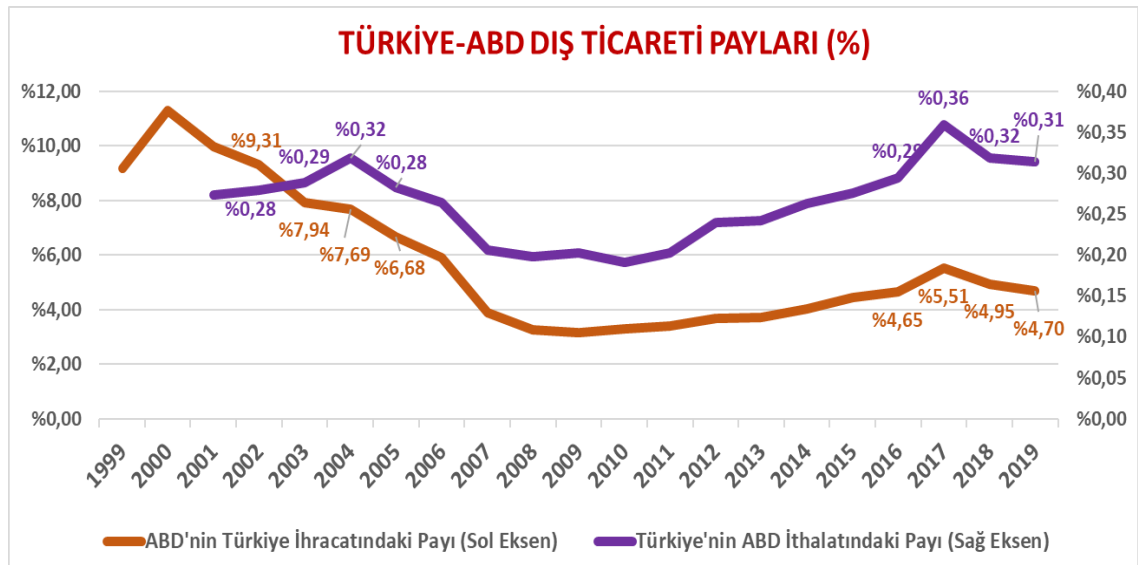
Türkiye'nin ABD'ye olan ihracatının genel seyri incelendiğinde, 2008 yılında yaşanan küresel kriz kaynaklı olarak 2009 ve 2010 yıllarında bir düşüş yaşandığı, bunun dışında ihracatın yükseliş eğilimini sürdürdüğü görülmektedir. 1999 yılında 2,4 milyar Dolar olan ihracat, 2006 yılında 5 milyar Dolar düzeyini aşmış, 2011 yılına kadar finansal kriz etkisiyle gerilemiş ancak 2012 itibarıyla yeniden 5 milyar Dolar seviyesinin üzerine

çıkıştır. Takip eden yıllarda Türkiye neredeyse her yıl ABD'ye olan ihracatını artırmış ve 2019 yılı itibariyle 8 milyar Dolar eşiğinde tutunmuştur.

Türkiye 1999'da ABD'den 3 milyar Dolar ithalat gerçekleştirmiş, bu rakam 2005 yılında 5 milyar Dolar'ı, 2008 yılında ise 11 milyar Dolar'ı aşmıştır. Türkiye'nin ABD'den ithalatı 2011 yılında 16 milyar Dolar ile zirve yapmış, 2011'den 2017'ye kadar düşüş eğiliminde olmuştur. 2015 yılından sonra 10-12 milyar Dolar seviyelerinin korunduğu görülmektedir. İki ülke arasındaki ticaretin hacmi 1999 yılında 5,5 milyar Dolar iken bu değer 2019 yılı itibariyle 19-20 milyar Dolar civarındadır. Türkiye sadece 2002, 2003 ve 2004 yıllarında dış ticaret fazlası vermiş, bunun dışında ikili ticarete Türkiye'nin açık verdiği görülmüştür.

Grafik 2'de ABD'nin Türkiye ihracatındaki payı ve Türkiye'nin ABD ithalatındaki payı sunulmaktadır.

Grafik 2: Türkiye-ABD Dış Ticaret Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişimini göstermesi açısından ticaret payları önemli göstergeler olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki ABD payı, 1999-2010 yılları arasında düzenli olarak düşmüştür. Bunun en temel sebebi Türkiye'nin ihracatında görülen yüksek artışa paralel olarak ortaya çıkan pazar

çeşitlenmesidir. Yani ihracat artmış ancak farklı coğrafyalara daha fazla ihracat yapıldığından ABD'nin payı düzenli olarak gerilemiştir. 2010-2017 arası Türk ihracatındaki ABD payı küçük de olsa gelişme kaydetmiş, 2019 itibarıyla %4,7 olarak gerçekleşmiştir. Dünyanın en büyük ithalatçısı olan ABD'nin ithalatında ise Türkiye'nin payı ise haliyle düşük kalmaktadır. Türkiye, ilk verilerin temin edilebildiği 2001 yılından 2019 yılına kadar ABD'nin toplam ithalatındaki payını sadece binde 4 artırabilmiş ve %0,27'den 0,31'e yükseltmiştir.

ABD'de yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'de gerçekleştirdiği yatırımlar ise dalgalı bir seyir izlemekle birlikte yıllar içerisinde artmıştır. 2002-2019 döneminde Türkiye'ye yönelen ABD yatırımları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: ABD'de Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları

Yıllar	ABD'de Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	2
2003	52
2004	36
2005	88
2006	848
2007	4.212
2008	868
2009	260
2010	323
2011	1.401
2012	439
2013	326
2014	334

2015	1.620
2016	340
2017	180
2018	435
2019	340
Toplam	12.104

Kaynak: TCMB

2002 yılında ABD'den Türkiye'ye sadece 2 milyon Dolar doğrudan yatırım gelmişken, bu değer 2007 yılına kadar sürekli artmış ve 2007 yılında 4 milyar 212 milyon Dolar'a ulaşmıştır. 2011 ve 2015 yılları ABD kaynaklı doğrudan yatırımlar yine milyar Dolar değerlerine ulaşmış, bu yıllar dışında 250 ile 900 milyon Dolar arasında değişkenlik göstermiştir. Bu çalışmanın kapsadığı 1999-2019 yılları arasında ABD'den Türkiye'ye toplam 12 milyar 104 milyon Dolar yatırım gelmiştir.

ABD'de yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin yatırımları, 2002 yılından 2021 yılına kadar Türkiye'ye gelen toplam uluslararası doğrudan yatırımların %8,1'ini oluşturmaktadır. ABD bu oran ile anılan dönemde Türkiye'ye Hollanda'nın ardından en fazla uluslararası doğrudan yatırım getiren ikinci ülke olmuştur. Söz konusu dönemde 2.030 ABD firması Türkiye'ye yatırım gerçekleştirmiştir.

Çalışma kapsamında 1999 ile 2019 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden ABD vatandaşlarına da bakılmıştır. Türkiye'yi ziyaret eden ABD vatandaşlarının sayısının, 2015 yılında neredeyse 800 bine yaklaşarak en yüksek değerine ulaştığı görülmektedir. Tablo 3, 1999-2019 yıllarında Türkiye'yi ziyaret eden ABD vatandaşları sayısını göstermektedir. Söz konusu 20 yıllık dönemde toplam 11.414.809 ABD vatandaşı Türkiye'ye gelmiştir.

Tablo 3: Türkiye'yi Ziyaret Eden ABD Vatandaşları

Yıllar	Türkiye'yi Ziyaret Eden ABD Vatandaşları (Kişi)
1999	395.006
2000	515.090
2001	429.563
2002	247.631
2003	222.918
2004	291.102
2005	434.991
2006	532.419
2007	642.911
2008	679.445
2009	667.159
2010	642.768
2011	757.143
2012	771.837
2013	785.971
2014	784.917
2015	798.787
2016	459.493
2017	329.257
2018	448.327
2019	578.074
Toplam	11.414.809

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Veriler incelendiğinde ikili ticari ilişkilerin krizlerden etkilenmediği, ticaretin seyrinin siyasi gündemlerden ziyade ekonomik gündemlerle alakalı olduğu görülmektedir. Türk-Amerikan ilişkilerinin en derin krizlerinden biri olan 1 Mart tezkere krizi ile ilişkilerde normalleşmeye dönülen 2006 yılları arasında siyaseten olumsuz bir atmosfer varken Türkiye'nin ABD'ye ihracatı ve ABD'den ithalatı artış göstermiştir. 2003 yılında Türkiye'nin ihracatı yaklaşık 3,8 milyar Dolar iken 2006 yılında bu rakam yaklaşık 5 milyar Dolar olmuş, ithalat ise 3,5 milyar Dolar'dan 6,3 milyar Dolar'a çıkmıştır. Benzer şekilde, ABD'den Türkiye'ye gelen doğrudan yatırım miktarı 2003 yılında 52 milyon Dolar iken, 2004 yılında bir miktar düşüş göstermesine rağmen 2006 yılında 848 milyon Dolar'a, 2007 yılında ise 4 milyar 212 milyon Dolar'a ulaşmıştır. 2003-2006 yıllarında Türkiye'yi ziyaret eden ABD vatandaşlarının sayısında da önemli bir artış olduğu tespit edilmiştir. İlişkilerdeki en sorunlu dönemlerden biri olan mezkûr yıllarda hem ikili ticaret hem de yatırımlar artmış, sorunlar ABD vatandaşlarının Türkiye'yi ziyaret etmesine de engel teşkil etmemiştir.

Söz konusu dönemde siyaseten kötü seyreden ilişkilerin sahadaki ticaret diplomasisine de yansımadağı görülmektedir. 2003-2006 yılları arasında Washington'da görev yapan bir ticaret diplomatiyla yapılan görüşmede kamu kurum ve kuruluşlarıyla görevi icabı kurduğu temaslarda herhangi bir sorun yaşamadığı, ticaretin kendi seyrinde devam etmesine izin verildiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, fuar, heyet vb. organizasyonlarda da herhangi bir sorun yaşanmadığı, ABD'li firmalarla her zamanki temaslara devam edildiği, sivil toplum kuruluşları ve sektör temsilcileriyle ilişkilerde de siyasi gündemden kaynaklı herhangi bir sorun yaşanmadığı ifade edilmiştir. Son olarak, söz konusu dönemde Türk firmalarına yönelik üçüncü ülke firmalarından farklı herhangi bir tutum, tavır ya da davranış da geliştirilmediği kaydedilmiştir (TD-8 ile kişisel iletişim, 30 Haziran 2022).

İlişkilerin önce Stratejik Ortaklık sonra da Model ortaklık olarak tanımlandığı ve kayda değer şekilde geliştiği 2006-2013 yılları arasında ikili ticarete siyaseten yaşanan olumlu gelişmelere rağmen küresel finansal krizin olumsuz anlamda daha fazla etki ettiği görülmektedir. Bu dönemde oldukça olumlu seyreden siyasi atmosfere rağmen küresel finansal kriz ikili ticareti derinden etkilemiştir. Türkiye'nin 2006 yılında yaklaşık 5 milyar Dolar'a ulaşan ABD ihracatı ancak 2012 yılında yeniden 5 milyar Dolar

değerinin üzerine çıkabilmiştir. Aynı yıllarda ithalatın ise dalgalı bir seyir izlediği görülmekte olup ABD'nin ithalatında kriz kaynaklı olarak 2009 yılında önemli bir düşüş görülmüş, 2011'de ise ABD'den ithalat zirve yapmıştır. ABD'nin Türkiye ihracatındaki payı ABD'nin tüm dünyadan gerçekleştirdiği ithalatın azalmasından kaynaklı olarak bu dönemde bir miktar düşüş göstermiş, 2013 yılında 2008 yılı seviyelerine geri dönebilmiştir. Türkiye'nin ABD ithalatındaki payında ise önce sabit seyir, dönem sonunda artış kaydedilmiştir. Bu dönemde ABD'den Türkiye'ye yönelen yatırımlarda bir miktar azalışla birlikte dalgalı bir seyir görülmüştür. Türkiye'yi ziyaret eden ABD'li turist sayısı bu dönemde her yıl artış göstermiştir. 2006-2013 yılları ilişkilerin geliştiği ancak ticari ve ekonomik gündemlere küresel finansal krizin hâkim olduğu yıllar olmuştur.

Özellikle ABD'nin Suriye politikası, FETÖ örgütü elebaşının Türkiye'ye iadesi, Brunson olayı ve kur ataklarının yaşandığı ve ikili siyasi ilişkilerin olumsuz seyrettiği 2013-2019 yılları arasında ise yine ticari ilişkilerde siyasetin tersine olumlu bir seyir ve gelişme kaydedilmiştir. Bu dönemde ihracat 5,6 milyar Dolar seviyelerinden neredeyse her yıl artış göstererek 8 milyar Dolar düzeyine gelmiştir. Yatırımlarda yine dalgalı bir seyir gözlemlenmiştir. ABD vatandaşlarının Türkiye'yi ziyareti ise azalmıştır.

2018 ve 2019 yıllarında ABD'de görev yapan bir başka ticaret diplomatiyla yapılan görüşmede de söz konusu yıllarda siyasi ilişkiler son derece gergin olmasına rağmen, kamu kurumları, sektör temsilcileri, sivil toplum kuruluşları veya firmalarla temaslarda herhangi bir farklılık ya da zorluk ile karşılaşılmadığı ifade edilmiştir. Görüşmede, iş dünyası çevrelerince ve temas edilen ABD'li bürokratlarca gündelik veya dönemsel sorunların bir şekilde aşılacağı ve ticari ve ekonomik ilişkilerin seyrine devam etmesi gerektiğinin özellikle vurgulandığı belirtilmiştir (TD-13 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022).

Özetle, 1999-2019 yıllarında Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan krizlerin ikili ticari ilişkileri etkilemediği, ilişkilerde sorun yaşanan yıllarda ticaretin arttığı gözlemlenmiştir. Doğası gereği ticarete göre krizlere karşı daha duyarlı olan yatırım ilişkilerinde de siyasi krizlerden ziyade ekonomik gelişmelerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Sadece dönem sonunda Türkiye'yi ziyaret eden ABD vatandaşlarının sayısında siyasi gündemlerle paralel bir seyir olduğu görülmüştür. Tüm bu tespitler, ikili

ilişkilerde siyasetin gündeminde olan krizlerin ticarete ve ekonomiye yansıtılmadığını, iki gündem arasında bir ayırım yapılabildiğini ortaya koymaktadır.

3.2.2. Türkiye – İsrail İlişkileri

Türk dış politikasının temel pozisyonlarından biri komşu ve çevre coğrafyalarda bir istikrar, güvenlik ve refah kuşağının yaratılmasına katkı vermek ve başta komşular olmak üzere, bölgede yer alan tüm ülkelerle ilişki ve işbirliğinin geliştirilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak Türkiye, İsrail’le olumlu ilişkiler tesis etmiştir. Bununla birlikte İsrail’in Ortadoğu’daki politikaları Türkiye nazarında İsrail ile ilişkilerinde zaman zaman ortaya çıkan sorunların temel sebebi olarak görülmektedir.⁵⁶

Parlenter demokrasi ile yönetilen İsrail’in nüfusunun %74’ü Yahudilerden %20’si ise Araplardan oluşmaktadır. İsrail, Ortadoğu’nun en önemli ülkelerinden biri konumundadır. İsrail 1980 yılında başkentini Kudüs olarak ilan etmiş ancak Türkiye bu adımı tanımamış, Büyükelçiliğini Tel Aviv’de açmıştır.⁵⁷

Çalışmanın bu bölümünde önce Türkiye ile İsrail ilişkilerinin tarihsel arka planı açıklanacak, devamında çalışmanın kapsadığı dönem olan 1999-2019 yılları arasında ikili ilişkilerin seyri ve yaşanan krizler tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.2.2.1. İlişkilerin Tarihsel Arka Planı

Türkler ile Yahudiler arasındaki ilk ilişkiler yüzyıllar öncesine dayansa da Türkiye ve İsrail devletleri arasındaki ikili siyasi ilişkiler İsrail’in ilk kurulduğu dönemde başlamıştır. Türkiye, İsrail’i 28 Mart 1949’da tanımış ve İsrail’i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Tanıma kararıyla birlikte Türkiye, ülkesinde yaşayan Yahudilerin İsrail’e göç edebilmesine de izin vermiştir. İlk ilişkilerin tesis edilmesiyle birlikte Türkiye, bir yandan yeni kurulan İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan Filistinli Arapların da kendi devletini kurma hakkına sahip olduğunu savunmaya devam etmiştir. Dolayısıyla ilişkilerin ilk dönemlerinden itibaren Filistin konusu Türkiye-İsrail

⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 12 Şubat 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 8 Haziran 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

ilişkilerinin belirleyicileri arasında yerini almıştır (Eminoğlu, 2016, s. 91; Yılmaz, 2008, s. 162; Kaya, 2019, s. 1045; Ülgül, 2019, s. 137; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 35).

İsrail'i tanıma kararından yaklaşık bir yıl sonra 1950 yılında Tel-Aviv'de elçilik açan Türkiye, 1952 yılında ise ilk Büyükelçisini görevlendirmiştir (Eminoğlu, 2016, s. 91; Kaya, 2019, s. 1056; Can ve Mercan, 2014, s. 30; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 36; Uzer, 2011, s. 142). İkili ilişkilerin ilk yılları da olan 1950'li yılların ilk yarısında Türkiye-İsrail ilişkileri büyük oranda sorunsuz ilerlemiş ancak istihbarat paylaşımını içeren gizli bir anlaşma dışında iki ülke arasında kayda değer bir yakınlık da teşkil edilememiştir (Yılmaz, 2008, s. 163; Erkmen, 2005, s. 160).

ABD'nin teşvikiyle 1955 yılında Irak, İran, Pakistan ve Türkiye arasında imzalanan Bağdat Paktı, Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye dışındaki tarafların tanımadığı İsrail anılan Pakta üye olamamış, bu durumu da Paktın kendisine karşı oluşturulmuş olduğu şeklinde yorumlamıştır. Dolayısıyla Bağdat Paktı, İsrail'in resmi olarak ilişki kurduğu tek Pakt üyesi ülke olan Türkiye ile ilişkilerinde sorun yaratan bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. 1950'li yıllarda ikili ilişkileri olumsuz etkileyen bir diğer olay ise Süveyş Krizi olmuştur. Süveyş Krizinin ardından Türkiye, krize tepki olarak ama biraz da Bağdat Paktını ayakta tutmak amacıyla, Tel Aviv'deki temsilciliğini maslahatgüzarlık seviyesine indirmiştir (Eminoğlu, 2016, s. 92; Kaya, 2019, s. 1056-1057; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 36).

1960'lı yıllardan itibaren Filistin meselesine ilişkin Türkiye politikasında önceki yıllara göre gözle görülür bir değişim yaşanmış, Türkiye Filistin Kurtuluş Örgütü'ne uluslararası platformlarda açıkça destek vermeye başlamıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak da 1967 Arap-İsrail Savaşında İsrail kınanmış, Türkiye'deki NATO üslerinin kullanılmasına izin verilmemiş ve BM'de yapılan oylamada Arap ülkeleri ile birlikte hareket edilerek İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiği yönünde oy kullanılmıştır (Eminoğlu, 2016, s. 93; Efe, 2012, s. 113).

1970'lerde de Türkiye Arap ülkeleri yanlısı politikalarını sürdürmüş, ancak bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerini nispeten az etkilemiştir. Ancak 70'li yıllar ilişkilerin ilerlemesi ve derinleşmesi sonucunu doğuracak herhangi bir gelişmenin de yaşanmadığı yıllar olmuştur. 1980'li yıllarda ise ilişkilerde gerileme dönemi başlamıştır (Eminoğlu, 2016,

s. 93; Yergin ve diğeri, 2012, s. 155; Güder ve Mercan, 2012, s. 71; Uzer, 2011, s. 144).

İlk olarak, 1980 yılında İsrail'in 1967 Arap-İsrail savaşı sonrası işgal ettiği Doğu Kudüs'ü ilhak etmesi ve birleşik Kudüs'ü ebedi ve değişmez başkenti olarak ilan etmesi Türkiye tarafından protesto edilmiş, 28 Ağustos 1980 tarihinde Doğu Kudüs'teki Türk Başkonsolosluğu kapatılmıştır. 26 Kasım 1980 tarihinde ise iki ülke ilişkileri diplomatik olarak en düşük seviye olan ikinci kâtip seviyesine indirilmiştir (Eminoğlu, 2016, s. 93; Kaya, 2019, s. 1058; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 37; Uzer, 2011, s. 145).

1980'li yıllarda, dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İsrail'i çok sert bir üslupla eleştirmiştir. Söz konusu söylem sadece İsrail'de değil ABD'de de tepki çekmiş, 61 ABD'li senatörün Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulması Türkiye-ABD ilişkilerini de olumsuz etkiler yönündeki tepki mektubuna karşılık Türkiye İsrail'den gelen bir sporcu kafilesine izin vermeyerek mesafeli politikasını sürdürmüştür (Sırım, 2019, s. 365).

1990'larda Sovyetlerin çöküşü ile Soğuk Savaş dönemi sona ermiş, ortaya çıkan yeni sistem Türkiye'nin etrafında yeni çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu yeni konjonktürün doğal sonucu olarak güvenlik odaklı politikalar Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini şekillendirmeye başlamıştır. Ortaya çıkan sorunların ve istikrarsızlıkların Suriye ve Irak temelli olması ise Türkiye'yi bu dönemde stratejik olarak İsrail'e yaklaştırmıştır (Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 52; Erkmen, 2005, s. 159; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 38). 1990 öncesinde çoğunlukla düşük profilde sürdürülen ilişkiler, 90'lı yıllarla birlikte gelişmeye başlamıştır (Uzer, 2011, s. 143).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesine imkân sağlayan ilk somut olay Körfez Krizi olmuştur. 1990 yılında ortaya çıkan kriz ve bu krizin sonucu olarak başlayan savaşta Türkiye ve İsrail aynı tarafta yer almıştır (Eminoğlu, 2016, s. 94; Yılmaz, 2008, s. 163; Efe, 2012, s. 113; Sırım, 2019, s. 365). Benzer şekilde 1991 yılında başlayan Ortadoğu Barış süreci de Türkiye-İsrail yakınlaşmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır (Eminoğlu, 2016, s. 95; Kaya, 2010, s. 97; Sarıaslan, 2019, s. 1068; Kaya, 2019, s. 1059; Erkmen, 2005, s. 162; Sırım, 2019, s. 366). Türkiye 1986 yılında Tel Aviv'e maslahatgüzar atamış, iki ülke arasındaki ilişkiler 1991 yılında

yeniden Büyükelçi düzeyine yükseltilmiştir (Sarıaslan, 2019, s. 1067; Uzer, 2011, s. 146).

Yine 1990'lı yıllarda Suriye'nin Türkiye ve İsrail'e karşı uyguladığı politikalar da iki ülke arasındaki yakınlaşmayı kolaylaştırmıştır. Bu dönemde Suriye; İsrail ile Golan Tepelerine ilişkin, Türkiye ile de Fırat nehri üzerindeki su haklarına ilişkin anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bu siyasi sorunların bir sonucu olarak Suriye, İsrail'e karşı Hizbullah'ın, Türkiye'ye karşı ise PKK'nın destekçisi olmuş, bu durum da Türkiye ve İsrail'i Suriye kaynaklı güvenlik gündemleri sebebiyle işbirliğine yönlendirmiştir. Benzer şekilde İran ve Yunanistan'ın PKK'ya desteği de Türkiye'yi İsrail ile iyi ilişkiler kurmaya yönlendirmiş, iki ülkeyi yakınlaştırmıştır (Ülgül, 2019, s. 138; Erkmén, 2005, s. 163).

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren başlayan ve 1990'lı yıllar boyunca devam eden gelişmeler iki ülkeyi yakınlaştırmış, bu durumun sonucu olarak da 1990'lı yıllar ekonomik ve askeri anlamda yeni işbirliklerine imza atılan yıllar olmuştur. 1994 yılında iki ülke Hava Kuvvetleri arasında eğitim anlaşması, 1996 yılında ise Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu modernizasyonun İsrail'den temin edilebilir olması da ilişkilerin gelişmesine imkân sağlamıştır. Güvenlik alanındaki bu işbirliğini mümkün kılan bir başka detay ise Türkiye'de Türk Silahlı Kuvvetlerinin dış politikada sahip olduğu etkin rol olmuştur. Ancak yine de ilişkilerin en iyi dönemi olarak adlandırılabilir olan 1990'lı yıllarda Türkiye ile İsrail arasında bir ittifak ya da ortaklıktan ziyade stratejik işbirliğinden bahsedilmektedir (Eminoğlu, 2016, s. 95; Kaya, 2010, s. 97; Sarıaslan, 2019, s. 1071; Efe, 2012, s. 113-114; Tüysüzöğlü, 2014, s. 590; Şahin, 2011, s. 23; Can ve Mercan, 2014, s. 31; Erkmén, 2005, s. 166; Güder ve Mercan, 2012, s. 79; Boran, 2020, s. 31; Uzer, 2011, s. 146; Sırım, 2019, s. 366).

Ekonomi alanında ise 1997 yılında iki ülke arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması yürürlüğe girmiş, 1998 yılındaki Ekonomik İşbirliği Anlaşmasıyla da ikili ticari ilişkilerin hacmi artmıştır. İki ülke arasındaki yatırım ilişkileri ise yine 1996 yılında imzalanan Uluslararası Yatırım Antlaşması/Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması çerçevesinde yasal zemine oturtulmuştur. Söz konusu anlaşmalar iki ülke arasında ilerleyen yıllarda yaşanacak olan kriz dönemlerinde

ekonomik ve ticari ilişkilerin ayakta kalmasına katkı sağlaması sebebiyle anlamlıdır (Eminoğlu, 2016, s. 95; Kaya, 2010, s. 97; Sariaslan, 2019, s. 1078-1086; Erkmen, 2005, s. 170; Uzer, 2011, s. 146).

1990'lı yıllarda ilişkilerin gelişmesine imkân sağlayan konu başlıklarından biri de Türkiye'nin PKK ile mücadelesi olmuştur. Özellikle gergin ilişkilere sahip olduğu komşularının PKK'ya destek vermesi ve Yunanistan ile Suriye arasında 1995 yılında askeri eğitim anlaşması imzalanması Türkiye'yi İsrail ile işbirliğine yönlendirmiştir (Eminoğlu, 2016, s. 96; Sariaslan, 2019, s. 1068).

Benzer şekilde İsrail'in de kendini bölgede stratejik anlamda yalnız hissetmesi Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmesine sebep olmuştur. İran ve Suriye'nin her iki ülke için de potansiyel bir tehdit olması bu işbirliğinin temelinde yer almaktadır (Eminoğlu, 2016, s. 96; Sariaslan, 2019, s. 1069). 2000'li yıllara kadar Türkiye ile İsrail arasında kurulan yakın ilişki Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerince sorgulanmış, Arap Birliği ve İslam Konferansı Örgütü'nün zirve toplantılarında pek çok kez geliştirilen ilişkilerden neyin amaçlandığı gündeme getirilmiştir (Kaya, 2010, s. 102).

3.2.2.2. 2000'li Yıllarda Türkiye- İsrail İlişkileri: Krizler Dönemi

2000'li yılların başından ortasına kadar Türkiye İsrail ilişkilerinin bir duraklama evresine girdiği söylenmektedir. Bu durumun pek çok sebebi olmakla birlikte 2000'li yılların başında yaşanan birkaç gelişme bu sebepler arasında öne çıkmaktadır. İlk olarak Türkiye'nin 1990'lı yılların sonlarından itibaren diğer komşu ülkelerle sorunlarını çözmesi İsrail'in Türk dış politikasındaki önemini nispeten azaltmıştır. Ayrıca, İsrail'in bu dönemde Filistin'e karşı politikalarını sertleştirmesi ve bunun karşılığında Filistin'de başlayan direniş, Türk kamuoyunda geniş yankı bulmuş ve İsrail ile iyi ilişkiler kurulmasını zorlaştırmıştır. Son olarak, 2003'te Irak'ın işgal edilmesinin ardından İsrail'in, Türkiye için önem taşıyan Kuzey Irak bölgesinde etkinliğini artırması da duraklamanın arkasında yatan sebepler arasındadır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 392; Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 58; Kaya, 2010, s. 96; Şahin, 2011, s. 23; Tür, 2013, s. 28).

28 Eylül 2000 tarihinde Ariel Şaron, El-Aksa camiinin de aralarında bulunduğu Doğu Kudüs'teki bazı kutsal yerlere ziyaret gerçekleştirmiş, bu ziyaretin sonucu olarak

Filistin’de ikinci intifada (El-aksa intifadası) başlamıştır. 6 Şubat 2001 tarihinde Şaron’un Başbakan olmasıyla birlikte barış süreci de çıkmaza girmiş, özellikle bu dönemde İsrail’in Filistinlilere karşı başvurduğu orantısız güç kullanımı Türkiye’de tepki doğurmuştur (Eminoğlu, 2016, s. 97; Oran, 2013, s. 404; Kaya, 2010, s. 103; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 39).

İkinci İntifada ile birlikte bölge ülkelerinin ve Türkiye’nin dikkati yeniden İsrail-Filistin çatışmasına yoğunlaşmıştır. Türkiye’nin bu dönemde bölgeye artan ilgisinin⁵⁸ en açık göstergelerinden biri dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in çatışmaların devam ettiği 2000-2002 yılları arasında İsrail ve Filistin’e en az beş ziyaret gerçekleştirmesi ve İsrail, Filistin ve Mısır arasında adeta bir mekik diplomasisi yürütmesidir (Oran, 2013, s. 403; Kaya, 2010, s. 98).

İlişkilerde 1990’lı yıllarda yakalanan ivmenin 2000’li yıllarda terk edilmeye başlamasının ilk işaretlerinden biri 2002 yılının Nisan ayında Başbakan Bülent Ecevit’in İsrail’in Filistin’e karşı yürüttüğü politikaları “soykırım”⁵⁹ olarak nitelemesidir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 392; Yılmaz, 2008, s. 164; Yergin ve diğerleri, 2012, s. 155; Tür, 2013, s. 27; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 39; Uzer, 2011, s. 152). Aynı dönemde İsrail, Filistin Lideri Arafat’ın karargâhını kuşatmış, Türkiye ise bu operasyonun derhal durdurulması ve bölgesel bir çatışmaya dönüşmemesi için çağrıda bulunmuştur (Bayraktar, 2019, s. 30).

Türkiye’de 2002 yılında AK Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte, askeri çözüm odaklı Şaron hükümetinin politikalarına tepkiler sürmüş, ilişkilerdeki soğuma belirgin hale gelmiştir (Eminoğlu, 2016, s. 97; Demirtaş Bagdonas, 2013, s. 103; Uzer, 2011, s. 151). Özellikle Filistin-İsrail konusunda önceden izlenen kısmi denge siyaseti yerini Filistin lehine bir değişime bırakmış, bu yeni politika Türkiye’nin Arap ülkelerindeki siyasi etkinliğini ve itibarını artırmıştır (Oran, 2013, s. 429).

⁵⁸ Filistin’e destek amacıyla Nisan 2002’de bölgeye giden Türk parlamenter heyeti İsrail askerlerinin kötü muamelesiyle karşılaşmış ve Ramallah’a geçememiştir. Bu durum konunun ülke gündeminde daha geniş yer bulması sonucunu doğurmuştur (Oran, 2013, s. 404).

⁵⁹ Oran (2013, s. 404) söz konusu açıklamanın ve kullanılan soykırım ifadesinin iktidar koalisyonu içerisinde bir krize neden olduğunu ve bir gün sonra açıklamanın düzeltilildiğini, ancak Türkiye yönetiminin bölgeye olan ilgisini göstermesi açısından tercih edilen ifadenin önemli olduğunu kaydeder.

Bununla beraber AK Parti'nin ilk döneminde dış politikada tatbik edilen “komşularla sıfır sorun” politikasının bir uzantısı olarak İsrail ile kurumsal anlamda iyi ilişkiler kurulmaya da çalışılmış, bu kapsamda silahlı kuvvetlerin tank modernizasyon projesi ve İsrail'in su ihtiyacının karşılanması için bazı anlaşmalar yapılmıştır (Kaya, 2019, s. 1059; Boran, 2020, s. 31).

1990'lı yıllarla birlikte iki ülkenin tehdit algısının işbirliğini hızlandırdığından bahsedilmişti. 2000'li yıllara birlikte hem Türkiye'nin hem de İsrail'in tehdit algısı değişmeye başlamış, ilişkilerin gelişmesine imkan tanıyan güvenlik siyaseti de eski önemini kaybetmeye başlamıştır (Demirtaş Bağdonas, 2013, s. 106; Tür, 2013, s. 27; Erkmen, 2005, s. 158).

Hem İsrail ve Filistin arasındaki çatışmaların yeniden başlaması hem de iki ülkenin de güvenlik politikalarındaki değişim siyasi gerginliği tetiklemiş, söylem düzeyinde artan siyasi gerginliğin bir sonucu olarak da 2004 yılının mart ayında Başbakan Erdoğan, İsrail'in Hamas liderlerine düzenlediği suikastlar ve Gazze'deki Refah mülteci kampına gerçekleştirdiği saldırılar için “devlet terörü” tanımlamasında bulunmuştur. Aynı yılın temmuz ayında ise Erdoğan, başka bir toplantıyı gerekçe göstererek Türkiye'ye ziyarete gelen İsrail Kıdemli Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert ile görüşmemiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 392; Bayraktar, 2019, s. 33; Oran, 2013, s. 430; Yılmaz, 2008, s. 164; Boran, 2020, s. 32). İsrail'in Batı Şeria'yı çevrelemek amacıyla duvar örmesine ilişkin olarak da Türkiye sert bir tutum sergilemiş, 21 Temmuz 2004 tarihinde BM Genel Kurul'unda bu konuya ilişkin olarak İsrail aleyhine oy kullanmıştır (Oran, 2013, s. 440). Irak savaşında İsrail'in Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla kurduğu yakın ilişki de bu dönemde Türk kamuoyunda tepkiye neden olmuş, iki ülke arasındaki ilişkilere gölge düşüren bir başka hadise olarak kayıtlara geçmiştir (Boran, 2020, s. 31).

2005 yılında Başbakan Erdoğan, ABD ziyareti öncesi İsrail'i ziyaret etmiş, bu ziyaret ikili ilişkilerde yeni bir iyileşme dönemini başlatmıştır. Ziyaret öncesinde İsrail'den casus uçak alma konusunda zaten mutabakata varmış olan Türkiye, ziyaret sırasında ise uçak modernizasyonu, füze alımı ve askeri personelin değişimine ilişkin çeşitli iş birliği anlaşmaları imzalamıştır. Nisan 2005'te ise İsrail, Filistin ve Türkiye iş dünyası temsilcilerinin katılımıyla Ankara Forumu gerçekleştirilmiştir (Yeşilyurt ve

Akdevelioğlu, 2013, s. 393; Bayraktar, 2019, s. 34; Oran, 2013, s. 441; Boran, 2020, s. 32).

2005 yılında Türkiye-İsrail ilişkileri, İsrail'in Filistin'deki politikalarına Türk hükümetlerinin verdiği tepkiler dışında olumlu bir çizgide ilerlemiş, bölgeye ilişkin politikalarda uyum ve iş birliği göze çarpmıştır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 394). Bu dönemde Dışişleri Bakanı Abdullah Gül İsrail'i ziyaret etmiş ve ilişkilerdeki soğuk günlerin artık geride kaldığını belirtmiştir. Yine bu dönemde İsrail, enerji alanında Türkiye ile çeşitli işbirlikleri kurulması yönünde temaslarda bulunmuştur (Nurieva, 2017, s. 117).

Hamas'ın 25 Haziran 2006'da İsraili asker Gilat Şalit'i kaçırmayla başlayan ve 12 Temmuz 2006'da Lübnan'a sıçrayan çatışmalar Türkiye'nin tepkisine neden olsa da düzelen ilişkilerde önemli bir tahribat yaratmamıştır. Temmuz Savaşı olarak da bilinen, 34 gün süren ve en az 1.500 Lübnanlı sivilin hayatını kaybettiği tahmin edilen çatışmalar Türk kamuoyunda tepki ile karşılanmış, Türkiye yönetimi özellikle BM nezdindeki girişimlerde çatışmaların son bulması için çabalamıştır (Oran, 2013, s. 416; Kaya, 2010, s. 103; Sarıaslan, 2019, s. 1074).

2006 yılında Yaser Arafat'ın ölümünün ardından yapılan seçimleri İsrail'in terör örgütü olarak gördüğü Hamas'ın kazanması hem bölge ülkelerinin politikalarını hem de Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini etkilemiştir. Hamas'ın seçimi kazanması üzerine İsrail, ABD, Rusya, BM ve AB Hamas'ı izole etme kararı almış, özellikle Gazze bölgesi bu izolasyondan olumsuz etkilenmiştir (Bayraktar, 2019, s. 35-36; Oran, 2013, s. 430). Bu dönemde Türkiye, her ne kadar Hamas'a Filistin halkının özgür iradesi ile seçilmiş bir siyasi parti olarak yaklaşırsa da Filistin'e yardımlarını Hamas yerine El Fetih üzerinden yaparak İsrail'in politikalarına uyumlu davranmaya devam etmiştir. Bahsedildiği üzere, 2006 yazında İsrail'in Gazze Şeridi ve Lübnan'daki operasyonlarına hükümet tepki gösterse de Türkiye, Lübnan'da görev yapan BM Görev Gücü'ne 1.000 asker göndermiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 394; Oran, 2013, s. 441). Ancak Hamas ile Türkiye arasında kurulan yakın ilişki sorunlu gündemlerden biri olmaya devam etmiş, Şubat 2006'da Hamas'ın sürgündeki liderlerinden Halid Meşal'in Türkiye'yi ziyareti İsrail'de ciddi eleştirilere sebep olmuştur (Tüysüzöğlu, 2014, s. 593; Uzer, 2011, s. 151).

Türkiye'nin 5 Kasım 2007'de Kuzey Irak'a yönelik başlattığı sınırlı kara ve hava operasyonlarında İsrail'den kiralanmış insansız gözetleme hava araçları önemli katkı sağlamıştır (Uzgel, 2013, s. 375). 2007-2008 döneminde ilişkilerde yaşanan iyileşmede İsrail-Filistin cephesinde suların durulmaya başlaması da etkili olmuştur (Oran, 2013, s. 441).

2008 yılında İsrail ve Hamas arasındaki ateşkes bozulmuş ve İsrail, Hamas yönetimindeki Gazze bölgesine yönelik askerî harekât başlatmıştır. İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı kapsamlı operasyona (Dökme Kurşun Operasyonu) Türkiye sert tepki göstermiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 394; Eminoğlu, 2016, s. 98; Bayraktar, 2019, s. 37-9; Oran, 2013, s. 431; Erdoğan, 2013, s. 47; Boran, 2020, s. 34).

Türkiye'nin gösterdiği sert tepkinin sebeplerinden biri de İsrail operasyonundan kısa süre önce Başbakan Ehud Olmert'in Ankara'yı ziyaret etmesine rağmen operasyon niyetinden hiç bahsetmemesi ve Türkiye'nin "ihanete uğradığı" yönündeki değerlendirmesidir. 2008 yılında yaşanan Gazze krizi ilişkilerdeki dönüm noktalarından biri olmuştur. İsrail'in Dökme Kurşun Operasyonu ile birlikte gerilim sadece siyasi düzeyde değil, halk düzeyinde de tırmanmaya başlamıştır (Bayraktar, 2019, s. 38; Kasapoğlu, 2012, s. 8; Sarıaslan, 2019, s. 1075; Efe, 2012, s. 115; Kaya, 2019, s. 1060; Tür, 2013, s. 28; Boran, 2020, s. 34; Sırım, 2019, s. 368).

Ocak 2009'da ise Başbakan Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile sert bir tartışmaya girmiş ve moderatöre tepki göstererek oturumu terk etmiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 394; Eminoğlu, 2016, s. 98; Oran, 2013, s. 432; Sarıaslan, 2019, s. 1075; Efe, 2012, s. 115; Kaya, 2019, s. 1060; Tür, 2013, s. 29). Her ne kadar Başbakan Erdoğan oturum sırasında İsrail Cumhurbaşkanı'ndan daha az süre söz alabildiği için moderatöre tepki gösterdiğini dile getirirse de tepkinin altyapısında İsrail'in Filistin'deki operasyonlarından kaynaklı olduğu da belirtilmektedir (Boran, 2020, s. 35; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 43).

Erdoğan'ın Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda İsrail Cumhurbaşkanı ile girdiği tartışma sırasında oturumun moderatörüne göstermiş olduğu "one minute" tepkisi, takip eden dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşuları ile ilişkilerinin evriminde önemli bir köşe taşı olmuş, Arap ülkeleri nezdinde Türkiye'nin itibarını

oldukça yükseltmiştir (Sims, 2010, s. 180; Güder ve Mercan, 2012, s. 77; Boran, 2020, s. 36). Krizin Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa'nın önünde gerçekleşmesi ve Erdoğan salonu terk ederken Amr Musa'nın salonda kalması Filistin meselesini Türkiye'nin Arap ülkelerinden daha fazla savunmaya başladığı izlenimi yaratmıştır (Oran, 2013, s. 432). Zaten gergin bir hal alan Türkiye-İsrail ilişkileri ise Davos Krizi sonrası daha da gerilmiştir (Özdemir ve Akbaş, 2020, s. 59; Bayraktar, 2019, s. 38; Sarıaslan, 2019, s. 1075; Yergin ve diğerleri, 2012, s. 155). Her ne kadar Davos'ta yaşananlar Türkiye-İsrail ilişkilerinde sembolik bir kriz niteliği taşısa da söz konusu olayın kamuoyundaki yansıması, kriz ile orantısız denebilecek kadar hacimli olmuştur (Erdoğan, 2013, s. 38).

Davos olayından kısa süre sonra İsraili General Avi Mizrahi Türkiye'ye yönelik sert eleştirilerde bulunmuş, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenileri katlettiğini, günümüzde de Kürtler üzerinde baskı kurduğunu ve Kıbrıs'ı işgal ettiğini ifade etmiştir. Açıklamalar üzerine İsrail Savunma Bakanlığı'ndan söz konusu ifadelerin İsrail'in resmi görüşü olmadığı açıklanmıştır (Özdemir ve Akbaş, 2020, 60). Bununla beraber söz konusu açıklama İsrail'in politikalarındaki bir değişimi işaret etmesi açısından önemlidir. İsrail 2009 yılına kadar, her ne kadar Türkiye'den sert açıklamalar ve suçlamalarla karşılaşmış olsa da ikili ilişkilere ilişkin kamuoyu nezdinde olumsuz açıklamalardan kaçınmış, ancak 2009 yılı itibarıyla bu politikayı İsrail de terk etmeye başlamıştır (Oran, 2013, s. 438).

Gerginliğin devamı niteliğindeki bir başka olay ise 2009 yılı Ekim ayında Türkiye'nin Anadolu Kartalı Tatbikatından İsrail'i çıkartmasıdır (Özdemir ve Akbaş, 2020, 60; Oran, 2013, s. 442; Kaya, 2010, s. 94; Kaya, 2019, s. 1060; Boran, 2020, s. 36). Türkiye bu dönemde Batılı ülkeleri Gazze ablukasına duyarsız kalmakla suçlamış, aynı zamanda geçici üye olarak yer aldığı BM Güvenlik Konseyinde İsrail'in Gazze ablukasına karşı pek çok girişimde bulunmuştur (Oran, 2013, s. 432).

Aynı dönemde Türkiye'de yayınlanan "Ayrılık" ve "Kurtlar Vadisi" dizilerindeki bazı sahneler İsrail'de tepkiyle karşılanmıştır. İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon'un, Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u İsrail parlamentosuna çağırması ve basın mensupları önünde alçak bir koltuğa oturtması da krizin devamı olmuştur. Ayalon kameralar önünde İbranice "Bizim yüksek onun daha alçak bir

koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğuna ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim” sözlerini sarf etmiştir (Özdemir ve Akbaş, 2020, 60; Eminoğlu, 2016, s. 98; Bayraktar, 2019, s. 39; Oran, 2013, s. 443; Sarıaslan, 2019, s. 1076; Efe, 2012, s. 116; Kaya, 2019, s. 1060; Boran, 2020, s. 36; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 43; Sırım, 2019, s. 369). İki ülke arasında yaşanan “alçak koltuk krizi” ilişkileri daha da germiş, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, İsrail’in özür dilemediği takdirde büyükelçinin geri çekileceğini bildirmiş, akabinde İsrail makamları yarım gün bile geçmeden özür mektubunu beyan etmiştir (Özdemir ve Akbaş, 2020, 60; Eminoğlu, 2016, s. 98; Bayraktar, 2019, s. 39; Oran, 2013, s. 443; Kaya, 2010, s. 94; Kaya, 2019, s. 1060).

3.2.2.3. Mavi Marmara Olayı ve İlişkilerde Kopuş

Türkiye İsrail ilişkilerinin en derin krizi 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara olayı olmuştur. İsrail’in Gazze bölgesine uyguladığı ambargoyu aşmak ve dünyanın ilgisini bölgeye çekmek amacıyla kurulan, 6 gemiden müteşekkil “Özgürlük Filosu” Mayıs 2010’da Gazze’ye yardım götürmek üzere yola çıkmıştır. Ancak, 31 Mayıs 2010’da İsrail askerleri filodaki Türk gemisi olan Mavi Marmara’ya operasyon yapmış ve operasyonda 9 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Yardım taşıyan Mavi Marmara gemisi ise İsrail tarafından tutsak edilerek Aşdod Limanına demirlenmiştir. Bu olayın ardından Türk Dışişleri Bakanlığı konuyu BM’ye taşımış ve İsrail ile ilişkiler en düşük seviyeye indirilmiştir. Mavi Marmara olayı olarak bilinen bu gelişme neticesinde Türkiye-İsrail ilişkileri kopma noktasına gelmiştir (Özdemir ve Akbaş, 2020, 61; Eminoğlu, 2016, s. 99; Balamir Coşkun, 2012, s. 30; Oran, 2013, s. 432; Sarıaslan, 2019, s. 1076; Efe, 2012, s. 116; Tüysüzoğlu, 2014, s. 593; Tür, 2013, s. 29; Boran, 2020, s. 36; Uzer, 2011, s. 156; Sırım, 2019, s. 369).

Mavi Marmara gemisine yapılan baskın ve Türk vatandaşlarının hayatını kaybetmesi olayı, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki en derin kriz olmuş, tarihte ilk defa Türk vatandaşları İsrail ordusunca hedef alınmıştır. Başbakan Erdoğan olayın aslında bir “savaş nedeni” olduğunu ancak hükümetin Türkiye’nin büyüklüğüne yakışanı yaparak olayı sabır ile karşıladığını ifade etmiştir. Yine anılan olay Türkiye’yi Ortadoğu krizlerinin merkezinde yer alan bir ülke haline getirmiştir (Bayraktar, 2019, s. 40;

Kasapoğlu, 2012, s. 11; Durmuş, 2017, s. 532; şahin, 2011, s. 24; Tür, 2013, s. 29; Gündüz ve Arıkan, 2019, s. 44).

Türkiye, İsrail'in müdahalesini 1 Haziran 2010 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'ne taşımuş, ancak buradaki değerlendirmeler neticesinde Konsey'den resmi bir sonuç çıkartılamamış, bunun yerine uluslararası bir komisyon kurularak olayın araştırılması yönünde bir açıklama yapılmıştır. Yeni Zelanda eski Başbakanlarından Geoffrey Palmer başkanlığında bir soruşturma komisyonu teşkil edileceği ve olayın araştırılacağı kaydedilmiştir (Eminoğlu, 2016, s. 99; Kaya, 2019, s. 1061).

Olaya ilişkin hazırlanan 105 sayfalık rapor Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan oldukça uzak tespitler içermiş, ilişkileri düzeltmesi amaçlanırken tam tersi bir etki yaratarak iki ölke arasındaki ilişkileri daha da kötü hale getirmiştir. Anılan Raporda İsrail askerlerinin Mavi Marmara gemisine operasyonunda örgütlü ve şiddetli bir direnişle karşılaştığı ve kendilerini korumak üzere güç kullanmak durumunda kaldığı belirtilmekte, ancak kullanılan gücün aşırı olduğu ve makul olmadığı tespit edilmektedir (Eminoğlu, 2016, s. 99; Balamir Coşkun, 2012, s. 31; Oran, 2013, s. 444; Sarıaslan, 2019, s. 1076; şahin, 2011, s. 25; Boran, 2020, s. 37).

Temmuz 2011'de açıklanan söz konusu Palmer Raporu sonrası Türkiye'nin İsrail'e dönük tavrı daha da sertleşmiştir. Raporun basına sızmasından kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, raporun Türkiye için yok hükmünde olduğunu ifade etmiş, Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da İsrail'e yönelik beş maddelik bir yaptırım paketi açıklamıştır (Eminoğlu, 2016, s. 100; şahin, 2011, s. 26). Mavi Marmara krizi sonrası Türkiye, büyükelçisi Oğuz elikkol'u geri çekmiş, 7 Eylül 2011 tarihinde İsrail'in Ankara Büyükelçisi Gaby Levy'nin de Türkiye'yi terk etmesiyle beraber ilişkiler 1991 öncesi dönemdeki seviyesine gerilemiştir (Oran, 2013, s. 444).

Türkiye'nin kriz sonrasında ikili ilişkilerin normalleşmesi için talepleri; İsrail'in özür dilemesi, ölenlerin ailelerine tazminat ödemesi ve Gazze'ye uygulanan ablukanın kaldırması olmuştur. Mart 2013'te ABD Başkanı Obama'nın İsrail ziyaretinde Türk milletinden resmi özür dilenmiş, ayrıca hayatını kaybeden Türk vatandaşları için tazminat ödenmesi de kabul etmiştir. Obama'nın inisiyatifiyle gerçekleşen telefon görüşmesinde dilenen özür daha sonra İsrail Dışışleri Bakanlığı'nca da kamuoyuna

duyurulmuştur. Ayrıca İsrail, Filistin toprakları üzerindeki bazı kısıtlamalarını da kaldırmış, bu sebeplerle ilişkilerde normalleşme dönemi başlamıştır (Özdemir ve Akbaş, 2020, 61; Kurtbağ, 2015, s. 196-197; Eminoğlu, 2016, s. 100; Can ve Mercan, 2014, s. 31; Tür, 2013, s. 27; Boran, 2020, s. 37).

Krizlerle geçen 2009 ve 2010 yıllarının ardından Türkiye, Filistin meselesinin dünyadaki en ciddi savunucusu haline gelmiştir. Türkiye'nin konuya ilgisi, tarihi ve dini bağların yanı sıra hükümetin iç politikadaki meşruiyet gündemiyle de ilişkili olmuştur. Ayrıca söz konusu ilgi ve politikalar Arap dünyası ve İsrail'le ilişkiler açısından da araçsal bir rol oynamıştır (Bayraktar, 2019, s. 21).

Bu dönemde gerginlik kaynağı olan bir başka husus ise İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarını yerleşime açma kararları olmuş, Türkiye bu kararları her defasında sert şekilde kınamıştır (Sarıaslan, 2019, s. 1077). Yine taşıdığı enerji potansiyeli nedeniyle küresel ve bölgesel güçlerin ilgisinin toplandığı önemli bölgelerden olan Doğu Akdeniz bölgesinde ortaya çıkan Türkiye-İsrail rekabeti de ilişkileri gerginleştiren unsurlar arasında yer almıştır. İsrail, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bu dönemdeki Doğu Akdeniz politikaları Türkiye'yi bypass ederek bölgeden uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Türkiye ise söz konusu gelişmelere karşı Doğu Akdeniz bölgesinde deniz güvenliği ve trafiğinin sorunsuz ilerlemesi için gerekli tedbirleri alacağı yönünde bir açıklama yapmıştır (Özdemir ve Akbaş, 2020, 62; Eminoğlu, 2016, s. 100; Durmuş, 2017, s. 533).

7 Temmuz 2014'te İsrail tarafından Gazze'deki Hamas varlığı gerekçe gösterilerek başlatılan 'Koruyucu Hat Operasyonu' da ilişkilerin seyrinde gerginleşmeye yol açan bir diğer gelişme olmuştur. Yaklaşık 50 gün süren operasyonda çok sayıda çocuk ve sivilin hayatını kaybetmesi, Türkiye'nin İsrail'i sert bir dille eleştirmesine yol açmıştır. 2014 yılının sonlarına doğru İsrail Mescid-i Aksa'ya bir baskın düzenlemiş ve devamında 1967'den beri ilk kez Mescid-i Aksa'nın tüm Müslümanlara kapatıldığını duyurmuş, söz konusu gelişmeye de Türkiye sert tepki göstermiştir (Sarıaslan, 2019, s. 1077-1078).

2015 yılında İsrail Savunma Bakanı Moşe Yalon'un Türkiye'ye yönelik yaptığı bazı açıklamalar ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. Yalon,

Türkiye'nin İsrail'e yönelik teröre destek olduğu ve ev sahipliği yaptığını belirtmiş, Türkiye ve Gazze'den yönlendirilen terör gruplarıyla mücadele etmek durumunda kaldıklarını ifade etmiştir (Durmuş, 2017, s. 533).

3.2.2.4. İkili İlişkilerde Kısa Süren Normalleşme

İki ülke ilişkilerinin tekrar normale döndürülmesine yönelik gerçekleştirilen müzakereler neticesinde 28 Haziran 2016 tarihinde tam adı "Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" olan bir normalleşme antlaşması imzalanmış, anılan antlaşma çerçevesinde İsrail, Mavi Marmara saldırısında yakınlarını kaybeden ailelere 20 milyon Dolar tazminat ödemesi gerçekleştirmiştir.⁶⁰ Yine imzalanan mutabakat sonucunda diplomatik ilişkilerin de yeniden başlatılması kararlaştırılmış, iki ülke 15 Kasım 2016'da büyükelçilerini karşılıklı olarak yeniden görevlendirmiştir (Sarıaslan, 2019, s. 1092; Sırım, 2019, s. 370).

Normalleşme dönemi kısa sürmüştü, 2018 yılında ABD'nin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı alması ve bu karara Türkiye'nin tepki göstermesi sebebiyle yeniden gerilim yaşanmıştır (Sarıaslan, 2019, s. 1084). Yine İsrail'in 30 Mart 2018 tarihinde başlayan "Büyük Dönüş Yürüyüşü" gösterilerine katılan Filistinli sivillere yönelik güç kullanımı neticesinde ilişkilerde yeniden hassas bir döneme girilmiştir. Türkiye, gösterilerde çok sayıda can kaybı ve yaralanma yaşanmasının ardından, Tel Aviv Büyükelçisini 15 Mayıs 2018 tarihinde istişareler için merkeze çağırarak, anılan tarihten bu yana ilişkiler Büyükelçiliklerdeki Geçici Maslahatgözarlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır.⁶¹

Özetlemek gerekirse, Türkiye-İsrail ilişkileri 1990'lı yıllarda siyasi, ekonomik ve askeri alanda önemli gelişmeler kaydetmiş, yakalanan bu ivmelenme 2000'li yıllarla birlikte azalmaya başlamıştır. 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı Dökme Kurşun Operasyonu iki ülke arasında uzun yıllar sürecektir olan bir krizler dönemini başlatmış, Mavi Marmara olayı ise bir kopuşa sebep olmuştur. İsrail-Filistin çatışması ana

⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 12 Şubat 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 12 Şubat 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

belirleyici olmakla birlikte Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler gibi değişkenler de ilişkileri etkileyen unsurlar arasında yer almıştır.

Türkiye-İsrail ilişkileri gerildiğinde buna paralel olarak Türk-Amerikan ilişkilerinin de gerildiği; aynı şekilde Türk-Amerikan ilişkileri olumsuz etkilendiğinde doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye-İsrail ilişkileri de etkilenebildiği belirtilmektedir (Özdemir ve Akbaş, 2020, 57; Erkmen, 2005, s. 167). Yine Türkiye-İsrail ilişkilerinde iki tarafında taviz vermekten kaçındığı “ulusal onur” siyaseti de yaşanan krizlerin daha uzun sürede aşılması veya aşılamaması sonuçlarını doğurmuştur (Demirtaş Bagdonas, 2013, s. 121).

3.2.2.5. Türkiye ile İsrail Arasındaki İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri

Ortadoğu bölgesinde Akdeniz kıyısında yer alan İsrail'in, 2020 yılı itibariyle toplam nüfusu 9,2 milyon civarındadır. Genç bir nüfus yapısına sahip olan İsrail'de işsizlik oranı 2020 yılında %4,3, 2021 yılında ise %5 olarak ölçülmüştür. İsrail'in cari fiyatlara göre GSYİH değeri 2021 yılında 481 milyar Dolar olarak ölçülmüştür. 2022 yılında bu değer 520 milyar Dolar'ı bulması beklenmektedir. İsrail, cari fiyatlara göre 2022 yılı itibariyle dünyadaki 196 ülke arasında en büyük 29'uncu ekonomi durumundadır. GSYİH'nın 2020 yılında ana sektörler göre dağılımında en büyük pay %80,2 ile hizmetler sektörünün olmuş, sanayinin payı %18,6 ve tarımın payı %1,2 olarak ölçülmüştür. Ekonominin en gelişmiş sektörleri elmas işlemciliği, bilişim, savunma sanayi, ilaç ve turizmdir (Ticaret Bakanlığı, 2022b, s. 3).

İsrail mal ticaretinde açık, hizmetler kısmında ise fazla vermektedir. Hizmet gelirlerinde özellikle bilişim teknolojileri, sağlık turizmi ve din turizmi yüksek fazla verilen sektörler olarak öne çıkmaktadır. Ülke dış ticarete açık, cari dengede ise fazla vermektedir. Dış ticaret hacmi son 20 yılda iki kattan fazla artmıştır. 2001 yılı itibariyle 62 milyar Dolar olan hacim, 2018 yılında 139 milyar Dolar'a kadar çıkmıştır. İsrail 2021 yılında 60 milyar Dolar'lık ihracatla toplam dünya ihracatından %0,3 pay almıştır. İsrail'in dış ticaretinde ABD ve AB ülkeleri en büyük paya sahiptir. İhraç ürünleri büyük çoğunlukla katma değeri yüksek ürünlerdir. İsrail'in ölçek sorunu ve hammadde kaynaklarından yoksunluk sebebiyle büyük oranda ithalata bağımlı bir ülke olduğu belirtilmektedir. Genel tüketiminin büyük kısmını ithal etmek zorunda olan İsrail, 2021 yılında 90 milyar Dolar'lık ithalat gerçekleştirmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2022b, s. 4).

Türkiye ile İsrail arasındaki ikili ekonomik ve ticari ilişkilerde 1996 yılı önemli bir kırılma noktasını işaret etmektedir. 14 Mart 1996 tarihinde iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış, söz konusu anlaşma 18 Temmuz 1997 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca yine 14 Mart 1996 tarihinde Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması ile Ticaret, Ekonomik, Sınai, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Sayılan ilk iki anlaşma 14 Mart 1998 tarihinde, üçüncüsü ise 16 Haziran 1996 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Son olarak yine 1996 yılının 25 Aralık tarihinde Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmış, anlaşma 26 Ağustos 1997’de yayımlanmıştır.⁶²

Özellikle Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanması ile birlikte Türkiye-İsrail dış ticaret ilişkileri gelişme göstermiş, tesis edilen diğer hukuki metinler ilişkilerdeki ivmelenmeyi perçinlemiştir. İsrail, Türkiye’nin dış ticaret fazlası verdiği bir ülke olarak öne çıkmaktadır. İki ülke arasında 1999-2019 yılları arasındaki dış ticaret Tablo 4’te sunulmaktadır. Grafik 3 ve 4 ise iki ülke ihracat, ithalat ve hacim dengesi ile ticaret paylarını göstermektedir.

Tablo 4: Türkiye-İsrail Dış Ticaret (1000 Dolar)

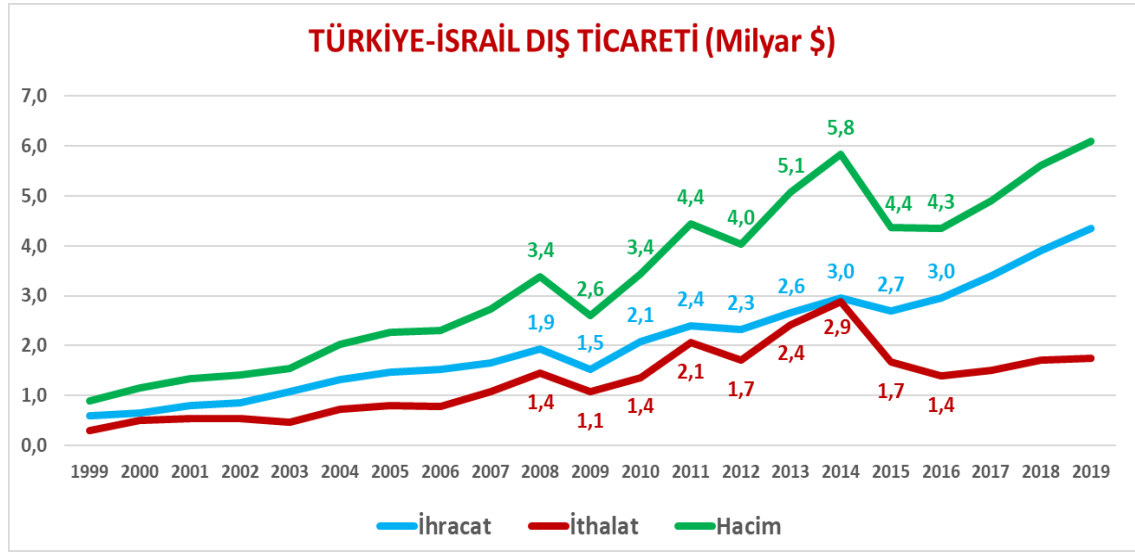
Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	İsrail'in Türkiye İhracatındaki Payı	Türkiye'nin İsrail İthalatındaki Payı
1999	585.239	298.257	286.982	883.496	2,20%	
2000	650.142	505.482	144.660	1.155.624	2,34%	
2001	805.218	529.489	275.728	1.334.707	2,57%	2,42%
2002	861.434	544.467	316.967	1.405.900	2,39%	2,60%
2003	1.082.998	459.488	623.510	1.542.486	2,29%	3,17%
2004	1.315.292	714.143	601.150	2.029.435	2,08%	3,21%

⁶² Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y). Erişim: 07 Haziran 2021, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

2005	1.466.913	804.691	662.222	2.271.603	2,00%	3,26%
2006	1.529.158	782.149	747.009	2.311.308	1,79%	3,20%
2007	1.658.195	1.081.743	576.452	2.739.938	1,55%	2,93%
2008	1.935.235	1.447.919	487.316	3.383.154	1,47%	2,97%
2009	1.522.436	1.074.727	447.709	2.597.163	1,49%	3,21%
2010	2.080.148	1.359.639	720.509	3.439.786	1,83%	3,51%
2011	2.391.148	2.057.314	333.835	4.448.462	1,77%	3,25%
2012	2.329.531	1.710.401	619.129	4.039.932	1,53%	3,19%
2013	2.649.663	2.417.955	231.708	5.067.618	1,75%	3,68%
2014	2.950.902	2.881.262	69.641	5.832.164	1,87%	4,08%
2015	2.698.139	1.672.501	1.025.638	4.370.640	1,88%	4,35%
2016	2.955.545	1.385.605	1.569.940	4.341.150	2,07%	4,49%
2017	3.407.436	1.505.113	1.902.323	4.912.549	2,17%	4,93%
2018	3.894.499	1.714.355	2.180.144	5.608.854	2,32%	5,09%
2019	4.356.292	1.742.927	2.613.365	6.099.219	2,54%	5,69%

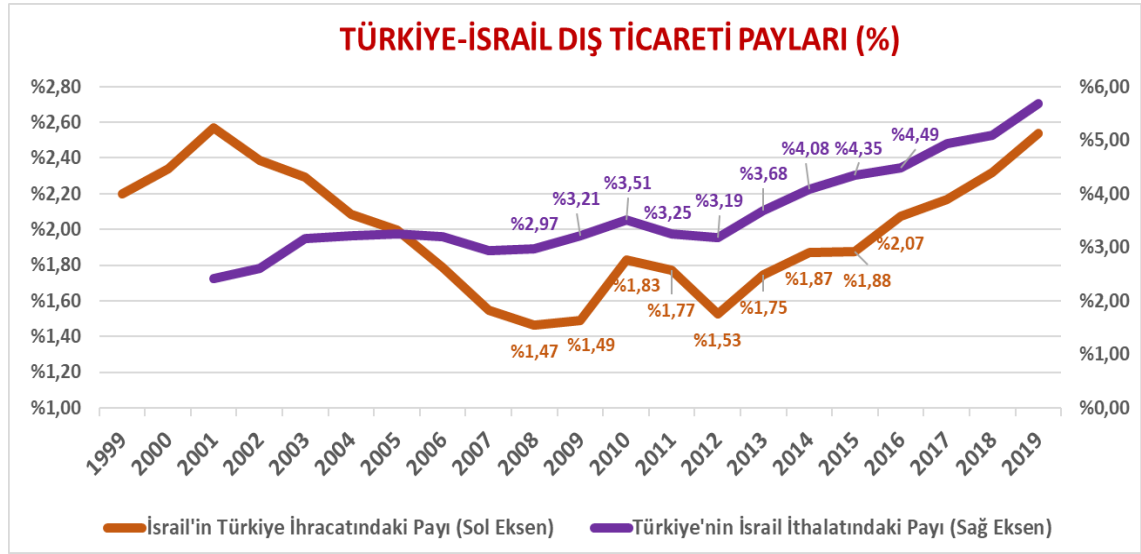
Kaynak: Tük ve Trademap

Grafik 3 ise Türkiye ile İsrail arasında gerçekleşen dış ticaret ilişkilerinin genel seyrini göstermektedir.

Grafik 3: Türkiye-İsrail Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Çalışmanın kapsadığı dönemde Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı neredeyse her yıl artış göstererek 1999'daki 585 milyon Dolar seviyelerinden 2019 yılında 4,35 milyar Dolar seviyelerine kadar çıkmıştır. İthalat ise 1999 yılındaki 300 milyon Dolar düzeylerinden 2019 yılı itibariyle 1,74 milyar Dolar seviyelerine yükselmiş, iki ülke dış ticaret hacmi 2019 yılı itibariyle 6 milyar Dolar'ı geçmiştir.

Grafik 4: Türkiye-İsrail Dış Ticaret Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

İsrail'in Türkiye ihracatındaki payı ise 1999-2005 arasında %2'nin üzerinde seyretmiş, 2006-2015 döneminde ise, Türkiye'nin dünyaya olan ihracat artışı İsrail'e olan ihracat artışından daha yüksek seyrettiğinden, %1,50 ila 1,70 aralığında seyretmiştir. 2016'dan sonra ise Türkiye, İsrail'e olan ihracatını hızlı artırmış, toplam ihracattaki İsrail payı da yükselerek 2019 yılı itibariyle %2,54'e ulaşmıştır. Türkiye'nin İsrail'in toplam ithalatındaki payı ise ilk verinin temin edilebildiği 2001 yılında %2,42 iken dönem boyunca sürekli olarak artış göstermiş ve 2019 yılı itibariyle %5,69'a ulaşmıştır.

Ekonomik ilişkilerin yatırım ayağındaki gelişmeler ise Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: İsrail'de Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları

Yıllar	İsrail'de Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	0
2003	0
2004	0
2005	1

2006	112
2007	98
2008	100
2009	44
2010	9
2011	4
2012	0
2013	0
2014	18
2015	8
2016	2
2017	0
2018	7
2019	3
Toplam	406

Kaynak: TCMB

İsrail’de yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye’deki yatırımları 1999-2019 döneminde toplam 406 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2006-2009 döneminde önemli oranda artan yatırımlar 2010 sonrası oldukça sınırlı kalmıştır.

Çalışma kapsamında gösterge olarak başvuru olan bir diğer veri Türkiye’yi ziyaret eden İsrail vatandaşları olmuştur. Tablo 6, 1999-2019 yılları arasında Türkiye’ye gelen İsrail vatandaşlarının sayısını göstermektedir.

Tablo 6: Türkiye'yi Ziyaret Eden İsrail Vatandaşları

Yıllar	Türkiye'yi Ziyaret Eden İsrail Vatandaşları (Kişi)
1999	201.471
2000	312.304
2001	310.604
2002	270.263
2003	321.152
2004	299.172
2005	393.943
2006	362.501
2007	511.435
2008	558.183
2009	311.582
2010	109.559
2011	79.140
2012	83.740
2013	164.917
2014	188.608
2015	224.568
2016	293.988
2017	380.415
2018	443.732
2019	569.368
Toplam	6.390.645

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

1999-2019 yılları arasında toplamda 6.390.645 İsrail vatandaşı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Yıllar içerisinde dalgalı bir seyir takip eden ziyaretçi sayısında 500.000 eşiği 2008 ve 2009 yıllarında aşılmış, ancak 2010-2014 yılları arasında dikkate değer bir düşüş yaşanmıştır. Dönemin sonunda ise yeniden 569 bin ziyaretçi rakamı kaydedilmiştir.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1990'lı yıllarda önemli gelişmeler gösterdiği, ancak 2000'li yıllarla birlikte krizler döneminin başladığı belirtilmektedir. Ancak ihracat ve ithalata ilişkin veriler incelendiğinde Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ilişkilerin siyasi gündemlerden etkilenmediği görülmektedir. Yatırımlarda kısmi, kişi hareketlerinde ise nispeten daha belirgin bir değişim görülmektedir. Türkiye'nin İsrail'e ihracatı; İsrail'in sert Filistin politikası ve Kuzey Irak'taki faaliyetlerinden kaynaklı olarak ikili ilişkilerin gerildiği 2000-2004 arasında neredeyse iki katına çıkmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin İsrail'den ithalatı da iki katından fazla artmış, İsrail'in toplam ithalatından Türkiye'nin aldığı pay %3'ün üzerine çıkmıştır.

Benzer şekilde, Türkiye Başbakanının İsrail'i devlet terörü uygulamak ve kendisini sırtından bıçaklamakla suçladığı 2005-2007 döneminde, Davos ve alçak koltuk krizlerinin yaşandığı 2009 yılında ve 2010 yılında ilişkilerdeki en derin kopuş olan Mavi Marmara olayından sonra da Türkiye ile İsrail arasındaki dış ticaret ilişkileri gelişmiş, iki ülke birbirine daha fazla ihracat yapmıştır. Bu dönemde sadece 2009 yılında Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında bir düşüş görülmüş, bu durum da küresel finansal krizden kaynaklanmıştır.

2004-2007 yılları arasında İsrail'de görevli bir Türk ticaret diplomatı ile yapılan görüşmede bu dönemin her ne kadar krizlerle ön plana çıksa da ilişkilerde olumlu seyrin daha baskın bir dönem olduğu ifade edilmiş, bu durumun da ticaret diplomasisi faaliyetlerinde diplomatların işlerini kolaylaştırdığından bahsedilmiştir. Bu dönemde her ne kadar İsrail'de iş yapan iş insanları Türkiye ve Arap pazarlarında tepki ile karşılanmamak ve ticari bir zarar yaşamamak için İsrailli firmalar ile iş yaptıklarını saklama ihtiyacı duysa da bu durum somut bir tutumdan değil, oluşabilecek hassasiyetlere yönelik ihtiyatlı duruş sergilemekten kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. Görüşmede kamu kurumları ile temaslardan az sayıdaki çatı örgütleri ile ilişkilere, İsrailli firmalarla görüşmelerden Türk firmalarına karşı geliştirilen tutuma kadar her

konuda oldukça olumlu bir atmosferde iş yapıldığı, kayda değer bir olumsuzluk gözlenmediği ifade edilmiştir (TD-10 ile kişisel iletişim, 19 Temmuz 2022).

Aynı dönemde Türkiye yine İsrail'in toplam ithalatından aldığı payı artırmıştır. Bu dönemi konu edinen ve modelleme yoluyla yapılan bir çalışma da ileri teknoloji ürün grubu endüstri içi ticaretinin Türkiye ile İsrail arasındaki politik istikrarsızlıklardan etkilenmediğini göstermektedir (Can ve Mercan, 2014, s. 42). Özellikle dönemin Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin Mavi Marmara olayından sonraki dönemde İsrail'le yapılan ticaretin arttığına ilişkin verileri değerlendirirken “*İsrail'e mal satarken İsrail hükümeti ile ticaret yapmıyoruz. İsrail'e ticaret yaparken, İsrail'in a, b, c firmasına yapıyoruz*” ifadesini kullanması, ticaretin hükümetler arasındaki ilişkilerden bağımsız olarak gerçekleştiğine dikkat çeken ve kriz dönemlerindeki artışı anlamlı kılan önemli bir açıklama olmuştur (Sarıaslan, 2019, s. 1083).

Krizlerin zirve yaptığı 2010 ve 2011 yıllarında İsrail'de görev yapan bir başka Türk ticaret diplomatı ile yapılan görüşmelerde de siyasi krizlerin ticareti ve ticareti konu edinen çalışmaları etkilemediği teyit edilmiştir. Ticari konuları takip eden diplomatlara yönelik her zaman olumlu bir yaklaşım olduğundan bahisle, özellikle 2011 yılında kurulan temaslarda İsrail'in ticari konuları çalışan ekibinde Türkiye ile ilişkileri düzeltme ve Türkiye ile barışma isteğinin açıkça ifade edildiği, bu sebeple ricaların kırılmadığı ve ilişkilerin sağlıklı şekilde sürdürülebildiği belirtilmiştir. Benzer şekilde, sektör temsilcisi olan çatı kuruluşları ile ilişkilerde ve firmalarla kurulan temaslarda herhangi bir sorun yaşanmadığı, Türk firmalarına karşı da geçmişte yaşanan olumsuz ticari tecrübelerin gerektirdiği, ticari hayat içerisinde normal karşılanabilecek tepkiler dışında herhangi bir ayrımcı tutum ya da davranış benimsenmediği ifade edilmiştir (TD-3 ile kişisel iletişim, 30 Haziran 2022).

En yoğun krizlerin yaşandığı 2008-2012 arasında, tüm siyasi gerilimlere rağmen kamu kurumları öncülüğünde kurulan ekonomik temaslarda da bir aksaklık olmamış, İş Konseyi ve Karma Ekonomik Komisyon toplantıları yapılmaya devam etmiştir (Oran, 2013, s. 448-449; Yılmaz, 2008, s. 164; Tür, 2013, s. 30; Boran, 2020, s. 39). İki ülke ilişkilerinin tekrar normale döndürülmesine yönelik atılan adımların meyvelerini vermeye başladığı 2016 yılından sonra da Türkiye'nin İsrail'e ihracatı, İsrail'den ithalatı ve İsrail ithalatından aldığı pay artış eğiliminde olmuştur.

Mavi Marmara kriziyle başlayan Türkiye-İsrail gerginliği iki ülke dış ticaret hacmine, siyasal düzeyde olduğu kadar olumsuz bir etki bırakmamıştır. Bununla birlikte, yatırım ilişkileri bağlamında yaşanan güvensizlik ortamıyla birlikte yatırım ilişkilerinin gerilediği görülmektedir (Sarıaslan, 2019, s. 1091). Bununla beraber, Türkiye'ye İsrail kaynaklı yüksek miktarlarda yatırımın hiçbir zaman gelmediği ve İsrail kaynaklı yatırımların 2006 yılına kadar neredeyse sıfır olduğu düşünüldüğünde söz konusu gerilemenin krizlerin dışında faktörlerden de kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir.

Öte yandan, krizlerin sadece kişi hareketleri üzerinde sınırlı da olsa bir etki bıraktığı görülmektedir. İsrail'den Türkiye'ye gelen turist sayısında 2010 yılı ve devamında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Bunun sebebi İsrail Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Mart 2009'da Türkiye'yi İsrail vatandaşları için güvenli olmayan bir ülke olarak ilan etmesi olmuştur (Oran, 2013, s. 450). 2008 yılında Türkiye'ye 500.000'in üzerinde İsrail vatandaşı gelmiş, bahse konu uyarı sonrası düşen değer yeniden aynı eşğin üzerine ancak 2019 yılında çıkabilmiştir.

3.2.3. Türkiye – Almanya İlişkileri

357 bin km²'lik yüzölçümü ile Avrupa'nın en büyük ülkelerinden biri olan Almanya Federal Cumhuriyeti, 83 milyona yaklaşan nüfusuyla Avrupa Ülkeleri arasında Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sırada, AB Ülkeleri arasında ise ilk sırada yer almaktadır. Ülke 16 eyaletten oluşan, iki meclisli federal bir cumhuriyettir. Almanya bugün AB içindeki lider konumu, güçlü ekonomik, sınai, ticari ve teknolojik yapısıyla dünya ekonomi ve siyaseti için kilit aktörlerden biridir. Almanya nüfusunun %20'sini göçmenler oluşturmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022c, s. 3-4).

3.2.3.1. Tarihi Arka Plan

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler resmi olarak 250 yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Bu süre içerisinde Türkler ile Almanların İkinci Dünya Savaşı'nın sonundaki sembolik savaş ilanı dışında hiçbir zaman doğrudan savaşmamış olmaları tarihte eşine az rastlanan bir olgudur. Taraflar arasındaki ilişkilerin resmi olarak başlangıcı 2 Nisan 1761 tarihinde Prusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Dostluk, Gemicilik ve Ticaret Antlaşması'dır (Alkan, 2015, s. 35-39).

Türkiye ve Almanya'nın dış politikasında ve güvenlik stratejisinde bugün de var olan kader ortaklığı ise 1871'de Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Yine 1880'lerden itibaren Osmanlı-Almanya iktisadi ilişkileri hız kazanmış, Almanya'dan sağlanan finansman ile Anadolu-Bağdat demiryolu yapımına başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan iktisadi ilişkileri giderek gelişmiş, bu dönemde dış politika ve güvenlik konularındaki ortaklık doruk noktasına ulaşmıştır (Esen,2012, s. 63; Akça ve diğerleri, 2016, s. 325; Ermağan, 2012, s. 76).

Tarihsel açıdan bakıldığında Türklerin Almanlar nezdindeki imajı Osmanlı Devleti'nin kuruluş, yükselme, duraklama ve gerileme dönemleri içerisindeki gelişmelere bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde Alman nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, Türklere karşı bir önyargı oluşmuş, bu durum yazılı eserlere de yansımıştır. Duraklama dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti, Almanya ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmiş ve ülke imajı değişmeye başlamıştır. Söz konusu dönemde iki ülkenin de bölgesel politikadaki benzer pozisyonu ve birbirini desteklemesi toplumsal önyargıların yıkılmasını sağlamıştır (Zengin, 2013, s. 55).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti, imzaladığı Mondros Mütarekesiyle Almanya ile her türlü ilişkisini kesmeyi kabul etmiştir. Savaş sonrasında Almanya'nın imzaladığı Versay Antlaşması'nda ise Osmanlı Devleti ile Almanya ilişkilerini engelleyecek çok sayıda madde yer almıştır. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde iki ülkenin birbiriyle ilişki kurmamayı taahhüt ettiği görülmektedir. Ancak, Anadolu'da verilen bağımsızlık mücadelesi sonucunda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması iki ulus arasındaki münasebetlerin yeniden tesis edilebilmesine olanak tanımıştır (Bekâr, 2020, s. 133).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasında 1924 yılında dostluk, 1929 yılında konsolosluk ve 1930 yılında ticaret konulu anlaşmalar imzalanmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilen yeni başkenti olan Ankara'da elçilik binası yapımına ilk başlayan ülke Almanya olmuştur (Ermağan, 2012, s. 77; Bekâr, 2020, s. 133). Takip eden yıllarda Almanya'da Nasyonal Sosyalistler iktidara gelmiş, bu dönemde Almanya'dan kaçan pek çok Alman bilim insanı, 1933 yılından itibaren Türkiye'ye

gelerek üniversitelerde görev almış, sanat ve kültür alanlarında önemli katkılar sağlamışlardır (Ermağan, 2012, s. 77).

1937 yılında ekonomik ilişkiler yavaşlamaya başlamış, bunun neticesinde Türkiye Almanya ile olan ticari antlaşmaların hükümsüz olduğunu bildirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında iki ülke arasında Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmış, Türkiye'den Almanya'ya krom satışına başlanmıştır. Türkiye 20 Nisan 1944'de krom satışını durdurmuş, 1945 yılında ise yeni tesis edilecek Birleşmiş Milletler sisteminde yer alabilmek için Almanya'ya savaş ilan etmiştir (Bekâr, 2020, s. 133).

Almanya, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1949 yılında Batı ve Doğu Almanya olmak üzere iki ayrı ülke haline gelmiş ve bölünmüştür. Batı Almanya, 1955 yılında NATO üyesi olmuştur (Ermağan, 2012, s. 75).

1950 yıllar üst düzey ziyaretlerle ilişkilerin geliştirildiği dönem olmuştur. 1954 yılında Şansölye Adenauer, 1957 yılında ise Cumhurbaşkanı Theodor Heuss Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretlere karşılık olarak 1958 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar Almanya'yı ziyaret etmiştir (Ermağan, 2012, s. 77).

Türkiye, 1955 yılında Almanya'nın NATO'ya katılımına onay vermiş ve Almanya'nın Batı ile entegrasyonuna ilişkin politikaları desteklemiştir. Ayrıca Türkiye, Almanya'nın Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı politikalara tam destek vermiş, örneğin Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin tanınmamasını ısrarla savunan Federal Almanya'nın Doğu Almanya'yı tanıyan tüm ülkelerle diplomatik ilişkileri koparmaya yönelik önerisini desteklemiştir (Esen, 2012, s. 65).

İlk olarak 1961 ve sonrasında 1973 yıllarında Almanya'da hayata geçirilen işgücü alımı programları kapsamında, Alman Çalışma Dairesi'nin işgücü alımı amacıyla İstanbul'da açtığı şubesi yaklaşık 650 bin Türk'ü Almanya'nın belirli şehirlerinde işe yerleştirmiştir. Söz konusu dönemden itibaren Almanya'da yerleşik Türk toplumu iki ülke arasında hiç kopmayacak organik bir bağın kurulmasına yol açmış, aynı zamanda da ilişkilerinin önemli gündem maddeleri arasında yer almaya başlamıştır (Turhan, 2016, s. 56; Esen, 2012, s. 65; Özkaya, 2014, s. 247; Bekâr, 2020, s. 134; Kandemir ve diğerleri, 2018, s. 634; Kuştepelî ve diğerleri, 2013, s. 28).

Uygulama 1973 yılında durdurulana kadar 867 bin Türk işçi Almanya'ya göç etmiştir. Hâlihazırda Almanya'da yaklaşık 3 buçuk milyon Türk kökenli insan ikamet etmektedir. Almanya'daki Türk toplumunun yaklaşık 1,5 milyonu Alman vatandaşlığına sahiptir (Turhan, 2016, s. 56; Bekâr, 2020, 142).

Almanya 1980'li yıllarda Türk göçmenler için geri dönüş politikaları uygulamaya başlamış, söz konusu politikalar Türk tarafının tepkisini çekmiştir. Yine Almanya, 1994 yılında Türkiye'nin Almanya'dan satın aldığı silahları anlaşmalara aykırı kullandığı iddiası ile Türkiye'ye silah satmayı durdurmuş ve bunun neticesinde gerilimli bir dönem yaşanmıştır (Ermağan, 2012, s. 77; Bekâr, 2020, s. 142).

1990'lı yıllarda Almanya'da yaşayan Türklere karşı gerçekleşen ve birçok Türk'ün ölmesine yol açan ırkçı saldırılar Türkiye ve Almanya arasında sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. 1992'de Mölln'de, 1993'te Solingen'de yaşanan facialar, bugün hala Almanya'nın en önemli sorunları arasında olan yabancı düşmanlığının ilk işaretlerinden olmuştur (Bekâr, 2020, s. 134).

Türkiye'nin AB ile ilişkileri de Türk-Alman ilişkilerinin önemli gündemleri arasında yer almıştır. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin politikalarının belirlendiği AB Zirvesi ve Bakanlar Konseyi toplantılarının sonuçları, büyük oranda Alman hükümetlerinin tercihleri doğrultusunda şekillenmiştir. 1987 ile 2004 yılları arasında gerçekleştirilen AB Zirvelerinde alınmış Türkiye'nin AB üyelik sürecine ilişkin kararlar incelendiğinde, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine ivme kazandıracak kararların ancak dönemin Alman hükümetlerinin de bu doğrultuda destek verdiği zamanlarda alınabildiği görülmektedir (Turhan, 2016, s. 58; Bekâr, 2020, s. 143).

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde AB, Türkiye'nin aday ülkeler listesine alınmasını reddetmiştir. Söz konusu zirvede İngiltere ve Fransa Türkiye'ye aday ülke statüsünün verilmesini desteklerken, dönemin Almanya Şansölyesi Helmut Kohl Türkiye'nin adaylığına şiddetle karşı çıkmıştır (Turhan, 2016, s. 59).

AB'nin 1997 yılındaki Lüksemburg zirvesinde açıklanan olumsuz Türkiye kararı üzerine, Türkiye-Almanya ilişkilerinde yeniden bir kötüleşme yaşanmış, Türk Başbakan

Mesut Yılmaz Alman mevkidaşını “eski dost, yeni düşman” ilan etmiş, Almanya ve AB ile yürütülen ilişkilerin büyük kısmını geçici olarak askıya almıştır (Ermağan, 2012, s. 77; Turhan, 2016, s. 59). Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinde 1990’lı yılların sonunda ortaya çıkan bu derin kriz Almanya’nın pozisyon değiştirmesi ile aşılmıştır. Almanya’nın desteklemesinin sonucunda 1999’daki Helsinki Zirvesi ile Türkiye-Avrupa ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır (Esen, 2012, s. 65).

3.2.3.2. 2000 Sonrası Türk-Alman İlişkileri

AK Parti’nin iktidara geldiği 2002 yılında Türk-Alman ilişkilerinde olumsuz gündemlerin geride bırakıldığı ve işbirliğinin gelişmeye başladığı görülmektedir. Türkiye’nin AB üyelik sürecinde kaydettiği ilerleme ve iki ülke ticari ilişkilerindeki ivmelenme bu işbirliğini mümkün kılmıştır. Almanya’da 2005 yılında gerçekleştirilen genel seçimler sonucu Hıristiyan Demokrat Parti’nin büyük ortağı olduğu bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve Angela Merkel hükümetin başına geçmiştir. Söz konusu değişikliklerle beraber Türkiye-Almanya ilişkileri yeni bir döneme girmiştir (Bekâr, 2020, s. 134).

Almanya’da 2005 ve 2009 yıllarında kurulan koalisyon dönemlerinde Şansölye Merkel’in dile getirdiği Türkiye politikaları, Türkiye-Almanya arasındaki ilişkileri AB hattında yeniden germiş olsa da ikili düzeyde ekonomik ilişkilerin desteğiyle ortaya çıkan pozitif durum genel anlamda devam etmiştir. Almanya’nın ikili ilişkilere verdiği önem 2010 yılında gerçekleştirilen ziyaretlere de yansımıştır (Ermağan, 2012, s. 77).

Türk-Alman ilişkilerinde 2000’li yıllar karşılıklı ziyaret ve ticari bağlar sayesinde olumlu bir atmosferde tamamlanmıştır. Bununla beraber 2010 yılı ve devamında Almanya’da Türkiye’nin AB üyeliğine ilişkin yapılan bazı açıklamalar ilişkilerde kısa süreli gerginliklere sebep olmuştur. Merkel, 2010 yılındaki Ankara ziyaretinde, AB-Türkiye ilişkisine istinaden Türkiye’ye verilen sözleri de işaret ederek “ahde vefa” ilkesine atıfta bulunmuş, ancak daha önce Almanya’daki seçim sürecinde dile getirdiği “imtiyazlı ortaklık” önerisini de yinelemiştir (Ermağan, 2012, s. 78; Bekâr, 2020, s. 135).

2011 yılında ise Merkel, Güney Kıbrıs Rum Kesimi’ne gerçekleştirdiği bir ziyarette, Kıbrıs sorununa ilişkin olarak Rum yönetiminin uzlaşma niyetinde olduğunu ancak

Türk tarafından karşılık alamadığını, Kıbrıs'taki çözümsüzlüğün sebebinin Türk tarafı olduğunu ifade etmiştir. Aynı ziyarette Merkel ayrıca, Türkiye'nin AB süreci ile ilgili de Türkiye'nin AB'ye girmesinin desteklendiğini ancak yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerektiğini dile getirmiştir (Hürriyet, 11 Ocak 2011).

2013 yılının Mayıs ayında iki ülke Dışişleri Bakanları tarafından Türkiye-Almanya Stratejik Diyalog Mekanizması hayata geçirilmiştir. Söz konusu mekanizma ile iki ülke arasındaki ilişki ve işbirliklerini kurumsallaştırmak ve güvenlik politikaları, uluslararası terörizm, ekonomi ve enerji gibi konularda ilgili uzmanların katılımıyla istişarelerde bulunulmasına imkân sağlamak amaçlanmıştır (Turhan, 2016, s. 55).

Bununla beraber 2013 yılında Almanya, Türkiye'nin açılış kriterlerini tamamladığı bölgesel politikalar ve yapısal araçların koordinasyonuna ilişkin 22'nci faslın açılmasını veto etmiştir. Almanya'nın ilgili faslın açılmasına yönelik vetosu sadece Avusturya ve Hollanda tarafından desteklenmiştir. Söz konusu durum Türkiye-Almanya ilişkilerinde geçici bir krize neden olmuştur (Turhan, 2016, s. 59).

Yine 2013 yılının Nisan ayında iki ülke enerji bakanlıkları tarafından Alman-Türk Enerji Forumu hayata geçirilmiş, iki ülke arasındaki ticaret hacminin enerji alanında atılacak adımlarla artırılması planlanmıştır (Turhan, 2016, s. 55).

Türkiye-Almanya ilişkilerinde AB ile bağlantılı olan bir diğer etkili faktör ise Suriye ve Libya gibi Avrupa'ya yakın coğrafyalarda yaşanan sorunlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan mülteciler konusu olmuştur. Türkiye ile AB arasında 16 Aralık 2013 tarihinde, AB ülkelerine göçü azaltmak için Geri Kabul Anlaşması imzalanmış ve Türk vatandaşları için vize serbestisi diyalogu başlatılmıştır. Alman Başbakanı Merkel'in özellikle desteklediği anlaşma 18 Mart 2016 tarihinde Türkiye-AB Zirvesi sonrası yürürlüğe girmiştir (Bekâr, 2020, s. 144).

3.2.3.3. 15 Temmuz Sonrası Türk-Alman İlişkileri: Krizler Dönemi

2016 yılı Türk-Alman ilişkilerinde önemli dönüm noktalarının yaşandığı bir yıl olmuş, ilişkiler hiç olmadığı kadar gerilmiştir. İlk olarak, 2 Haziran 2016'da Alman Parlamentosu sözde Ermeni soykırımına dair "1915 ve 1916 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere ve diğer Hristiyan azınlıklara uygulanan soykırımın

hatırlanması ve anılması” başlığını taşıyan bir karar almış ve ilişkilerde kapatılması zor bir yara açılmıştır. Bahse konu karar üzerine Türkiye Büyükelçisini geçici süreyle geri çağırılmış, Türk kamuoyunda Almanya’nın da Türkiye’yi bölmek isteyen ülkeler arasında olduğuna dair bir kanaat oluşmuş ve siyasi gerginlik toplumsal düzeye de yansımıştır (BBC Türkçe, 2 Haziran 2016; Bekâr, 2020, s. 136).

Türkiye’de 15 Temmuz 2016’da yaşanan FETÖ darbe girişimine ilişkin Almanya’nın tavrı ise, benzer büyüklükte bir krize neden olmuş, iki ülke arasında bir süredir devam eden gerginliği en üst düzeye çıkarmıştır. 15 Temmuz’un ardından Almanya, Türkiye’nin iadesini istediği diplomatik pasaport sahibi 4000’i aşkın asker, yargıç ve kamu çalışanına iltica hakkı vermiş, bu durum Türkiye ile Almanya arasında yaşanan problemlerin ana hatlarından biri olmuştur. Öyle ki Cumhurbaşkanı Erdoğan Alman basınına yaptığı açıklamada “FETÖ destekçilerini iade etmediği sürece Almanya’yı terörü koruyan ülke olarak göreceğiz” ifadesini kullanmıştır. Darbe girişiminin ardından Almanya’nın Köln kentinde düzenlenen "Darbeye Karşı Demokrasi Mitinginde” Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın video konferans yoluyla katılımına izin verilmemiş, Erdoğan’ın mesajı kürsüden okunmuştur (Bekâr, 2020, s. 136; Kandemir ve diğerleri, 2018, s. 634; Güneş, 31 Temmuz 2016).

Takip eden yılda Türkiye, Alman milletvekillerinden oluşan bir heyetin İncirlik Üssü’nü ziyaret etmelerine ilk aşamada izin vermemiş, daha sonra eylül ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Almanya Başbakanı Merkel’in G20 zirvesinde bir araya gelmesinin ardından ziyarete izin verilmiş ve Alman milletvekilleri ekim ayında Üssü ziyaret edebilmişlerdir (Hürriyet, 4 Eylül 2016; Kandemir ve diğerleri, 2018, s. 634).

Yine 2017 yılında Merkel’in Türkiye’nin AB üyeliğine ilişkin açıklamaları iki ülke arasındaki soğukluğun artmasına sebep olmuştur. Almanya Başbakanı, 2017 seçimleri öncesinde basına “Türkiye ile müzakerelerin devam ettirilip ettirilmeyeceği konusunda ortak bir pozisyon bulmak için Brüksel’deki liderlerle konuşacağını ve belki de görüşmeleri sonlandıracaklarını” ifade etmiştir (Bekâr, 2020, s. 143).

Aynı yıl Alman gazetesi Die Welt’in Türkiye muhabiri Deniz Yücel’in tutuklanmasının ardından bazı Alman siyasetçiler Türkiye karşıtı tedbirler alınmasını istemişlerdir. Söz

konusu dönemde Adalet Bakanı Bekir Bozdağ'ın ve Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin toplantıları iptal edilmiştir (Kandemir ve diğerleri, 2018, s. 634).

İki ülke arasında sürdürülen diyalog ve atılan karşılıklı adımlar ve üst düzey temaslar sayesinde ilişkilerde 2018 yılından itibaren yeniden normalleşme sağlanmaya başlamıştır.⁶³ 2018 yılında Türk Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Alman mevkidaşları Sigmar Gabriel ve Heiko Maas ile yapıcı diyaloglar yürütmüş, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise 27-29 Eylül 2018 tarihleri arasında Almanya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Alman Başbakan Angela Merkel ise 27 Ekim 2018'de Türkiye'ye gelerek Suriye konusundaki dörtlü zirveye katılmıştır (Bekâr, 2020, s. 136). İlişkilerde gerginliğe neden olan gazeteci Deniz Yücel'in tutukluluk hali de 2018 yılında sona ermiş, Yücel tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmıştır (BBC Türkçe, 16 Şubat 2018).

25-26 Ekim 2018 tarihlerinde ise Alman Ekonomi Bakanı Peter Altmeier Türkiye'yi ziyaret etmiş, Alman Bakan iki ülke ilişkilerindeki sorunların çözülmesi için çalışmalar yapmak gerektiğini ifade etmiştir. Söz konusu ziyaret sırasında Türkiye-Almanya Ortak Ekonomi ve Ticaret Komitesi'nin ilk toplantısı da gerçekleştirilmiştir (Euronews, 26 Ekim 2018; Bekâr, 2020, s. 140).

2019 ve 2020 yıllarında da üst düzey ziyaretler sürmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan 2019 yılının Ocak ayında Berlin'e bir ziyaret gerçekleştirmiş, Libya Konferansı'na katılmıştır. Almanya Başbakanı Angela Merkel ise 24 Ocak 2020'de Türk-Alman Üniversitesi'ndeki kampüs açılışına katılmak amacıyla İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Bekâr, 2020, s. 137).

Bugün Türkiye, Avrupa'daki önemli müttefiklerinden biri olan Almanya ile siyasi, ekonomik, askeri ve beşerî boyutları olan çok yönlü bir ilişki tesis etmiş durumdadır. Yakın dönemde gerçekleştirilen üst düzey karşılıklı ziyaretlerin yanı sıra pek çok alanda teknik seviyelerde de düzenli temaslar gerçekleştirilmektedir.⁶⁴

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 22 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-almanya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 22 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-almanya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

3.2.3.4. Türkiye-Almanya İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri

Almanya, güçlü ekonomik performansı, sınai ve teknolojik gelişmişliği ile Avrupa ve dünyada önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. 2022 yılı itibariyle Almanya'nın GSYİH değeri 4,2 trilyon Dolar'ı geçmiş durumdadır. Ülkenin sosyal dokusu bakımından belirgin bir öneme sahip olmasına rağmen tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörleri GSYİH'nin sadece %1'ini oluşturmaktadır. Alman ekonomisinde büyük paylar imalat sanayi ve hizmet sektörlerine aittir. En önemli imalat sektörleri sanayi makineleri, otomotiv, kimya sanayi ve son yıllarda öne çıkan telekomünikasyon sektörüdür. Doğal kaynaklar bakımından Almanya dışa bağımlı bir ülkedir (Ticaret Bakanlığı, 2022c, s. 6).

Almanya, ABD ve Japonya ile birlikte dünyanın en gelişmiş üç sanayi ülkesinden biridir. 2003-2007 yılları arasında tüm dünyada en yüksek mal ihracat değerine ulaşan Almanya, Türkiye'nin de en yoğun ekonomik ilişki kurduğu yabancı ülkedir (Özkaya, 2014, s. 247-248). İki ülke ekonomik ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hemen ardından başlamış ve günümüze kadar ilişkilerin belkemiğini oluşturmuştur (Bekâr, 2020, s. 137).

Almanya 2003-2009 yılları arasında dünya ihracatında ilk sırada yer almıştır. Ülke, ihracat performansı ile öne çıkan ülkelerdendir. 2020 yılı itibariyle dünya ihracat ve ithalat sıralamasında Çin ve ABD'nin ardından üçüncü sırada yer almakta, dış ticaret dengesi açısından da Çin'den sonra ikinci sırada bulunmaktadır. Almanya'nın ihracatının yarısından fazlası sermaye mallarından oluşmaktadır. İhracatta en büyük paya sahip ürün grupları ulaşım araçları, araç parçaları ve ilaçlardır. Almanya'nın en çok ithal ettiği ürünler ise makineler, ulaşım araçları ve parçaları, petrol-doğalgaz ürünleri ve ilaçlar olmuştur (Ticaret Bakanlığı 2022c, s. 7).

Geleneksel olarak sanayi makinaları, otomotiv ve kimya sektörlerinin ön plana çıktığı Alman ekonomisinde yakın zamanda ise iletişim teknolojisi ve hizmetler sektörlerinde de önemli atılımlar gerçekleşmektedir. Euro'nun tedavüle girmesi ve 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz neticesinde tüketim harcamalarındaki azalış Almanya'nın ihracatını ve büyüme rakamlarını da düşürmüş, 2009 yılına kadar dünyada

en fazla ihracat yapan ülke olan Almanya bu liderliğini 2009 sonrasında Çin'e bırakmak durumunda kalmıştır (Ersungur ve diğerleri, 2017, s. 255).

Belirtildiği üzere Almanya, Türkiye'nin en yoğun ikili ekonomik ve ticari ilişki kurduğu ülke olarak öne çıkmaktadır. Neredeyse her yıl Türkiye'nin ihracatında birinci sırada yer alan Almanya, ithalatta ise 2020 yılı itibariyle Çin'in ardından ikinci sırayı almıştır (Ticaret Bakanlığı 2022c, s. 13). Enerji hariç bakıldığında ise Almanya 1984'ten bu yana Türkiye'nin ihracat ve ithalatta en önemli ortağı konumundadır. Alman Sanayi ve Ticaret Odası, 1985 yılından bu yana İstanbul'daki Alman-Türk Sanayi ve Ticaret Odası tarafından temsil edilmektedir (Bekâr, 2020, s. 138; Kuştepelî ve diğerleri, 2013, s. 28-29).

İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin hukuki zemini çeşitli yıllarda imzalanan anlaşmalar ile tesis edilmiştir. İlk olarak, 16 Şubat 1952 tarihinde bir "Ticaret ve Ödeme Anlaşması" imzalanmış, söz konusu anlaşma 44 yıllık bir bekleme sürecinin ardından 3 Mayıs 1996 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 20 Haziran 1962 tarihinde imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 2 Kasım 1963 tarihinde; 16 Haziran 1970 tarihinde imzalanan Teknik İşbirliği Anlaşması ise 10 Kasım 1970 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İki ülke arasında 19 Eylül 2011 tarihinde imzalanan Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ise 27 Aralık 2011 tarihinde yürürlüğe girmiş, son olarak 19 Ağustos 2013 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında Ortak Ekonomik ve Ticaret Komitesi (JETCO) Kurucu Deklarasyonu imzalanmıştır.⁶⁵ Türkiye'nin Almanya ile olan ihracat, ithalat, hacim, denge ve dış ticaret paylarına ilişkin veriler Tablo 7'de sunulmaktadır.

⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y). Erişim: 20 Haziran 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/almanya/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

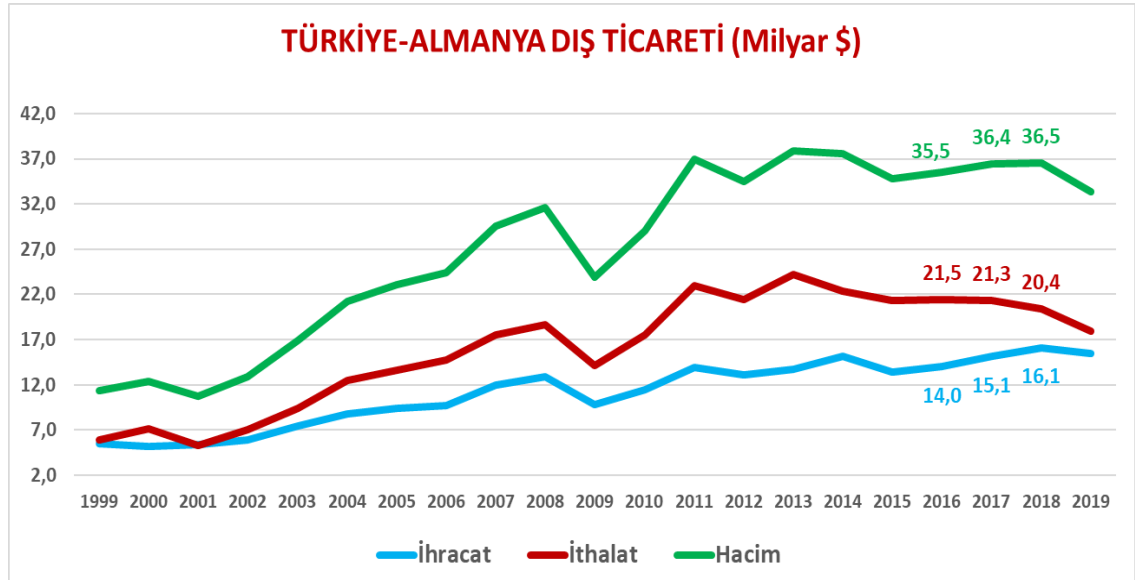
Tablo 7: Türkiye-Almanya Dış Ticaret (1000 Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	Almanya'nın Türkiye İhracatındaki Payı	Türkiye'nin Almanya İthalatındaki Payı
1999	5.474.589	5.880.055	-405.466	11.354.644	21%	
2000	5.179.844	7.198.209	-2.018.365	12.378.053	19%	
2001	5.366.945	5.335.443	31.501	10.702.388	17%	1,10%
2002	5.868.813	7.041.532	-1.172.719	12.910.345	16%	1,20%
2003	7.484.931	9.452.964	-1.968.033	16.937.894	16%	1,24%
2004	8.745.282	12.515.655	-3.770.373	21.260.938	14%	1,22%
2005	9.455.050	13.633.888	-4.178.838	23.088.938	13%	1,21%
2006	9.686.235	14.768.220	-5.081.985	24.454.455	11%	1,05%
2007	11.993.232	17.539.955	-5.546.723	29.533.187	11%	1,13%
2008	12.951.755	18.687.197	-5.735.443	31.638.952	10%	1,09%
2009	9.793.006	14.096.963	-4.303.957	23.889.969	10%	1,05%
2010	11.479.066	17.549.112	-6.070.047	29.028.178	10%	1,08%
2011	13.950.825	22.985.567	-9.034.741	36.936.392	10%	1,11%
2012	13.124.375	21.400.614	-8.276.239	34.524.989	9%	1,13%
2013	13.702.577	24.182.422	-10.479.845	37.884.999	9%	1,15%
2014	15.147.423	22.369.476	-7.222.053	37.516.900	10%	1,25%
2015	13.417.033	21.351.884	-7.934.851	34.768.918	9%	1,27%
2016	13.998.653	21.474.989	-7.476.336	35.473.642	10%	1,32%
2017	15.118.910	21.301.869	-6.182.959	36.420.779	10%	1,30%
2018	16.136.905	20.407.264	-4.270.359	36.544.169	10%	1,25%
2019	15.425.719	17.977.666	-2.551.948	33.403.385	9%	1,25%

Kaynak: TÜİK ve Trademap

Grafik 5 ise Türkiye'nin Almanya ile olan dış ticaretindeki ihracat, ithalat ve hacim gerçekleştirmelerini göstermektedir.

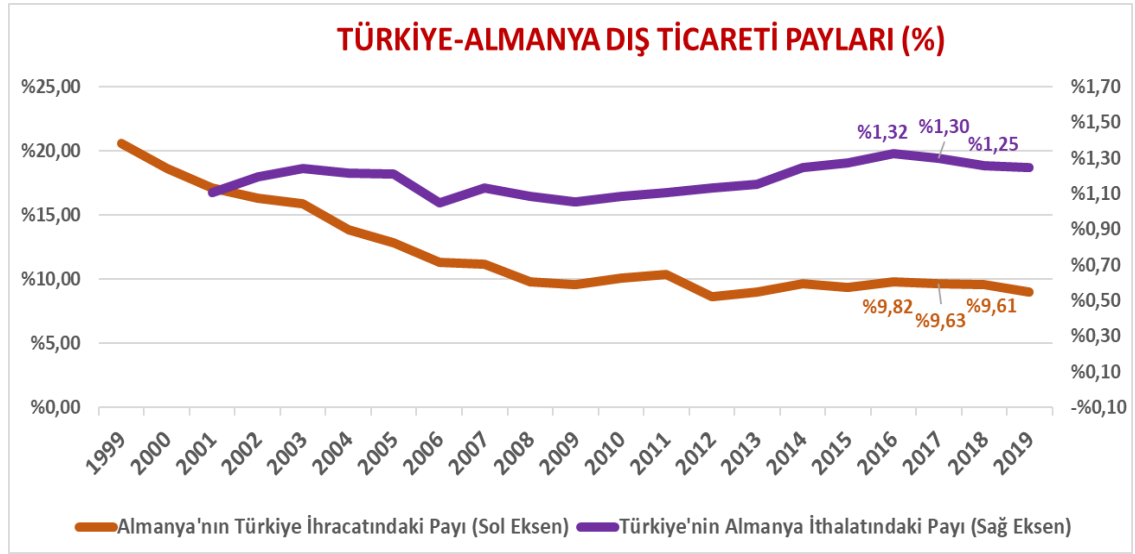
Grafik 5: Türkiye-Almanya Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin Almanya'ya 2021 yılı itibariyle en çok ihraç ettiği ürünler motorlu kara taşıtları, makineler, tekstil ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar, demir-çelik ürünleri ve plastikler olarak kaydedilmiştir. Almanya'dan en çok ithal ettiği ürünler ise yine makineler, motorlu kara taşıtları elektrikli makine ve cihazlar, eczacılık ürünleri ve demir-çelik ürünleri olmuştur (Ticaret Bakanlığı, 2022c, s. 14).

Türkiye'nin Almanya'ya ihracatında 1970'li yıllarda tarım ürünleri ön planda iken bugün sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin daha fazla ihraç ediliyor olmasında Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği'nin rolü büyüktür (Akça ve diğerleri, 2016, s. 328). Türkiye, Almanya ile dış ticaretinde 1990'lı yıllardan bu yana açık veren taraf konumundadır (Özkaya, 2014, s. 264). Grafik 6 ise iki ülkenin ticaretindeki payları göstermektedir.

Grafik 6: Türkiye-Almanya Dış Ticaret Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Ekonomik ilişkilerin bir başka güçlü tarafı iki ülkenin karşılıklı yatırımlarıdır. Almanya'da faaliyet gösteren Türk kökenli işletme sayısı bugün itibariyle yaklaşık 85 bine ulaşmış, söz konusu şirketler 450 binden fazla kişiye istihdam sağlar olmuştur (Turhan, 2016, s. 56; Bekâr, 2020, s. 138). Alman şirketlerinin Türkiye pazarına ilgisi 150 yıl öncesine dayanmaktadır. İnşaat, enerji ve finans alanında faaliyet gösteren Siemens ve Deutsche Bank gibi bazı Alman firmaları Osmanlı döneminde Bağdat Demiryolu ve Galata Köprüsü inşaatı projelerinde yer almışlardır. Alman şirketlerinin Türkiye'ye gelişinin ikinci dalgası ise kimya ve otomotiv sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşmiş, Bayer, Mannesmann, Mercedes ve MAN gibi firmalar Türkiye'de yatırım yapmışlardır (Akça ve diğerleri, 2016, s. 328; Alkan, 2015, s. 45). Alman sermayeli firmaların Türkiye'de enerji, otomotiv sanayi, toptan satıcılık gibi alanlarda yaklaşık 60 bin kişilik istihdam yarattığı görülmektedir (Bekâr, 2020, s. 138; Kandemir ve diğerleri, 2018, s. 639).

Tablo 8, Almanya'da yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin 1999-2019 yılları arasında gerçekleştirdikleri Türkiye yatırımlarını göstermektedir.

Tablo 8: Almanya’da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye’deki Yatırımları

Yıllar	Almanya’da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye’deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	86
2003	142
2004	73
2005	391
2006	356
2007	954
2008	1.237
2009	497
2010	597
2011	664
2012	491
2013	1.970
2014	606
2015	355
2016	492
2017	312
2018	298
2019	467
Toplam	9.988

Kaynak: TCMB

Dönemin başında 86 milyon Dolar olarak gerçekleşen yatırımlar 2013 yılında 1,2 milyar Dolar ile zirveye ulaşmış, bu tarihten itibaren düşüş eğiliminde olmuştur. Yirmi

yıllık dönemde Almanya'dan Türkiye'ye kümülatif olarak yaklaşık 10 milyar Dolar'lık yatırım gerçekleştirmiştir.

Tablo 9 ise Alman vatandaşlarının 1999-2019 yılları arasındaki Türkiye ziyaretlerini göstermektedir. Ziyaretçi sayısında istikrarlı bir artış göze çarpmaktadır. 1999 yılında yaklaşık 1,4 milyon Alman vatandaşı Türkiye'yi ziyaret ederken 2019 yılında bu rakam 5 milyonu aşmıştır. Bununla birlikte 2016 ve 2017 yıllarında Alman ziyaretçi sayısında bir önceki yıla göre belirgin bir düşüş ölçülmüştür.

Tablo 9: Türkiye'yi Ziyaret Eden Alman Vatandaşları

Yıllar	Türkiye'yi Ziyaret Eden Alman Vatandaşları (Kişi)
1999	1.388.787
2000	2.277.502
2001	2.884.051
2002	3.481.671
2003	3.332.451
2004	3.983.899
2005	4.243.584
2006	3.762.475
2007	4.149.805
2008	4.415.525
2009	4.488.350
2010	4.385.263
2011	4.826.315
2012	5.028.745
2013	5.041.323
2014	5.250.036

2015	5.580.792
2016	3.890.074
2017	3.584.653
2018	4.512.360
2019	5.027.472
Toplam	85.535.133

Kaynak: Kùltür ve Turizm Bakanlığı

İkili ticaret, yatırım ve gerçek kişilerin hareketlerine ilişkin veriler incelendiğinde 2000’li yıllarla birlikte Türk-Alman ilişkilerinde 1990’lı yıllarda yaşanan gerilimlerin geride bırakıldığı ve yeni bir işbirliği devrinin açıldığı gör÷lmektedir. 1999-2002 yılları arasında Türkiye’nin Almanya’ya ihracatı 5 ila 6 milyar Dolar seviyelerinde gerçekleşmiş, 2003 yılında önemli bir sıçrama kaydederek 7,5 milyar Dolar düzeylerine yaklaşmıştır. 1999-2003 yılları arasında ithalat ise yıldan yıla farklılık göstermiş, 5,3 ila 7 milyar Dolar aralığında gerçekleşmiştir. Yine 2003 yılı ithalatta da önemli oranda artışın yaşandığı bir yıl olmuştur. Aynı dönem yatırımlarda ve kişi hareketlerinde de artışın yaşandığı bir dönem olmuştur.

2004-2007 yılları arasında Almanya’da görev yapan bir Türk ticaret diplomatı ile yapılan görüşme, anılan dönemde siyasi ilişkilerdeki olumlu atmosferin ekonomik ve ticari ilişkilerde de hissedildiğini ortaya koymaktadır. Görüşmede söz konusu dönem boyunca kamu kurumlarıyla kurulan temaslarda herhangi bir zorlukla karşılaşılmadığı, istenilen randevuların hızlıca alındığı ve organizasyonların kolaylıkla planlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca, sektör temsilcisi kuruluşlarla kurulan temaslarda ve firmalarla olan çalışmalarda da kayda değer bir sorun ile karşılaşılmadığı, son derece olumlu ve işbirliğine açık bir tutum gözlemlendiği ifade edilmiştir (TD-16 ile kişisel iletişim, 27 Temmuz 2022).

İkili ilişkilerdeki olumlu atmosfer 2010 yılına kadar devam etmiş, 2010 sonrasında ise Türkiye’nin AB üyeliğine ilişkin Almanya’daki bazı açıklamalar ve yaklaşımlar sebebiyle ilişkiler zaman zaman gerginleşmiştir. 2010 yılına kadar ticari ilişkilerin artarak geliştiği gör÷lmektedir. Küresel finansal krizin etkili olduğu 2009 yılı dışında

ihracat ve ithalat genel olarak artmıştır. 2008 yılına kadar yatırımlar artmış, 2009 yılında küresel finansal krizin bir sonucu olarak düşmüştür. Alman vatandaşlarının ziyaretlerinde ise dönem başında belirgin bir artış, sonrasında istikrarlı bir seyir gözlemlenmiştir.

2010 ila 2015 yılları arasındaki dönem, söylem düzeyinde gerginlikler olduğu ancak ilişkilerde herhangi bir kopma ya da kırılma yaşanmadığı bir dönemdir. 2010 yılında Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı 11,4 milyar Dolar düzeyinde iken 2014 yılında 15,1 milyar Dolar olmuş, 2015 ve 2016 yıllarında bir miktar gerilemiştir. 2010 yılında 17,5 milyar Dolar olarak gerçekleşen ithalat ise dönem içerisinde 24,1 milyar Dolar ile en yüksek seviyesine ulaşmış, 2015 yılı itibariyle 21,3 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Yatırımlarda ise 2013 yılında 2 milyar Dolar'a yaklaşılmış, dönemin genelinde ise dalgalı bir seyir kaydedilmiştir. Türkiye'ye gelen Alman vatandaşı sayısında ise istikrarlı bir artış görülmüştür.

2016 yılı itibariyle Türk-Alman ilişkileri hiç olmadığı kadar gerilmiş, ilişkilerdeki en zorlu sınamalar 2016 sonrasında yaşanmıştır. Alman Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımına dair kararı ile ilişkilerde kapatılması zor bir yara açılmıştır. 15 Temmuz FETÖ darbe girişimine ilişkin Almanya'nın tavrı ise büyük bir krize neden olmuş, iki ülke arasındaki gerginlik en üst düzeye çıkmıştır. 2017 yılında da gerginlik devam etmiş, özellikle Türkiye'deki seçim sürecinin bir uzantısı olarak Almanya'da yapılması istenen programların engellenmesi ve yine Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin Alman siyasetçilerdeki olumsuz tavır gerginliğin sürmesi sonucunu doğurmuştur.

Krizlerle geçen 2016 ve 2017 yılında Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı yine artış göstererek 2016 yılındaki yaklaşık 14 milyar Dolar seviyelerinden 2018 yılı itibariyle 16 milyar Dolar'a ulaşmıştır. İthalat ise 20 milyar Dolar seviyelerinde tutunmuştur. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 1999-2019 yılları arasında 3 kat artmıştır. Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı artmakta iken, Almanya'nın Türkiye ihracatındaki payı yıllar içinde düşmüştür. Bu durumun sebebi Türkiye'nin Pazar çeşitliliğindeki artıştır. Almanya'nın ithalatındaki Türkiye payı ise 2001 yılında %1,1 iken 2019 yılında 1,25'e yükselmiştir.

2016-2018 yılları arasında Alman gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'deki yatırımlarının önemli oranda azaldığı görülmektedir. Yatırımların siyasi gündemlerden ticari ilişkilere nazaran daha fazla etkilendiği değerlendirilmektedir. Öte yandan siyasi krizler Alman vatandaşlarının Türkiye ziyaretlerini etkilememiştir.

İlişkilerde nispeten zorluklar olan 2017 sonrası dönemde Almanya'da görev yapan bir Türk ticaret diplomatiyla da çalışma kapsamında görüşülmüş, görüşmede söz konusu dönemde kamu kurumlarıyla kurulan temaslarda gözle görülür bir sorun yaşanmadığı, her ne kadar konularda ilerleme kaydetmek zorlaşsa da randevu taleplerinin karşılıksız bırakılmadığı ifade edilmiştir. Bununla beraber görüşmelerde Alman makamlarınca özellikle Türkiye'nin Suriye'deki askeri varlığına ilişkin bazı eleştiriler de yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca ilişkilerin en gergin olduğu dönemde Hamburg sınır kapısında Türk ürünlerinin doğrudan ülkeye alınmak yerine kontrole tabii tutulmaya başlandığı yönünde şikayetler de ulaştığı belirtilmiş ancak söz konusu şikayetlerin kısa sürede kesildiği kaydedilmiştir (TD-5 ile kişisel iletişim, 18 Mayıs 2022).

Söz konusu görüşmede, sektör temsilcisi kuruluşlarla ve STK'larla temaslarda da herhangi bir sorun ile karşılaşılmadığı kaydedilmiştir. Firmalarla temaslara ilişkin olarak ise Türk ürünlerin artık tercih edilmeyeceği yönünde siyasi tepki de içeren birkaç e-posta alındığı ancak iş yapış süreçlerini etkileyen herhangi somut bir sorun olmadığı ifade edilmiştir (TD-5 ile kişisel iletişim, 18 Mayıs 2022). Hem veriler hem de yapılan görüşmeler, Türkiye ile Almanya arasında özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası oluşan olumsuz siyasi atmosferin dış ticarete yansımadığını ortaya koymaktadır.

3.2.4. Türkiye – Hollanda İlişkileri

Parlamento esasına dayalı anayasal bir monarşi olarak yönetilen Hollanda'da, yasama organı Kral, Parlamento ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşmaktadır. İdari açıdan 12 eyaletten meydana gelmektedir. Hollanda'nın nüfusu, 2022 yılı itibarı ile yaklaşık 17,6 milyondur. Nüfusunun yaklaşık %20'si azınlıklardan oluşan Hollanda'da göçmen nüfus içerisinde en büyük grup, yaklaşık 400 bin kişi ile Türklere'dir (Ticaret Bakanlığı, 2022ç, s. 4-5).

3.2.4.1. Tarihi Arka Plan

Türkiye ile Hollanda arasındaki ilişkiler XVII. yüzyıla uzanmaktadır. İlk Hollanda Elçisi 1612 yılında İstanbul'a atanmış, aynı yıl Osmanlı Sultanı I. Ahmet tarafından Hollandalılara "ahidname-i hümayun" verilmiştir. İlk diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla beraber Hollandalı tüccarların Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetleri de başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Hollanda'ya gönderdiği ilk daimî temsilcisi ise 1859 yılında Lahey'e elçi olarak atanan Yahya Karaca Paşa olmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra Hollanda ile 1924 yılında Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.⁶⁶

Cumhuriyet döneminde Hollanda ile ilişkiler ikili ve çoklu platformlarda kurulan siyasi ve ekonomik işbirliği çerçevesinde gelişmiş, kayda değer bir kriz veya sorun yaşanmamıştır. İki ülke ilişkilerindeki en önemli dinamikler ticari ilişkiler ve karşılıklı yatırımlar olmuştur. Ayrıca NATO çatısı altındaki müttefiklik ilişkisi ve Türkiye'nin AET ile kurduğu bağlar da ilişkilerin kuvvetlenmesine imkan sağlamıştır.

3.2.4.2. 2017 Krizine Kadar Türkiye-Hollanda İlişkileri

2017 yılında yaşanan krize kadar Türkiye-Hollanda ilişkilerinin işbirliği temelinde ve olumlu bir atmosferde yürütüldüğü söylenebilir. Ancak Avrupa'da ve dünyada yaşanan bazı gelişmeler İslam düşmanlığını tetiklemiş, söz konusu dönemde ilişkilerdeki en önemli başlık bu konu olmuştur.

Bugün Hollanda'da yaklaşık 4 milyon göçmen yaşamaktadır. Türkiye-Hollanda ilişkilerinin en önemli boyutlarından birini Hollanda'daki Türk kökenliler oluşturmaktadır.⁶⁷ Bununla beraber, 2000'li yıllarla birlikte Batı Avrupa ülkelerinde görülen yabancı düşmanlığı özellikle Hollanda'da giderek İslam ve Müslüman karşıtlığına yani İslamofobiye dönüşmeye başlamış, bu dönemden sonra ilişkiler toplumsal düzeyde gergin bir seyir izlemiştir (Yemenici ve Güngör, 2018, s. 298).

⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 23 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-hollanda-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 23 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-hollanda-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin sonuçları da Avrupa ülkelerinde artan bir İslam ve Müslüman karşıtlığını getirmiştir. Kriz sonucunda işsiz kalan ve gelirleri azalan kesimler, ekonomik krizin sonuçlarından bu kadar etkilenmelerinin göçmenlerin varlığıyla da alakalı olduğunu düşündüğünden, bu dönemde Almanya, Fransa, Hollanda ve Avusturya'da göçmenlere yönelik ırkçı saldırılarda artış kaydedilmiştir. Benzer şekilde Avrupa'da yapılan seçimlerde sağ partilerin oy oranlarında da artış gözlemlenmiştir (Emiroğlu, 2016, s. 104).

2008 yılında, iki ülke arasında ilişkileri daha da kuvvetlendirmek adına “Türkiye-Hollanda İlişkilerinin Güçlendirilmesi ve Türkiye-Hollanda Konferansı Kurulmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” imzalanmıştır. Söz konusu Mutabakat Muhtırası kapsamında kurulan Türkiye-Hollanda Konferansları dönüşümlü olarak iki ülkede düzenlenmektedir. 2019 yılında bahse konu Konferansların yedincisi gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında ise iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinin 400'üncü yıldönümü kutlanmıştır⁶⁸, Hollanda Kraliçesi Beatrix, Kraliyet Sarayı'nda Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün onuruna yemek vermiştir (CNN Türk, 18 Nisan 2012).

2009 yılında yaşanan uçak kazası ise iki ülke otoriteleri arasında işbirliğine gidilen bir olay olarak kayıtlara geçilmiştir. Türk Hava Yolları'na ait bir uçak, Hollanda'nın Amsterdam kentinde iniş sırasında yere çakılmış, aralarında mürettebatın da bulunduğu 9 kişi hayatını kaybetmiştir. Olayın ilk anından itibaren iki ülkenin ulaştırma teşkilatları arasında yakın işbirliği tesis edilmiştir (Hürriyet, 25 Şubat 2009).

NATO çatısı altında yürütülen müttefiklik ilişkisi Türkiye ile Hollanda arasında güvenlik alanında yeni işbirliklerine imkan sağlamıştır. Suriye'de artan olaylar neticesinde Türkiye NATO'dan sınırlarını koruma konusunda destek talep etmiş, Hollanda hükümeti ise 2013 yılı başında NATO'nun isteği doğrultusunda Türkiye'ye Patriot füzeleri göndermiştir. Adana'da Hollanda'ya ait iki Patriot savunma sistemi ve 250 askerden oluşan askeri birlik görev yapmıştır. Görev süresi Ocak 2014'te sona erecek olan birliğin ve füzelerin görev süresi ise Kasım ayında uzatılmıştır. Patriot

⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 23 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-hollanda-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

savunma sistemi Ağustos 2014'te alınan kararlar Suriye'den gelen tehdit azaldığı için geri çekilmiştir (Hürriyet, 15 Kasım 2013; BBC Türkçe, 25 Ağustos 2014).

3.2.4.3. 2017 Krizi ve İlişkilerde Kopma

Başta Hollanda olmak üzere Avrupa'da yaşayan Türk toplumu, Türkiye'deki güncel siyasi olaylara oldukça fazla ilgi göstermektedir. Öyle ki, Avrupa Türk toplumunda Türkiye'ye duyulan siyasi ilgi, yaşanan ülkeye gösterilmemektedir (Ökten Sipahioğlu, 2020, s. 2434). Bu durum, Türkiye'de gerçekleştirilecek olan seçim öncesi 2017 yılında Hollanda'da düzenlenmesi planlanan siyasi etkinliklerin büyük bir krize dönüşmesine sebep olmuştur. Özelde kriz Türkiye Cumhurbaşkanı ve Bakanlarına Almanya, Avusturya, İsviçre ve Hollanda'da "güvenlik gerekçeleri" ile konuşma izni verilmemesinin ardından yaşanmıştır (Çömlekçi ve Hocaoğlu Bahadır, 2020, s. 1134).

Türkiye ve Hollanda arasında 2017 yılının Mart ayında Türk yetkililerin Hollanda'da siyasi program yapma isteği ve Hollanda yönetiminin buna izin vermemesi sebebiyle derin bir diplomatik kriz yaşanmıştır. Türkiye'de yapılacak olan anayasa referandumuna destek sağlamak için Hollanda'da yaşayan Türklerle toplantı yapmak isteyen Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, yabancı ülke temsilcilerinin kendi ülkelerinde siyaset ve buna yönelik kampanyalar düzenlemesini istemeyen Hollanda hükümetinin engellemesi ile karşılaşmıştır. Türkiye'nin ısrarlı tutumunu sürdürmesi üzerine, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun önceden planlanmış toplantısını engellemek için uçuş izni iptal edilmiştir (Feridunoğlu, 2019, s. 136; Reçber, 2018, s. 84).

Hollanda hükümeti uçuş yasağı kararındaki gerekçesini ulusal güvenlik ile ilişkilendirmiş, kamu düzeni ve güvenliğine ilişkin riskleri işaret etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ise Türkiye'nin ağır siyasi ve ekonomik yaptırımlara başvuracağını ifade etmiştir (Feridunoğlu, 2019, s. 136; Reçber, 2018, s. 85).

Uçuş iptali ile başlayan kriz, dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın konsolosluk binasına girişinin engellenmesiyle derinleşmiştir. Seçim sürecine ilişkin siyasi bir program gerçekleştirmek amacıyla Hollanda'ya karayolu ile gelen Bakan Sayan Kaya Rotterdam'da engellenmiş, kendisine Almanya sınırına kadar eşlik edilmesi suretiyle sınır dışı edilmiş ve Bakan Sayan Kaya Hollanda tarafından

“istenmeyen kişi (*persona non grata*)” ilan edilmiştir (Feridunoğlu, 2019, s. 137; Reçber, 2018, s. 85).

Olaylar sırasında çevrede toplanan Türklere Hollanda polisi sert müdahalede bulunmuş, gelişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hollanda yönetimine “Nazi kalıntısı” ve “faşist” suçlamalarını yöneltmiş ve Hollanda hükümetini sert şekilde eleştirerek “bedelini ödeyeceksiniz” demiştir. Erdoğan bir başka konuşmasında ise "Biz Hollanda'yı ve Hollandalıları Srebrenitsa katliamından tanırız" ifadesini kullanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından Hollanda hükümetine diplomatik nota verilmiş, özür ve kötü davranışta bulunanların cezalandırılması talep edilmiştir. Ayrıca misilleme olarak Hollanda'nın Ankara ve İstanbul konsoloslukları ile Hollanda Büyükelçiliği Maslahatgüzarının evi ve başkonsolos konutunun giriş ve çıkışları güvenlik önlemi gerekçesiyle geçici olarak kapatılmıştır (BBC Türkçe, 14 Mart 2017; Al Jazeera Türk, 12 Mart 2017; Feridunoğlu, 2019, s. 137; Reçber, 2018, s. 85).

Krize ilişkin Hollanda Başbakanı Mark Rutte özür dilemeyeceklerini ancak ilişkileri düzeltmekten yana olduklarını belirtmiştir (Feridunoğlu, 2019, s. 137). Söz konusu kriz Hollandalı merkez ve Türkiye karşıtı söylemleriyle tanınan siyasetçiler tarafından seçim kampanyaları için araçsallaştırılmış; bu dönemde Türkiye'nin AB üyelik süreciyle alakalı “gözdağı veren” açıklamalar gündeme gelmiştir (Çömlekçi ve Hocaoglu Bahadır, 2020, s. 1134).

Öte yandan, Türkiye bir başka tepki olarak, Hollanda'nın Ankara'da görevli Büyükelçisinin izinli olarak Hollanda'da bulunmasını da göz önüne alarak, Büyükelçinin belirli bir süre daha göreve dönmemesi gerektiğini Hollanda Dışişleri Bakanlığına deklare etmiştir (Reçber, 2018, s. 86).

İki ülke arasında yaşanan kriz uzun süre uluslararası basının gündeminde yer almış, olay kaçınılmaz olarak Türkiye'nin AB'ye üyelik süreciyle birlikte değerlendirilmiştir. Yapılan haberlerde krizle ilgili bilgilerin yanı sıra Türkiye'nin AB üyelik sürecine de önemli bir yer ayrılmıştır (Çömlekçi ve Hocaoglu Bahadır, 2020, s. 1134).

11 Mart 2017 tarihinde yaşanan diplomatik kriz sonrasında kesilen Türkiye-Hollanda ilişkilerinin normalleştirilmesi hususunda 2018 yılının Temmuz ayında mutabakata

varılmıştır. İki ülke Dışişleri Bakanları 11 Temmuz 2018 tarihinde NATO zirvesi kapsamında görüşmüş ve normalleşme süreci başlamıştır. Varılan mutabakatın ardından karşılıklı olarak yeniden Büyükelçiler atanmış, Hollanda Dışişleri Bakanı da 3-4 Ekim 2018 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ise 2019 yılı Nisan ayında Hollanda'ya bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiş, ziyaret sırasında Türkiye'nin Amsterdam Başkonsolosluğunun da resmi açılışı gerçekleştirilmiştir (Anadolu Ajansı, 11 Nisan 2019; BBC Türkçe, 20 Temmuz 2018; Reçber, 2018, s. 92).

İlişkilerde normalleşme yaşandığı dönemde Hollanda Parlamentosu'nun aldığı Ermeni soykırımı kararı yeni bir gerginlik konusu olarak ortaya çıkmıştır. Koalisyon ortağı Hıristiyan Birliği tarafından hazırlanan, 1915'de Anadolu'da Ermenilere sözde soykırım uygulandığına ilişkin öneri Şubat 2018'de kabul edilmiştir. Karar Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamayla kınanmış ve Srebrenitsa katliamına atıfla, Avrupa'nın göbeğinde yaşanan bir soykırımı göz yummuş bir ülkenin meclisinin aldığı mesnetsiz kararların tarihte veya adalette yeri olmadığı vurgulanmıştır (BBC Türkçe, 22 Şubat 2018).

Yine 2018 yılında başlayan normalleşme süreci, Türkiye'nin Barış Pınarı Harekatı'nı gerçekleştirilmesinin ardından Hollanda'nın tepkilerinden olumsuz etkilenmişse de ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla temaslar sürdürülmüştür.⁷⁰ 2019 yılı itibariyle ikili ilişkilerde krizlerin aşıldığı ancak etkilerinin bir nebze de olsa sürdüğü görülmektedir.

3.2.4.4. Türkiye-Hollanda İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri

Hollanda ekonomisi karma bir pazar ekonomisi özelliği göstermektedir. Ekonomik yapıda hem özel sektör hem de kamu önemli roller üstlenmiş durumdadır. Dünyanın en zengin ve refah seviyesi yüksek ülkelerinden biri olan Hollanda, ticaret ve yüksek düzeyli finansal ve mesleki hizmetler ile dünya çapında bilinmektedir. 2021 yılı itibariyle Hollanda'nın GSYİH değeri cari fiyatlarla 1 trilyon 18 milyar Dolar değerine ulaşmıştır. Ekonominin ana sektörleri lojistik, kimya, ticaret ve hizmetlerdir. İmalat

⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 23 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-hollanda-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 23 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-hollanda-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

sanayi diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha az baskındır. Endüstriyel anlamda gıda işleme, kimyasallar, petrol işleme ve elektrikli makineler ön plana çıkmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022ç, s. 6).

Hollanda ekonomisi son derece dışa açıktır. Ekonomi dış ticarete ve finansal hizmetlere bağımlıdır. Bunun yanı sıra Hollanda, önemli bir tarım ülkesi olup, toprakların %32'sini tarım için kullanmaktadır. Ülke özellikle süt ve süt ürünleri üretiminde öne çıkmaktadır. En çok ihraç edilen diğer tarım ürünleri patates, şeker pancarı, buğday ve tahıllardır. Hollanda dünyanın en fazla tarım ürünü ihraç eden 2'nci ülkesi konumundadır (Ticaret Bakanlığı, 2022ç, s. 6-7).

Hollanda'nın dış ticaret politikası dünya pazarlarında proaktif davranmak ve dış ticaretin mümkün olduğu ölçüde liberalize edilmesi yönündedir. Ekonomide dış ticaretin önemi oldukça yüksektir ve ekonomik büyümenin lokomotifi durumundadır. Hollanda'nın dış ticaret hacmi 2005 yılından bu yana GSYİH değerinin üzerinde gerçekleşmektedir. 2021 yılında Hollanda 692 milyar Dolar ihracat ve 621 milyar Dolar ithalat gerçekleştirmiş, dış ticaret hacmi 1 trilyon 313 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2022ç, s. 7-8).

Yaklaşık 400 yıl önce başlayan Türkler ile Hollandalılar arasındaki ticari bağlar Cumhuriyetin ilanından sonra güçlenmiştir. Ticari ilişkilerin gelişmesinde 1934'te kurulan Türk-Hollanda Derneği önemli rol oynamıştır (Ticaret Bakanlığı, 2022ç, s. 13). İki ülke arasındaki ticaretin hukuki altyapısını oluşturan anlaşma ve protokollerden ilk ikisi, 27 Mart 1986 yılında imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ile Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmasıdır. Söz konusu anlaşmalardan ilki 13 Nisan 1989 tarihinde, ikincisi ise 27 Mayıs 1988 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İki ülke arasında 3 Haziran 2014 tarihinde Ortak Ekonomik ve Ticaret Komitesi (JETCO) Kurucu Deklarasyonu imzalanmış ve söz konusu mekanizma tesis edilmiştir. Bugüne kadar üç dönem JETCO toplantısı gerçekleştirilmiş olup son toplantı 28 Eylül 2020 tarihinde yapılmıştır.⁷¹

⁷¹ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y). Erişim: 21 Haziran 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/hollanda/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

1996 yılında AB ile Türkiye arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması iki ülke arasındaki ticaretin artmasını sağlamıştır. Türkiye Hollanda'ya en çok mineral yakıtlar, yağlar, örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları, örme giyim eşyası ve aksesuarları, motorlu kara taşıtları ve demir-çelik ihraç ederken, Hollanda'dan ise demir-çelik, plastikler ve mamulleri, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, organik kimyasallar ve motorlu kara taşıtları ithal etmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022ç, s. 13).

Türkiye ile Hollanda arasında 1999-2019 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret ilişkisi; ihracat, ithalat, denge, hacim ve paylar üzerinden Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10: Türkiye-Hollanda Dış Ticaret (1000 Dolar)

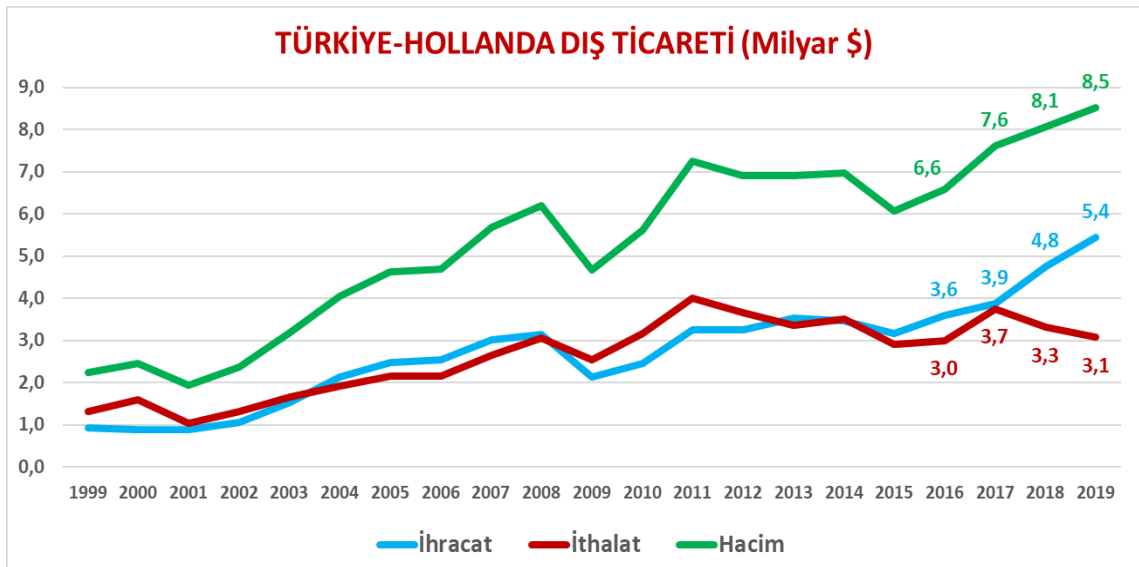
Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	Hollanda'nın Türkiye İhracatındaki Payı	Türkiye'nin Hollanda İthalatındaki Payı
1999	932.302	1.314.946	-382.645	2.247.248	3,51%	
2000	874.182	1.584.461	-710.279	2.458.643	3,15%	
2001	892.416	1.041.587	-149.171	1.934.003	2,85%	0,46%
2002	1.055.637	1.311.278	-255.641	2.366.914	2,93%	0,54%
2003	1.525.929	1.656.670	-130.740	3.182.599	3,23%	0,65%
2004	2.138.004	1.908.145	229.859	4.046.150	3,38%	0,75%
2005	2.469.582	2.151.585	317.997	4.621.167	3,36%	0,80%
2006	2.539.246	2.160.110	379.136	4.699.355	2,97%	0,71%
2007	3.018.878	2.655.039	363.839	5.673.917	2,81%	0,72%
2008	3.143.835	3.056.340	87.496	6.200.175	2,38%	0,64%
2009	2.127.297	2.543.073	-415.776	4.670.369	2,08%	0,56%
2010	2.461.371	3.156.000	-694.629	5.617.371	2,16%	0,56%
2011	3.243.080	4.004.955	-761.875	7.248.034	2,40%	0,64%
2012	3.244.429	3.660.634	-416.206	6.905.063	2,13%	0,65%

2013	3.538.043	3.363.585	174.457	6.901.628	2,33%	0,69%
2014	3.458.689	3.517.164	-58.476	6.975.853	2,19%	0,68%
2015	3.154.867	2.914.359	240.508	6.069.226	2,19%	0,76%
2016	3.589.432	3.000.336	589.096	6.589.768	2,52%	0,88%
2017	3.864.486	3.747.619	116.866	7.612.105	2,46%	0,84%
2018	4.760.562	3.304.668	1.455.894	8.065.229	2,84%	0,91%
2019	5.443.806	3.071.257	2.372.549	8.515.063	3,17%	1,06%

Kaynak: Tük ve Trademap

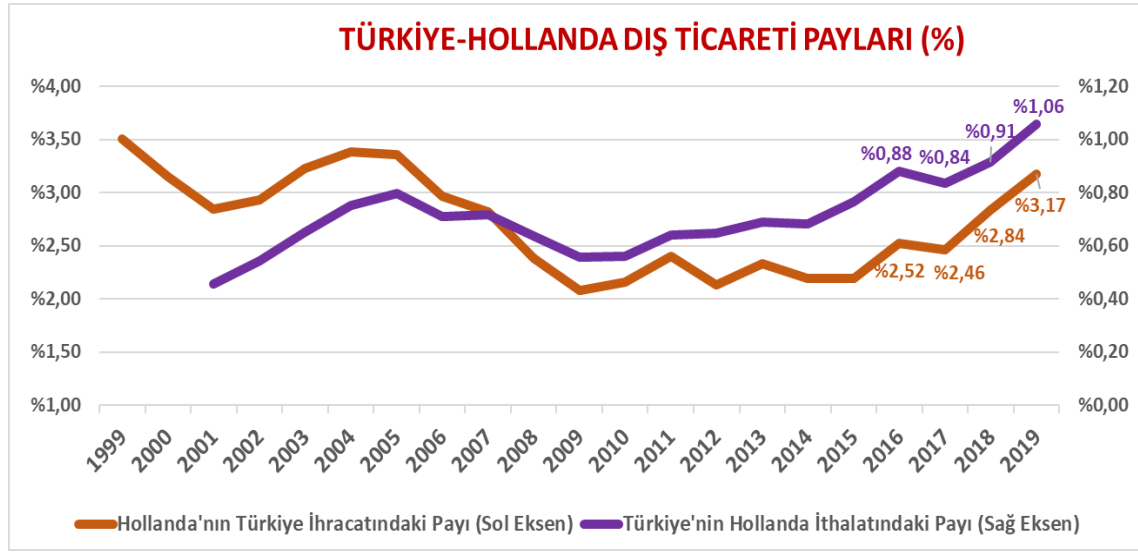
Grafik 7 Türkiye'nin Hollanda'ya ihracatını, Hollanda'dan ithalatını ve Hollanda ile olan dış ticaret hacmini göstermektedir.

Grafik 7: Türkiye-Hollanda Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Grafik 8 ise Hollanda'nın Türkiye ihracatındaki payı ile Türkiye'nin Hollanda'nın toplam ithalatındaki payını işaret etmektedir.

Grafik 8: Türkiye-Hollanda Dış Ticaret Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Türkiye ile Hollanda arasındaki ikili siyasi ilişkilerin 2017 yılında yaşanan krize kadar olumlu bir atmosferde yürütüldüğü belirtilmişti. Söz konusu dönemde her ne kadar 2008 yılında yaşanan küresel krizin ardından Avrupa genelinde bir İslam ve Müslüman karşıtlığı yükselmişse de bu durum ilişkilerde derin bir kriz ya da kopuş sonucunu doğurmamıştır.

1999-2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye ile Hollanda arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin oldukça olumlu geliştiği görülmektedir. Dönemin başında Türkiye'nin Hollanda'ya ihracatı 932 milyon Dolar iken 2017 yılı itibariyle bu değer 3 milyar 864 milyon Dolar'ı aşmıştır. Sadece krizin etkisi altında geçen 2009 ve 2010 yıllarında belirgin düşüşler gözlemlenmiş, Hollanda'ya ihracat düzenli şekilde artmıştır. Benzer şekilde Türkiye, 1999 yılında Hollanda'dan 1 milyar 315 milyon Dolar ithalat gerçekleştirmiş iken 2011 yılında bu değer 4 milyar Dolar'ı aşmıştır. 2012-2017 arasında ise Türkiye'nin ithalatı 2,9 milyar Dolar ile 3,7 milyar Dolar arasında seyretmiştir. Hollanda'nın Türkiye ihracatındaki payı dönem boyunca %2 ile %3,5 arasında değişkenlik göstermiş, Türkiye'nin Hollanda'nın toplam ithalatındaki payı ise düzenli olarak artış göstererek 2017 yılı itibariyle %0,84'e ulaşmıştır.

Türkiye ve Hollanda arasında 2017 yılının Mart ayında Türk yetkililerin Hollanda'da siyasi program yapma isteği ve Hollanda yönetiminin buna izin vermemesi sebebiyle yaşanan diplomatik kriz siyasi ilişkilerin kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun uçuş izninin iptal edilmesi ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın sınır dışı edilmesiyle başlayan kriz ancak 2018 yılının temmuz ayında normalleşmeye ilişkin bir mutabakata varılmasıyla kısmen aşılabılmıştır. 2018 sonrasında ise Hollanda Parlamentosu'nun aldığı Ermeni soykırımı kararı ve Türkiye'nin Suriye'de icra ettiği Barış Pınarı Harekâtına ilişkin Hollanda'nın tepkileri gerginliğin devamı niteliğinde olmuştur.

2017 yılından sonra Türkiye'nin, tüm krizlere rağmen Hollanda'ya olan ihracatını artırdığı görülmektedir. 2017 yılında 3 milyar 864 milyon Dolar olan ihracat 2019 yılında 5 milyar 444 milyon Dolar'a ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalatın kısmen gerileme yaşadığı ve 3 milyar 748 milyon Dolar'dan 3 milyar 71 milyon Dolar'a geldiği görülmüştür. 2017-2019 yılları arasında Hollanda'nın Türkiye ihracatındaki payı %2,46'dan %3,17'ye yükselmiş, Türkiye'nin Hollanda ithalatındaki payı ise %0,84'ten %1,06'ya çıkmıştır. Bahse konu veriler ışığında, 2017 yılı ve sonrasında yaşanan siyasi krizlerin, Türkiye ile Hollanda arasındaki dış ticaret ilişkilerini herhangi bir şekilde etkilemediği değerlendirilmektedir.

Söz konusu kriz döneminde Hollanda'da görev yapan bir Türk ticaret diplomatı ile yapılan görüşmede krizin ticaret diplomasisi faaliyetlerini etkilemediği, Hollanda'nın ticaret ve siyaseti ayrı tutmayı tercih ettiği, ticaretin kendi mecrasında ilerlemesi için gayret ettiği, dolayısıyla herhangi bir geri dönüş, tepki ya da bildirim alınmadığı ifade edilmiştir. Türkiye'nin Hollanda ile olan ticari ilişkilerinin iki ülke için birbirini tamamlayıcı özellik taşıdığı, Türkiye'ye en çok yabancı yatırımın Hollanda'dan geldiği ve bu kazanımları koruma gayretinin açıkça görüldüğü belirtilmiştir (TD-17 ile kişisel iletişim, 13 Eylül 2022).

Bu kapsamda, 2017 yılı ve sonrasında kamu kurumları ile görüşme taleplerinin karşılandığı, en sorunlu dönemlerde bile randevu taleplerinin cevapsız bırakılmadığı ifade edilmiştir. Bununla beraber, Hollanda'da kamu, özel sektör ve akademinin bir araya gelerek koordineli olarak hareket edebildiği bir yapının bulunduğu, bu sayede üç sektörden de ortak reaksiyonlar verilebildiği, siyasi gündemlerin sınırlı olarak da olsa

bu yapı sebebiyle ticarete yansıtılabildiği kaydedilmiştir. Örneğin, Hollanda'nın birkaç şehrinde gerçekleştirilen ve Deventer'de de gerçekleştirilmesi yönünde hazırlıkları yapılan bir ticari etkinliğin, Türkiye'nin Suriye'de icra ettiği Barış Pınarı Harekatı'nın başlamasıyla birlikte bir tepki olarak iptal edildiği aktarılmıştır (TD-17 ile kişisel iletişim, 13 Eylül 2022).

Öte yandan görüşmede, siyasi krizler ticaret diplomatlarına herhangi bir şekilde yansıtılmasa da ilişkilerdeki gerginliğin Türk firmalarına yönelik olumsuz bir tavır doğurduğuna dair gözlemler yapıldığı belirtilmiştir. Organizasyonların planlanmasında da yukarıda aktarılan örnek dışında herhangi bir sorun yaşanmadığı, ticaret diplomatlarının faaliyetlerini her zamanki gibi gerçekleştirdiği aktarılmıştır (TD-17 ile kişisel iletişim, 13 Eylül 2022).

Görüşmede Türk firmalarının Hollanda'daki faaliyetlerinde Hollanda bankalarında hesap açma işlemlerinin uzaması, kredi mektuplarına işlem yapılmaması ve kontr-garanti temin edilememesi gibi sorunlar olduğuna dair şikayetler alındığı ancak ticaret diplomasisi kapsamında kayda değer bir sorun yansıtılmadığı ifade edilmiştir (TD-17 ile kişisel iletişim, 13 Eylül 2022). Tablo 11 ise Hollanda'da yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'deki yatırımlarını göstermektedir.

Tablo 11: Hollanda'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları

Yıllar	Hollanda'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	72
2003	51
2004	568
2005	383
2006	5.069
2007	5.442
2008	1.343

2009	717
2010	486
2011	1.424
2012	1.381
2013	918
2014	2.022
2015	1.183
2016	1.016
2017	1.727
2018	855
2019	1.169
Toplam	25.826

Kaynak: TCMB

Hollanda ile Türkiye arasında yatırımlar alanında kuvvetli işbirliği tesis edildiği görülmektedir. Hollanda Türkiye'ye en fazla doğrudan yabancı yatırımın geldiği ülkedir. 2002-2019 yılları arasında Hollanda'da yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'deki yatırımları 25 milyar 826 milyon Dolar olarak kaydedilmiştir. Krizlerin gölgesinde geçen 2017-2019 döneminde de yatırımların kısmi bir düşüşle birlikte devam ettiği, söz konusu yıllarda Hollanda'dan Türkiye'ye toplamda 3 milyar 751 milyon Dolar doğrudan yatırım geldiği görülmektedir.

Hollanda ile Türkiye arasındaki yatırım ilişkileri ikili ekonomik ilişkilerin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Öyle ki, kriz dönemlerinde söz konusu yatırım ilişkilerinin varlığı, siyasi gündemlerin ticari ve ekonomik sonuç doğurmamasında önemli rol oynamıştır (TD-17 ile kişisel iletişim, 13 Eylül 2022). Tablo 12 ise Türkiye'yi ziyaret eden Hollanda vatandaşlarının sayısını göstermektedir.

Tablo 12: Türkiye'yi Ziyaret Eden Hollanda Vatandaşları

Yıllar	Türkiye'yi Ziyaret Eden Hollanda Vatandaşları (Kişi)
1999	214.163
2000	440.290
2001	632.975
2002	873.278
2003	940.098
2004	1.191.382
2005	1.254.153
2006	997.556
2007	1.053.675
2008	1.141.580
2009	1.127.150
2010	1.073.064
2011	1.222.823
2012	1.273.593
2013	1.312.466
2014	1.303.730
2015	1.232.487
2016	906.336
2017	799.006
2018	1.013.642
2019	1.117.290
Toplam	21.120.737

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Türkiye'yi ziyaret eden Hollanda vatandaşlarının sayısında da krizin herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. 1999-2019 yılları arasında toplam 21 milyon 120 bin 737 Hollanda vatandaşı Türkiye'ye gelmiştir. 2017-2019 arasında ise her yıl bir öncekinden fazla Hollanda vatandaşının Türkiye'ye geldiği görülmektedir.

Özetle, 2017 yılı sonrasında Türkiye ile Hollanda arasında ikili ilişkilerin en büyük krizlerinden biri yaşanmış, yaklaşık bir buçuk yıl süreyle ilişkiler alt düzeye indirilmiştir. Bununla beraber Türkiye-Hollanda ticari ve ekonomik ilişkileri söz konusu krizden etkilenmemiş, dış ticaret, yatırım ve kişi hareketlerine dair verilerde krizin sonucu olarak görülebilecek herhangi bir değişim gerçekleşmemiştir. Benzer şekilde sahada görev yapan ticaret diplomatlarının kamu kurumları, sektör temsilcileri ve firmalarla kurduğu temaslarda da herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir.

3.2.5. Türkiye – Fransa İlişkileri

Resmi adıyla Fransa Cumhuriyeti, 543.945 km² büyüklüğündeki yüzölçümü ile Batı Avrupa'nın ve Avrupa Birliği'nin coğrafi olarak en büyük ülkesidir. Fransa'da yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı, 5 yıllık bir süre için doğrudan halk tarafından seçilmekte, Bakanlar Kuruluna başkanlık etmekte, başbakanı atamakta, dış ilişkiler ve savunmaya ilişkin sorumluluk üstlenmekte, uluslararası anlaşmaları imzalamakta ve orduyu yönetmektedir. Temel yasama organı ise Fransız Parlamentosu'dur. Parlamentodaki milletvekilleri 5 yıllık süre için halkoyu ile seçilmektedir. Ülkenin nüfusu 2021 yılı itibarıyla 65,3 milyon kişidir (Ticaret Bakanlığı, 2022d, s. 2-3).

3.2.5.1. Tarihi Arka Plan

Osmanlı Devleti'nin varlığının sona erdiği Birinci Dünya Savaşı'nda iki ülke karşı taraflarda yer almış, Anadolu'nun bazı bölgeleri Fransız işgaline uğramıştır.⁷² Fransa'nın takip eden yıllarda ilişkilerin merkezinde yer alacak olan Ermeni meselesine duyarlılığı da ilk kez XIX. yüzyılda başlasa da Birinci Dünya Savaşı yıllarında açığa çıkmıştır. Anadolu'da verilen milli mücadelenin ardından, bölgede tutunamayacağını anlayan Fransa, 21 Ekim 1921'de TBMM ile Ankara Antlaşması'nı imzalamış ve

⁷² Anadolu işgalinde Fransa, Ermenilerden aktif olarak faydalanmış, özellikle Çukurova bölgesinin işgalinde Ermenilerden oluşturduğu bir lejyonu kullanmıştır. Fransız hükümeti 1918 başından 1919 sonuna kadar Çukurova bölgesi için Ermenistan adını kullanmıştır (Karacakaya, 2012, s. 35).

Anadolu topraklarından çekilmiştir. Bugünkü ikili ilişkilerin temelini anılan tarihte imzalanan Ankara Anlaşması oluşturmaktadır.⁷³ Anadolu’da Ermenilere yurt kurma niyetini Lozan görüşmeleri sırasında da dile getiren Fransa’nın Ermenilere özerklik verilmesi talebi Lozan’daki Türk Heyeti tarafından reddedilmiştir (Taşçıoğlu, 2018, s. 130; Karacakaya, 2012, s. 34).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Hatay’ın statüsü iki ülke ilişkilerinin önemli gündemlerinden biri olmuştur. 30 Mayıs 1926 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında bir Dostluk Anlaşması tesis edilmiş, ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır (Taşçıoğlu, 2018, s. 130).

Fransa’nın yönetimden çekilme kararının ardından 22-31 Temmuz 1938’de Hatay’da seçimler yapılmış, 40 milletvekilliğinden 22’sini Türkler kazanmıştır. 2 Eylül 1938’de Meclis toplanmış ve Hatay Devleti’nin kuruluşunu deklare etmiştir. 23 Haziran 1939’da ise Türkiye ile Fransa arasında “Hatay Anlaşması” imzalanmış ve yaklaşık bir yıl kadar bağımsız olarak var olan Hatay Devleti, Meclisin 29 Haziran 1939’da oybirliği ile aldığı kararla Türkiye’ye katılmıştır (Taşçıoğlu, 2018, s. 132). Lozan’dan kalan sorunların ve Hatay konusunun çözülmesi iki ülke ilişkilerinin gelişmesine imkân vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Sovyetler Birliği tehdidi Türkiye ve Fransa’nın Batı ittifakı çatısı altında askeri, siyasi ve ekonomik bir entegrasyon tesis etmesi sonucunu doğurmuş, bu durum da Türkiye-Fransa ilişkilerini olumlu anlamda etkilemiştir (Örmeci, 2016, s. 153). Savaş sonrası dönemde tesis edilen NATO ittifakı Türkiye ve Fransa ilişkilerinin güvenlik boyutunu teşkil etmektedir.

1915 yılının 50’nci yıldönümü olan 1965’ten itibaren Fransa’da Ermeni lobisinin de baskılarıyla sözde soykırım olayları tekrardan ele alınmaya başlanmıştır. 1972 yılında Lyon’da soykırımı simgeleyen bir Ermeni anıtı açılmış, bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti’nin Paris Büyükelçisi Hasan Esat Işık Ankara’ya dönmüştür (Taşçıoğlu, 2018, s. 132).

8 Nisan 1965 tarihinde iki ülke arasında bir işgücü anlaşması imzalanmış ve Türk işçiler Fransa’ya çalışmak amacıyla göç etmeye başlamıştır. 1975 yılına kadar Fransa’da

⁷³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-fransa-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

yerleşik Türk işçilerin sayısı 55.710'u bulmuş, bu sayı 1990'da 198.000'e ulaşmıştır. Türk iş gücü göçü, ilerleyen dönemlerde ilişkilerin sosyal ve kültürel boyutunun önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Çapanoğlu ve Servantie, 2015, s. 2).

1970'li yılların ikinci yarısında ve 1980'li yıllarda ise Ermeni terör örgütü ASALA Fransa'da Türklere yönelik kanlı saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Fransa, ASALA'nın gerçekleştirdiği 37 eylemle Türklere karşı en çok eylem gerçekleştirdiği ülke haline gelmiştir. 24 Ekim 1975 tarihinde Türkiye'nin Paris Büyükelçisi İsmail Erez, ASALA tarafından şehit edilmiş, 1980 yılında terör örgütü saldırılarını yoğunlaştırmıştır. İlk olarak 19 Nisan'da Marsilya'da Türk Konsolosluğu'na roketatarlı saldırıda bulunulmuş, devamında 5 Ağustos'ta Lyon'da Ermenilerin Türk konsolosluğunu basmaları sonucu bazı Türk vatandaşları yaralanmış, 26 Eylül'de ise Paris'te Türk Basın Ataşesi Selçuk Bakkalbaşı yaralanmış ve 10 Kasım'da Strasburg'daki Türk Konsolosluğu'na bir saldırı düzenlenmiştir. 4 Mart 1981'de ise Türkiye'nin Paris'teki Çalışma Müşaviri Reşat Moralı ve din görevlisi Tecelli Arı şehit edilmişlerdir (Taşçıoğlu, 2018, s. 133).

Tüm bu kanlı saldırılar karşısında Fransız basınının Ermeni terörüne tepki göstermek yerine Ermeni saldırılarını haklı çıkarmaya çalışan yayınlar yapması, Türkiye'den büyük tepki görmüştür. 15 Temmuz 1983'te ASALA'nın Paris'in Orly Havalimanındaki THY bürosuna karşı gerçekleştirdiği bombalı saldırıda dördü Fransız, biri Amerikalı ve biri de İsveçli olmak üzere sekiz kişi hayatını kaybetmiş, çoğu Türk ve Fransız olmak üzere toplam 55 kişi yaralanmıştır. Saldırı, Fransa'da Ermeni terör örgütüne yönelik bir tepki oluşmasına yol açmış, ancak bir yıl bile geçmeden Fransa Ermeni meselesindeki taraflı tutumunu tekrar sürdürmeye başlamıştır (Taşçıoğlu, 2018, s. 133).

1990'lı yıllar itibariyle Ermeni terörünün Fransa'daki etkisi kırılmış, iki ülke ilişkileri de ekonomik ve siyasi anlamda sağlam bir zemine oturmuştur. NATO ve AB çatısı altında Türkiye ve Fransa ilişkileri gelişme imkânı bulmuş, iki ülke askeri ve ekonomik konularda birbirine yaklaşmıştır. 1996 yılında tesis edilen Gümrük Birliği ise ticari ilişkilerin kuvvetlenmesine imkân vermiştir. Ancak, tüm bu kurulan bağlara rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler hiçbir zaman tam anlamıyla sorunsuz olmamıştır (Örmeci, 2016, s. 153).

1965 yılında başlayan iş gücü göçü, Fransa’da kayda değer bir Türk nüfusun oluşmasına imkân sağlamıştır. Bugün Fransa’da yaşayan 700.000’in üzerinde Türk vatandaşı, iki ülke ve toplum arasındaki kültürel yakınlığın en önemli ayağını oluşturmaktadır. Yaklaşık 360.000 Türk kökenli çift vatandaşlık sahibi göçmen Fransa’da ikamet etmektedir.⁷⁴ Fransa’daki Türk toplumu oldukça örgütlü bir durumdadır. Bugün Fransa’da 400’den fazla dini ve kültürel alanda faaliyet gösteren Türk derneği bulunmaktadır (Örmeci, 2016, s. 163; Çapanoğlu ve Servantie, 2015, s. 2).

3.2.5.2. 2000’li Yıllar: Ermeni Meselesinin Gölgesinde Türk-Fransız İlişkileri

2000’li yıllarda Türkiye’nin AB üyeliği, Ermeni meselesi ve Arap Baharı olayları Türkiye Fransa ilişkilerindeki temel belirleyiciler olarak öne çıkmıştır. AB ile ilişkilerde imtiyazlı ortaklık, sözde Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin alınan kararlar ve Arap coğrafyasında politikaların yer yer farklılaşması iki ülke ilişkilerinde 2000 yılından sonra gerilimler yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye-Fransa ilişkilerinde tarihi süreç boyunca en önemli gündem maddesi 1915 olayları olmuştur. Fransa, ABD ile birlikte, Ermeni Diasporasının en güçlü olduğu iki ülkeden birisidir (An, 2013, s. 182; Karacakaya, 2012, s. 36). Diasporanın faaliyetleri Fransa’da çeşitli kararlar alınmasını sağlamış, Türk-Fransız ilişkilerine ciddi zararlar vermiştir. Fransa Ulusal Meclisi’nde 1915 Olayları ilk kez 1998 yılında soykırım olarak tanımlanmış, tasarının Fransız Ulusal Meclisi’nde ve Senatosu’nda kabul edilmesine Türkiye çok büyük tepki göstermiş, 8 Kasım 2000’de Türkiye Dışişleri Bakanlığı kararı kınamış ve reddetmiştir. 2001 yılında ise bu tanımlama Meclis’ten geçen bir yasa ile hukuki bir nitelik kazanmıştır. Söz konusu yasanın ardından Fransa’nın pek çok şehrinde Ermeni Soykırımı anıtları dikilmiştir⁷⁵ (Hürriyet, 18 Ocak 2001; An, 2013, s. 224; Örmeci, 2016, s. 156; Taşcıoğlu, 2018, s. 134; Karacakaya, 2012, s. 36).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana, 2001 yılında Fransız Parlamentosunda alınan söz konusu karar kadar Türk-Fransız ilişkilerini olumsuz etkileyen başka bir gelişme yaşanmamıştır. Karardan sonra Türkiye tepki olarak Fransız

⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-fransa-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

⁷⁵ Fransa’da 1970 ile 2000 yılları arasında ise 36 adet soykırım anıtının açılışı yapılmış ve bu açılışların birçoğuna Fransız milletvekilleri ve bakanlar katılım sağlamıştır (Taşcıoğlu, 2018, s. 137).

firmalarının aldığı büyük ihaleleri durdurmuş, Fransa'ya verilen askeri gözlem uydusu ve F-16 elektronik harp sistemi projelerini de iptal etmiştir. Bu dönemde ayrıca Dışişleri Bakanlığı'nın gizli kararnamesi ile bakanların Fransa'ya ziyaretleri de yasaklanmıştır. Fransız firmalarına karşı uygulanan tedbirler 2001 sonunda, ziyaret yasağı ise 2003 yılında kaldırılmıştır (Taşçıoğlu, 2018, s. 135).

2006 yılında Fransa, tarihsel olarak hiçbir dayanağı olmamasına rağmen, 1915 olaylarının soykırım olduğunu reddetmeyi suç sayan yeni bir yasa çıkarmış, İnkâr Yasası olarak da bilinen yasa ilk etapta Türkiye'nin de baskılarıyla Fransız Senatosu tarafından durdurulmuştur. 2011 yılında tekrar gündeme gelen yasa bu kez Fransız Senatosu'ndan da geçmiş, lakin Fransız Anayasa Konseyi 2012 yılında yasanın Fransız Anayasası'nın 34'ncü maddesi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 11'nci maddesine ters düştüğünü belirterek yasayı iptal etmiştir (BBC Türkçe, 28 Şubat 2012; Örmeci, 2016, s. 156; An, 2013, s. 181-224; Taşçıoğlu, 2018, s. 138; Karacakaya, 2012, s. 36-39; Ekşi Çaylak, 2017, s. 61).

3.2.5.3. Nicolas Sarkozy Döneminde Türkiye-Fransa İlişkileri

2007 yılında Fransa'da yapılan seçimlerin ardından Nicolas Sarkozy Fransa Cumhurbaşkanı olmuş, Sarkozy'nin Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 2007-2012 yılları, Türkiye-Fransa ilişkilerinin daha önce hiç olmadığı kadar gergin hale geldiği dönem olmuştur. Sarkozy döneminde iki ülke ilişkilerindeki en belirgin anlaşmazlık konusu, Sarkozy'nin, Türkiye'nin Avrupa medeniyetinin bir parçası olmadığı ve Avrupa kültür ve değerlerini taşımadığı yönündeki değerlendirmelerinden kaynaklı olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğine sert ve net bir şekilde karşı çıkması olmuştur (Örmeci, 2016, s. 153; Ekşi Çaylak, 2017, s. 59).

Sarkozy döneminde çokça gündeme gelen ve Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği yerine alternatif bir model olarak düşünülen "İmtiyazlı Ortaklık" seçeneği, ilk kez 2000 yılında Fransa eski Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing tarafından dile getirilmiştir. Takip eden dönemlerde imtiyazlı ortaklık tartışmaları özellikle Fransa'daki seçim dönemlerinde alevlenmiştir (Akçay, 2016, s. 13).

Sarkozy Türkiye'nin AB'ye üyeliğine net ve açıkça karşı çıkmış, bu durum Türkiye kamuoyunda Fransa'daki Türkiye karşıtlığının daha fazla görünür olmasına yol

açmıştır. Öyle ki Sarkozy'nin Türkiye ziyaretinde sakız çiğnemesi bile Türk kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. Sarkozy, Türkiye'nin AB üyeliğine, Türkiye'nin AB normlarına uyumundan ve üyelik müzakerelerindeki çabalarından bağımsız olarak karşı çıkmış ve Türkiye'nin Avrupa medeniyet ailesine ait olmadığını ve coğrafi olarak farklı bir kıtada yer aldığını işaret etmiştir. Sarkozy döneminde, Fransa'nın çabaları neticesinde Türkiye'nin AB ile olan üyelik müzakerelerindeki 5 fasıl engellenmiş, daha sonra bu rakam 4'e inmiştir (Takvim, 26 Şubat 2011; Anadolu Ajansı, 3 Mayıs 2017; Örmeci, 2016, s. 153-154).

Sarkozy yönetiminin Türkiye karşıtlığı, Fransa'nın iç siyasi atmosferi ile de yakından ilgilidir. Merkez sağ bir siyasi çizgide olan Sarkozy yönetimi, alternatifi olma potansiyeli taşıyan aşırı sağcı Le Pen çizgisine oy geçişini engellemek arzusuyla özellikle seçim dönemlerinde Türkiye karşıtlığı yapmış, söz konusu politikalar “kritik zamanlarda” gündeme getirilen bir araç haline gelmiştir (Örmeci, 2016, s. 153-154).

Fransa'da Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik karşıtlık iç siyasetin yanı sıra AB'nin kurumsal yapısı ve kimliği ile de ilişkilendirilmektedir. Türkiye'nin üyeliğinin gerçekleşmesi halinde AB'nin ilk Müslüman devleti olacak olması, Türkiye'den Avrupa'ya olası göçmen akını, demografik ağırlığı nedeniyle Türkiye'nin birlik içindeki dengeleri değiştirecek olması ve Birlik bünyesinde Avrupa projesinin kurucusu konumundaki Fransa kadar önemli bir ağırlığa sahip olacak olması bu durumun temel değişkenleri olarak öne çıkmaktadır (Pişkin, 2013, s. 55; Ekşi Çaylak, 2017, s. 59).

Ermeni meselesi ve Türkiye'nin AB üyeliği kadar, Arap Baharı olayları ve sonuçları da Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler için önem arz etmiştir. Arap Baharı, iki ülke tarafından çoğunlukla benzer politikalar takip edilmesine rağmen Türk-Fransız ilişkilerini genellikle olumsuz yönde etkilemiştir. Bu süreçte iki ülke arasında Akdeniz'de bir nüfuz mücadelesi olduğu ve “stratejik işbirliği” yerine “stratejik rekabet” kavramının öne çıktığı belirtilmektedir (Örmeci, 2016, s. 154).

Fransa'nın Arap Baharı olaylarının yaşandığı ülkelere ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine yönelik politikaları, genel anlamda ticari ve ekonomik gündemler çerçevesinde şekillenmiştir. Bölgede uzun yıllardan beri sahip olduğu siyasi ve ekonomik çıkarlarını muhafaza etmek isteyen Fransa, bu sebeple başlarda bölgenin

otoriter rejimleriyle ilişkilerini sürdürmeye devam etmiş ve genel bağlamda İslami hareketlerin karşısında durmuştur (Dinç, 2018, s. 20).

Genel anlamda Fransa'nın, Arap Baharı olaylarına pek de hazırlıklı yakalanmadığı ifade edilmektedir. Tunus'ta ortaya çıkan ayaklanmaların ilk günlerinde Fransa, Bin Ali'nin destekçisi olarak hareket etmiş, hatta halk hareketlerinin bastırılması için askeri destek verme teklifinde dahi bulunmuştur. Uzun yıllar boyunca siyasi ve ekonomik olarak yakın ilişkiler kurduğu Bin Ali yönetimini uzun süre destekleyen Fransa, iktidar değişiminin kaçınılmaz olduğunu anladıktan sonra desteğini çekmiş ve halk hareketlerinin yanında yer almaya başlamış, iktidar değişikliğinden sonra Bin Ali'nin Fransa'da yerleşim için talep ettiği izin başvurusunu da reddetmiştir (CNN Türk, 14 Ocak 2011; Dinç, 2018, s. 21).

Fransa yönetimi, Mısır'daki ayaklanmada tepkisiz kalmış ve sadece itidal çağrısında bulunmuş, ancak Libya'da bu politikasında değişikliğe gitmiştir. Libya'da yaşanan olayların bir ay gibi kısa bir sürede uluslararası aktörlerin de dâhil olduğu üst bir zemine tırmanmasında ve NATO müdahalesinin gerçekleştiği bir olay halini almasında Fransa oldukça aktif bir şekilde rol almıştır (Deutsche Welle, 19 Mart 2011; BBC Türkçe, 19 Mart 2011; Dinç, 2018, s. 21; Madak ve Gençalp, 2020, s. 8).

Fransa, 10 Mart 2011 tarihinde bir açıklama yaparak Libya'daki isyanın siyasi kolu olarak oluşturulan Ulusal Geçiş Konseyi'ni resmen tanıdığını ilan eden ilk ülke olmuştur. Bunun üzerine Libya lideri Kaddafi, Fransa ile ilişkileri dondurduğunu açıklamıştır. 17 Mart'ta BM Güvenlik Konseyi tarafından Libya uçuşa yasak bölge ilan edilmiş, şiddetin son bulması çağrısı yapılmıştır. Buna istinaden 19 Mart 2011 günü Fransa, Birleşik Krallık ve ABD tarafından kurulan koalisyonca Kaddafi güçlerine karşı hava operasyonları başlatılmıştır (Deutsche Welle, 19 Mart 2011; BBC Türkçe, 19 Mart 2011; Madak ve Gençalp, 2020, s. 5; Ekşi Çaylak, 2017, s. 62).

Fransa'nın Arap coğrafyasındaki isyanlara yönelik tavrında, olayların görüldüğü ülkelerle ekonomik ve siyasi olarak aktif çıkarlarının olup olmaması belirleyici olmuştur. Tunus'ta açıktan pozisyon alan ve Libya'da tek taraflı politikalarını uygulayan Fransa, Mısır'da ise daha pasif ve durağan bir politika izlemiştir. Olayların bir iç savaşa dönüştüğü Suriye'de ise her ne kadar Esad karşıtı bir söyleme sahip olsa da

Fransa, askeri müdahale konusunda oldukça sessiz kalmıştır (Dinç, 2018, s. 21). Bu dönemde Fransa ile Türkiye arasında bölgede daha etkin olma mücadelesi olduğu belirtilmektedir (Ekşi Çaylak, 2017, s. 62).

Sarkozy döneminde Ermeni meselesi, Türkiye'nin AB üyeliği ve Arap Baharı olayları iki ülke ilişkilerinde kayda değer bir tahribat ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber, iki ülke toplumları arasındaki algıyı olumlu etkileyebilecek bazı adımlar da atılmıştır. Temmuz 2009'dan Mart 2010'a kadar devam eden "Fransa'da Türk Mevsimi" kapsamında 400'ün üzerindeki etkinlik gerçekleştirilmiştir. Sadece başkent Paris bölgesinde değil, Fransa'nın neredeyse tamamında gerçekleştirilen etkinlikler, Fransa'daki Türkiye'ye yönelik oryantalist ve önyargılı bakış açısının ve Türkiye imajının değişmesi için önemli bir girişim olarak görülmüştür (BBC Türkçe, 12 Mart 2010; Örmeci, 2016, s. 162; Pişkin, 2013, s. 57; Ekşi Çaylak, 2015, s. 63).

3.2.5.4. François Hollande Dönemi: İlişkilerde İyileşme

2012 yılında Fransa'da Cumhurbaşkanlığına Sosyalist Parti adayı François Hollande seçilmiş, bu yeni durum Sarkozy dönemindeki sorunlu ilişkilerin sona ereceği beklentisiyle Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Değişikliğin Türkiye-Fransa ilişkilerinde olumlu bir ivme yakalanmasını mümkün kılacağı düşünülmüştür. Hollande'ın Türk ve Müslüman karşıtlığına yönelik ifadeleri kullanmaması ve Türkiye'nin AB'ye üyeliğine karşı sert ve net bir tavır sergilememesi gibi nedenler bu olumlu algıyı ortaya çıkarmıştır (TRT Haber, 21 Mayıs 2012; Örmeci, 2016, s. 154; Ekşi Çaylak, 2017, s. 59).

Fransa Cumhurbaşkanı Hollande ile Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 2012 yılının Mayıs ayında NATO toplantısı kapsamında bir araya gelmiş, ilişkilerde yeni bir sayfa açılacağına sinyalleri verilmiştir. Devamında iki ülke Dışişleri Bakanları arasında aynı yılın Temmuz ayında bir görüşme gerçekleşmiştir (TRT Haber, 21 Mayıs 2012; Örmeci, 2016, s. 154).

Hollande'ın seçilmesinin hemen ardından engellenen 5 fasıldan biri olan 22 numaralı fasıl açılmış, 2015 yılında ise 17 numaralı fasılın açılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu gelişmeler Türkiye-AB ve Türkiye-Fransa ilişkilerindeki yumuşamanın somut ispatları olmuştur (Örmeci, 2016, 155).

Hollande döneminde iyileşen ilişkilerin bir başka sonucu olarak Türk kökenli girişimcilerin kurduğu Fransa-Türk İş Dünyası Federasyonu ve Paris Kültürlerarası Diyalog Platformu'nun düzenlediği geceye çok sayıda Fransız ve Türk milletvekili katılmış, Türkiye'nin Fransa'daki dördüncü Konsolosluğu Bordeaux şehrinde açılmış, beşinci Konsolosluğunun ise Nantes'da açılması kararlaştırılmıştır (Örmeci, 2016, 155).

İlişkilerdeki olumlu seyre rağmen, François Hollande'ın da Türkiye'yi Ermeni Soykırımını tanımaya çağırması Türkiye'de tepki toplamış, Türkiye'de yeniden zıtlama çizgisine dönüş sinyalleri olarak görülmüştür. Temelleri Sarkozy döneminde atılan ders kitaplarında sözde Ermeni soykırımının okutulması uygulaması Hollande döneminde hayata geçirilmiş, bu durum da Türkiye'nin tepkisini çekmiştir (Hürriyet, 27 Ağustos 2012; Örmeci, 2016, s. 155).

Ermeni meselesinin yanı sıra PKK konusu da Hollande döneminde Türkiye-Fransa ilişkilerinin önemli gündemleri arasında yer almıştır. Fransa PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmiş, ancak Fransa'daki PKK üyelerinin varlığı 1980'lerden itibaren ikili ilişkileri sürekli olarak geren bir konu başlığı olagelmıştır. 2013 yılının ocak ayında Fransa'da 3 PKK'lının öldürülmesi olayı Türkiye ile Fransa arasındaki PKK tartışmalarını yeniden alevlendirmiştir. Hollande'ın öldürülen PKK'lılardan birini tanıdığına ilişkin ifadesi ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan tepki görmüştür (Anadolu Ajansı, 11 Eylül 2020; Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2013; Ekşi Çaylak, 2017, s. 61; Örmeci, 2016, s. 157).

PKK'ya yakın, marjinal sol görüşlü Türk öğrenci Sevil Sevimli'nin tutuklanması ve sosyolog Pınar Selek'in uzun yıllar devam eden davası da Fransa'da Kürt Sorunu başlığı altında eleştirilen diğer önemli konular olmuştur (Ekşi Çaylak, 2017, s. 61; Örmeci, 2016, s. 157).

2014 yılı karşılıklı ziyaretler ve imzalanan işbirliği metinleri vesilesiyle Türkiye-Fransa ilişkilerinde olumlu bir atmosfere sahne olmuştur. Hollande'ın 2014 yılının başında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti, 1992'de Mitterrand'ın yaptığı son resmi ziyaretten 22 yıl sonra gerçekleşmiş, bu nedenle oldukça önemli olarak görülmüştür. Söz konusu ziyaret vesilesiyle enerji, ulaştırma, gümrük, tarım ve finansmana erişim gibi çeşitli alanlarda 13 işbirliği metni imzalanmıştır. 2014 yılındaki ziyaret çerçevesinde ayrıca iki

ülke Dışişleri Bakanları tarafından “İşbirliği İçin Stratejik Çerçeve Oluşturulmasına Dair Ortak Siyasi Bildiri” imzalanmış, ilişkilere yeni bir kurumsal çerçeve kazandırılmıştır. 2014 yılının Ekim ayında ise bahse konu Ortak Bildiri'nin uygulanmasına yönelik 2014-2016 Eylem Planı onaylanmıştır. Yine 2014 yılının Ekim ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan Paris'e bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir (Örmeci, 2016, s. 155).

Hollande döneminde, ikili ilişkilerde kısmi düzelme yaşanmış, Sarkozy döneminde ortaya çıkan “suni” düşmanlık havası ortadan kalkmıştır. Bununla beraber, 2014 yılında yapılan bir araştırma Fransız halkının %83'ünün Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olduğunu ortaya koymuş, Türkiye'nin tüm müzakere fasıllarını tamamlasa bile üyelik için Fransa'da yapılacak olan referandumdan destek alamayacağını işaretlemiştir (Örmeci, 2016, s. 155-157).

Her ne kadar Hollande döneminde ilişkilerde olumlu bir atmosfer yakalanmış olsa da 2015 yılında Paris'de gerçekleştirilen Charlie Hebdo saldırıları sonucu Fransa'da İslamofobi yeniden yükselişe geçmiş, bu durum ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Fransa'nın 15 Temmuz sonrası Türkiye'deki uygulamaların insan hakları ve demokrasi ile uyumsuz olduğu yönündeki eleştirileri de ilişkilerdeki bir başka gerginlik konusu olmuştur (Ekşi Çaylak, 2017, s. 60-63).

Esasında 15 Temmuz sonrası ikili ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici unsurlar Fransa'nın darbe girişimine karşı vermiş olduğu tepki ve sonraki sürece ilişkin değerlendirmeleri olmuştur. Hollande, darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından demokratik yollarla seçilmiş Türk hükümetinin yanında olduğunu belirterek olumlu bir mesaj vermiştir. Ancak belirtildiği üzere, girişim sonrasındaki sürece ilişkin değerlendirmelerinde Hollande demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve ifade özgürlüğü vurgusunu ön planda tutmuş ve Türkiye'deki uygulamaları eleştirmiştir (Ekşi Çaylak, 2017, s. 64).

3.2.5.5. Emmanuel Macron Dönemi Türkiye-Fransa İlişkileri

2017 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Emmanuel Macron'un Türkiye ile ilişkiler bağlamında vurguladığı temel konular da önceki dönemlerden farklılık arz etmemiş, Ermeni meselesi, AB üyeliği ve Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları uygulamaları

söylemlerin merkezinde yer almıştır. AB sürecine ilişkin olarak Macron, adaylığı döneminde Türkiye'nin AB müzakerelerinde bir ilerlemenin olamayacağı yönünde açıklamalar yapmış, Türkiye'deki insan hakları, demokrasi ve ifade özgürlüğü gibi kavramlar üzerinden Türkiye'yi eleştirmiştir (Ekşi Çaylak, 2017, s. 60).

İki ülke ilişkilerinin en sorunlu alanlarından olan Ermeni meselesi Emmanuel Macron döneminin başlangıcında da yeniden gündem olmuştur. Macron, seçim sürecinde Ermeni soykırımının dünyada tanınması için mücadele vereceğini deklare etmiştir. Seçildikten sonra ise Fransa'da "Ermeni soykırımını anma günü" ilan edileceğini açıklamıştır (BBC Türkçe, 6 Şubat 2019; Sputnik Türkiye, 11 Nisan 2019; Taşçıoğlu, 2018, s. 142).

2018 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan Fransa'ya iki önemli resmi ziyarette bulunmuştur. İlk olarak, Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un daveti üzerine ilki ikili temaslarda bulunmak üzere 5 Ocak 2018'de Fransa'ya giden Erdoğan, 11 Kasım 2018'de ise Birinci Dünya Savaşını sonlandıran Ateşkes Anlaşması'nın 100'üncü Yıldönümü vesilesiyle Paris'te düzenlenen törenlere katılmak üzere Paris'i ziyaret etmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Macron ise 27 Ekim 2018 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Suriye Konulu Türkiye-Rusya-Fransa-Almanya Dörtlü Zirvesi vesilesiyle Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁷⁶

3.2.5.6. Türkiye-Fransa Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Son derece gelişmiş bir ekonomiye sahip olan Fransa'da serbest piyasa düzeni tesis edilmiştir. 2020 yılı verilerine göre Fransa dünyanın 7'nci, AB'nin ise Almanya'dan sonra 2'nci büyük ekonomisidir. Fransa'nın cari fiyatlara göre GSYİH değeri 2021 yılı itibariyle 2 trilyon 938 milyar Dolar'a ulaşmıştır. Ülke ekonomisinde turizm çok önemli bir yere sahiptir. Birleşmiş Milletler verilerine göre Fransa uluslararası turistler için dünyanın bir numaralı destinasyonudur. 2018 yılında yaklaşık 90 milyon kişi Fransa'yı ziyaret etmiştir. Turizmin yanı sıra tarım sektörü de Fransa ekonomisi için önde gelen sektörler arasındadır. 2020 yılı verilerine göre Fransa AB ülkeleri içerisinde en büyük,

⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-fransa-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

dünyada ise 14'üncü en büyük tarım üreticisidir. Tarımsal ürün ihracatında ise Fransa, AB ülkeleri arasında 3'üncü, dünyada 7'nci sıradadır (Ticaret Bakanlığı, 2022d, s. 5-6).

Fransa'nın dış ticarete de dikkate değer bir performansı bulunmaktadır. 2020 yılında dünya ihracatında 6'ncı sırada yer alan Fransa toplam dünya ihracatından %4,6 pay almıştır. Avrupa'da 3'üncü sıradaki ihracatçısı olan Fransa'nın dünya ithalatındaki payı ise %3,9'dur. Fransa dünya ithalatında 7'nci, AB ülkeleri arasında ise 3'üncü sıradadır (Ticaret Bakanlığı, 2022d, s. 7).

Türk-Fransız ekonomik ilişkileri, tıpkı diplomatik ve kültürel ilişkiler gibi eski zamanlarda tesis edilen yapılar üzerinde yürütülmektedir. Türkiye'deki Fransız Ticaret Odası 135 yıl önce kurulmuştur ve Fransa'nın yurtdışındaki en eski ticaret odasıdır. Hâlihazırda Türkiye, Fransa için AB dışındaki en büyük ihracat pazarlarından biri olmaya devam etmektedir (Örmeci, 2016, s. 160).

Türkiye ile Fransa arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin yasal altyapısını tesis eden anlaşmalardan ilki 18 Şubat 1987 tarihinde imzalanan Türkiye ile Fransa Arasında Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına İlişkin Protokol'dür. Bununla beraber iki ülke arasında tesis edilen Karma Ekonomik Komisyon mekanizması işlerlik kazanamamıştır. 5 Ocak 1989 tarihinde Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması imzalanmış, anlaşma 1 Temmuz 1989'da yürürlüğe girmiştir. 15 Haziran 2006 yılında imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ise 3 Ağustos 2009 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Tesis edilen ancak faal olarak işletilemeyen Karma Ekonomik Komisyon mekanizması yerine 25 Kasım 2008 tarihinde imzalanan anlaşma ile Türkiye-Fransa Ekonomik ve Ticaret Ortaklık Komitesi (JETCO) tesis edilmiş ve Birinci Dönem Toplantısı aynı tarihte gerçekleştirilmiştir.⁷⁷ Tesis edilen JETCO mekanizmasının Altıncı Dönem Toplantısı 28 Eylül 2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Anadolu Ajansı, 28 Eylül 2021).

Yakın dönemde ekonomik ilişkilerde daha fazla ilerleme tesis edilmiştir. Öyle ki Türkiye'deki büyük yatırımlarda Fransız firmalar da görünür olmaya başlamıştır. Sinop'ta yapılacak nükleer santral ihalesinin Japon-Fransız ortaklığına verilmesi

⁷⁷ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y). Erişim: 24 Haziran 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/fransa/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

ekonomik ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir (Örmeci, 2016, s. 161). Türkiye ile Fransa arasındaki dış ticaret ilişkileri Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13: Türkiye-Fransa Dış Ticaret (1000 Dolar)

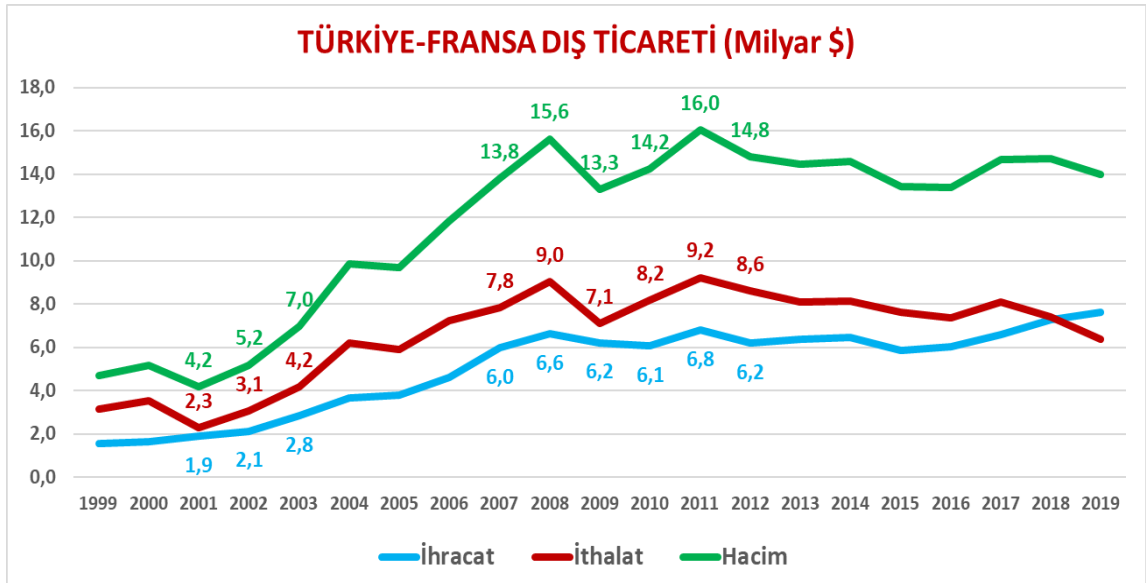
Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	Fransa'nın Türkiye İhracatındaki Payı	Türkiye'nin Fransa İthalatındaki Payı
1999	1.569.848	3.127.160	-1.557.312	4.697.008	5,90%	
2000	1.656.968	3.531.818	-1.874.850	5.188.786	5,97%	
2001	1.895.290	2.283.939	-388.649	4.179.230	6,05%	0,64%
2002	2.134.575	3.052.706	-918.131	5.187.282	5,92%	0,70%
2003	2.826.141	4.164.120	-1.337.980	6.990.261	5,98%	0,78%
2004	3.668.418	6.201.348	-2.532.930	9.869.766	5,81%	0,84%
2005	3.805.760	5.887.817	-2.082.057	9.693.577	5,18%	0,80%
2006	4.604.349	7.239.953	-2.635.603	11.844.302	5,38%	0,87%
2007	5.974.462	7.849.709	-1.875.246	13.824.171	5,57%	0,98%
2008	6.617.511	9.022.015	-2.404.504	15.639.526	5,01%	0,95%
2009	6.211.415	7.091.795	-880.380	13.303.211	6,08%	1,15%
2010	6.054.499	8.176.600	-2.122.101	14.231.099	5,32%	1,01%
2011	6.805.821	9.229.558	-2.423.736	16.035.379	5,04%	0,95%
2012	6.198.536	8.589.896	-2.391.360	14.788.432	4,07%	0,93%
2013	6.376.704	8.079.840	-1.703.137	14.456.544	4,20%	0,95%
2014	6.464.243	8.122.571	-1.658.328	14.586.815	4,10%	0,97%
2015	5.845.032	7.597.687	-1.752.654	13.442.719	4,06%	1,04%
2016	6.022.485	7.364.715	-1.342.230	13.387.201	4,23%	1,08%
2017	6.584.199	8.070.897	-1.486.697	14.655.096	4,19%	1,08%

2018	7.287.093	7.413.025	-125.932	14.700.118	4,34%	1,09%
2019	7.637.927	6.353.527	1.284.400	13.991.455	4,45%	1,19%

Kaynak: TÜİK ve Trademap

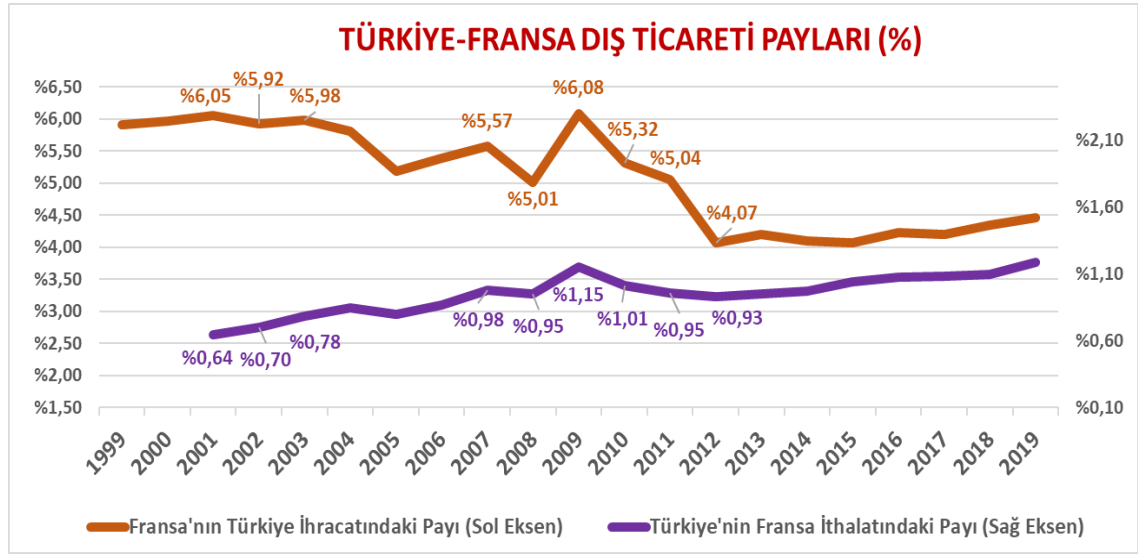
Türkiye'nin Fransa'ya ihracatı dönemin başında 1,5 milyar Dolar düzeyinde iken 2019 yılı itibariyle neredeyse her yıl artış göstererek 7,6 milyar Dolar seviyelerine ulaşmıştır. Fransa'dan ithalat ise dönemin başında 3,1 milyar Dolar iken 2011 yılında 9,2 milyar Dolar ile zirveye ulaşmış, takip eden yıllarda düşüş eğiliminde seyrederek 2019 yılında 6,3 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, Fransa ile olan dış ticaretinde açık veren taraf konumundadır. Fransa'nın Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %4 ila %6 aralığında değişkenlik göstermektedir. Türkiye'nin Fransa'nın toplam ithalatından aldığı pay ise dönemin başında %0,64 iken 2019 yılı itibariyle %1,19 seviyelerine yükselmiştir. Grafik 9, Türkiye ile Fransa arasındaki dış ticaret ilişkilerini göstermektedir.

Grafik 9: Türkiye-Fransa Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Grafik 10 ise Türkiye'nin ihracatında Fransa'nın payı ile Fransa'nın tüm dünyadan ithalatında Türkiye'nin payını göstermektedir.

Grafik 10: Türkiye-Fransa Dış Ticaret Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

İki ülke ekonomik ilişkilerinde karşılıklı yatırımlar önemli bir yere sahiptir. Fransa'nın Türkiye'deki yatırımları otomotiv, çimento, elektronik, eczacılık ve sigortacılık gibi hizmet sektörlerinde yoğunlaşmış durumdadır. Renault, Peugeot, Carrefour, Danone, Groupama gibi Fransız firmaları halihazırda Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Fransa'da yerleşik Türk firmaları ise mobilya, tekstil, giyim, ulaştırma, depolama, lojistik, tarım ve gıda ürünleri gibi sektörlerde faaliyet göstermektedir (Ekşi Çaylak, 2017, s. 63). Tablo 14, Fransa'da yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'deki yatırımlarını göstermektedir.

Tablo 14: Fransa'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları

Yıllar	Fransa'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	22
2003	121
2004	34
2005	2.107

2006	439
2007	367
2008	679
2009	617
2010	623
2011	1.000
2012	86
2013	217
2014	287
2015	165
2016	90
2017	107
2018	313
2019	158
Toplam	7.432

Kaynak: TCMB

1999-2019 yılları arasında Fransa’da yerleşik gerçek ve tüzel kişiler Türkiye’de toplam 7 milyar 432 milyon Dolar yatırım gerçekleştirmiştir. Doğrudan yatırımlar 2005 yılında yıllık 2 milyar Dolar düzeyini, 2011 yılında ise 1 milyar Dolar düzeyini aşmıştır.

Tablo 15 ise Türkiye’yi ziyaret eden Fransız vatandaşlarının sayısını göstermektedir. 1999-2019 yılları arasında 15,5 milyon Fransız vatandaşı ziyaret etmiştir. Ziyaretçi Fransız sayısı 2014 yılına kadar düzenli olarak artmış, yıllık 1 milyonun üzerine çıkmıştır. Bununla beraber, 2015 yılından itibaren ziyaretçi sayısında azalma görülmüştür.

Tablo 15: Türkiye'yi Ziyaret Eden Fransız Vatandaşları

Yıllar	Türkiye'yi Ziyaret Eden Fransız Vatandaşları (Kişi)
1999	270.280
2000	449.545
2001	524.170
2002	522.740
2003	470.582
2004	548.858
2005	701.190
2006	657.859
2007	768.167
2008	885.006
2009	932.809
2010	928.376
2011	1.140.459
2012	1.032.565
2013	1.046.010
2014	1.037.152
2015	847.259
2016	555.151
2017	578.524
2018	731.379
2019	875.957
Toplam	15.504.038

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde iki dönemin kayda değer siyasi krizler içerdiği değerlendirilmektedir. İlk olarak 2001 yılında Fransa'nın sözde Ermeni soykırımını inkârı suç sayan yasa çıkarmasıyla başlayan dönem Türk-Fransız ilişkilerinde önemli bir gerginlik olarak öne çıkmış, gerginlik 2001, 2002 ve 2003 yıllarında üst düzeyde seyretmiştir. İkinci olarak ise Fransa'da Sarkozy dönemi iki ülke ilişkilerinin gergin ve olumsuz bir atmosferde seyrettiği dönem olmuştur.

2001-2003 döneminde ikili ilişkilerde yaşanan derin krize rağmen Türkiye'nin Fransa'ya ihracatı iki yıllık süre zarfında yaklaşık 1 milyar Dolar artış göstermiştir. Türkiye'nin Fransa'dan ithalatı ise söz konusu dönemde 2,2 milyar Dolardan 4,1 milyar Dolar'a yükselmiştir. Fransa'nın Türkiye ihracatındaki mevcut payı korunurken Türkiye'nin Fransa'nın toplam ithalatındaki payı artış göstermiştir. 2002 ve 2003 yılları arasında Fransa'dan Türkiye'ye yönelen doğrudan yatırımlarda da artış görülmüştür. 2001 ve 2002 yıllarında yıllık olarak 520 binin üzerinde Fransız vatandaşı Türkiye'ye gelmiş, bu değer 2003 yılında 470 bine gerilemiştir. Özetle 2001-2003 yıllarındaki siyasi gerginliklerin dış ticaret, yatırım ve kişi hareketlerine ilişkin göstergelere büyük oranda yansımadağı görülmektedir.

2002-2006 yılları arasında Fransa'da görevli bir Türk ticaret diplomatı ile yapılan görüşmede de söz konusu dönem her ne kadar siyasi krizlerin gölgesinde yaşansa da özellikle ticari çevrelerce ve Fransa'nın ticaret diplomasisine ilişkin resmi kurumlarınca siyasi konuların hiçbir zaman ticari ilişkilere yansıtılmadığı ifade edilmiştir. Benzer şekilde sivil toplum kuruluşları ve çatı örgütlerin de son derece profesyonel davrandığı ve sadece ticareti düşünen bir yaklaşım benimsediği ifade edilmiştir. Son olarak özel sektör temsilcilerince de siyasi gündemlerin ticari ilişkilerin önüne geçmemesi yönünde bir yaklaşım benimsendiği kaydedilmiştir (TD-6 ile kişisel iletişim, 23 Mayıs 2022).

Sarkozy'nin Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 2007-2012 yıllarında ise Türkiye'nin Fransa'ya olan ihracatı küresel finansal krize rağmen 6 milyar Dolar düzeylerini korumayı başarmıştır. Tüm dünyada dış ticaret hacimlerinin kayda değer oranlarda düştüğü 2008 küresel finansal krizde Türkiye'nin Fransa'ya olan ihracatının büyük oranda sabit kalması kurulan ticari ilişkilerin dayanıklılığını göstermesi açısından anlamlıdır. İthalatta ise 2008 krizinin etkisi daha açık görülmektedir. 2008 yılında 9 milyar Dolar seviyesine ulaşan ithalat, 2009 ve 2010 yıllarında sırasıyla 7 ve 8 milyar

Dolar olarak gerçekleşmiş, 2011 yılı itibariyle yeniden 9 milyar Dolar seviyelerine ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Fransa'nın ithalatından aldığı pay ise artmıştır.

2007-2011 yılları arasında Fransa'da yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye yatırımları da istikrarlı bir şekilde artmış, 2011 yılı itibariyle 1 milyar Dolar eşiği aşılmıştır. Bununla beraber 2012 yılında keskin bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Türkiye'yi ziyaret eden Fransız vatandaşlarının sayısı da yine benzer şekilde 2007-2012 yılları arasında sürekli olarak artmıştır. Dolayısıyla Sarkozy döneminde yaşanan siyasi krizlerin de dış ticaret, yatırım ve kişi hareketlerine ilişkin göstergelere yansımadağı görülmektedir.

2009-2013 yılları arasında Fransa'da görev yapan bir Türk ticaret diplomatı ile yapılan görüşmede de Sarkozy döneminin olumsuz siyasi atmosferinin ticari ilişkilere yansımadağı teyit edilmiştir. Görüşmede kamu kurumları ile kurulan ilişkilerde herhangi bir zorluk yaşanmadığı, ticaret diplomasisine ilişkin programların organizasyonunda iş yapma kültürlerinin farklı oluşundan kaynaklananlar dışında herhangi bir aksaklık gözlemlenmediği ve Türk firmaları ile iş yapmaktan kaçınıldığına dair herhangi bir geri bildirim olmadığı belirtilmiştir. Özellikle, Ermeni yasa tasarısı olarak bilinen düzenlemenin tartışıldığı dönemde TOBB'un Fransa'ya gerçekleştirdiği bir ziyarette son derece olumlu temaslar kurulduğu, bu hassas dönemde bile bir anlayış, bir empati alanı açılabilirdiği ifade edilmiştir (TD-15 ile kişisel iletişim, 7 Temmuz 2022). Sonuç olarak, krizlerin şekillendirdiği dönemler olan 2001-2003 ve 2007-2012 yılları arasında Türk-Fransız siyasi ilişkilerindeki gerginliğin ticari ilişkilere ve sahada icra edilen ticaret diplomasisi faaliyetlerine yansımadağı görülmektedir.

3.3. TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİK DÜZENİN YETERLİ ÖLÇÜDE YERLEŞMEDİĞİ SEÇİLİ OTORİTER ÜLKELER İLE İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİN TİCARETE ETKİLERİ (1999-2019)

Çalışmanın müteakip bölümü Türkiye'nin 1999-2019 yılları arasında demokratik düzenin yeterli ölçüde gelişmediği Çin Halk Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti, Mısır, Rusya Federasyonu ve Suudi Arabistan ile olan siyasi ilişkileri ile aynı dönemde söz konusu ülkelerle tesis ettiği ekonomik ve ticari ilişkileri konu edinmektedir.

3.3.1. Türkiye – Rusya Federasyonu İlişkileri

Rusya Federasyonu 17 milyon km²'yi aşan coğrafi alanı ile dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkesi konumundadır. Rusya'nın Ural dağlarının batısında bulunan bölümü Avrupa kıtasının bir parçası sayılmaktadır. Rusya, iki parlamentolu başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Ülkeyi Devlet Başkanı yönetmektedir. Yürütmenin başı konumundaki Devlet Başkanı, altı yılda bir halk tarafından seçilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022e, s. 3-4).

3.3.1.1. Tarihi Arka Plan

Rusya; Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nin en çok savaştığı, sürekli rekabet ve çatışma içerisinde olduğu komşusu olmuştur. 1917 ve 1923 yıllarında, iki devlet de kendi siyasal yaşamlarında radikal bir değişimi ve dönüşümü yaşamıştır. Yeni kurulan Türkiye ile Sovyet Rusya, biraz da şartların ve sistemin zorlamasıyla, kuruluş dönemlerinde işbirliği içerisinde olmuş, iki dünya savaşı arası dönem gerek Türkiye, gerek Sovyet Rusya bakımından dostluk dönemi olmuştur. 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler ile Türkiye arasında Paris'te "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzalanmış, dostluk döneminin yasal altyapısını bu anlaşma oluşturmuştur (Demir, 2016, s. 140; Kakışım, 2019, s. 68; Zengin, 2015, s. 73; Sarıaslan, 2019, s. 178; Demir, 2014, s. 185).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren SSCB, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmuş, yeni Türkiye'nin bazı yatırımları SSCB desteği ile gerçekleştirilmiştir. SSCB 1931 yılında Türkiye'nin sanayileşmesini sağlayacak ilk girişimlerden biri olan tekstil fabrikasının kuruluş sürecinde oldukça uygun şartlarda kredi sağlamıştır (Kakışım, 2019, s. 69). Kurulan yakın ilişkilerin bir sonucu olarak iki ülke arasındaki ticareti geliştirmek amacıyla 8 Ekim 1937 tarihinde "Ticaret ve Seyrüseferin Antlaşması" imzalanmış, bu antlaşma sayesinde iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler Soğuk savaş döneminde bile kesilmemiştir (Aksoy, 2020, s. 37; Zengin, 2015, s. 80).

İkinci Dünya Savaşı ve takip eden Soğuk Savaş yıllarında özellikle SSCB'nin Boğazlar ve Montrö'nün yenilenmesi yönündeki talepleri dönem içerisinde zaman zaman ilişkilerde gerginliğe sebep olmuştur (Sarıaslan, 2019, s. 178; Demir, 2014, s. 185; Kazdal, 2018, s. 52). Bu dönemde Türkiye, SSCB tehdidine karşı 1952 yılında NATO

ittifakına katılmış, SSCB ile taban tabana zıt politikalar izlemiştir (Kakışım, 2019, s. 69; Demir, 2014, s. 186). Soğuk Savaş boyunca iki ülke arasındaki ilişkiler gergin ve mesafeli olarak sürdürülmüştür (Yılmaz, 2010, s. 28).

Soğuk Savaş döneminde siyasi ilişkilerin nispeten gelişebildiği dönemlerde ticari ilişkiler de gelişmiş, SSCB'den Türkiye'ye yine çeşitli krediler sağlanmıştır (Başaran, 2019, s. 240-241). Özellikle Yumuşama Dönemi ile birlikte ekonomik ilişkilerde ilerleme kaydedilmiştir. 1967 yılında imzalanan "Birinci Ekonomik-Teknolojik İşbirliği Anlaşması" kapsamında 1968 yılında Aliğa Petrol Rafinerisi'nin yapımına başlanmış, bugün Türkiye'nin en yüksek kapasiteli ham petrol işleme tesislerinden biri olan Aliğa Petrol Rafinerisi bu dönemde SSCB'nin teknolojisi ve insan gücü ile kurulmuştur (Kakışım, 2019, s. 69). Yine 1975 yılında İskenderun Demir-Çelik Fabrikası Rus sermayesi ile ve dönemin Rus Başbakanı'nın katılımıyla açılmış, 1978 yılında iki ülke arasında dostluk, iyi komşuluk ve işbirliğine dayalı ilişki geliştirilmesine dair bir belge kaleme alınmıştır. 1989 yılında ise "Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması" imzalanmıştır (Yılmaz, 2010, s. 28).

SSCB'nin dağıldığı dönem için Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin ticari, bilimsel ve teknik anlamda 70 yılın en yüksek seviyesine ulaştığı söylenmektedir (Duman ve Samadov, 2003, s. 25). 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye ile Rusya'nın yüzyıllar sonra ilk kez kara sınırdaşlığı sona ermiş, aynı şekilde Rusya'nın Türkiye'nin komşuları üzerindeki (Ermenistan hariç) nüfuzu da bir süreliğine sıfırlanmıştır (Başaran, 2019, s. 246). Bu dönemde her ne kadar Türkiye'nin NATO ve Batılı müttefiklerle ilişkilerinin devam etmesi ve Kafkasya, Karadeniz ve Ortadoğu gibi bölgelerde Türk-Rus çıkarlarının çatışması sebebiyle kırılgan bir zemine de yerleşse ikili ilişkilerde ilerleme kaydedilmiştir (Kakışım, 2019, s. 69).

SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarını kazanan Türk dili konuşan Türk soylu ülkeler, Türk dış politikası açısından önemli ve tarihi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye için komşu olan Kafkasya bölgesi de yeni bir nüfuz alanı olarak ortaya çıkmıştır (Demir, 2016, s. 140; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 291; Özkan, 2010, s. 120; Özbay, 2011, s. 36-37; Sariaslan, 2019, s. 183; Demir, 2014, s. 187). Diğer pek çok sebebin yanı sıra Türkiye'nin bu yeni yaklaşımının da etkisiyle Rusya, 1993 yılından itibaren eski Sovyet topraklarında daha aktif bir dış politika

izleme kararı almış, uygulanmaya başlanan bu Yakın Çevre Doktrini, Kafkasya'yı Türkiye ve Rusya için yeni bir mücadele alanı haline getirmiştir (Balta, 2019, s. 74-75; Özkan, 2010, s. 121; Yılmaz, 2010, s. 29-30).

Yine Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Karadeniz çevresinin Türkiye ile Rusya arasındaki ABD'nin de dâhil olduğu yeni bir rekabet sahasına dönüştüğü belirtilmektedir. 1991 yılında Karadeniz sahilinde bağımsız Ukrayna, Rusya Federasyonu ve Gürcistan kurulmuştur. Türkiye yeni bağımsız olan devletleri hemen tanımış ve bağımsızlıklarının sürdürülmesinden yana politikalar izlemiş, ayrıca söz konusu ülkelerin NATO'yla ve Avrupa yapılarıyla bütünleşmesine destek olmuştur (Başaran, 2020, s.48-60; Küntay, 2014, s. 151; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 286; Özbay, 2011, s. 56).

Türkiye'nin, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Karadeniz ile ilgili olarak geliştirdiği politikalar iki yönlü bir anlayışla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Karadeniz, bir bölge ve bir denizalanı olarak algılanmış; bölge anlayışının bir sonucu olarak "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ)" ve denizalanı algısının sonucu olarak da "Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (*Black Sea Naval Cooperation Task Group*)" girişimi başlatılmıştır (Özarslan, 2012, s. 140; Kazdal, 2018, s. 55).

1990'lı yıllarda Çeçen ve Kürt meseleleri de yine ilişkilerin öne çıkan gündemlerinden olmuştur. Rusya, Türkiye'nin Çeçen ayrılıkçı hareketine destek verdiğini iddia ederken Türkiye de Rusya'nın bölücü PKK hareketini desteklediğini belirtmiştir (Balta, 2019, s. 75; Yılmaz, 2010, s. 35; Özbay, 2011, s. 37; Sarıaslan, 2019, s. 183; Demir, 2014, s. 193).

Yine bu dönemde Rusya'nın; Türkiye'nin gergin ilişkilere sahip olduğu komşusu Suriye'ye sağladığı silah desteği, 1995 yılında Kıbrıs Rum Kesimi'ne Türkiye'nin güneyini de menzile alabilecek kapasitedeki S-300 füzelerini satması ve Yunanistan ile yakın ilişki geliştirmesi, Türk-Rus ilişkilerinde Türkiye'yi rahatsız eden gelişmeler olarak görülmektedir (Yılmaz, 2010, s. 30; Özbay, 2011, s. 47; Yapıcı, 2014, s. 140).

Son olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) ile öngörülen silahlanmaya ilişkin sınırlamalara uymaması Türk-

Rus ilişkilerindeki bir diğer gerginlik konusu olarak ortaya çıkmıştır. Rusya, Sovyetler Birliği'nin son döneminde taraf olduğu AKKA kapsamındaki limitlerin yükseltilmesini talep etmiş ve talep kabul edilmiştir. Bu yeni durumla birlikte Rusya, Türkiye'nin doğu ve kuzeydoğu sınırlarında silah ve asker sayısını artırmış, bu durum da doğal olarak Türkiye'yi rahatsız etmiştir (Yılmaz, 2010, s. 34; Yapıcı, 2014, s. 137-139).

Bununla beraber, 1990'lı yıllar ekonomik ve ticari anlamda ise ilişkilerin geliştiği dönemler olmuştur. SSCB'nin çöküşünün ardından Rusya, piyasa ekonomisi sistemine uyum sağlama yolunda adımlar atmış; benzer şekilde Türkiye de 1980'li yılların sonunda hızlı bir ekonomik serbestleşme sürecine girmiştir. Her iki ülkede de 1990'lı yıllarda derin ekonomik krizler yaşanmıştır. Benzer süreçler yaşayan iki ülke 2000'li yıllara gelindiğinde ikili ilişkileri daha fazla geliştirmeye başlamıştır (Demir ve Çınar, 2016, s. 316; Sarıaslan, 2019, s. 183-184; Duman ve Samadov, 2003, s. 35). İki ülke arasındaki ikili ticaret hacmi de 1998 yılına kadar sürekli olarak artmıştır (Başaran, 2019, s. 247).

Yine 1990'lı yıllar Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında anlaşmalar yoluyla hukuki zeminin tesis edilmesinde önemli aşamalar kaydedilen yıllar olmuştur. 25 Şubat 1991'de Rusya Federasyonu ile "Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma" imzalanmış, bu anlaşma bir dizi anlaşmanın da yolunu açmıştır. Yine 1992 yılında bir "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Takip eden yıllarda iki ülke arasında imzalanan anlaşma sayısı 25'i bulmuştur. Özellikle 1997 yılı ilişkilerde değişime işaret eden bir yıl olmuş, önceki yıllara göre daha fazla sayıda anlaşma imzalanmıştır. 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma" ile "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması" ikili ticaretin kolaylaştırılması için hayata geçirilen önemli metinler olmuştur (Başaran, 2019, s. 252-256; Aksoy, 2020, s. 38-39; Yılmaz, 2010, s. 29).

3.3.1.2. 2000'li Yıllarda Türk-Rus İlişkileri

2000 yılından itibaren Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında çok boyutlu bir işbirliği zemini oluşmaya başlamış, gelişen ilişkiler küresel ve bölgesel gelişmelerle ilgili tutumlara da doğrudan yansımıştır. Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz bu dönemde ilişkilerde öne çıkan bölgeler olmuştur. Takip eden yıllarda Rusya'da Putin'in;

Türkiye’de ise Erdoğan’ın iktidara gelmesi ile ortaya çıkan bu olumlu hava sürmüştür. Önceki dönemlere kıyasla bu dönem ilişkilerin son derece hızlı bir şekilde geliştiği ve altın yıllarını yaşadığı bir dönem olmuştur (Oran, 2013, s. 534; Demir, 2016, s. 140; Kazdal, 2018, s. 53).

Dönemin başbakanı Bülent Ecevit’in 1999 yılının kasım ayında Moskova’ya gerçekleştirdiği ziyaret ikili ilişkilerde işbirliğinin gelişmesine katkı sağlamış, ziyaret sırasında pek çok anlaşma imzalanmıştır. Ecevit, ziyaret sırasında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin sorunlu alanlarından olan Çeçenistan meselesini “Rusya’nın içişleri” olarak nitelemiştir. Ziyarete ayrıca “Terörizmle Mücadele Ortak Deklarasyonu” imzalanmıştır (Oran, 2013, s. 534; Özbay, 2011, s. 49; Sarıaslan, 2019, s. 185).

2000’li yıllar aynı zamanda hızlı büyüme gösteren Türkiye turizminin Rusya için cazip hale geldiği ve ikili ilişkilerde turizmin de önemli gündem maddeleri arasında yerini aldığı yıllar olmuştur. Turizmin 2000’li yıllara kadar geri planda kalmasına; SSCB döneminde Doğu Bloku dışına seyahatlerin kısıtlanmış olması ve Rusların bir turizm destinasyonu olarak Türkiye’yi ancak SSCB dağıldıktan sonra keşfedebilmeleri neden olmuştur. Rusya’ya coğrafi olarak yakın olan ve yaz turizmi için cazip olanaklar sunan Türkiye, 2000’li yıllarla birlikte Rus ziyaretçiler için en fazla tercih edilen turizm merkezlerinden biri haline gelmiş, turizm ilişkilerin gelişmesine ve barışa katkı sağlamıştır (Demir ve Çınar, 2016, s. 319; Başaran, 2017, s. 249-250).

Türk-Rus ilişkilerinde 2000 sonrası dönemi şekillendiren temel metin 16 Kasım 2001 tarihinde imzalanan “Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa” başlıklı belge olmuştur. Söz konusu belge ile ilişkiler ilk kez resmi olarak “Güçlendirilmiş Yapıcı Ortaklık” seviyesine çıkarılmıştır (Oran, 2013, s. 536; Aksoy, 2020, s. 39).

Eylem Planının getirdiği olumlu hava ve söz konusu plan çerçevesinde imzalanan anlaşmalarla birlikte 2004 ve 2005 yılları iki ülke ilişkilerinde son derece olumlu gelişen yıllar olmuştur. Hem Ankara hem de Moskova bu dönemde ilişkilerin siyasi kanadında temkinli davranmış, ancak ekonomik işbirliğinin gelişmesi için kararlı adımlar atmıştır (Oran, 2013, s. 538; Özbay, 2011, s. 51). Erdoğan’ın 2002’deki Rusya

ziyareti ilişkilere ivme kazandırmış, Putin'in 2004 yılındaki Türkiye ziyareti ise Cumhurbaşkanı düzeyinde otuz yıl sonra yapılan ilk ziyaret olmuştur (Aksoy, 2020, s. 39; Özbay, 2011, s. 51; Demir, 2014, s. 188). İlişkilerdeki olumlu havanın bir sonucu olarak 2007 yılı Türkiye'de "Rusya Kültür Yılı"; 2008 yılı ise Rusya'da "Türkiye Kültür Yılı" ilan edilmiştir (Özbay, 2011, s. 52).

2008 yılında yaşanan Gürcistan krizi hem Türk-Rus ilişkilerini hem de bölgesel politikayı doğrudan etkilemiştir. Putin 2008'de Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya üyeliklerinin savaş nedeni (*casus belli*) sayılacağını ilan etmiş, ağustos ayında Gürcistan Güney Osetya'ya askeri müdahalede bulununca, Rusya da Gürcistan'a operasyon düzenlemiştir (Tellal, 2015, s. 1049).

Rusya, 7-8 Ağustos 2008 tarihlerinde Gürcistan'a düzenlediği operasyonun ardından bağımsızlık ilanında bulunan Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlık kararlarını tanımıştır. Türkiye ise bu krizde Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü destekleyen bir yaklaşım benimsemiş, SSCB'nin çöküşü sonrası belirlenen sınırların korunması konusunda Batılı ülkelerle ortak yaklaşımını sürdürmüştür. Türkiye'nin krize ilişkin somut önerisi ise "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" kurulması olmuştur (Oran, 2013, s. 539-540; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 289).

Gürcistan'ın Rusya tarafından işgal edildiği dönemde Türkiye'nin Gürcistan'a ABD'nin beklediği desteği vermediği, ancak yine de Rusya'nın Türkiye'nin desteğinden (özellikle silah sağlandığı iddialarından) rahatsızlık duyduğu kaydedilmektedir (Başaran, 2020, s.48). Ancak her ne kadar Batı ülkeleri ile benzer yaklaşım benimsese de Türkiye, Rusya-Gürcistan savaşında tarafsızlığını korumuş, barış için çaba göstermiş, Montrö Anlaşmasını harfiyen uygulamış ve Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu'nu önererek çözüme katkı sunmaya çalışmıştır. Tüm bu çabalar Rus tarafında memnuniyetle karşılanmıştır (Özbay, 2011, s. 57; Kazdal, 2008, s. 54).

2009 yılı ve devamında, Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki gerileme Rusya ve Türkiye'nin daha sıkı ilişkiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye ve Rusya, 6 Ağustos 2009 tarihinde nükleer enerji, doğal gaz ve petrol alanlarında işbirliğinin geliştirilmesini hedefleyen toplam 20 protokol imzalamıştır (Kakışım, 2019, s. 81). Gelişen ilişkilerin bir sonucu olarak Rusya, Türkiye ile Ermenistan arasındaki

normalleşme süreci kapsamında 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan protokolleri de desteklemiştir (Oran, 2013, s. 540).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2009 yılı şubat ayında Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyarette ikili ticarete milli paraların (Lira ve Ruble) kullanılması kararı alınmış, gerekli yasal değişiklikler ise Mart 2009'da yapılmıştır. 2010 yılında Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in Türkiye ziyareti esnasında ise ticaret hacminin 5 yıl içerisinde 100 milyar Dolar'a çıkartılması hedefi dile getirilmiştir. Aynı ziyaret kapsamında Üst Düzey İş birliği Konseyi kurulmuş, ayrıca Karma Ekonomik Komisyonu, Ortak Stratejik Planlama Grubu ve Türk-Rus Toplumsal Forumu gibi yapılarla da kurumsal işbirliğinin artırılması amaçlanmıştır (Oran, 2013, s. 540; Aksoy, 2020, s. 40; Kazdal, 2018, s. 54). Ziyarette imzalanan anlaşmalarla ayrıca iki ülke karşılıklı olarak 30 güne kadarki seyahatlerde vize uygulamasını kaldırmıştır (Cumhuriyet, 12 Mayıs 2010)

Türk-Rus ilişkilerindeki bu olumlu tablo, söz konusu dönemde iki ülke arasında bölgesel politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan küçük çaplı gerginliklerin büyümeden aşılmasına imkân sağlamıştır. Türkiye'nin Ekim 2012'de Moskova-Şam seferini yapan bir sivil uçağı askeri mühimmat taşıdığı gerekçesiyle Ankara Esenboğa Havalimanı'na inmeye zorlamasıyla ortaya çıkan kısa süreli gerginlik hızlıca çözülmüştür (Erşen, 2016, s. 155).

Rusya, 2013 yılında Kiev'de başlayan halk hareketleri neticesinde gelişen olaylar sonrası, 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmiştir. Söz konusu ilhak Rusya'nın Ukrayna'nın Batı yanlısı politikalarına karşılık olarak gerçekleştirdiği bir eylem olarak algılanmakla beraber, Kırım'ın Karadeniz havzası için taşıdığı önemle de yakından ilişkilidir (Tellal, 2015, s. 1049; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 287). Rusya'nın Kırım'ı ilhakı Türk-Rus ilişkilerini geren bir olay olmuş, Türkiye ilhakı tanımamış ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana politika benimsemiştir. Yine de söz konusu ilhakın Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir tahribat yaptığını söylemek mümkün değildir (İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 288; Sariaslan, 2019, s. 189; Kazdal, 2018, s. 56).

3.3.1.3. Türk-Rus İlişkilerinde Suriye Gerginliği ve Uçak Krizi

Rusya, 30 Eylül 2015 tarihi itibarıyla Suriye'de aktif olarak varlık göstermeye başlamıştır. Rusya'nın Suriye iç savaşında Şam yönetiminin tüm yanlısı ve hukuk dışı

uygulamalarına rağmen yönetime destek vermesi ve desteğini ısrarla sürdürmesinin ardında yatan en önemli sebeplerden biri, Suriye'nin Moskova için Akdeniz'deki liman konumunda olmasıdır. Rusya için Suriye'deki ayrıcalıklı konumunu korumak stratejik açıdan son derece değerli olmuştur. Ayrıca yakın dönemde Ukrayna'da yaşananlardan sonra uluslararası topluma gücünü göstermek de öne çıkan diğer bir sebep olmuştur (Demir, 2016, s. 143).

Suriye'deki Rus varlığı 1957 yılındaki Suriye Bunalımına kadar uzanmaktadır. Suriye Bunalımı sonrası Moskova ve Şam arasında yakınlık kurulmuş ve Rusya 1971 yılında Suriye'de bir üs kurmuştur. Söz konusu üs 2021 yılı itibariyle Rusya'nın Post-Sovyet ülkeler dışındaki tek askeri üssüdür. Moskova ile Şam yönetimleri arasında söz konusu üssün statüsünü düzenleyen bir anlaşma yapılmış ve Rusya uluslararası hukuka uygun bir şekilde Suriye'de mevcudiyetini tesis etmiştir (Tellal, 2015, s. 1049; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 279).

Rusya'nın askeri olarak Suriye'de açıkça yer almasıyla ve İran ile hareket etmeye başlamasıyla birlikte Suriye'deki olayların seyri farklı gelişmeye başlamıştır. Ayrıca, Rusya'nın Suriye sürecine dâhil olmasıyla birlikte Türk-Rus ilişkilerinde en belirleyici konu da Suriye olmuştur (Demir, 2016, s. 143-145; Kakışım, 2019, s. 82; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 281; Erşen, 2016, s. 154).

Türkiye ile Rusya arasında en ciddi sınamalar, Rusya'nın özellikle Suriye'deki varlığını askeri olarak arttırmasıyla başlamıştır. Türkiye ile Rusya arasında Suriye gündemli gerginliklerin ilki Türkiye'nin 2012 yılında Suriye kaynaklı tehditlerden korunmak için NATO'dan Patriot füzelerini sınırlarına yerleştirmeyi talep etmesi olmuş, bu talep Rusya'nın tepkisine yol açmıştır. Bununla beraber, 2015 yılı itibariyle Türk ve Rus askeri güçleri daha sık karşı karşıya gelmeye başlamıştır (Demir, 2016, s. 145; Erşen, 2016, s. 155).

Suriye konusuna ilişkin iki ülke arasında öne çıkan temel ihtilaf noktası Esad'ın siyasi geleceği üzerine olmuştur. Rusya Esad'ın iktidarda kalması, Türkiye ise iktidarı bırakması gerektiğini savunmuştur. Moskova'nın Esad'ın devam etmesine yönelik isteği stratejik gerekçelere dayanmaktayken, Türkiye için konu daha çok etik ve ilkesel bir boyutta değerlendirilmektedir. Türkiye, Esad'ın kendi halkına zulmettiğini her

platformda dile getirmiştir (Demir, 2016, s. 147; Balta, 2019, s. 78; Kazdal, 2018, s. 57).

Suriye'ye ilişkin anlaşmazlığın bir diğer ayağı Özgür Suriye Ordusu ve muhaliflere yönelik iki ülke arasındaki farklı görüşlerdir. Radikal gruplar Rusya tarafından sert bir şekilde eleştirilirken, Türkiye değişimin bir aracı olarak görmüştür (Demir, 2016, s. 147)

Üçüncü önemli ihtilaf ise, Suriye'nin kuzeyinde yerleşen ve Türk-Amerikan ilişkilerinde de soruna dönüşen PYD'dir. Türkiye, daha önce de belirtildiği üzere PYD'yi, PKK'nın uzantısı olarak görmekte ve bir güvensizlik alanı olarak değerlendirmektedir. Rusya açısından ise PYD öncelikli bir konu teşkil etmemektedir ancak Rusya, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde nüfuz alanı elde etmemesi için Kürtlere destek olmuştur. PYD'nin başında olduğu Rojava yönetiminin 2016 yılında Moskova'da bir temsilcilik açmasına izin veren Rusya, Türk hükümetinin tüm ısrarlarına rağmen PKK'yı ve uzantılarını terör örgütleri listesine dâhil etmemiştir (Demir, 2016, s. 147; Erşen, 2016, s. 157).

Bahsedildiği üzere Türk-Rus ilişkilerindeki Suriye gerginliği, 2015 yılı itibariyle sahada askeri boyutta daha net hissedilmeye başlanmıştır. 3 Ekim 2015'te Türkiye bir Rus SU-30 savaş uçağının Türkiye'nin hava sahasını ihlal ettiğini kamuoyu ile paylaşarak Rusya'yı sert bir şekilde uyarılmış, yapılan ihlal Rusya tarafından da kabul edilmiştir. Olaydan bir gün sonra bir Rus uçağının devriye görevi yürüten Türk savaş uçaklarına radarını yaklaşık beş dakika kilitletiği ortaya çıkmış, Türkiye bir kez daha Rusya'yı uyarılmış ve bu defa NATO'ya da başvurarak ciddiyetini göstermiştir (Erşen, 2016, s. 157).

İkili ilişkilerin en derin krizlerinden biri yine bir Rus uçağının hava sahası ihlali ve buna ilişkin Türkiye'nin aldığı bir tedbir sonucunda ortaya çıkmıştır. Türkiye, 24 Kasım 2015'de hava sahasını ihlal eden bir Rus uçağını düşürmüştü, söz konusu olay sadece iki devlet arasında değil bölgesel ve küresel ölçekte bir krizin başlangıcı olmuştur (Demir, 2016, s. 145; Kakışım, 2019, s. 82; Can, Özmütlu ve Aykaç, 2019, s. 7).

Türkiye'nin, Rus uçağının düşürülmesine ilişkin olarak yaptığı açıklamada kimliği bilinmeyen⁷⁸ uçağın 10 defa uyarıldığı belirtilmiş, bu yöndeki kayıtlar da NATO'ya sunulmuştur. Rus tarafından yapılan ilk açıklamalar ise “Türkiye bir Rus uçağını düşürdüğüne pişman olacak” ve “sırtımızdan bıçaklandık” şeklinde olmuştur (Demir, 2016, s. 145; Kakışım, 2019, s. 82; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 281; Erşen, 2016, s. 158; Can, Özmutlu ve Aykaç, 2019, s. 7).

Olayın hemen ardından Rusya, başta BM Güvenlik Konseyi olmak üzere uluslararası platformlarda harekete geçmiştir. Türkiye'nin Rus uçağını, Rusya DEAŞ'a karşı savaşırken, haksız ve hukuksuz şekilde düşürdüğünü açıklamıştır (Demir, 2016, s. 146).

Rusya, krizin diğer tarafı ve Rusya için esas muhatap olan Türkiye'ye karşı da artan düzeyde sert ve tavizsiz bir politika takip etmeye başlamıştır. Türkiye'nin derhal özür dilemesi, zararını tazmin etmesi ve sorumluların cezalandırılması istenmiş, taleplerini kabul ettirmek için de ekonomik yaptırımları devreye almıştır (Demir, 2016, s. 146; Erşen, 2016, s. 160).

2016 yılının başından itibaren uygulamaya konulan yaptırımlar; başta tarım olmak üzere pek çok ürünün Türkiye'den ithalatının durdurulması, inşaat, turizm, tarım, tekstil ve otomotiv sektörlerine yönelik spesifik yaptırımlar uygulanması ve ülkeye girişte gümrük işlemlerinin Türkiye aleyhine zorlaştırılması gibi önlemleri kapsamıştır. Özellikle Türkiye'nin Rusya'ya ihracatında en yüksek paya sahip olan tarım ürünleri bu yaptırımlardan olumsuz etkilenmiştir. Türk mallarına yönelik basitleştirilmiş gümrük uygulamalarının yerine olağanüstü kontroller uygulanmaya başlanmış, Türk vatandaşlarının istihdamının durdurulması ve Rusya'da daimî ikametgâhı olmayanlarının vizesiz seyahatlerinin askıya alınması gibi kısıtlama ve yasaklamalar da hayata geçirilmiştir (Gültekin ve Üyümez, 2016, s. 77; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 283; Sariaslan, 2019, s. 190; Çelik ve Koç, 2019, s. 2; Kazdal, 2019, s. 58).

Yaptırımlar kapsamında ayrıca Rus vatandaşlarına Türkiye'ye gitmemeleri söylenmiş, Rusya'da yaşayan veya iş için Rusya'ya giden Türk vatandaşlarına problemler

⁷⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan konuya ilişkin açıklamasında uçağın Rusya'ya ait olduğunun sonradan öğrenildiğini ve Türkiye'nin düşmanca bir tutum izlemediğini belirtmiştir (Erşen, 2016, s. 159). Rus tarafının cevabı ise “Türk tarafının uçağın milliyetini bilmemesine imkân olmadığı” yönünde olmuştur (Can, Özmutlu ve Aykaç, 2019, s. 7).

yaratılmış ve Türk askeri ve sivil gemilerine karşı Akdeniz ve Ege’de tahrik edici eylemlere başvurulmuştur. Türkiye’ye tatil paketi satan turizm şirketlerinden satışların durdurulması istenmiş, Türkiye’den yapılan charter uçuşlar da durdurulmuştur. Yaptırımların en yıkıcı etkisi turizm sektöründe hissedilmiştir (Demir, 2016, s. 146; Gültekin ve Üyümez, 2016, s. 77; Can, Özmutlu ve Aykaç, 2019, s. 8; Sarıaslan, 2019, s. 190; Çelik ve Koç, 2019, s. 2; Kazdal, 2018, s. 58).

Uçak krizinin neden olduğu gerilim, enerji işbirliğinin geliştirildiği projeleri de olumsuz etkilemiştir. Türkiye ile devam eden enerji projeleri Rusya tarafından durdurulmuş, Türk Akım müzakereleri ve çalışmaları dondurulmuş ve 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren Rusya tarafından Türk firmalarına taahhüt edilen doğal gaz ithalat fiyatlarındaki %10,25 indirim uygulaması da askıya alınmıştır (Kakışım, 2019, s. 83; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 282).

Krizin etkileri kamuoyunda da görülmüştür. Rusya’da düzenli olarak yapılan bir kamuoyu araştırması sonuçlarına göre 2013 ve öncesinde sempati duyulan ülkeler arasında yer alan Türkiye’nin, uçak krizinden sonra Rusya’da en az sevilen ülkeler arasında görülmeye başlandığı belirtilmektedir (TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022).

3.3.1.4. İlişkilerde Yeniden Normalleşme

Türkiye’de yaşanan 15 Temmuz başarısız darbe girişimi sonrasında Rusya Federasyonu tarafından ivedilikle destek verilmesi, Türkiye tarafında ilişkilerin normalleştirilmesi iradesinin güçlü bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Erdoğan’ın 27 Haziran 2016 tarihli mektubu da yumuşama sürecini başlatmıştır (Gültekin ve Üyümez, 2016, s. 77; Kakışım, 2019, s. 84; İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 283; Erşen, 2016, s. 160; Sarıaslan, 2019, s. 193; Kazdal, 2018, s. 58-59).

Erdoğan’ın 2016 yazında gerçekleştirdiği Rusya ziyareti, Kasım 2015’de ciddi şekilde dibe vurarak tarihinin neredeyse en kötü seviyesine inmiş olan ikili ilişkilerin düzelmesinde önemli bir eşik olmuştur (Demir, 2016, s. 147). Normalleşme sürecinin ilk üç ayında Erdoğan ve Putin üç kez yüz yüze, beş kez de telefonda görüşmüşlerdir (Erşen, 2016, s. 163).

St. Petersburg’da 9 Ağustos 2016’da gerçekleşen Putin-Erdoğan zirvesinde 2016-2019 arasını kapsayan bir orta vadeli program üzerinde mutabakata varılmıştır. Ayrıca Türkiye’nin Akkuyu nükleer santraline stratejik yatırım statüsü vereceği açıklanmıştır. Zirvede Türk Akımı projesinin başlaması için gerekli adımların atılmasına karar verilmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi hedefi yeniden 100 milyar Dolar olarak telaffuz edilmiştir. Ayrıca bir Türk-Rus ortak yatırım fonu kurulması kararlaştırılmıştır. Görüşmenin stratejik açıdan en önemli sonuçlarından birisi de Türkiye’nin Suriye’de DEAŞ ve PYD/YPG hedeflerine karşı başlattığı “Fırat Kalkanı” sınır ötesi askerî harekâtına Rusya’yı ikna etmesi olmuştur (Erşen, 2016, s. 162-164; Sarıaslan, 2019, s. 194).

İlişkilerdeki iyileşmenin enerji alanındaki sonuçlarından biri olarak, 11 Ekim 2016 tarihinde Türk Akımı projesine yönelik hükümetler arası anlaşma imzalanmış ve deniz bölümünün inşasına 7 Mayıs 2017 tarihinde başlanmıştır. Ayrıca kriz sırasında çalışmaları duran Akkuyu nükleer enerji santralinin temeli iki ülke lideri tarafından atılmıştır (Kakışım, 2019, s. 84).

2016 yılının aralık ayında ise Rusya’nın Ankara büyükelçisi Andrey Karlov Ankara Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü’nde görevli bir polis memuru tarafından öldürülmüştür. İyileşen ilişkiler ve gelişen işbirliğinin bir sonucu olarak bu olay Türkiye ile Rusya’nın normalleşme sonrası Suriye konusunda yakaladığı yakınlığını olumsuz yönde etkilememiştir (Erşen, 2016, s 164).

Suriye Krizi’ne ve çözüm yollarına ilişkin görüşmeler ise Rusya’nın sürece dahil olmasıyla birlikte Moskova’nın belirlediği çizgide ilerlemeye başlamış, barış görüşmeleri de Cenevre yerine 2017 yılından itibaren Astana’da yapılmaya başlanmıştır. Yine Türk-Rus ilişkilerindeki iyileşmenin etkisiyle, Türkiye de Astana görüşmelerinde yer almış, İran, Türkiye ve Rusya bölgedeki çatışmanın durdurulması ve ateşkesin yeniden tesis edilmesi için müzakereler gerçekleştirmiştir (İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 284).

Bununla beraber, Rusya’nın sahada artan gücü Suriye’nin İdlib şehrinde gerginliğin artmasına neden olmuş, Rusya bu bölgedeki grupları terörist olarak nitelendirmiş ve imha edilmesi için operasyonlar başlatmıştır. İdlib’de artan gerginlik Türkiye ve

Rusya'yı yeniden Suriye'de karşı karşıya getirmiş, politikaların ele alınması için Rusya'nın Soçi kentinde iki ülke devlet başkanları bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde 2018 yılının Eylül ayında İdlib'deki gerginliğin azaltılması için mutabakat imzalanmıştır (İzzetgil ve Murshudlu, 2021, s. 284).

2019 yılının Ekim ayında Rusya ile Barış Pınarı Harekâtı sonrası yapılan mutabakat, Türkiye ile Rusya ilişkilerinin Suriye başlığı altındaki gündemlerini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Anılan mutabakatın ikinci maddesinde terörizmin tüm şekil ve tezahürleriyle mücadele etmek ifadesi yer almış, PYD/YPG'den zımni olarak bahsedilmiştir. Mutabakatta, PYD/YPG'nin silahlarının Münbiç ve Tel Rıfat yerleşim alanlarından çıkartılması ifadesi yer almaktadır. PYD/YPG'den ABD ile yapılan mutabakatta bölgeden çekilmesi gereken bir güç olarak bahsedilirken, Rusya ile yapılan mutabakatta ise "çıkartılması" gereken bir oluşum ifadesi yer almıştır (Çelik ve Özgöker, 2020, s. 67).

Anlaşmada Türkiye sınırında Barış Pınarı Harekâtı'nın bulunduğu 30 kilometrelik alanın dışında kalan Suriye tarafından PYD/YPG unsurlarını ve silahlarının 150 saat içerisinde çıkartılacağı belirtilmiştir. Bu işlemin ardından Suriye'nin Kamışlı beldesi hariç olmak üzere, Türkiye ile Suriye sınırlarının batısı ve doğusunda 10 km derinliğinde, Türk ile Rus ortak devriyesinin göreve başlaması öngörülmüştür (Çelik ve Özgöker, 2020, s. 67).

3.3.1.5. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji

Rusya dünyanın en büyük üçüncü petrol üreticisi, en büyük ikinci doğal gaz üreticisi ve en büyük üçüncü nükleer enerji üreten ülkesidir. Rusya'nın ekonomisi büyük ölçüde bu kaynakların kullanımı üzerine kuruludur. Bu kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını ise rezervlerin pazara ulaştırılmasına yönelik kurulan altyapı yatırımları sağlamıştır (Demir ve Çınar, 2016, s. 317-318; Kakışım, 2019, s. 73).

Türkiye ise OECD ülkeleri arasında enerji talebi en hızlı artan ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Enerji talebini önemli ölçüde fosil enerji kaynakları kullanarak karşılayan Türkiye, son yıllarda yenilenebilir enerji alanındaki yatırımlarına rağmen hala petrol, doğal gaz ve kömür gibi enerji kaynaklarına yoğun ihtiyaç duymaktadır (Kakışım, 2019, s. 76).

Özellikle son 30 yıllık süreçte Türk-Rus ilişkilerinin en önemli konu başlıklarından biri enerji olmuştur. Türkiye için petrol ithalatında daha fazla tedarikçi ülke seçeneği bulunmakla beraber, doğalgaz ithalatında toplam tüketimin yarısından fazlası tek bir tedarikçi ülkeden, Rusya'dan temin edilmektedir (Kakışım, 2019, s. 76). Günümüz Rusya-Türkiye ilişkilerindeki doğalgaz gündeminin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye'nin Rus doğalgaz kaynaklarına yönelik güçlü bağımlılığıdır. İkinci özellik ise Rus doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması konusunda Türkiye'nin sahip olduğu potansiyel alternatif geçiş devleti konumudur (Nurieva, 2017, s. 105; Kakışım, 2019, s. 69).

Rus doğalgazı Türkiye'ye ilk olarak 1987 yılında Trans-Balkan boru hattı (Batı Hattı) aracılığıyla Romanya ve Bulgaristan üzerinden ulaşmıştır. Bundan on yıl sonra Rus Gazprom ile Türk Botaş arasında Mavi Akım Projesi hayata geçirilmiş, 25 yıllık bir sözleşme imzalanmış, ilk doğalgaz aktarımı ise 2003 yılında gerçekleştirilmiştir. Mavi Akım projesinden doğalgaz aktarımının başlamasıyla birlikte Türkiye, doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %70'ini Rusya'dan sağlar hale gelmiştir. Bugün Türkiye'ye Rus doğal gazını sağlayan iki operasyonel boru hattı Trans-Balkan boru hattı ve Mavi Akım boru hattıdır (Nurieva, 2017, s. 105; Kakışım, 2019, s. 78; Can, Özmutlu ve Aykaç, 2019, s. 8; Aksoy, 2020, s. 37; Yılmaz, 2010, s. 29; Özbay, 2011, s. 41; Sarıaslan, 2019, s. 186; Troulis, 2016, s. 116; Duman ve Samadov, 2003, s. 35).

Türkiye-Rusya enerji ilişkilerinin ikinci yönü, Türkiye'nin sahip olduğu jeo-stratejik coğrafi konumu ile ilişkilidir. Türkiye; Rusya, Hazar bölgesi ve Orta Doğu'dan Avrupa pazarlarına doğalgaz transferi için önemli geçiş ülkelerinden biridir. Bu durum Türkiye'nin enerji güvenliği politikalarında elini güçlendirmekte, Türk-Rus ilişkilerinde Türkiye lehine bir durum ortaya çıkarmaktadır (Nurieva, 2017, s. 106-107). Bu durumun sonucu olarak daha önce de belirtildiği üzere Rusya'dan Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden AB ülkelerine ulaşacak şekilde planlanan Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı'nın inşasına da başlanmıştır (Kakışım, 2019, s. 69).

Türkiye ve Rusya enerji ilişkilerinde öne çıkan diğer bir işbirliği alanı ise nükleer santral yapımıdır. Türkiye doğalgaza olan bağımlılığını azaltmak amacıyla alternatif enerji kaynaklarına başvurmaya başlamış ve bunlar arasında nükleer enerji ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda başlatılan ve tahmini yatırım bedeli 20 milyar Dolar olarak

hesaplanan Mersin Akkuyu nükleer santral yatırımını Rusya Devlet Nükleer Şirketi Rosatom üstlenmiştir (Demir ve Çınar, 2016, s. 318; Kakışım, 2019, s. 70-82; Özbay, 2011, s. 42; Troulis, 2016, s. 117).

3.3.1.6. İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri

Rusya Federasyonu hem doğal kaynak hem de insan kaynağı yönünden önde gelen ekonomik güçlerden biridir. Ülkenin 2020 yılı itibariyle GSYİH değeri cari fiyatlarla 1 trilyon 647 milyar Dolar olarak kaydedilmiştir. Ülkenin nüfusu 146 milyonun üzerindedir. Rusya'nın sahip olduğu zengin doğal kaynak rezervleri ülke ekonomisinin en önemli parçasını oluşturmakla beraber, aynı zamanda ülke ekonomisi açısından bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Özellikle son 10 yıllık süreçte petrol fiyatlarının dalgalı seyretmesi ülkenin büyüme oranlarını da doğrudan etkilemiştir. Merkezi planlama ve zengin kaynaklar nedeni ile Rusya'da sanayi sektörü ağır sanayi yönünde gelişim göstermiştir. Ekonomi büyük ölçekli sınai işletmelerin hâkimiyetinde olup, KOBİ'lerin GSYİH'den aldıkları pay, yalnızca %10-15 civarındadır (Ticaret Bakanlığı, 2022e, s. 6).

Rusya 2020 yılında 335 milyar Dolar ihracat gerçekleştirerek dünyanın 14'üncü büyük ihracatçı ülkesi konumuna gelmiştir. Rusya'nın en çok ihracat gerçekleştirdiği ülkeler Çin, Hollanda ve İngiltere iken ülkenin 2020 yılında ihraç ettiği en önemli ürün ise %35 ile ham petrol ve petrol yağları olmuştur. 2020 yılında Rusya dünyadan yaklaşık 232 milyar Dolar'lık ithalat gerçekleştirmiştir. Rusya'nın ithalat yaptığı başlıca ülkeler ise Çin, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Rusya'nın dünyadan en çok ithal ettiği ürünler telefon, karayolu taşıtları ve aksam parçaları ve ilaçlar olmuştur. Türkiye, Rusya'nın ihracatında 6'ncı, ithalatında ise 9'uncu sırada yer almıştır (Ticaret Bakanlığı, 2022e, s. 8).

Türkiye ile Rusya arasındaki ticari ilişkiler, 1984'te Sovyetler Birliği ile imzalanan Doğal Gaz Anlaşmasının 1987 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte hız kazanmıştır. 1990'lı yıllarda daha çok bavul ticareti şeklinde gelişen ekonomik ve ticari ilişkiler, özellikle iki ülkede de 1997 ve 1998 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin ardından hızla gelişme kaydetmiştir (Oran, 2013, s. 543).

2000’li yıllarla birlikte ekonomik ilişkiler ve bunun bir alt kümesi olarak ikili ticaret gelişmeye devam etmiştir. Bu dönemde özellikle ekonomi alanındaki anlaşmalar ve sözleşmeler iki ülkedeki girişimciler ve ekonomistler tarafından da desteklenmiştir. Türkiye açısından, ekonomideki verimliliğin ve rekabet gücünün artması, petrol ve doğal gaz başta olmak üzere bazı temel girdilerin ithalatına olan ihtiyacı artırmıştır. Rusya açısından ise ekonomik krizin etkilerini azaltmak için ihtiyaç duyulan ihracat Türkiye pazarı ile mümkün olmuştur. Bu yönüyle bakıldığında iki ülkenin ekonomik sorunları, benzer olduğu kadar, birbirini tamamlayıcı özellikler de barındırmaktadır (Asma, 2012, s. 18-19; Zengin, 2015, s. 77; Özbay, 2011, s. 39).

Türkiye ile Rusya arasında ikili ticari ve ekonomik ilişkiler son derece gelişmiştir. İkili ticari ilişkilerin yasal zeminini oluşturan anlaşmaların ilki 25 Şubat 1991 yılında imzalanan ve 31 Mayıs 1991 yılında yayımlanarak yürürlüğe giren Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması’dır. 14 Mayıs 1992 yılında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Konularında Türk-Rus Karma Ekonomik Komisyonu Kurulmasına İlişkin Anlaşma imzalanmış ve söz konusu anlaşma 23 Temmuz 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yine iki ülke arasında 9 Eylül 1993 tarihinde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması, 16 Eylül 1997 tarihinde Gümrük İşlemlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Protokol ve 15 Aralık 1997 tarihinde Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmalar sırasıyla 17 Aralık 1999, 11 Mayıs 1999 ve 12 Ekim 2018 tarihlerinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁷⁹

İki ülke arasındaki ikili ticaret; komşuluk ilişkisi, pazarların birbirini tamamlayan yapısı ve tesis edilen hukuki altyapının da etkisiyle özellikle 1990’lı yıllardan sonra gelişme kaydetmiştir. Türkiye’nin Rusya’ya olan ihracatı, Rusya’dan ithalatı, ikili ticaret hacmi, denge ve ticaret paylarına ilişkin veriler Tablo 16’da sunulmaktadır.

⁷⁹ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y). Erişim: 24 Haziran 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

Tablo 16: Türkiye-Rusya Federasyonu Dış Ticaret (1000 Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	Rusya'nın Türkiye İhracatındaki Payı	Türkiye'nin Rusya İthalatındaki Payı
1999	588.664	2.374.133	-1.785.469	2.962.797	2,21%	
2000	643.903	3.886.583	-3.242.680	4.530.486	2,32%	
2001	924.107	3.435.673	-2.511.566	4.359.779	2,95%	2,21%
2002	1.172.039	3.891.721	-2.719.683	5.063.760	3,25%	2,54%
2003	1.367.591	5.451.315	-4.083.725	6.818.906	2,89%	2,38%
2004	1.859.187	9.033.138	-7.173.952	10.892.325	2,94%	2,46%
2005	2.377.050	12.905.620	-10.528.570	15.282.670	3,24%	2,41%
2006	3.237.611	17.806.239	-14.568.627	21.043.850	3,79%	2,35%
2007	4.726.853	23.508.494	-18.781.641	28.235.347	4,41%	2,37%
2008	6.483.004	31.364.477	-24.881.473	37.847.480	4,91%	2,43%
2009	3.189.607	19.450.086	-16.260.478	22.639.693	3,12%	1,87%
2010	4.628.153	21.600.641	-16.972.488	26.228.794	4,06%	2,02%
2011	5.992.633	23.952.914	-17.960.281	29.945.548	4,44%	1,96%
2012	6.680.777	26.625.286	-19.944.509	33.306.063	4,38%	0,37%
2013	6.964.209	25.064.214	-18.100.004	32.028.423	4,59%	0,36%
2014	5.943.014	25.288.597	-19.345.583	31.231.611	3,77%	0,30%
2015	3.588.331	20.401.757	-16.813.426	23.990.088	2,49%	0,21%
2016	1.732.954	15.162.386	-13.429.432	16.895.340	1,22%	0,11%
2017	2.734.316	19.514.094	-16.779.778	22.248.410	1,74%	0,15%
2018	3.399.662	21.989.574	-18.589.912	25.389.236	2,02%	0,16%
2019	3.852.994	22.453.026	-18.600.033	26.306.020	2,25%	0,19%

Kaynak: Tüik ve Trademap

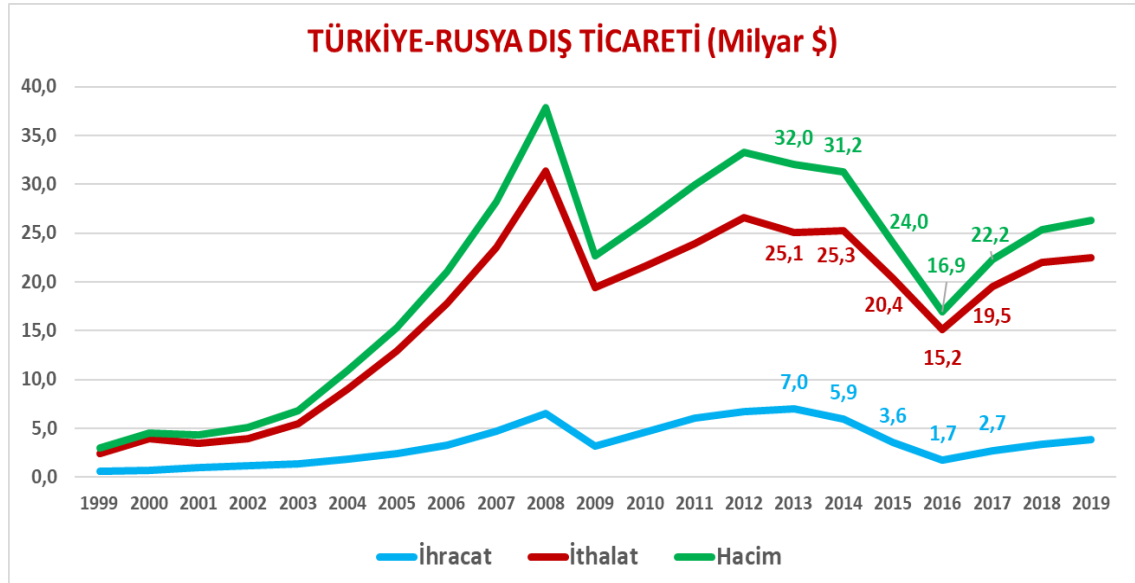
Dönemin başında Türkiye'nin ihracatı 588 milyon Dolar, ithalatı ise 2 milyar 374 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. İkili ticari ilişkilerin 2009 yılındaki finansal kriz dışında 2014 yılına kadar düzenli olarak arttığı görülmektedir.

Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin en önemli ayaklarından biri de müteahhitlik hizmetleridir. Müteahhitlik alanında Rusya, Türkiye'nin bir numaralı pazarı konumunda bulunmaktadır. 2021 yılı sonu itibariyle Türk müteahhitlik sektörünün yurt dışında üstlendiği tüm projelerin yaklaşık beşte biri Rusya'dadır. Toplamda Rusya'da 1.300'ün üzerinde Türk sermayeli firmanın faaliyette bulunduğu tahmin edilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022e, s. 17).

Özellikle 2009'dan itibaren uluslararası ticaretteki küresel artışla birlikte iki ülke ticaret hacmi de kayda değer şekilde yükselmiştir. Bununla birlikte 2002 sonrasında petrol ve doğal gaz fiyatlarının küresel olarak artması ve 2005'ten itibaren Mavi Akım hattıyla Rusya'dan ithal edilen doğalgaz miktarının artması gibi sebeplerle dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine gelişmiştir (Gültekin ve Üyümez, 2016, s. 76; Özbay, 2011, s. 39-40).

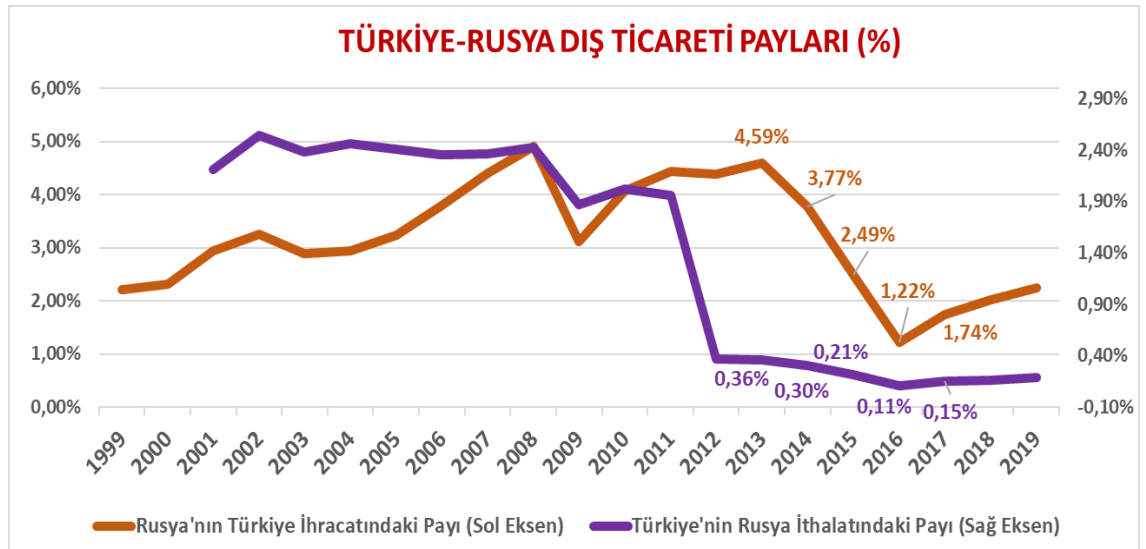
2000-2010 yılları arasında ikili ticari ve ekonomik ilişkilerde önemli sorunların başında Rusya'nın çeşitli bahanelerle Türk ürünlerine getirdiği kısıtlamalar gelmiştir. Rusya 2005 yılında Türkiye'den tavuk eti, meyve, sebze ve çiçek ithalatını yasaklamış; 2008'den sonra ise Türk menşeli ürünleri "kırmızı hat" uygulamasına tabii tutarak dolaylı yoldan engellemiştir. Ürünlerin söz konusu teknik engeller sebebiyle gümrüklerde beklemesi maddi kayıplara sebep olmuştur. Takip eden dönemlerde iki ülke arasında tesis edilen Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi bu sorunların çözümünde rol alsada da iki ülke arasındaki bu ticari sorunlar belirli dönemlerde ortaya çıkmaya devam etmiştir (Oran, 2013, s. 558).

Grafik 11, 1999-2019 yılları arasında Türkiye'nin Rusya'ya ihracatını, Rusya'dan ithalatını ve ikili ticaret hacmini göstermektedir.

Grafik 11: Türkiye – Rusya Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Grafik 12 ise Rusya'nın Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı ile Türkiye'nin Rusya'nın toplam ithalatından aldığı payı göstermektedir.

Grafik 12: Türkiye – Rusya Dış Ticareti Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Açıklandığı üzere Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi ilişkiler 2000'li yıllarda önemli gelişme kaydetmiş, olumlu bir seyir izlemiştir. Bu olumlu seyir çalışma kapsamında görüşme yapılan dönemin Türk ticaret diplomatlarınca da teyit edilmiştir. 2009-2013 yılları arasında Rusya Federasyonu'nda görev yapan iki ayrı ticaret diplomatı da kamu kurumlarıyla kurulan temaslarda herhangi bir zorluk ile karşılaşmadığını, siyasi ilişkilerdeki olumlu seyrin ikili ticari ilişkilerin kurumsal kısmında da hissedildiği kaydedilmiştir (TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022).

Söz konusu dönemde Karma Ekonomik Komisyon toplantılarının başarıyla yapıldığı belirtilirken, Rusya'nın etkin siyasetçilerinden olan ve o dönem Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunan İgor Seçin'in Karma Ekonomik Komisyon'un Rusya tarafı eş-başkanı olmasının kamusal süreçleri kolaylaştıran en önemli etken olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber, Rusya'nın iş yapma kültüründen kaynaklı olarak kamu görevlileri ile yüz yüze görüşme organize etme süreçlerinin resmi yazıyla görüş sormaktan daha zor olduğu, dolayısıyla resmi yazışma yoluyla temas kurulmasının daha çok tercih edildiği ifade edilmiştir (TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022).

Ticaret diplomasisine ilişkin organizasyonların planlanması süreçlerinde de herhangi bir zorluk ile karşılaşmadığı ifade edilmiştir. Bununla beraber, Rusya'da oda ve borsalara üyelik zorunlu olmadığından söz konusu kuruluşların kısıtlı maddi imkanlara sahip olduğu, dolayısıyla maddi imkansızlıkların programlamada karşılaşılan tek engel olduğu belirtilmiştir. Ayrıca zorunlu üyelik bulunmadığından söz konusu kuruluşlarla yapılan organizasyonların da istenen düzeyde bir fayda sağlamadığı, kamu temsilcileriyle organizasyon gerçekleştirilmek istendiğinde de firmaların Rusya'daki fuarlara katılımının daha faydalı olacağı yönünde geri dönüş alındığı belirtilmiştir (TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022; TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022).

Aynı dönemin Türk ürünlerine Rusya pazarında önemli ölçüde güven duyulduğu ve Türkiye'den her geçen yıl daha fazla ithalat yapmak üzere talepte bulunduğu belirtilmiştir. Türk ürünlerine duyulan güven öyle boyutlara ulaşmıştır ki bazı Rus firmalarının Türk ürünü satmadığı halde piyasaya sürdüğü ürünlerin Türk ürünü olduğuna dair tağşişte bulunduğu aktarılmıştır. İki ülke ekonomisinin birbirini

tamamlayıcı yapısı sayesinde Türk firmalarına üçüncü ülke firmalarına kıyasla daha olumlu yaklaşıldığı da ifade edilmiştir (TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022).

Tüm bu olumlu tabloya rağmen, Rusya'nın kendi iç dinamiklerinden kaynaklı olarak belirli dönemlerde bazı ürünlerin ihracatında sorunlarla karşılaştığı olmuştur. Örneğin Rusya'da da domates üretilen Ağustos aylarında iç piyasadaki üreticilere alan açmak amacıyla Türkiye'nin Rusya'ya olan domates ihracatına çeşitli engeller çıkarıldığı olmuştur (TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022). Ancak genel anlamda, 2014 öncesi dönemde kamu kurumları, STK'lar ve firmalarla kurulan temaslarda herhangi bir sorun olmadığı, firmalarla kurulan ilişkilerin de son derece olumlu seyrettiği görülmektedir. Söz konusu olumlu tabloda altın çağını yaşayan siyasi ilişkilerin payı büyüktür.

Bununla beraber özellikle 2014 yılından itibaren Rusya'nın Suriye'deki iç savaşa ve Arap Baharı olaylarına yakın ilgisi sebebiyle ilişkilerde gerginlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Rus uçağını düşürmesiyle birlikte iki ülke ilişkilerinde tarihin en derin krizlerinden biri yaşanmıştır. Söz konusu kriz 2016 yılında aşılmış, normalleşme 2017 yılından itibaren sağlanmıştır.

Uçak krizinin ve ardından Rusya'nın devreye aldığı yaptırımların iki ülke dış ticaret ilişkilerine açık şekilde yansıdığı görülmektedir. Krizden önceki yıl olan 2014 yılında Türkiye, Rusya'ya 5 milyar 943 milyon Dolar'lık ihracat gerçekleştirmiş, Türkiye'nin ihracatı krizin yaşandığı 2015 yılında 3 milyar 588 milyon Dolar'a; kriz etkilerinin en net hissedildiği 2016 yılında ise 1 milyar 732 milyon Dolar'a gerilemiştir. Benzer şekilde Türkiye'nin ithalatı da 2014 yılında 25 milyar Dolar'ın üzerinde gerçekleşmişken, 2015 yılında 20 milyar Dolar'a, 2016 yılında ise 15 milyar Dolar'a gerilemiştir.

Rusya'nın Türkiye ihracatındaki payında da 2015 yılındaki krizden kaynaklı keskin bir düşüş gözlemlenmiştir. Dönemin başında %2,21 olan pay, 2014 yılında %4,59 olmuş, uçak krizinin ardından 2016 yılında %1,22'ye kadar gerilemiştir. Benzer şekilde Rusya'nın toplam ithalatında Türkiye'nin payı da %2'nin üzerindeyken 2016 yılında %0,11'e düşmüştür.

Çalışma kapsamında Rusya’da görev yapan Türk ticaret diplomatlarıyla yapılan görüşmeler, uçak krizinin hemen ardından ticari anlamda bazı aksaklıklar yaşanmaya başladığını, ticaretin Rusya’nın açıkladığı resmi karardan önce durmaya başladığını göstermektedir. Krizin yaşandığı dönemde Moskova’da görevli bir Türk ticaret diplomatı, Rus uçağının düşürülmesinin hemen ardından Rusya’ya meyve-sebze ihracatı yapan büyük bir Türk firması temsilcisinin gümrükte yaşanan sorunlar sebebiyle kendileri ile temasa geçtiğini, Rus gümrük idareleri ile kurdukları temas sonrası sevkiyata izin verildiğini, ancak daha sonra bu kanalın da kapandığını ifade etmiştir. İlk zamanlarda resmi bir karar açıklanmamış olmasına rağmen tüm sevkiyatın gümrüklerde sebepsiz olarak durdurulduğu, çözüm amacıyla yapılan aramalara kimsenin cevap vermediği, ısrarlı bilgi talepleri neticesinde ise gümrük idaresinin “yukarıdan gelen bir talimatı uyguladığı” yönünde geri dönüş alındığı ifade edilmiştir (TD-12 ile kişisel iletişim, 11 Mayıs 2022).

Krizin ardından kamu kurumları ile kurulmaya çalışılan tüm temas girişimleri sonuçsuz kalmış, resmi yazılara cevap alınamamış, randevu talepleri reddedilmiştir. Benzer şekilde, Rusya’da sıklıkla yapılan fuar katılımı, Türk iş günleri etkinlikleri ve Türk günleri gibi programlar da yaklaşık iki yıl boyunca yapılamamıştır. Sivil toplum kuruluşları ve sektör temsilcileri ile de bu dönemde temaslar sürse de herhangi bir etkinlik veya program gerçekleştirilememiş, ısrarlı sorular “ülkenin siyasetine uygun duruş sergilemek zorunda olduğu için” etkinlik ve programlardan kaçınıldığı belirtilmiştir (TD-12 ile kişisel iletişim, 11 Mayıs 2022).

Bu çerçevede, Rusya’da görev yapan ticaret diplomatlarıyla yapılan görüşmelerde, ikili siyasi ilişkilerin, kurulan derin ekonomik entegrasyona ve tamamlayıcı ekonomilerin varlığına rağmen halen ticaretin en temel belirleyicisi olduğu, Rusya’nın bir ülkeyi hasım olarak görmeye başladığında sadece siyasetin değil ekonominin de gündeminin bu görüş etrafında şekillendiği ifade edilmiştir. Bununla beraber, uçak krizinin etkilerinin hızlı aşılması ve normalleşme sürecine erken geçilmesinde kurulan ekonomik ve ticari bağların da belirleyici olmasa da hızlandırıcı bir etkide olduğu kaydedilmiştir (TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022; TD-12 ile kişisel iletişim, 11 Mayıs 2022; TD-1 ile kişisel iletişim, 24 Mayıs 2022).

İkili ticari ilişkilerin dışında yatırımlar konusu da Türk-Rus ilişkilerinin her zaman önemli gündemleri arasında yer almıştır. Türkiye ile Rusya arasındaki yatırım ilişkilerinde de 1999-2019 döneminde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Rus yatırımcıların 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’ye ilgisi artmıştır. Bu dönemde Alfa Grubu Turkcell’in hisselerinin %13,2’sini almış, bunun dışında turizm ve enerji alanlarında da yaklaşık 3 milyar Dolarlık yatırım yapıldığı görülmüştür. En önemli Rus enerji şirketlerinden olan Lukoil de yine bu dönemde Türkiye’de perakende akaryakıt sektöründe önemli bir yer edinmiştir (Oran, 2013, s. 544). Tablo 17, Rusya’da yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin 2002 sonrası dönemde Türkiye’deki yatırımlarını göstermektedir.

Tablo 17: Rusya’da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye’deki Yatırımları

Yıllar	Rusya’da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye’deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	0
2003	0
2004	0
2005	1.605
2006	7
2007	108
2008	71
2009	12
2010	2
2011	762
2012	11
2013	1.433
2014	723

2015	747
2016	723
2017	5
2018	5
2019	16
Toplam	6.230

Kaynak: TCMB

2005-2019 yılları arasında Rusya'dan Türkiye'ye 6 milyar 230 milyon Dolar'lık doğrudan yatırım gelmiştir. Yatırımların özellikle 2011-2016 yılları arasında arttığı görülmektedir. Bununla beraber 2017, 2018 ve 2019 yıllarında Rusya'nın Türkiye yatırımları önemli ölçüde azalmıştır. Yatırımlar konusunda da uçak krizinin belirleyici olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Rusya pazarındaki müteahhitlik yatırımları ve faaliyetleri de dikkate değerdir. Türkiye, bu çalışmanın hazırlandığı dönem itibarıyla Rusya'da toplamda yaklaşık 95 milyar Dolar'lık müteahhitlik ve teknik müşavirlik işi üstlenmiştir (TD-7 ile kişisel iletişim, 20 Nisan 2022). Bununla beraber, önceki bölümde de bahsedildiği üzere Türk firmalarının müteahhitlik projelerine katılımı ve iş yapmaları da uçak krizinden etkilenmiştir. Öte yandan, önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere, yaptırımlar sadece siyasi krize bir cevap olarak devreye alınmamış, aynı zamanda iç piyasada Rus firmalarına yeni alanlar açmak üzere de kullanılmıştır.

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin en önemli ayaklarından birinin de turizm olduğu belirtilmişti. Türkiye, Rus turistlerin en çok tercih ettiği turizm destinasyonlarından biridir. Tablo 18, 1999-2019 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden Rus turistlerin sayısını göstermektedir.

Tablo 18: Türkiye’yi Ziyaret Eden Rus Vatandaşları

Yıllar	Türkiye’yi Ziyaret Eden Rus Vatandaşları (Kişi)
1999	-
2000	676.958
2001	757.446
2002	946.511
2003	1.281.407
2004	1.605.006
2005	1.864.682
2006	1.853.442
2007	2.465.336
2008	2.879.278
2009	2.694.733
2010	3.107.043
2011	3.468.214
2012	3.599.925
2013	4.269.306
2014	4.479.049
2015	3.649.003
2016	866.256
2017	4.715.438
2018	5.964.613
2019	7.017.657
Toplam	58.161.303

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

1999-2019 yılları arasında 58 milyonun üzerinde Rus vatandaşı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Rus turist sayısının 2000-2014 yılları arasında istikrarlı şekilde arttığı ancak 2015 ve 2016 yıllarında düşüş gösterdiği görülmektedir. Bahsedildiği üzere uçak krizinin ardından Rusya, vatandaşlarının Türkiye'yi ziyaret etmemesi yönünde de adımlar atmıştır. Söz konusu adımların bir sonucu olarak 2016 yılında Türkiye'ye gelen Rusların sayısı 866 bine gerilemiştir. İlişkilerdeki normalleşme ile birlikte ziyaretçi sayısının da 2017 yılından itibaren yeniden artış eğilimine girdiği görülmektedir.

Her ne kadar bu çalışmanın kapsadığı dönem dışında gerçekleşmişse de Türk-Rus ilişkilerinde siyasetin ekonomi üzerindeki belirleyici rolünün önemli bir göstergesi 2022 yılının sonunda görülmüştür. 2022 yılının sonu itibariyle Türk Botaş'ın ithal edilen doğalgaz için Rusya'ya yapacağı 20 milyar Dolar'ın üzerinde bir ödeme sonraki döneme ertelenmiştir. Söz konusu gelişmenin hem Rusya'nın 2022 yılında başlayan Ukrayna savaşı sebebiyle uluslararası toplum nezdinde kaldığı zor durumdan çıkmak için Türkiye'nin desteğini almak istemesi hem de Türkiye'de 2023 yılının ilk yarısında gerçekleştirilecek olan seçimlere hükümetin daha dar bir bütçe açığı ile girilmesine yönelik isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Halk TV, 18 Ocak 2023). Her iki taraf için de bu erteleme bir ekonomik anlaşmadan ziyade siyasetin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Siyasetin ekonomi üzerindeki belirleyici rolünün açık bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Özetle, 24 Kasım 2015 tarihinde başlayan uçak krizi Türk-Rus ilişkilerini derinden etkilemiş, 2016 yılı sonuna kadar bu etki her alanda hissedilmiştir. Kriz iki ülke arasındaki dış ticarete, yatırımlara ve kişi hareketlerine açık ve olumsuz şekilde etki etmiştir.

3.3.2. Türkiye – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri

Resmi adıyla Çin Halk Cumhuriyeti, en fazla yüzölçümüne sahip ülkeler arasında üçüncü sıradadır. 1 Ekim 1949 tarihinde kurulan ÇHC'nde siyasi yapı tek parti yönetimidir. ÇHC'nin tek partisi Komünist Parti'dir. Komünist parti devletle bütünleşmiştir. Devlet politikası parti aracılığıyla uygulanmaktadır. Devlet Başkanı Komünist partinin de Genel Sekreteridir. Yürütme erki içerisinde hükümetin görevini yapmak üzere tesis edilen yapı Devlet Konseyi'dir. Devlet Konseyi'nin başında

başbakan bulunmakta olup Konsey 4'er adet başbakan yardımcısı ve konsey üyesi ile 25 bakandan müteşekkildir. Devlet yönetiminde en etkin organ Politbüro Daimî Komitesi'dir. Söz konusu Komite, Hükümetin de üzerindedir. Daimî Komite toplam yedi üyeden oluşmaktadır. Başkanı aynı zamanda Devlet Başkanıdır. Çin'de görevleri daha çok temsili olan bir meclis de bulunmaktadır. Ulusal Halk Kongresi olarak bilinen yapının üyeleri doğrudan Parti temsilcilerince atanmaktadır. Yılda bir kez bir araya gelen Kongre Hükümetin programını onaylamakta, ayrıca çıkarılan yeni kanunları da kabul etmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2021, s. 3-4).

Çin'in 2019 yılı itibariyle nüfusu 1,4 milyarı aşmıştır. Ülke idari olarak 22 eyalet, 5 özerk bölge ve 4 belediyeye ayrılmış olup söz konusu yapıların tamamı eyalet seviyesinde birimler olarak belirlenmiştir. Çin maden ve mineraller yönünden oldukça zengindir, altın üretiminde dünyanın en önde gelen ülkesidir. Bunun yanı sıra yaklaşık 17 maden ve mineral türünde zengin kaynaklara sahiptir. Ayrıca dünyada en fazla kömür rezervi bulunan ve en fazla hidroelektrik enerji üretimi yapılan ülke de Çin'dir (Ticaret Bakanlığı, 2021, s. 4-5).

3.3.2.1. Tarihi Arka Plan

XIX'uncu yüzyıldan itibaren Türk dış politikasında Batı'ya yönelim öncelikli hale gelmiştir. Bu sebeple, söz konusu dönemde Asya'ya yönelik uzun vadeli ve kapsamlı politikalar geliştirilememiştir. Osmanlı Devleti ile Çin Devleti arasında belirli dönemlerde sınırlı diplomatik temaslar kurulmuş ancak resmi ilişkiler tesis edilememiş, herhangi bir diplomatik antlaşma da imzalanamamıştır. Bununla beraber, iki ülke arasında sınırlı da olsa bir ticari ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür (Akdağ, 2019, s. 42).

Yeni Türkiye'nin kuruluşunun ardından ÇHC ile ilk temas 1927'de kurulmuş, Türkiye ilk elçiliğini ise 1929 yılında açmıştır. 1934 yılında Türkiye ve Çin arasında bir Dostluk Antlaşması imzalanmış, 1944 yılında ise temsil seviyesi karşılıklı olarak büyükelçilik düzeyine çıkartılmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen, 1920 ila 1950 yılları arasında Türkiye-Çin ilişkileri hem ekonomik hem de siyasi olarak zayıf kalmıştır (Durdular, 2018, s. 126; Akdağ, 2019, s. 42; İkiz, 2019, s. 1690; Şahin, 2021, s. 439).

II. Dünya Savaşı'nın akabinde Çin'deki iç savaşı komünistler kazanmış, Mao Zedong tarafından 21 Eylül 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ilan edilmiştir. Bahse konu dönemde Türkiye ÇHC'yi tanımamış, Batı dünyası ile benzer biçimde, Tayvan'a sığınan milliyetçilerin kurduğu Çin Cumhuriyeti ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Her iki ülkenin Soğuk Savaş döneminde ayrı taraflarda bulumaları ve Kore'deki savaşta fiilen karşılaşmaları gelmeleri iki ülke arasında ilişki tesis edilmesini olanaksız hale getirmiştir (Akdağ, 2019, s. 43; Durdular, 2018, s. 126).

1960'ların ortalarından itibaren Türkiye ve ÇHC arasında yeniden temaslar kurulmaya başlanmıştır. 30 Kasım 1966'da Türkiye'ye Çin'den bir ticari heyet gelmiştir. 1969 yılına kadar Suriye ve Lübnan üzerinden yürütülen ikili ticaret, bu tarihten sonra doğrudan iki ülke arasında gerçekleşmeye başlamıştır (Akdağ, 2019, s. 43-44).

Türkiye, ÇHC'nin Birleşmiş Milletlere üye olması ve uluslararası toplumda tanınmasının ardından, bu ülke ile ilk resmi ilişkilerini 1971 yılında kurmuş, uluslararası konjonktürün değişmesi ile birlikte ÇHC'yi resmi olarak da tanımıştır (Durdular, 2018, s. 126; Akdağ, 2019, s. 45; Durdular, 2016, s. 90; Ataçay, 2016, s. 38; Şahin, 2021, s. 440). Türkiye ÇHC'yi tanıdıktan sonra Tayvan'daki yönetimle ilişkilerini sınırlamış, tek Çin politikası çerçevesinde ÇHC ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Öte yanda, Türkiye'nin ilerleyen dönemlerde Tayvan ile de özellikle ekonomik bağlarını kuvvetlendirme çabaları Türkiye-ÇHC ilişkilerinde zaman zaman gerginliklere sebep olmuştur (Kasım, 2015, s. 84).

Türkiye'nin 1980'li yıllarla birlikte uygulamaya başladığı ihracat odaklı politikanın doğal sonucu olarak da yeni ihraç pazarlarına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. ÇHC de neredeyse aynı yıllarda dışa açılım siyaseti takip etmeye başlamış ve Türkiye ile benzer bir değişim ve dönüşüm dönemine girmiştir. 1979 yılından itibaren Çin'de uygulanan dışa açılım politikalarının bir sonucu olarak Çin ekonomisinde yüksek oranlı büyüme rakamları kaydedilmiştir. Her iki ülkede de ortaya çıkan bu yeni durum ekonomik ilişkilerin gelişmesine imkân sağlayan önemli bir kırılma noktası olmuştur (Akdağ, 2019, s. 45; Şimşek, 2006, s. 12; Ersungur ve Ekinci, 2015, s. 732).

1981 yılında iki ülke arasında ticarete ilişkin bir protokol ve ekonomi, sanayi ve teknoloji alanında bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Aynı yıl Dışişleri Bakanı İltar

Türkmen, 1982 yılında ise Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren ÇHC'yi ziyaret etmiş ve ilişkilerde normalleşme dönemi başlamıştır. 1982 yılındaki ziyaret ile Evren, ÇHC'ye giden ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur. Ekim 1983'de Çin Dışişleri Bakanı Wu Chuochiang Türkiye'ye gelmiş, 1984'te ÇHC Devlet Başkanı Li Xiannian Türkiye'yi ziyaret etmiş, 1985'te ise Başbakan Özal ÇHC'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur (Akdağ, 2019, s. 46; İkiz, 2019, s. 1690).

Soğuk Savaş'ın sona ermesine, Türkiye-ÇHC 1990'lı yıllarda istenen düzeyde gelişmemiş, 1990'lı yıllar iki ülke ilişkilerinde kayıp yıllar olmuştur. Özellikle SSCB yönetiminin sona ermesinin ardından kurulan bağımsız devletlere Türkiye'nin gösterdiği ilgi ÇHC için bir rekabet unsuru olarak algılanmıştır. Bu dönemde Türkiye etki alanını büyütme çabasında bulunmuş ve bu yeni durumu Adriyatik denizinden Çin Seddine kadar ifadesi ile betimlemiştir. Çin'le Türkiye'nin çıkarlarının Avrasya coğrafyasında kesişmesine neden olmuştur. Yine bu yıllarda Uygur meselesi ilk kez ilişkilerin temel gündemlerinden biri olarak öne çıkmıştır (Durdular, 2018, s. 126; Akdağ, 2019, s. 47).

1992 yılının Eylül ayında hukuk, ticarete ilişkin uyuşmazlıklar ve cezai işlemlere ilişkin bir "Adli Yardımlaşma Anlaşması" kaleme alınmış; Mayıs 1995'te Demirel, Cumhurbaşkanı sıfatıyla ÇHC'yi ziyaret etmiştir. 1998 yılında o dönem Dışişleri Bakanı olarak görev yapan İsmail Cem ve yine dönemin Başbakan Yardımcısı olan Bülent Ecevit Çin'e gitmiştir (Akdağ, 2019, s. 48). 1998 yılının Aralık ayında Türkiye'de, Doğu Türkistan vakıf ve derneklerine ilişkin olarak bir gizli genelge çıkarılmıştır. Anılan genelgede söz konusu yerin Çin'in toprak bütünlüğü çerçevesinde ele alınması gerektiği işaret edilmiştir. Ayrıca genelge ile, Doğu Türkistan namına çalışan sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerine hükümet üyelerinin ve kamu görevlilerinin katılım sağlamaması gerektiği ifade edilmiştir (Karaca, 2007, s. 242).

3.3.2.2. 2000'li Yıllarda Türkiye-ÇHC İlişkileri

1990'lı yılların sonunda Türk-Çin ilişkilerinde yakalanan ivme, Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki tıkanıklık ve bundan kaynaklı ortaya çıkan alternatif arayışının bir sonucudur. 2000'li yıllarda ise Türkiye-AB ilişkilerinde kayda değer gelişmeler

yaşandığından Türk dış politikasında Asya ve Çin yeniden geri planda kalmaya başlamıştır (Akdağ, 2019, s. 49).

2000’li yıllar, aynı zamanda, Türkiye tarafından KKTC meselesinde Tayvan modelini öne sürülmesi sebebiyle Türkiye ve ÇHC arasında son derece soğuk ilişkilerin görüldüğü yıllar olmuştur. 2005 yılında Abdullah Gül Çin’e gitmiş, ancak 2002 yılından 2010 yılına kadar Çin’den herhangi bir devlet görevlisi Türkiye’yi ziyaret etmemiştir (Akdağ, 2019, s. 49-50).

ABD’de yaşanan 11 Eylül saldırıları, zaman zaman Türkiye ile Çin arasında gündem olan Uygur konusunun farklı bir şekilde ele alınmasına imkân sağlamıştır. Çin, konuyu global bir terörizm sorunu şeklinde lanse etmeye çalışmış, bu yönde tedbirler almış ve eylem planları hazırlamıştır. Takip eden yıllarda ÇHC yönetiminin Sincan Uygur Özerk Bölgesi’ne yönelik sert politikalarının gerekçesini çoğunlukla terörizm söylemi oluşturmuştur (Karaca, 2007, 237).

Türkiye, 2000’li yılların başlarında Çin ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla çeşitli adımlar atmış, ancak bu adımlar sonuçsuz kalmıştır. Bu dönemde ÇHC Ukrayna’dan hurda şeklinde bir uçak gemisi temin etmiş, geminin Türk boğazlarından geçişi gündem olmuştur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne göre tartışmalı görülmesine rağmen söz konusu geminin Türk Boğazlarından geçişine onay verilmiştir. Söz konusu onay işlemi, Çin’in gemiyi eğlence sektöründe kullanacağını belirtmesinin ardından gerçekleşmiştir. Ancak ÇHC askeri amaçla kullanılmayacağı taahhüdüne uymamış, ayrıca geçiş karşılığında Türkiye’ye geleceği vaadedilen turistler de gelmemiştir (Ataçay, 2016, s. 45).

2000’li yılların sonunda Sincan Uygur Özerk Bölgesi yeniden iki ülke ilişkilerinde bir gerginlik sebebi olmuştur. 2009 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ÇHC’ye bir resmi ziyaret gerçekleştirmiş, ziyarette Uygur Özerk Bölgesi’ne giderek bölgeye giden ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur. Söz konusu ziyaretin hemen ardından başlayan Urimçi olayları, canlanma döneminde olan ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Olaylar Türkiye’de hem kamuoyu hem de yönetim nezdinde tepki görmüştür. Başbakan Erdoğan ise olayları “adeta soykırım” olarak nitelendirmiştir (Milliyet, 11 Temmuz 2009; Akdağ, 2019, s. 51).

Türkiye-Çin ikili ilişkilerinin gelişmesinin önündeki en büyük engelin Uygur Türklerine ilişkin sorunlar olduğu belirtilmektedir. Çin yönetiminin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne yönelik politikaları ve Türkiye'nin soydaşları olarak gördüğü Uygur Türklerinin yaşadıklarına ilişkin göstermiş olduğu tepkiler, 2000'li yılların sonunda olduğu gibi, belirli dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkilerin duraklamasına neden olmuştur (Durdular, 2018, s. 127).

2010 yılı ve sonrasında ilişkilerin toparlanması için karşılıklı olumlu açıklamalar yapılmış ve ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde ÇHC Anadolu Kartalı tatbikatına çağrılmış, tatbikata katılarak ÇHC, NATO üyesi bir ülkeyle ilk tatbikatını gerçekleştirmiştir (Akdağ, 2019, s. 51; Durdular, 2018, s. 129).

07/10/2010'da ÇHC Başbakanı Türkiye'ye gelmiş, ilişkilerdeki gerginliğin aşıldığı görülmüştür. Söz konusu ziyarette 8 metin imzalanmış, ikili ticarete milli paraların daha çok tercih edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Türkiye ve ÇHC'nin "stratejik ortaklığı"⁸⁰ açıklanmıştır. İlişkilerin stratejik ortaklık düzeyine ulaşması sonrasında Türkiye, ÇHC'nin bazı bölgelerinde ticaret büroları kurmuş ve ilişkilerdeki ticari boyut gelişmiştir (Durdular, 2018, s. 126; Akdağ, 2019, s. 51-52; İkiz, 2019, s. 1690; Durdular, 2016, s. 90; Ataçay, 2016, s. 47).

Aynı dönemde Çin ve Güneydoğu Asya'nın diğer yükselen ekonomilerinin etkin olarak yer aldığı Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği ASEAN ile diyalog ortaklığı kurmak üzere girişimde bulunan Türkiye, özel sektörün Asya pazarlarına daha fazla erişim sağlamasına yardımcı olmak amacıyla 2010 yılında ASEAN ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır (Kuşku Sönmez, 2020, s. 111).

2012 yılı da karşılıklı üst düzey ziyaretlerin gerçekleştirildiği ve ilişkilerde gelişme kaydedilen bir yıl olmuştur. 20 Şubat 2012 tarihinde birkaç ay sonra Çin Devlet Başkanı olacak olan Xi Jinping 58 üst düzey şirketin temsilcisiyle birlikte Türkiye'ye bir resmi ziyaret gerçekleştirmiş, ziyarette ağırlıklı olarak ticari ve ekonomik alanlarda olmak üzere 28 anlaşma kaleme alınmıştır. Aynı yılın Nisan ayında ise Erdoğan yanında 300 iş

⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 21 Mayıs 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

insanıyla birlikte ÇHC'ye gitmiş, ziyaret sırasında altı anlaşma imzalanmıştır (Akdağ, 2019, s. 52).

Türkiye, ÇHC'nin önemli üyelerinden olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) 2012 yılında "Diyalog "Ortağı"⁸¹ olarak kabul edilmiş, ayrıca ŞİÖ Enerji Kulübü'nün 2017 yılında dönem başkanlığını üstlenmiştir. Bu, ŞİÖ'nün üyeleri dışında bir ülkeye verdiği ilk başkanlık görevi olmuştur (Durdular, 2018, s. 127; Yıldırımçakar, 2019, s. 157).

Karşılıklı ziyaretlerle gelişen ilişkiler siyasi ve ekonomik alanların dışında da sonuçlarını vermiş, iki ülke arasındaki kültürel ilişkileri arttırmak amacıyla adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, 2012 yılında Türkiye'de "Çin Kültür Yılı" kutlanmıştır. 2013'teyse ÇHC'de "Türkiye Kültür Yılı" ilân edilmiştir (Durdular, 2018, s. 127; Şahin, 2021, s. 441).

3.3.2.3. Kuşak ve Yol Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkileri

2012 yılından sonra Türkiye-Çin ilişkilerinde Tarihi İpek Yolu'nun canlandırılmasına ilişkin hayata geçirilen proje önemli bir yer tutmaktadır. Tarih boyunca Asya-Avrupa güzergahında birincil ticaret yolu bugünkü Türkiye topraklarından geçmiş, sevkiyatı yapılan malların büyük kısmı ipek olduğundan bu güzergaha İpek Yolu ismi verilmiştir (İkiz, 2019, s. 1691).

Tarihi İpek Yolu ticaret rotasını yeniden canlandırmak üzere hayata geçirilen Yeni İpek Yolu fikri 65 ülke, 4,5 milyardan fazla kişi ve toplam küresel ticaretinin %40'ını kapsamına almaktadır. Proje yeni kara ve demir yolları ile liman, boru hatları ve diğer altyapı inşaatlarının yapımını içermekte ve bu koridor üzerindeki ülkelere yönelik önemli altyapı yatırımlarını konu edinmektedir (İkiz, 2019, s. 1692).

Proje kara ve deniz olarak iki boyutlu planlanmaktadır. Kara boyutu merkezi şehirlere yapılacak ulaşım yatırımlarıyla Çin-Moğolistan-Rusya, Çin-Orta Asya-Batı Asya ve Çin-Hint yarımadası yollarını daha işlevli hale getirmeye odaklanmış durumdadır. Deniz boyutunda ise limanları birbirine entegre ederek güvenli ve verimli

⁸¹ ŞİÖ'de diyalog ortağı statüsünde görülen ülkelerin örgütün kararlarında onaylama yetkisi bulunmamaktadır. Bu statü, ŞİÖ ile işbirliği geliştirmenin ilk adımıdır. Bu statüye sahip ülkeler bazı toplantılara katılabilmekte ve görüş bildirebilmektedir (Özalp, 2019, s. 3451).

güzergâhları birlikte oluşturmaya odaklanılmış durumdadır (Durdular, 2016, s. 82; Özdaşlı, 2015, s. 585).

Türkiye’den de geçen Orta Koridor, bu büyük girişiminin en kıymetli parçalarından biri olarak açıklanmıştır (Yıldırımçakar, 2019, s. 153). Bu durum Türkiye’yi Kuşak ve Yol Projesi’nin kilit ülkelerinden biri konumuna yükseltmektedir (Durdular, 2016, s. 91). Türkiye söz konusu projeye 14-15 Mayıs 2017 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın da katıldığı Çin-Türkiye zirvesi ile katılmıştır (Anadolu Ajansı, 22 Temmuz 2019; İkiz, 2019, s. 1694; Özdaşlı, 2015, s. 593).

Pekin ile Londra arasındaki kara ve deniz bağlantısının canlandırılmasını hedefleyen Kuşak ve Yol Projesi’nin Türkiye açısından ulaşım kolaylığı sağlama, uzak sayılabilecek ülkelerle karşılıklı ekonomik bağları geliştirme ve Türkiye’nin hayata geçirmeyi planladığı altyapı yatırımları için yeni finansman imkanları yaratma noktasında önemli katkılar sağlaması beklenmektedir (İkiz, 2019, s. 1697). Keza projenin bir tamamlayıcısı olarak Çin’in önderliğinde Asya Altyapı Yatırım Bankası kurulmuş, söz konusu yapıya Türkiye de katılmıştır (Özdaşlı, 2015, s. 588).

3.3.2.4. 2015 Sonrası Türkiye-ÇHC İlişkileri

2015’ten sonra Türkiye-ÇHC ilişkilerinde ilerleme ve gelişme kaydedilebilmesi amacıyla bazı işbirliği kanalları tesis edilmeye başlanmıştır. Temmuz 2015’te Erdoğan, Cumhurbaşkanı sıfatıyla ÇHC’ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 03/11/2016’da Türkiye-Çin Hükümetler Arası İşbirliği Komitesi’nin toplantısı Türkiye’de gerçekleştirilmiş, 2017-2020 yıllarına ilişkin olarak “Kültürel Değişim Programı” ve “İkili Ticari ve Yatırım İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Eylem Planı” imzalanmıştır (Akdağ, 2019, s. 52).

Bununla beraber 2015 yılından itibaren ikili ilişkilerde bir dizi gerilimler yaşanmıştır. İlk olarak, 2015’te, Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde oruç ibadetine yönelik bazı kısıtlamalar koyduğu yönündeki haberler sosyal medyada yayılmış, görüntüler Türkiye’de büyük tepki çekmiştir. Zaman zaman şiddet içeren gösterilere neden olan olay üzerine Çin’in Ankara büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı’na çağrılmış, ÇHC Dışişleri Bakanlığı da bu gelişmeye tepki göstermiştir. Bahse konu olaylar ikili ilişkilerde kısa

sürelî de olsa bir duraklamaya neden olmuş ancak krize dönüşmemiştir (Durdular, 2018, s. 127; Ataçay, 2016, s. 49).

2015 yılının Kasım ayında Türkiye, 2013 yılında başlattığı Çin'den uzun menzilli bölge ve füze savunma sistemi alımı görüşmelerini iptal etmiştir. İki yıldan fazla süre devam eden müzakereler, Türkiye'nin yerli füze projesini başlatma kararı gerekçe gösterilerek iptal edilmiştir. Bu durum iki ülke ilişkilerinde yeni bir soğukluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Durdular, 2018, s. 129).

Yine 2015'te ÇHC yönetimi, Türkiye'nin Asya ülkelerindeki bazı temsilciliklerinin ÇHC'den kaçan Uygur Türklerine pasaport verdiği ve bu kişilerin terör örgütlerine katıldığını iddia ederek Türk vatandaşlarına uyguladığı vize koşullarını zorlaştırmıştır. ÇHC söz konusu gerekçelerle şahsi turist vizesi başvurularını kaldırmış, ticari vize başvurularını ise zorlaştırmıştır. Ancak bu gelişmelere karşın Türkiye kendi vize uygulamasında bir değişikliğe gitmemiştir (Durdular, 2018, s. 131; TD-9 ile kişisel iletişim, 26 Haziran 2022).

2018 yılı Türkiye'den Çin'e üst düzey ziyaretlerin arttığı bir yıl olarak kayda geçmiştir. Yıl boyunca Başbakan Yardımcısı, TBMM Başkanı ve 10 Türk Bakan Çin'i ziyaret etmiştir. Bu dönemde Çin, özellikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne yönelik sıkı politikalar geliştirmeye devam etmiş, bu durum Türkiye'den tepki görmüştür. TBMM Başkanı ve Eski Başbakan Binali Yıldırım gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, Uygurların teröristlerden ayrı bir yere konumlandırılmasını beklediklerini ve Uygur Türklerine yönelik kötü bir muamelenin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir (Yıldırımçakar, 2019, s. 160).

ÇHC yönetiminin Uygur Türklerine yönelik kamp uygulaması da zaman zaman tepki çekmiştir. Çin'de ilk olarak Ekim 2017'de duyurulan "Tüm Dinlerin ve İnançların Çinlileştirilmesi" siyaseti, Türkiye tarafından eleştirilmektedir (Euronews Türkçe, 11 Şubat 2019). Pekin yönetimi söz konusu tesisleri "mesleki eğitim merkezleri" olarak adlandırmaktadır. Bununla beraber, uluslararası kamuoyunca "yeniden eğitim kampları" olarak tanımlanan yerlerde BM'ye göre 1 milyondan fazla Uygur Türkü tutulmaktadır (Anadolu Ajansı, 24 Mart 2021).

2019 yılından itibaren Türkiye ilişkileri geliştirmek için iki önemli adım atmıştır. İlk olarak, 2 Temmuz 2019 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ÇHC'ye bir resmi ziyaret gerçekleştirmiş, ziyarette Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki insanların mutlu bir şekilde hayatlarına devam ettiklerini ifade etmiştir. Erdoğan'ın bu ifadeleri Çin basınında geniş yer bulmuş, ilişkiler açısından olumlu karşılanmıştır (Akdağ, 2019, s. 53).

2019 yılının Ağustos ayında ise Türkiye "Yeniden Asya" adı altında Çin ve diğer Asya ülkeleri ile ilişkilerin her anlamda geliştirilmesini hedefleyen yeni bir açılımı hayata geçirmiştir (Akdağ, 2019, s. 54). Bu noktada, Türkiye'nin Asya ve Avrasya coğrafyasına yönelerek Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme arzusunun Batı ile olan köklü ekonomik ve siyasi ittifakında sorunların arttığı dönemlerde ortaya çıktığını belirtmek yerinde olacaktır. 2010 yılından sonra ŞİÖ ile geliştirilmeye çalışılan ilişkiler ve 2019 yılında başlatılan "Yeniden Asya" girişiminin Türk dış politikasındaki yerinin, Türkiye'nin ABD, AB ve diğer Batı ülkeleri ile olan ilişkileri ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir (Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2019; Telatar, 2019, s. 363).

Bu çalışmanın konu edindiği 1999-2019 döneminde, TBMM çalışmaları kapsamında Türkiye-Çin ilişkilerini analiz eden Kartal (2019, s. 52) Türk milletvekillerinin Çin'e yönelik algısının olumsuz seyrettiğini belirtmekte, Çin'in önemi artan bir aktör olduğuna dair kanaatin her görüşten parlamenterde bulunduğunu ancak Çin ile Türkiye arasındaki ithalat ve ihracat dengesizliğinin TBMM'deki pek çok vekili rahatsız ettiğini ifade etmektedir. Yazar Doğu Türkistan meselesinin ise muhafazakâr ve milliyetçi siyasi partiler tarafından yoğun bir şekilde dile getirildiğini belirtmektedir. Ayrıca ÇHC'ye dair olumsuz söylemlerin Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlalleri üzerine kurulu olduğunu kaydetmektedir.

3.3.2.5. Türkiye-ÇHC İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri

2019 yılı itibariyle Çin'in cari fiyatlara göre GSYİH değeri 14,3 trilyon Dolar olarak kaydedilmiştir. Bu değerle Çin, dünyanın ekonomik anlamda en büyük 2'nci ülkesidir. Çin'in ticaret performansı dikkat çekicidir. Ülke dünyanın birinci ihracatçı ve ikinci ithalatçı ülkesidir. Özel sektörün GSYİH içerisindeki payı %60 civarındadır. Çin tüm dünyadaki en büyük üretim kesimine sahip ülkesi ve en hızlı büyüyen tüketici pazarıdır.

Sanayi ve inşaat sektörünün ekonomideki payı %46 olarak ölçülmüştür. Dünyanın en büyük çelik ve otomobil üreticisi konumundadır. 2020 yılında Çin'in ihracatı 2,49 trilyon Dolar, ithalatı ise 2,07 trilyon Dolar olarak kaydedilmiş, ülke 535 milyar Dolar dış ticaret fazlası vermiştir (Ticaret Bakanlığı, 2021, s. 9).

Çin'in bugün ulaştığı bu ekonomik seviyelerin temelleri 1979 yılında atılmıştır. Çin ekonomisinde 1979'da başlayan dönüşüm, 1990'lı yılları bitiminde ÇHC'yi en önemli küresel ekonomik aktörlerinden birisi haline getirmiştir. 2001 yılında Çin'in DTÖ'ye üye olmasıyla birlikte ülke bütünüyle dünyaya açılmıştır (Özdaşlı, 2015, s. 584).

ÇHC, 1979 itibariyle başlayan reform döneminin başlarında dünya ticaretinden sadece %1 gibi bir pay alabiliyorken 2009 yılı itibariyle Almanya'yı da geride bırakarak dünyanın en fazla ihracat yapan ülkesi haline gelmeyi başarmıştır. ÇHC, 2014 yılında ise en yüksek miktarda doğrudan yabancı yatırım çeken ülke olmuştur. Çin ekonomisi 1997 yılındaki krizden çok az etkilenmiş, 2008 krizine rağmen de yılda ortalama yüzde 7 büyüme oranını uzun süre korumayı başarmıştır (Ataçay, 2016, s. 38).

Türkiye ile Çin arasındaki ekonomik ilişkiler Çin'deki ve Türkiye'deki ekonomik değişimlerin yaşandığı 1980'li yıllarla birlikte gelişim göstermeye başlamıştır. Türkiye ve ÇHC'nin ticari ve ekonomik ilişkilerinin hukuki altyapısını oluşturan anlaşmalardan ilki 19 Aralık 1981 tarihinde ve 16 Şubat 1982 tarihinde yürürlüğe giren Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması'dır. Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması 23 Mayıs 1995 tarihinde imzalanmış, 30 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gümrük Konularında Karşılıklı İdari Yardım ve İşbirliği Anlaşması ise 16 Nisan 2002 tarihinde imzalanmış, 19 Haziran 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Son olarak, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ise 29 Temmuz 2015 tarihinde revize edilerek 1 Ekim 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁸²

Türkiye ile Çin arasındaki dış ticaret ilişkisinde Türkiye'nin çok büyük oranda dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Tablo 19, iki ülke dış ticaret ilişkilerini göstermektedir.

⁸² Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y). Erişim: 25 Haziran 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/dogu-asya/cin-halk-cumhuriyeti/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasmalar-ve-protokoller>

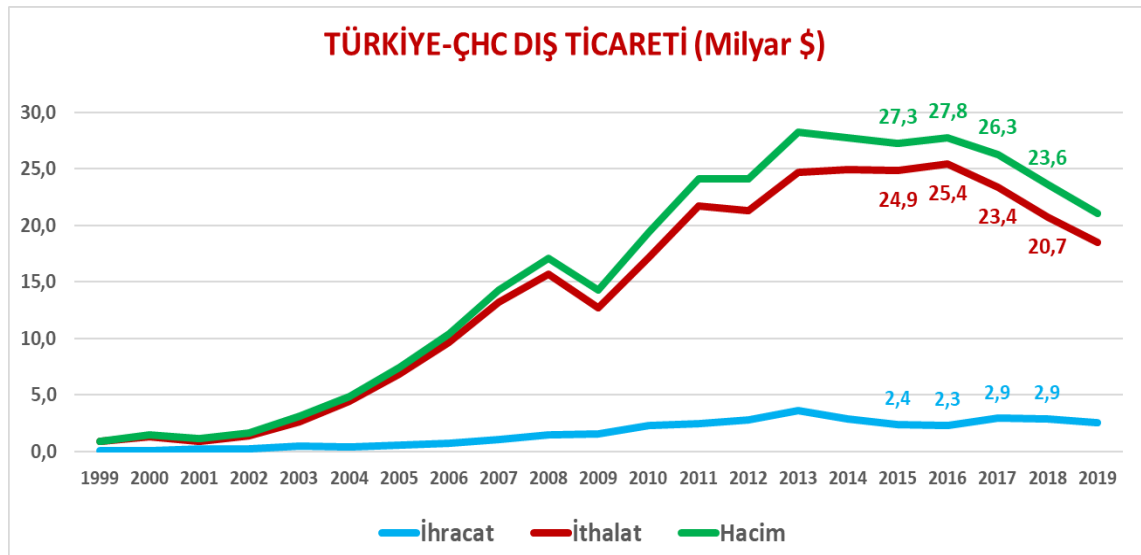
Tablo 19: Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticaret (1000 Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	Çin'in Türkiye İhracatındaki Payı	Türkiye'nin Çin İthalatındaki Payı
1999	36.649	894.813	-858.164	931.462	0,14%	
2000	96.010	1.344.731	-1.248.721	1.440.742	0,35%	
2001	199.373	925.620	-726.247	1.124.993	0,64%	0,08%
2002	268.229	1.368.317	-1.100.087	1.636.546	0,74%	0,09%
2003	504.626	2.610.298	-2.105.672	3.114.924	1,07%	0,12%
2004	391.585	4.476.077	-4.084.492	4.867.663	0,62%	0,07%
2005	549.764	6.885.400	-6.335.636	7.435.163	0,75%	0,08%
2006	693.038	9.669.110	-8.976.073	10.362.148	0,81%	0,09%
2007	1.039.523	13.234.092	-12.194.569	14.273.615	0,97%	0,11%
2008	1.437.204	15.658.210	-14.221.007	17.095.414	1,09%	0,13%
2009	1.600.296	12.676.573	-11.076.277	14.276.869	1,57%	0,16%
2010	2.269.175	17.180.806	-14.911.631	19.449.982	1,99%	0,16%
2011	2.466.316	21.693.336	-19.227.019	24.159.652	1,83%	0,14%
2012	2.833.255	21.295.242	-18.461.987	24.128.497	1,86%	0,16%
2013	3.600.865	24.685.885	-21.085.020	28.286.751	2,37%	0,18%
2014	2.861.052	24.918.224	-22.057.171	27.779.276	1,82%	0,15%
2015	2.414.790	24.873.457	-22.458.666	27.288.247	1,68%	0,14%
2016	2.328.044	25.441.433	-23.113.389	27.769.477	1,63%	0,15%
2017	2.936.262	23.370.620	-20.434.358	26.306.881	1,87%	0,16%
2018	2.912.538	20.719.046	-17.806.508	23.631.585	1,73%	0,14%
2019	2.586.637	18.496.580	-15.909.943	21.083.218	1,51%	0,13%

Kaynak: Tüik ve Trademap

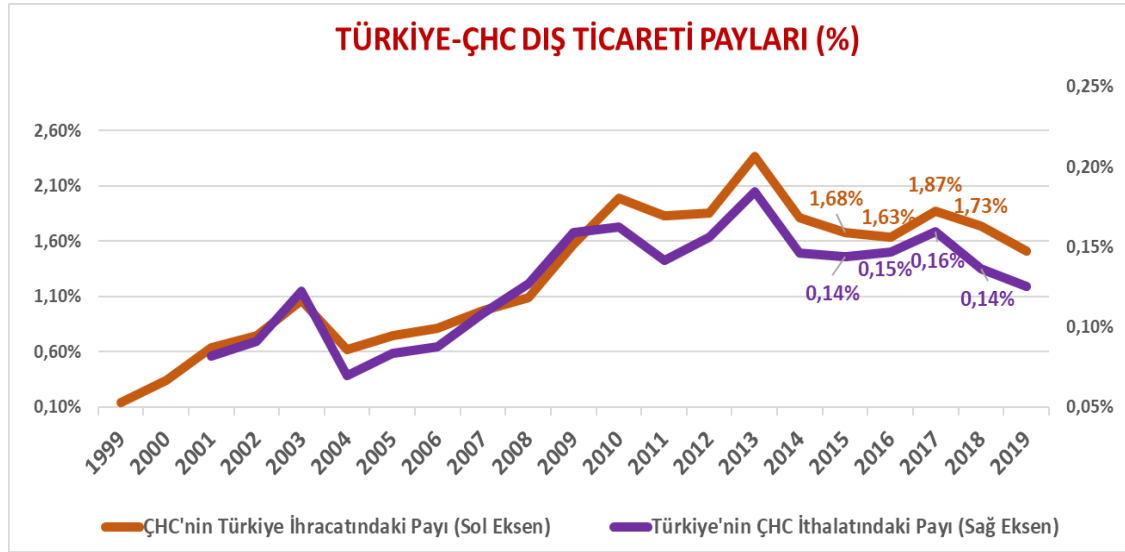
1999 yılında Türkiye Çin'e sadece 36,6 milyon Dolar ihracat yapmakta iken Türkiye'nin ihracatı yıllar içerisinde istikrarlı bir şekilde artarak 2013 yılında 3,6 milyar Dolar'a ulaşmıştır. 2019 yılı itibariyle Türkiye Çin'e 2,58 milyar Dolar ihracat gerçekleştirmiştir. 1999 yılında Türkiye Çin'den 894,8 milyon Dolar ithalat gerçekleştirmiş iken bu değer yıllar içerisinde artış göstermiş ve 2016 yılında 25,4 milyar Dolar'a ulaşmıştır. 2016 yılından bu yana Türkiye'nin Çin'den ithalatı azalmaktadır. 2019 yılında Türkiye Çin'den 18,5 milyar Dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Grafik 13, Türkiye ile Çin arasındaki ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi değişimlerini göstermektedir.

Grafik 13: Türkiye-ÇHC Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Grafik 14 ise Türkiye ihracatında Çin'in payını ve Çin'in toplam ithalatında Türkiye'nin payını göstermektedir.

Grafik 14: Türkiye-ÇHC Dış Ticaret Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Çin'in Türkiye ihracatındaki payı 2013 yılına kadar artış göstererek 2013 yılında %2,37'ye ulaşmıştır. 2019 yılı itibariyle bu oran %1,51 olarak kaydedilmiştir. Türkiye'nin Çin'in toplam ithalatından aldığı pay ise son derece düşüktür. Dönemin başında %0,08 olan oran 2019 yılı itibariyle %0,13'e yükselmiştir.

ÇHC'nin 2001'de DTÖ'ye katılması ve dünya liberal ticaretinde yer almaya başlaması Türkiye için önemli bir ihraç kalemi olan tekstil sektörünü olumsuz etkilemiştir. Bunun üzerine Türkiye, 2005'te DTÖ'ye bir teklif sunarak, tekstil ürünlerinde uygulanan kotalarının iptal edilmesiyle Çin'in tekstil ürünü ihracatını yüksek oranlarda artıracaklarını belirtmiş ve gelişme yolundaki ülkenin zor durumda kalacağına dikkat çekmiştir. ÇHC teklifin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir (Akdağ, 2019, s. 49).

Dünya ticaretinde tekstil kotalarının kaldırılacağı bahse konu 2005 yılından önce Türkiye'de özel sektör ve devletin birlikte ortaya koyduğu önemli bir ticaret diplomasisi örneği sergilenmiştir. Tekstil ve konfeksiyon sektörünün Çin istilasına karşı alacağı önlemler özel sektör ve kamu temsilcilerinin ortak çalışmalarıyla ele alınmış, mülga Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesinde yine özel sektör temsilcilerinin katılımıyla bir Tekstil Strateji Grubu oluşturulmuştur (Hürriyet, 12 Kasım 2003).

Türkiye halen ÇHC ile olan ticari ilişkilerini istenilen düzeye çıkartamamıştır. Özellikle ihracatın arzu edildiği kadar artırılamamasının sebepleri arasında Uzak Doğu’da hala bir ‘Türk Markası’ imajının oluşturulamaması, ihraç ürünlerinin çeşitliliğinin artırılamaması ve ihraç ürünlerin katma değerinin istenilen seviyelere yükseltilememesi ön plana çıkmaktadır (Ersungur ve diğerleri, 2017, s. 255). Ayrıca Türkiye’nin Çin başta olmak üzere Asya Pasifik bölgesine olan uzaklığı ve bu uzaklık engelini etkisizleştirecek lojistik çözümler üretememesi de bölge ile olan ihracatın istenilen seviyelere ulaşmasını engellemiştir (Ersungur ve Ekinci, 2015, s. 721). 2005 yılında Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı, Çin’e ihracatı hem miktar hem de ürün çeşitliliği açısından arttırmak amacıyla çalışmalara başlamış ve “Asya-Pasifik Stratejisi” hazırlanmıştır (Ataçay, 2016, s. 46).

1999-2019 yılları arasında iki ülke siyasi ilişkilerinde zaman zaman Uygur Türklerine yönelik Çin politikalarından kaynaklı söylem düzeyinde gerginlikler olduğu görülmekle beraber ilişkilerin kopma noktasına geldiği bir kriz tespit edilememiştir. İkili ilişkilerde 2000-2010 yılları arasında bir soğukluk görülmüş, 2015 sonrasında ise yine söylem düzeyinde gerginlikler tespit edilmiştir. Ancak ikili ticari ilişkilerde krizlerle ilişki kurulabilecek bir değişim gözlemlenememiştir. 2016 ve sonrasında Türkiye’nin Çin’den ithalatı ve dış ticaret hacmi düşüş göstermiştir. Ancak söz konusu dönemdeki değişimin Türkiye’nin Çin ile ticaretini dengeli bir hale getirmek üzere aldığı tedbirlerden kaynaklandığı görülmektedir. 2019 yılı ve devamındaki düşüşte 2019 yılından itibaren görülen küresel salgının da etkileri olduğu değerlendirilmektedir. Siyasi ilişkilerdeki durumun dış ticarete yansımadağının bir başka göstergesi ise ilişkilerin soğuk seyrettiği 2000-2010 döneminde göstergelerin istikrarlı şekilde artmasıdır.

Bu çalışma kapsamında Çin’de görev yapmış olan Türk ticaret diplomatlarıyla yapılan görüşmelerde Çin’in ticaret diplomasisini binlerce yıllık diplomasi ve devlet geleneğinin bir uzantısı olarak uyguladığından ve bir siyasi krizi ticarete yansıtırsa bile bunu açıkça ifade etmediğinden bahsedilmiştir. Tüm üst düzey ziyaret ve temaslarda ticareti konu edinen metinler imzalanmasına özen gösterildiği, ilişkilerde zaman zaman ortaya çıkan olumsuz seyrinin ziyaretlerin gerçekleşmesine veya söz konusu metinlerin imzalanmasına engel olmadığı ancak metinlerin uygulamaya koyulması aşamasında etkili olduğu ifade edilmiştir (TD-9 ile kişisel iletişim, 26 Haziran 2022).

Özellikle 2015 yılı sonrasında Türkiye'nin terörle mücadele politikasının bazı unsurlarının ÇHC'de rahatsızlık yarattığından bahisle, siyaseten ilişkilerin kötü gitmeye başladığı ve bunun Ticaret Müşavirliğine gelen ziyaretçi sayısındaki bariz azalma ve Türkiye pazarına ilişkin bilgi taleplerindeki keskin düşüş gibi dolaylı yansımalarının olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber ne firmalardan ne de sektör kuruluşları ya da kamu görevlerinden krizler ile ticari ilişkiler arasında açık bir bağ kurmaya imkan sağlayacak herhangi bir geri bildirim alınmadığı ifade edilmiştir. Bununla beraber, özellikle 2016 yılı sonrasında Uygur bölgesindeki firmalarla iş yapan Türk firmalarının bazı açık sorunlar yaşamaya başladığı ifade edilmiştir (TD-9 ile kişisel iletişim, 26 Haziran 2022).

Yapılan görüşmelerde, ilişkilerin olumsuz seyrettiği dönemlerde bile kamu kurumları ile kurulan temaslarda somut olarak bir sorun yaşanmadığı, randevu alındığı, görüşüldüğü ancak ilerleme kaydedilemediği belirtilmiştir. Benzer şekilde, ticaret diplomasisine ilişkin organizasyonların gerçekleştirilmesinde ve firmalarla kurulan temaslarda da herhangi bir zorluk ile karşılaşılmamıştır (TD-9 ile kişisel iletişim, 26 Haziran 2022).

Tablo 20 ise iki ülke arasındaki yatırım ilişkilerini işaret etmektedir. 1999-2019 yılları arasında Çin'de yerleşik gerçek ve tüzel kişiler Türkiye'de 971 milyon Dolar'lık bir yatırımı hayata geçirmiştir. Yatırımların 2015 ve devamında pozitif bir ivme yakaladığı görülmektedir.

Tablo 20: Çin'de Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları

Yıllar	Çin'de Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	0
2003	0
2004	0
2005	2
2006	3

2007	1
2008	0
2009	1
2010	1
2011	0
2012	10
2013	9
2014	30
2015	451
2016	301
2017	115
2018	43
2019	4
Toplam	971

Kaynak: TCMB

Tablo 21 ise Türkiye'yi ziyaret eden Çin vatandaşlarının sayısını göstermektedir. 1999-2019 yılları arasında Türkiye'yi 2.628.680 Çin vatandaşı ziyaret etmiştir. Gelen ziyaretçi sayısının da 2016 yılı hariç tutulmak kaydıyla artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

Tablo 21: Türkiye'yi Ziyaret Eden Çin Vatandaşları

Yıllar	Türkiye'yi Ziyaret Eden Çin Vatandaşları (Kişi)
1999	11.047
2000	21.570
2001	25.295
2002	31.951

2003	27.557
2004	35.339
2005	44.077
2006	56.323
2007	68.252
2008	61.882
2009	69.336
2010	77.142
2011	96.701
2012	114.582
2013	138.876
2014	199.746
2015	313.704
2016	167.570
2017	247.277
2018	394.109
2019	426.344
Toplam	2.628.680

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Ziyaretçi sayısında 2016 yılında yaşanan düşüşün Türkiye’de yaşanan 15 Temmuz Darbe Girişimi ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir. Çin’in güvenlik konularına büyük önem verdiğinden bahisle, o yıl Türkiye’de olan olaylar sebebiyle Türkiye’nin güvenlik sıkıntısı olan bir ülke olarak görüldüğü, o sebeple de seyahatlerin bir süre ertelendiği ifade edilmektedir (TD-9 ile kişisel iletişim, 26 Haziran 2022).

Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında bu çalışmanın kapsadığı 1999-2019 yılları arasında ilişkilerde kopuş yaratan bir siyasi kriz yaşanmadığı belirtilmişti. 2000-2010

döneminde ilişkiler soğuk seyretmiş, 2015 sonrası ise söylem düzeyinde gerginlik görülmüştür. Bununla beraber dış ticaret rakamlarında, yatırımlarda ve Türkiye'yi ziyaret eden Çin vatandaşlarının sayısında krizin etkisi sayılabilecek bir değişim gözlemlenmemiştir. Söz konusu sonuç, öncelikli olarak krizlerin derin olmayışı ile ilgilidir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Çin'in ekonomisindeki önemi düşüktür. Hem Türkiye'nin Çin ithalatından aldığı pay düşüktür hem de Çin bu ticarete faydalanan taraftır. Dolayısıyla Çin'in siyasi gerginlikleri ticari ilişkilere yansıtması söz konusu olmamıştır.

3.3.3. Türkiye – İran İslam Cumhuriyeti İlişkileri

En erken çağlardan beri kıtaların kesişme bölgesinde, tarihi İpek Yolu üzerinde stratejik bir konumda yer alan İran'da (resmi adıyla İran İslam Cumhuriyeti) 11/02/1979'da Şah yönetimi devrilmiş ve İslami temellere dayanan bir yönetim tesis edilmiştir. Bugün İran'da teokrasi ile Başkanlık sistemlerinin karma bir modeli uygulanmaktadır. Siyasi parti yapılanması yoktur, partilerin işlevlerini yapmak üzere baskı ya da çıkar grupları olarak tasnif edilebilecek hizip adı verilen yapılanmalar faaliyet göstermektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022f, s. 2-3).

İran'da erklerin ayrılığı prensibi geçerlidir. Bununla beraber yasama, yürütme ve yargı erkleri Dini Lider'in kontrolüne tabiidir. Hâlihazırda 1989'da göreve gelen Ayetullah Ali Hameney dini lider olarak görev yapmaktadır. Dini Lider mutlak yetki sahibidir. Birçok önemli konuda son kararı veren kişi olan Dini Lidere pek çok kurum doğrudan bağlanmıştır. Ayrıca Dini Lider din temelli vakıflar eliyle ekonomik hayat üzerinde kaydadeğer bir etkiye sahiptir. İran nüfusu 2020 yılı itibariyle yaklaşık 84 milyondur. Ülke zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin yanı sıra önemli oranda maden rezervlerine de sahiptir. (Ticaret Bakanlığı, 2022f, s. 3).

3.3.3.1. İlişkilerin Tarihsel Arka Planı

Orta Doğu bölgesinde öne çıkan iki önemli ülke olan Türkiye ve İran'ın bugünkü sınırları 1639 yılındaki Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla belirlenmiş ve anılan tarihten beri herhangi bir ihtilafa konu olmadan mevcut haliyle sürdürülmüştür. İran, Millî Mücadele döneminde, İngilizlerin aksi yöndeki telkinlerine rağmen, Türkiye'nin mücadelesini tanımış ve Türkiye'ye elçi göndermiştir. Türkiye'nin ilk yıllarında, kurucu lider

Atatürk'ün İran ile ilişkilere özel önem verildiği görülmektedir (Çelikkanat, 2007, s. 133; Birdiqli, 2012, s. 45; Özbey, 2019, s. 106). 1930'lu yılların sonlarına kadar Türkiye ve İran, benzer dış politika hedefleri takip etmiş, 1926 ve 1932 yıllarında iki kez Dostluk ve Güvenlik Antlaşmaları imzalamış ve 1937'de Sadabad Paketi'nin kuruluşunda beraber yer almışlardır (Karacasulu ve Aşkar Karakır, 2011, s. 112; Sayın, 2019, s. 243).

İkinci Dünya Savaşı ve takip eden dönemde her iki ülke de Sovyetlerin yakın coğrafyadaki askeri varlığını bir tehdit olarak algılamıştır. Bu dönemde Türkiye ve İran, 1955'te kurulan Bağdat Paketi'nin da kurucu üyeleri arasında yer almış, ABD'nin çevreleme politikasının bir parçası olarak bölgedeki Sovyet etkisini ve Sovyetlerin Orta Doğu'ya yayılmasını sınırlamaya çalışmışlardır (Sarı, 2018, s. 208; Çelikkanat, 2007, s. 134). 2000'li yıllarla birlikte İran'ın Batı ile ilişkilerinde en sorunlu alan olarak ortaya çıkacak olan nükleer programının temelleri de Soğuk Savaş yıllarında, ABD ve Fransa'nın desteğiyle ve Sovyetleri çevrelemek için başlatılmıştır (Birdiqli, 2012, s. 36).

1979'daki İslam devrimi, İran'ın tüm ülkelerle ilişkilerini baştan sona şekillendiren bir değişken olmuştur (Aydın, 2015, s. 125; Şahin, 2020, s. 172; Sarı, 2018, s. 208). Başlarda İran'ın komşuları arasında sadece Türkiye, İran ile diplomatik iletişimini sürdürmüş ve bazı ekonomi ve sağlık konularında yardım etmeyi kabul etmiştir. Ancak bu yıllarda İran, Türkiye'yi ABD ile ittifakı sebebiyle güvenilir bir ortak olarak görmemiştir (Aydın, 2015, s. 125). Bu dönemde İran'ın rejimini diğer ülkelere ihraç etme isteği de Türkiye tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır (Sarı, 2018, s. 208; Çelikkanat, 2007, s. 134). İran'a yönelik ABD yaptırımları da ilk olarak 1979 yılından sonra uygulanmıştır (Özbey, 2019, s. 100; Orhon Özdağ, 2018, s. 239).

İran-Irak Savaşı boyunca Türkiye önce arabuluculuk yapmayı denemiş, bu mümkün olmayınca da savaşta tarafsız kalmıştır. Bu dönemde hem Irak hem de İran için stratejik önemi artan Türkiye, savaş dönemi boyunca her iki ülkeyle de siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuştur (Pulat, 2018, s. 104; Aydın, 2015, s. 125; Şahin, 2020, s. 172; Çelikkanat, 2007, s. 134; Birdiqli, 2012, s. 45; Aydın ve Aras, 2004, s. 108; Karacasulu ve Aşkar Karakır, 2011, s. 112).

İran-İrak savaşının yaşandığı dönemde gelişen İran ile ilişkilerde, 1990'lı yılların gelmesiyle birlikte iki sorun öne çıkmış ve ilişkilerdeki olumlu seyir kesilmiştir. Bunlardan ilki ve esas belirleyici olan İran'ın PKK'ya sağladığı açıktan veya örtülü destekler, ikincisi ve daha aşılabilir olan ise iki ülkenin 1980'lerden itibaren bölgede birbirinin anti tezi olarak görülmesidir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 386; Oran, 2013, s. 451; Orhon Özdağ, 2018, s. 237). Bu dönemde iki ülkenin birbirine ithamları dikkate değerdir. Türkiye tarafından bakıldığında İran, Türkiye içindeki dini hareketlere destek vermekte ve PKK'ya örtülü destek olmaktadır. İran ise Türkiye'nin 'Halkın Mücahitleri Hareketi' ve diğer İran yönetimine karşı örgütlere hamilik yaptığını iddia etmiştir (Çelikkanat, 2007, s. 134; Aydın ve Aras, 2004, s. 111).

Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte Orta Asya ve Kafkaslar, Türkiye ve İran için nüfuz mücadelesine girilen bir coğrafya haline gelmiş, iki ülke Sovyetlerden sonra bağımsızlığını ilan eden yeni devletlerle ekonomik ve siyasi ilişkilerini artırmak için rekabet etmeye başlamıştır (Karacasulu ve Aşkar Karakır, 2011, s. 112; Sayın, 2019, s. 245).

Türkiye-İran ilişkilerinde önemli dönüm noktalarından biri 1998 yılında PKK'nın sözde lideri Öcalan'ın Türkiye tarafından yakalanması olmuştur. Öcalan'ın yakalanmasıyla birlikte PKK'nın Türkiye'deki terör eylemlerinde belirgin bir azalış yaşanmış, aynı zamanda İran, PKK politikasını gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Böylelikle Türkiye-İran ilişkilerindeki en önemli pürüz ortadan kalkmaya başlamıştır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 386; Aydın ve Aras, 2004, s. 119). Kürt ayrılıkçı hareketinin yarattığı sorunun tamamen ortadan kalkması ise Irak savaşının ardından mümkün olacaktır.

1990'lı yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinin önemli unsurlarından biri de enerji alanında tesis edilmeye çalışılan işbirliği olmuştur. 1996 yılında imzalanan anlaşma kapsamında yapımına başlanan doğalgaz boru hattı 2001 yılında tamamlanmış, 11 Aralık 2001 tarihinde ilk doğalgaz akışı sağlanmıştır. Türkiye'nin İran'dan temin ettiği doğalgaz konusunda iki husus dikkat çekmektedir. İlk olarak, Rusya örneğinden farklı olarak İran'dan temin edilen doğalgaz siyasi sorunların etkisine her zaman açık olmuştur. İkinci olarak ise, özellikle 2004 sonrasında İran doğalgazının fiyatı Türk tarafında

rahatsızlık yaratmış, Rusya'nın yaptığı türden indirimler talep edilmiştir (Oran, 2013, s. 458).

1998 sonrasında Türkiye-İran ilişkileri, planlaması Pehleviler dönemine kadar uzanan ve imzası 1996'da atılan İran-Türkiye doğalgaz boru hattının 2001 yılında faaliyete geçmesiyle olumlu yöndeki seyrini sürdürmüştür. Ticari dengeyi İran lehine değiştiren doğal gaz akışı ekonomik ve ticari olarak bağları kuvvetlendirirken siyasi ve güvenlik alanlarında iş birliğinin artmasına katkı sağlamıştır. Yine bu dönemde İran'ın PKK'ya verdiği desteği kesmesi de ilişkilerin gelişmesine imkân sağlamıştır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 386; Oran, 2013, s. 451).

3.3.3.2. 2000'li Yıllarda Türkiye-İran İlişkileri

2000'li yıllarda Türkiye Ortadoğu'da yeniden denge siyaseti uygulamaya başlamış ve İran'la faydacı bir yaklaşımla ilişki tesis etmeyi sürdürmüştür. İki ülke birbiriyle olan ilişkilerini geliştirirken bir yandan bölgesel yakınlıklar kurmaya devam etmiştir. Söz konusu yıllarda Türkiye; Gürcistan, İsrail ve Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurmaya başlamış, buna karşılık İran da Ermenistan ve Rusya ile ikili ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir (Çelikkanat, 2007, s. 135).

2002 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer İran'ı ziyaret etmiş ve oldukça sıcak karşılanmıştır. Sezer bu ziyaret sırasında İran'ın Azeri halkın çoğunlukta olduğu bölgelerine de gitmiş ve buralara ziyarette bulunan ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur (Bayraktar, 2019, s. 28). Ziyaret sırasında İş Konseyi'nin ilk toplantısı da gerçekleştirilmiştir (Aydın ve Aras, 2004, s. 121). Hizbullah'ın çökertilmesi ve İran'ın PKK'ya verdiği desteğin kesilmesiyle terörle mücadele alanında ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. 2002 yılının Mart ayında Türkiye Halkın Mücahitleri örgütünü, İran ise PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmişlerdir (Oran, 2013, s. 451).

2002 yılından itibaren Türkiye'de AK Parti'nin yönetime gelişiyle birlikte Türk dış politikasında bir değişim dönemi başlamış, bunun sonucu olarak da Ortadoğu ülkeleriyle kapsamlı ilişkiler geliştirme yönünde politikalar benimsenmiştir. Bu yeni durumun ve özellikle "komşularla sıfır sorun" yaklaşımının bir sonucu olarak, AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye ve İran daha da yakınlaşmaya çalışmıştır. Söz konusu dönemde İran'ın nükleer programına olumlu yaklaşmış, hatta zaman zaman

Türkiye'nin İran'la ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerine Batı ülkeleriyle olan ilişkilerinden daha fazla değer verdiği izlenimi oluşmuştur (Küntay, 2014, s. 153; Sunar Cankurtaran ve Gençkaya, 2017, s. 143; Sarı, 2018, s. 209; Orhon Özdağ, 2018, s. 241).

AK Parti döneminde Irak'a ilişkin olarak reddedilen 1 Mart tezkeresinin Türkiye-İran ilişkilerin gelişmesi noktasında bir ivmelenmeye yol açtığı kabul edilmektedir (Şahin, 2020, s. 173; Sarı, 2018, s. 208). Irak'ın işgalinin ardından ortaya çıkan bölgesel konjonktür gereği Türkiye ve İran'ın politikaları daha da örtüşmüştür. İran, Irak'ın işgali sonrası PKK ile doğrudan çatışmak durumunda kalmış, 2004 yılından itibaren de İran'da kurulan Kürdistan Özgür Yaşam Partisi Terör Örgütü (PJAK) ile mücadele etmiştir. Bu durum Türkiye ile İran'ın PKK ve PJAK mücadelesinde politikaların tam uyumunu beraberinde getirmiştir (Oran, 2013, s. 452; Kekevi, 2016, s. 41-42; Demiryol, 2013, s. 121; Sayın, 2019, s. 246). Irak sorununun ele alınması amacıyla gerçekleştirilen "Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları" Türkiye ve İran'ın Irak konusundaki uyumunu daha da artırmış, ayrıca Kürt ayrılıkçı hareketine karşı Türkiye, İran ve Suriye'nin birlikte hareket edebilmesine imkân sağlamıştır (Oran, 2013, s. 453; Sayın, 2019, s. 246).

Bahse konu dönemde iki ülke arasında oluşan yakınlaşmanın önündeki en büyük engel ABD'nin İran'a yönelik uygulamaya çalıştığı çevreleme politikası olmuştur. Türkiye, ABD'nin İran'a yönelik baskı politikalarına katılma konusuna; İran ile olan enerji ilişkileri, PKK karşısındaki işbirliği ve gelişen ticari bağları sebebiyle ihtiyatlı yaklaşmıştır (Oran, 2013, s. 454). Türkiye, çevreleme politikasının ekonomik kısmına önemli bir gedik açan doğalgaz boru hattı projesini bu dönemde hayata geçirmiş, ikili ticaret hacmi İran lehine bozulunca İran'a ihracatı artırmayı bir politika olarak benimsemiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013, s. 401). İran ve Türkiye arasında büyüyen ticaret hacmi ve gelişen iş bağlantılarının ötesinde, Erdoğan ve Ahmedinejad iki ülke halkları arasında ilişkileri bir 'kardeşlik' olarak ilan etmiştir (Sims, 2010, s. 176).

1 Mart tezkeresinin reddedilmesi ve Irak'ın işgali sonucunda Türkiye ve İran arasında bir yakınlaşma başlamış, söz konusu durum 2005 yılında İran'ın kendi Nükleer Programını açıklamasına kadar devam etmiştir. Nükleer Programın açıklanması Türkiye'de endişeyaratmıştır. Ayrıca, ABD'nin İran'ı terörü destekleyen ülkelerden biri

olarak açıklaması ve terörle mücadele kapsamında Türkiye'nin desteğini istemesi de yine bu dönemde Türkiye-İran ilişkisine zarar vermiştir (Şahin, 2020, s. 174).

2006 yılında, İranlı yolcuları taşıyan uçak Türkiye'de üst geçiş izni olmadığı gerekçesiyle Atatürk Havalimanı'na indirilmiş, prosedürlerin tamamlanmasının ardından uçak yoluna devam etmiştir (Hürriyet, 20 Eylül 2006). Söz konusu uçak krizi sonrası İran Türkiye'yi protesto etmiş, ancak daha sonra yanlış anlamadan dolayı Türkiye'den özür dilenmiştir. 2007 yılında ise kötü hava koşullarından dolayı kendi iç talebini karşılamakta zorlanan İran, önce Türkiye'ye bir süre doğalgaz verilemeyeceğini açıklamış, sonrasında hatlardaki modernizasyon çalışmalarının tamamlanmasıyla birlikte yeniden doğalgaz sevkiyatı başlamış ancak bu kez de vananın tam olarak açılmadığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu doğalgaz krizi medyada geniş yer bulmuştur (Durmuş, 2017, s. 534).

Yine 2007 yılında Türkiye ile İran arasında doğalgazın Türkiye topraklarından Avrupa'ya aktarılması amacıyla ortak şirket tesis edilmesi ve Türk şirketlerince İran'da üç adet termik santral inşa edilmesini konu edinen bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Ancak, Ağustos 2008'de, Türkiye İran'ın yerine getiremeyecekleri fiyatlandırma ve yatırım koşulları talep ettiğini açıklamış, enerji konusunda yeni bir anlaşma üzerinde de anlaşmaya varılmadığından planlanan işbirliği hayata geçirilememiştir. Süreçte Türkiye kaynaklı yaşanan kesintinin Amerikan baskısı nedeniyle olduğu yönünde değerlendirmeler de bulunmaktadır (Karacasulu ve Aşkar Karakır, 2011, s. 116). 2008 yılında ise İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejat'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret ilişkilerin gelişmesine imkân sağlamıştır (Durmuş, 2017, s. 534).

2000'li yılların ikinci yarısıyla birlikte İran'ın nükleer programıyla ilgili Batı ile yaşadığı sorunlar Türkiye-İran ilişkilerinde önemli değişkenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. İran nükleer krizi ilk olarak, Nükleer Silahsızlanma Anlaşması'nın tarafı olan İran'ın bazı nükleer faaliyetlerini Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın bilgisi dışında yürüttüğünün ortaya çıkması ile başlamıştır. 2006 yılında BM Güvenlik Konseyi'ne taşınan konu P5+1 olarak anılan ülkelerle İran arasında müzakere edilmiş, sonuç alınmadığından 2006-2007 ve 2008 yıllarında çıkarılan BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde İran'a ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Böylelikle ABD'nin 2002 yılından beri İran'ın nükleer programına yönelik uyguladığı

yaptırımlar çok taraflı bir hale gelmiştir (Oran, 2013, s. 457; Sinkaya, 2016, s. 88; Özbey, 2019, s. 101).

BMGK, 09/06/2010 tarihinde yaptığı bir oylama sonucunda yeni bir yaptırım paketini daha devreye almıştır. Oylamada Türkiye ve Brezilya ret oyu kullanmıştır. Bu dönemde Türkiye, Brezilya'yla birlikte İran'ın nükleer programına ilişkin bir arabuluculuk yapmak istediğini açıklamıştır. Tahran'da Türkiye, İran ve Brezilya'nın iştirakiyle düzenlenen üçlü zirvenin ardından Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır (Durmuş, 2017, s. 534; Güder ve Mercan, 2012, s. 79; Oran, 2013, s. 457).

Üç ülkenin Dışişleri Bakanları tarafından imzalanan Tahran Deklarasyonu Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasına tarafların bağlılığını teyit etmiş, ancak Anlaşmaya taraf devletlerin ve İran'ın barışçıl amaçlar kapsamında nükleer enerjiyi geliştirme, üretme ve kullanma hakkına vurgu yapmıştır. Mutabakat, işlevsel olarak, İran'ın düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu verip karşılığında Tahran Araştırma Reaktörü'nde ihtiyaç duyduğu nükleer yakıtı alması üzerine kurgulanmıştır.⁸³

Türkiye, Tahran Deklarasyonunun imzalanmasıyla birlikte İran'a yaptırım uygulanmasına gerek kalmadığını ifade etmiş ancak bu görüş diğer ülkelerce kabul görmemiş, söz konusu anlaşma yetersiz bulunmuştur. Aynı dönemde Başbakan Erdoğan İran'a yaptırım uygulanmasından yana olmadığını belirtmiştir (Durmuş, 2017, s. 534; Aydın, 2015, s. 124). 2011 ve 2012 yıllarında ise Türkiye, İran ile Batılı ülkelerin görüşmelerine İstanbul'da ev sahipliği yaparak kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir (Sinkaya, 2016, s. 89).

3.3.3.3. Türkiye-İran İlişkilerinde Yeni Gündem: Arap Baharı

2011 yılına kadar Türkiye ve İran'ın Irak dışındaki Ortadoğu politikasında bir uyum söz konusu olmamış, ancak bu durum ilişkilerde bir gerginliğe de sebep olacak boyutta sonuçlar doğurmamıştır (Oran, 2013, s. 454). Bununla beraber, 2011 yılı itibariyle başlayan Arap Baharı olayları iki ülke ilişkilerinde önem kazanan bir gündem olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye ve İran'ın Arap Baharı olaylarına bakışı benzer görünmekle beraber özünde farklılık arz etmiştir. Türkiye, Arap Baharı'nı bir demokrasi ve özgürlük

⁸³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 27 Mart 2022, <https://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa>

hareketi olarak görmüş, Türkiye’de bölge ülkelerine rol model olma beklentisi oluşmuştur. İran tarafında ise Arap Baharı, Batı'nın Ortadoğu'daki Amerikan ve Siyonist politikalarına karşı devrimci bir hareket ve isyan dalgası olarak değerlendirilmiş, dini lider Hamaney, Arap Baharı'nı İsrail ve ABD'ye karşı bir "İslami uyanış" olarak nitelendirmiştir (Aydın, 2015, s. 127; Şahin, 2020, s. 178; Sarı, 2018, s. 209; Uzun, 2013, s. 149-150).

Arap Baharı olaylarının Suriye’de de baş göstermesiyle Türkiye ve İran ilişkilerinde önemli sınamalar yaşanmaya başlamıştır. İran’ın Suriye politikası, tarihsel ve mezhebi yakınlığının yanında, kendi ulusal güvenliğini Suriye ve hatta Lübnan’dan başlatması ile yakından ilişkilidir. İran kendi ulusal güvenliğini Lübnan ve Suriye ulusal güvenlikleriyle eşdeğer görmektedir. Lübnan ve Suriye’de yitirilecek desteklerin, İran’ı da tehlikeye sokacak düzeye ulaşmasından endişe edildiğinden, Suriye’deki rejimin devam etmesine İran büyük önem vermektedir (Aktaş, 2018, s. 171).

Sayılan sebeplerden ötürü, Türkiye’nin İran’ın 1979 devriminden bu yana sıkı müttefiki olan Suriye’de (Aktaş, 2018, s. 167), Batı ile birlikte Esad rejimine karşı tavır alması, ilk günden itibaren İran’dan tepki görmüştür (Oran, 2013, s. 454). Eylül 2011’de Türkiye’nin NATO füze kalkanı projesine katılma kararı ve füze kalkanı radarlarının Malatya/Kürecik’e kurulması yönündeki resmi onayı, İran’ın tepkisini daha da artırmasına sebep olmuştur. İran’daki bazı askeri yetkililer, bir saldırı anında ilk olarak Türkiye’deki füze kalkanı radarlarının hedef alınacağını açıklamışlardır (Cumhuriyet, 11 Aralık 2011; Oran, 2013, s. 454; Sarı, 2018, s. 208-209; Uzun, 2013, s. 153).

Bahsedildiği üzere, Arap Baharı kapsamında Türkiye ve İran arasındaki en derin görüş ayrılığı ve politika farklılaşması Suriye'de devam eden iç savaş ve Esad rejimi üzerine olmuştur. Suriye özelinde İran, Esad'ın konumunu korumaya destek olurken, Türkiye Suriye'de Beşar Esad'sız yeni bir dönem beklentisini dile getirmiştir (Aydın, 2015, s. 127; Sarı, 2018, s. 209; Uzun, 2013, s. 151; Kekevi, 2016, s. 43; Sayın, 2019, s. 238). Arap Baharı ve özelde Suriye konusu ilişkileri olumsuz etkilemiş, iki ülkede de toplumlar arasında da karşıtlıklar fazlalaşmıştır (Şahin, 2020, s. 179).

2014 yılında Türkiye’nin Suriye’ye ilişkin tezkeresi İran’ın tepkisi ile karşılaşmış, üst düzey temas kurularak Türkiye’nin bölgeyi daha fazla istikrarsızlaştıracak adımlardan

kaçınması gerektiği ifade edilmiştir. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı ise bölgede Türkiye'nin bir çeşit Osmanlılık politikası benimsediğini öne sürmüştür, sözlere Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın tepkisi sert olmuştur (CNN Türk, 3 Ekim 2014; Durmuş, 2017, s. 535). Aynı yıl lojistik de iki ülke ilişkileri açısından sorunlu bir alan haline gelmiştir. İran'ın "Türk tırlarına yakıt satılmayacağı" yönündeki açıklaması Türkiye'de tepki ile karşılanmış, Türk tırlarının güzergahı Azerbaycan'a kaydırılmıştır (Dünya Gazetesi, 28 Ekim 2014; Durmuş, 2017, s. 535).

Arap Baharıyla birlikte gerilen Türkiye ve İran ilişkileri, Irak'ta yaşanan olaylar sebebiyle iyice kötüleşmiştir. Irak'ta sürekli olan ve her geçen gün artan bir siyasi istikrarsızlık dönemine girilmiştir. Türkiye ve İran, Irak konusunda da tıpkı Suriye'de olduğu gibi ayrı taraflarda yer almışlardır. Türkiye, Irak'ta Sünni Arapları, İran ise Şii'leri desteklemiş ve Irak da bir mücadele bölgesi haline gelmiştir (Şahin, 2020, s. 180).

Suriye ve Irak sebebiyle olumsuz seyreden Türkiye-İran ilişkileri 2014'te Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin kurulmasıyla birlikte kurumsal bir çerçeve kazanmıştır. Söz konusu Konseyin birinci oturumu 09/06/2014'te Ankara'da gerçekleştirilmiştir.⁸⁴

2016 yılında, iki ülkenin bölgesel rekabetinde Irak'taki duruma ilişkin olarak iki tartışma konusu öne çıkmıştır. Türkiye, Irak ile geçmişte güvenlik üzerine yaptığı bazı mutabaklar çerçevesinde, DEAŞ'ın kontrol ettiği bölgeye yakın olan Başika kampına askeri sevkiyat yapmış, bu sevkiyat İran tarafından olumsuz karşılanmış ve eleştirilmiştir. İkinci olarak ise İran, 2016'da Musul'daki DEAŞ yapılanmasına karşı başlatılan askeri operasyona Türkiye'nin katılımını istememiş, Türkiye de benzer şekilde harekatta Haşdi Şabi'lerin yer almasına karşı çıkmıştır (Aktaş, 2018, s. 176).

Olumsuz seyreden Türkiye-İran ilişkilerinin iyileştirilmesi ancak 2017 yılıyla birlikte mümkün olmaya başlamıştır. 2017 yılı sonbaharı iki ülke ilişkilerinin tarihinde en yüksek sayıda ziyaretin gerçekleştirildiği sene olarak kaydedilmiştir. İlişkilerin normalleşmeye başlamasının ilk sonucu olarak, Irak'ın kuzeyindeki Kürt Bölgesel Yönetimi'nin referandumunda Türkiye ve İran ortak bir tutum benimseyerek

⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 27 Mart 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

referandumu yok saymıştır. Suriye konusundaki anlaşmazlığın etkileri ise, Suriye denkleminde Rusya'nın da dahil olmasıyla azalmaya başlamıştır (Şahin, 2020, s. 181-183; Aktaş, 2018, s. 177).

2017 yılında Türk-İran ilişkilerinin normalleşme dönemine girmesine katkı sağlayan bir diğer unsur ise 15 Temmuz başarısız darbe girişimine İran'ın yaklaşımı olmuştur. Darbe girişiminden hemen sonra, Cevad Zarif Türkiye'ye gelmiş, bu ziyaret 15 Temmuz sonrasında Türkiye'ye yapılan ilk üst düzey ziyaret olmuştur. Ziyarete İran Dışişleri Bakanı Zarif bölgede darbelere yer olmadığını vurgulamış ve Türkiye'ye desteğini belirtmiştir (Şahin, 2020, s. 183).

Yine bu dönemde Türkiye-İran ilişkilerinde iyileşmegörülmesine imkan sağlayan diğer bir değişken de ABD'nin İran'a yeniden uygulamaya başladığı yaptırımlar olmuştur. Önceki dönemde başlayan yaptırımların zararını ortadan kaldırmayı amaçlayan İran, 2013 yılında P5+1 devletleri ile müzakereler gerçekleştirmiş ve 2015 yılında kaleme alınan "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" ile nükleere ilişkin çalışmalarını sınırlandırmayı kabul etmiş, sonucunda da yaptırımlar aşamalı olarak kaldırılmıştır. Bununla beraber ABD Başkanı Trump, 08/05/2018'de tek yanlı bir karar alarak anlaşmadan çekilmiştir. Türkiye, önceki dönem yaptırımlarda olduğu gibi İran'a yalnızca BM'nin uyguladığı yaptırımları takip edeceğini açıklamış, bu duruş İran tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Şahin, 2020, s. 183; Özbey, 2019, s. 102-103; Orhon Özdağ, 2018, s. 242).

2017 yılı itibariyle ortaya çıkan işbirliği ortamı Suriye krizine ilişkin önemli bir sonucun da oluşmasına zemin hazırlamıştır. 2017'de Türkiye, İran ve Rusya'nın garantörlüğünde Suriye krizinin barışçıl çözümü için Astana Süreci başlatılmıştır. Cenevre'de gerçekleştirilen önceki görüşmelerin de tamamlayıcısı olarak görülen ve üç devletin de Başkanlar seviyesinde çeşitli zirvelerde bir araya gelmesi ile gerçekleştirilen Astana Süreci, Suriye konusundaki farklı politikaların birbirine yakınlaşmasına imkân sağlamıştır (Sayın, 2019, s. 252).

Bununla birlikte, Türkiye'nin PYD/YPG terör örgütünün Afrin'deki yapılanmasına karşı 20/01/2018 tarihinde hayata geçirdiği "Zeytin Dalı" isimli askerî harekâta İran karşı çıkmış ve tepki göstermiştir. Ancak bu defa, iyi seyreden ilişkilerin de bir sonucu

olarak, İranlı yetkililerden açıkça tepki verilmemiş, bunun yerine İran kanallarında harekate karşı kampanya icra edilmiştir (Aktaş, 2018, s. 172-173).

Özetle, Ortadoğu bölgesinin iki önemli aktörü olan Türkiye ve İran'ın ilişkilerinde, pek çok uyuşmazlığa ve soruna karşın hiçbir zaman kesin bir kopuş yaşanmamıştır (Aydın ve Tekbıyık, 2007, s. 118). Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen pek çok faktör mevcut olmakla birlikte ilişkileri uzun vadede en çok etkileyen aktör ABD olmuştur. Her iki ülkenin de hem bölge ülkeleri ile kurdukları ilişkiler hem de birbirleri arasındaki ilişki, Türkiye ve İran'ın ABD ile kurduğu ilişkiden etkilenmiştir (Şahin, 2020, s. 172). Bunun yanında Suriye ve Irak gibi bölge ülkeleri ve İran'ın nükleer programı gibi gündemler de Türkiye-İran ilişkilerinde dönem dönem belirleyici olmuştur.

Bu çalışmanın kapsadığı dönem sonu itibariyle, Türkiye-İran ilişkileri belirli bir işbirliği içerisinde sürdürülmektedir. Her yıl düzenli olarak toplanan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi, pandemi nedeniyle 2019 yılında gerçekleştirilememiş, 2020 yılında ise videokonferans yöntemiyle yapılmıştır.⁸⁵

3.3.3.4. Türkiye-İran İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri

İran'ın cari fiyatlarla GSYİH değeri 2021 yılı itibariyle 1 trilyon 426 milyar Dolar değerine ulaşmıştır. İran ekonomisi petrol ve doğalgaz ihracatına bağlıdır. Ekonomi aşırı düzenleyici bir çerçeveye sahiptir. İçeride dönük ve kapalı bir ekonomidir. İran ekonomisinde kısıtlı rekabet mevcuttur ve vergilendirme etkili bir şekilde yapılamamaktadır. Sübvansiyonlar yaygın bir şekilde sunulmaktadır. Düşük faktör verimliliği görülmektedir. 1980'li yıllardan bu yana İran'a karşı uygulanan ambargolar sebebiyle İran ekonomisi potansiyelinin altında gelişmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2022f, s. 5).

İran 2000'li yıllarla birlikte ekonomide dışarıya açılma politikaları izlemeye başlamış, bu kapsamda 1996'da DTÖ'ye üyelik başvurusu yapmıştır. Üyelik sürecine ilişkin DTÖ bünyesinde 2005 yılında tesis edilen çalışma komitesi henüz toplanmamıştır. Bununla beraber, birçok ürünün ithalatındaki tarife dışı engelleri kaldıran İran pek çok yasaklı ürünün ithalatına da izin vermeye başlamıştır (Ticaret Bakanlığı, 2022f, s. 7).

⁸⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 27 Mart 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

İran'ın 2021 yılında 14 milyar Dolar'lık ihracatı, 25 milyar Dolar'lık ithalatı ve 39 milyar Dolar'lık dış ticaret hacmi kaydedilmiştir. İran dış ticaretinde 2020 ve 2021 yıllarında önemli oranda düşüşler kaydedilmiştir. İran'dan dünyaya en fazla satılan ürün grupları plastik ve plastiklerden üretilen ürünler, demir-çelik, meyve, bakır ürünleri ile organik kimyasallar olurken; İran'ın dünyadan en fazla aldığı ettiği ürünler ise makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, hububat, hayvansal ve bitkisel yağlar, makinalar ve elektrikli aletler ile motorlu kara taşıtları olmuştur (Ticaret Bakanlığı, 2022f, s. 7-8).

Türkiye-İran ilişkilerinde iş birliğinin en fazla geliştiği alan kuşkusuz ekonomi olmuştur. Özellikle 1980'lerden bu yana siyasi arenada rekabet öne çıkarken ekonomi iki ülkeyi bağlayıcı amil rolüne bürünmüştür (Kekevi, 2016, s. 47). İran ile Irak arasında çıkan savaşta Türkiye'nin tarafsızlığını koruması iki ülkeyle de siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmesine imkân sağlamıştır. Aynı dönemde iki ülke için de tek güvenli transit yolu Türkiye'den geçmekte olduğundan Türkiye bölgenin giderek genişleyen transit pazarında önemli bir aktör haline gelmiştir (Aydın ve Aras, 2004, s. 108). İki ülke ticari ilişkileri, 1990'lı yıllar boyunca düşük düzeylerde seyretmiştir. Burada ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilerin seyrine göre değişmesi dikkat çekicidir (Pulat, 2018, s. 104).

İki ülke ekonomik ve ticari ilişkilerininin yasal altyapısı imzalanan bir dizi anlaşma ile temin edilmiştir. İki ülke arasındaki Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 1996 yılında imzalanmakla birlikte, yürürlüğe 2005 yılında girebilmiştir. 2002 yılında imzalanan Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması ise yine 2005 yılında yürürlüğe girmiştir (Oran, 2013, s. 459). Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması ise 29 Ocak 2014 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşma aynı yılın kasım ayında yürürlüğe girmiştir.⁸⁶

2000'li yıllarda Türkiye'nin artan enerji talebi ve artan enerji fiyatları sebebiyle ikili ticari ilişkiler İran lehine gelişmiştir. Türkiye artan enerji talebinin bir sonucu olarak İran'dan yüksek miktarda doğalgaz ve petrol almaya başlamış ve Türkiye'nin İran ile

⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y). Erişim: 25 Haziran 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

olan dış ticaret dengesinde açık verilmeye başlanmıştır (Oran, 2013, s. 459; Pulat, 2019, s. 106; Aydın ve Tekbıyık, 2007, s. 119).

Türkiye-İran İş Konseyi 2001 yılının Kasım ayında kurulmuştur. Ticaret heyetleri ve fuarlara katılım 2000’li yıllarda artarak sürmüştür. İki ülke arasında Sınır Ticareti Ortak Komitesi ise 2003 yılında tesis edilmiş, takip eden yıllarda düzenli olarak toplanmıştır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyeleri arasında bir serbest ticaret alanı kurmak üzere imzalanan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması (ECOTA) da ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla atılmış önemli bir adım olmakla beraber, Türkiye ve İran’ın onayına rağmen, diğer ülkeler onay sürecini tamamlamadığı için yürürlüğe alınamamıştır (Oran, 2013, s. 459).

2002 yılında Tahran İmam Humeyni Havalimanı’nın modernizasyon ihalesini Tepe Akfen Ventures (TAV) firması almıştır. 2004 yılında ise Turkcell İran’ın ilk kamu dışı telefon operatörlüğü ihalesini almayı başarmıştır. Ancak takip eden dönemde, söz konusu kritik yatırımların yabancılara verilmemesi gerektiği yönünde ortaya çıkan görüşler ve Turkcell ve TAV’ın İsrail’deki ticari ilişkilerinin öğrenilmesi neticesinde iki firmanın da yatırımlarına İran makamlarınca son verilmiştir. Her iki yatırım tecrübesi de İran ekonomisi üzerindeki devlet kontrolünü ve ekonominin siyasi gündemlerden etkilenme seviyesini göstermesi açısından önem taşımaktadır (Oran, 2013, s. 460; Kekevi, 2016, s. 54; Demiryol, 2013, s. 127).

Bu çalışmanın kapsadığı 1999-2019 yılları arasında iki ülke arasındaki dış ticaretin önemli gelişmeler kaydettiği görülmektedir. Tablo 22, Türkiye’nin İran’a gerçekleştirdiği ihracat, İran’dan ithalat, hacim, denge, Türkiye ihracatında İran’ın payı ve İran’ın dünya ithalatında Türkiye’nin payını göstermektedir.

Tablo 22: Türkiye-İran Dış Ticaret (1000 Dolar)

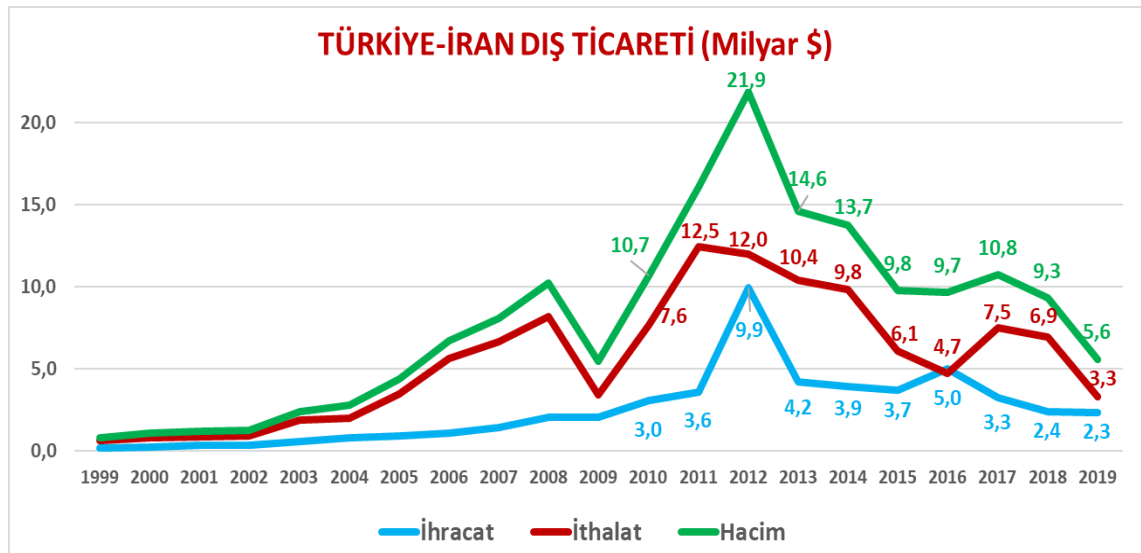
Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	İran'ın Türkiye İhracatındaki Payı	Türkiye'nin İran İthalatındaki Payı
1999	157.815	635.928	-478.113	793.743	0,59%	
2000	235.785	815.730	-579.945	1.051.515	0,85%	
2001	360.536	839.800	-479.264	1.200.336	1,15%	2,23%
2002	333.962	920.972	-587.010	1.254.934	0,93%	1,64%
2003	533.786	1.860.683	-1.326.897	2.394.469	1,13%	2,08%
2004	813.031	1.962.059	-1.149.027	2.775.090	1,29%	2,46%
2005	912.940	3.469.706	-2.556.766	4.382.646	1,24%	2,36%
2006	1.066.902	5.626.610	-4.559.709	6.693.512	1,25%	2,62%
2007	1.441.190	6.615.394	-5.174.204	8.056.584	1,34%	2,98%
2008	2.029.760	8.199.689	-6.169.929	10.229.449	1,54%	3,64%
2009	2.024.546	3.405.986	-1.381.439	5.430.532	1,98%	3,69%
2010	3.044.177	7.645.008	-4.600.831	10.689.185	2,67%	5,46%
2011	3.589.635	12.461.532	-8.871.898	16.051.167	2,66%	6,24%
2012	9.921.602	11.964.779	-2.043.176	21.886.381	6,51%	19,28%
2013	4.192.511	10.383.217	-6.190.705	14.575.728	2,76%	8,66%
2014	3.886.190	9.833.290	-5.947.099	13.719.480	2,47%	7,44%
2015	3.663.760	6.096.254	-2.432.494	9.760.014	2,55%	9,15%
2016	4.966.176	4.699.777	266.399	9.665.952	3,48%	11,63%
2017	3.259.270	7.492.104	-4.232.834	10.751.374	2,08%	6,31%
2018	2.392.778	6.931.258	-4.538.480	9.324.036	1,42%	5,80%
2019	2.315.243	3.270.610	-955.367	5.585.853	1,35%	5,26%

Kaynak: Tük ve Trademap

Türkiye dönemin başında İran'a 157,8 milyon Dolar ihracat gerçekleştirmiş, yıllar itibariyle Türkiye'nin ihracatı sürekli olarak artarak 2012 yılında 9,9 milyar Dolar'a ulaşmıştır. 2012 yılından itibaren Türkiye'nin İran'a olan ihracatı neredeyse her yıl azalarak 2019 yılında 2,3 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ithalatında da benzer bir eğilim görülmektedir. 1999 yılında 635,9 milyon Dolar olan Türkiye ithalatı, 2009 yılı hariç diğer tüm yıllarda artarak 2011 yılında 12,4 milyar Dolar olmuştur. Takip eden yıllarda azalış eğilimine giren ithalat 2019 yılı itibariyle 3,2 milyar Dolar olmuştur. Dış ticarete Türkiye genel olarak açık veren taraftır.

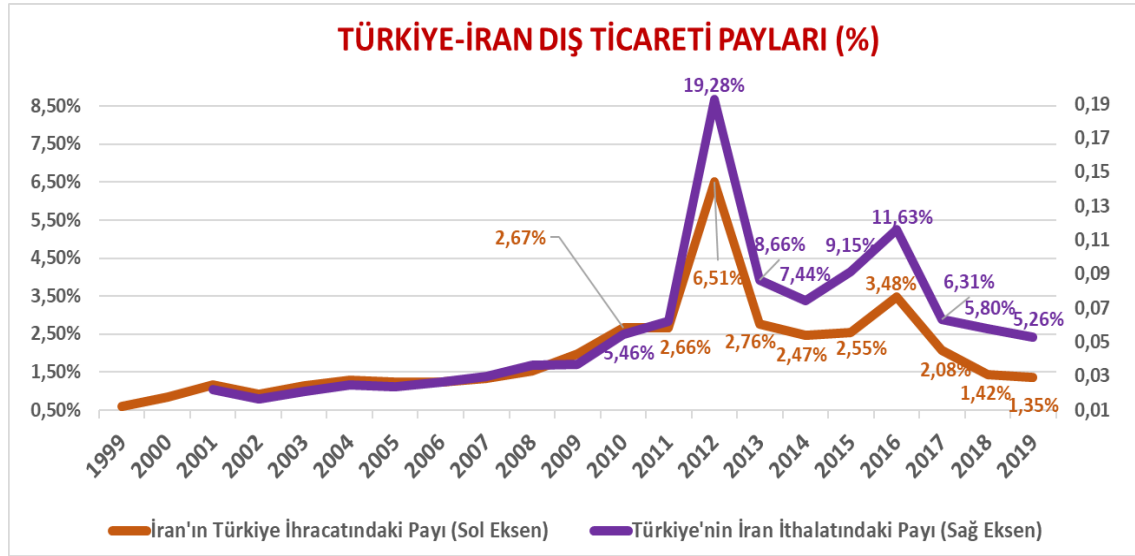
Grafik 15, Türkiye'nin İran'a ihracatını, İran'dan ithalatını ve İran ile olan dış ticaret hacmini göstermektedir.

Grafik 15: Türkiye-İran Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Ekonomik ilişkilerde dikkat çeken bir unsur iki ülke ekonomilerinin birbirini tamamlama özelliğidir. Verilerden de görüldüğü üzere Türkiye, İran'dan enerji ve tarım ürünleri ithal ederken İran'a sanayi ürünleri satmaktadır (Öztürkler, 2017, s. 78). Grafik 16 ise Türkiye ihracatındaki İran payı ile İran'ın toplam ithalatından Türkiye'nin aldığı payı göstermektedir.

Grafik 16: Türkiye-İran Dış Ticaret Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin ihracatındaki İran payı ile İran'ın toplam ithalatındaki Türkiye payının 2012 yılına kadar düzenli olarak arttığı, bununla beraber 2012 yılından itibaren bir düşüş eğilimine girdiği görülmektedir. 2019 yılı itibariyle Türkiye ihracatında İran %1,35 paya sahipken, İran'ın ithalatında Türkiye ise %5,26 oran elde etmiştir.

İki ülke siyasi ilişkilerinde 2011 yılında başlayan Arap Baharı olaylarının önemli bir kırılma noktası olduğu belirtilmiştir. Anılan tarihten itibaren Türkiye ile İran arasındaki siyasi ilişkiler gerilmiş, bölgesel rekabet ikili ilişkilerde olumsuz bir seyir yaşanmasına sebep olmuştur. Söz konusu dönemdeki siyasi krizlerin ticari ilişkilere açık şekilde yansdığı görülmektedir. Türkiye'nin ihracatı 2012 yılında neredeyse 10 milyar Dolar seviyesine ulaşmışken anılan tarihten itibaren sürekli düşerek 2019 yılı itibariyle 2,3 milyar Dolar seviyelerine gelmiştir. Benzer şekilde ithalat da 2012 yılındaki 12 milyar Dolar seviyesinden 2019 itibariyle 3,27 milyar Dolar'a gerilemiştir.

Söz konusu dönemde İran'ın tüm dünyaya olan ticaretinde de bir gerileme olduğu görülmektedir. Öyle ki İran 2010 yılında 137 milyar Dolar'ı ihracat ve 58 milyar Dolar'ı ithalat olmak üzere toplam 195 milyar Dolar'lık dış ticaret hacmine ulaşmışken, 2019 yılında İran ihracatı 49 milyar Dolar'a, ithalatı ise 44 milyar Dolar'a gerilemiştir (Ticaret Bakanlığı, 2022f, s. 7). Bununla beraber, Türkiye'nin İran ile olan ticaretindeki

azalışın İran'a uygulanan yaptırımların neticesinde İran dış ticaretinde ortaya çıkan azalmanın bir yansıması olmadığını gösteren açık işaretlerden biri dış ticaret paylarındaki değişimler olmuştur. Öyle ki, Arap Baharı kaynaklı rekabetin başladığı 2012 yılı itibariyle İran, Türkiye'nin toplam ihracatında %6,51 paya sahipken dönemin sonunda bu oran %1,35'e gerilemiştir. Türkiye'nin İran'ın tüm dünyadan gerçekleştirdiği toplam ithalattaki payı ise 2012 yılında %19,28 olarak kaydedilmişken 2019 yılında bu oran %5,26'ya gerilemiştir.

2000'li yıllarda başta Almanya ve İtalya olmak üzere Avrupa devletleri İran'ın en önemli ekonomik ortakları olarak gözükmektedir. Avrupa devletlerinin yaptırımlara destek vermesi sonucunda bu durum değişmiş, İran ekonomik işbirliği için özellikle Rusya ve Çin'e ve Türkiye'ye yönelmiştir. Böylelikle yaptırımlar, İran ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri kolaylaştıran bir rol oynamıştır. Bu dönemde İran'la ilişkiler kurmayı sürdüren Türk şirketleri arasında Gübre Fabrikaları Türk AŞ. (Gübretaş), Hayat Kimya, Kuzu Grup, Som Petrol, Gent Elektrik ve Turang Transit Taşımacılık gibi holdingler başı çekmiştir (Orhon Özdağ, 2018, s. 240).

Arap Baharı sonrası ilişkilerin bozulduğu dönemde Tahran'da görev yapan bir Türk ticaret diplomatı ile yapılan görüşmede, İran'ın bir güvenlik devleti olması sebebiyle bir yabancı ülke diplomatı olarak söz konusu ülkede görev yapmanın oldukça zor olduğu belirtilmiş, kamu kurumları ile temas kurulmak istendiğinde Büyükelçilik aracılığıyla nota yazıldığı, sürecin uzun ve zahmetli olduğu belirtilmiştir. Görüşmede yabancılarla temasın bile suç sayıldığı İran'da görev yapan ticaret diplomatlarının sadece açık kaynaklardan temin edebildiği bilgilerle hareket ettiğinden bahsedilmiş, İran'da kamunun ticaret temsilcileri ile olan ilişkilerine devletin yön verdiği ifade edilerek, istihbarat servislerinin 2020 yılında yabancı devletlerin ticaret temsilcileri ile görüşülmemesi ve bilgi verilmemesi yönünde yayınlar çıkardığı kaydedilmiştir (TD-2 ile kişisel iletişim, 10 Nisan 2022).

Sivil toplum kuruluşları ve sektör temsilcileri ile kurulan temaslarda da yoğun bir şekilde olumsuz tavır ile karşılaşıldığından bahsedilmiş, İran İthalatçılar Birliği hariç herhangi bir çatı kuruluş ile olumlu ilişki geliştirilemediği belirtilmiştir. Söz konusu dönemde Türkiye'deki TOBB'un muadil kuruluşu olan İran Ticaret Odası'nın Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşmasına yönelik yaklaşık 500 sayfalık olumsuz görüşler içeren

bir rapor hazırladığı, DEİK'in İran'daki muhatap kuruluşunun ise her toplantıda Türkiye karşıtı propaganda ve karalama yaptığı ifade edilmiştir (TD-2 ile kişisel iletişim, 10 Nisan 2022).

Görüşmede İran'da ticari hayata tamamen devletin yön verdiği bahsedilmiş, firmaların iş yapış şekillerini de bu özelliğin şekillendirdiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra uygulanan yaptırımların da firma tercihlerini etkilediği belirtilerek, özellikle Türk firmalarıyla yapılan ilişkilerde üçüncü ülke üzerinden ticaret yapılmaya çalışıldığı kaydedilmiştir. Son olarak, yerel üretimin uzun vadeli bir hedef olarak belirlendiği İran'da, ithal ürünlere ve ithalatçı firmalara yönelik olumsuz tavırlar görüldüğü belirtilmiş, özellikle Türk tekstil firmaları İran'ı işgal ediyor yönündeki yerel üretici eleştirilerinin çok sık görüldüğü kaydedilmiştir (TD-2 ile kişisel iletişim, 10 Nisan 2022).

Çalışma döneminde İran'da yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'de yaptığı yatırımlar Tablo 23'te sunulmaktadır. Anılan dönemde Türkiye'ye toplamda 106 milyon Dolar'lık bir yatırım geldiği görülmektedir. Söz konusu meblağ düşük olmakla birlikte, 2011 yılı sonrasında toplamda sadece 5 milyon Dolar doğrudan yatırımın Türkiye'ye yönelmiş olması anlamlıdır.

Tablo 23: İran'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları

Yıllar	İran'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	0
2003	0
2004	0
2005	0
2006	12
2007	3
2008	25

2009	30
2010	31
2011	0
2012	0
2013	0
2014	0
2015	0
2016	2
2017	1
2018	2
2019	0
Toplam	106

Kaynak: TCMB

Tablo 24 ise Türkiye'yi ziyaret eden İran vatandaşlarının sayısını göstermektedir. 1999-2019 yılları arasında Türkiye'yi toplamda 25.728.202 İran vatandaşı ziyaret etmiştir. Ziyaretçi sayısının coğrafi yakınlığın da etkisiyle neredeyse her yıl arttığı ve siyasi krizlerden etkilenmediği görülmektedir.

Tablo 24: Türkiye'yi Ziyaret Eden İran Vatandaşları

Yıllar	Türkiye'yi Ziyaret Eden İran Vatandaşları (Kişi)
1999	351.937
2000	380.877
2001	327.146
2002	432.282
2003	497.282
2004	628.725

2005	957.244
2006	865.941
2007	1.058.206
2008	1.134.965
2009	1.383.261
2010	1.885.097
2011	1.879.304
2012	1.186.343
2013	1.196.801
2014	1.590.664
2015	1.700.385
2016	1.665.160
2017	2.501.948
2018	2.001.744
2019	2.102.890
Toplam	25.728.202

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Ekonomik ve siyasi ilişkileri birlikte değerlendirerek genel bir tespit yapan nal ve Ersoy (2014, s. 159) Türkiye-İran ilişkilerinin i ie geçmiş  asimetriyi barındırdığından bahseder. İlk olarak, iki devlet arasındaki siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkilerle aynı hızda ve düzeyde gelişmemiş ve ekonomik ilişkilerdeki işbirliğinin ve tamamlayıcılığın aksine siyasi ilişkilerde bölgesel rekabet özellikleri hakim olmuştur. İkincisi, Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin en önemli bileşeni enerjidir. Son olarak ise, iki devlet arasındaki enerji ilişkilerinde doğalgaz alişverişi en önemli bileşendir. İki lke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler, Türkiye-İran enerji ilişkilerinin yoğunluğundan oldukça etkilenmektedir.

Bu çalışmanın kapsadığı döneme ilişkin veriler değerlendirildiğinde ise 2011 yılından itibaren Türkiye ile İran arasında bölgesel bir rekabet ve gerginlik unsuru olarak ortaya çıkan Arap Baharı olaylarının 2011-2019 yılları arasında iki ülke arasındaki ticari ilişkileri ve İran'dan Türkiye'ye yönelen yatırımları olumsuz etkilediği görülmektedir. Kişi hareketlerinde ise söz konusu gerginliğin uzantısı sayılabilecek bir değişim gözlemlenmemiştir.

3.3.4. Türkiye – Suudi Arabistan İlişkileri

Arap yarımadasında yer alan Suudi Arabistan Krallığı, mutlak monarşi ile yönetilmektedir. 2015 yılından bu yana ülkeyi Kral Selman yönetmektedir. Ülkede seçilmiş bir parlamento, siyasi parti yapılanması veya seçim sistemi bulunmamaktadır. Suudi Arabistan'ın nüfusu yaklaşık 35 milyondur ve nüfusun yaklaşık %33'ü yabancılardan oluşmaktadır. Düşük ücretle yabancıların çalışması ve devletin hanelere doğrudan gelir sağlaması sebebiyle Suudi vatandaşları arasında işsizlik oranı yüksektir. Toplam işgücünün %80'i göçmenlerden oluşmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022g, s. 3-4).

Suudi Arabistan yaklaşık 266 milyar varil petrol rezervi ile dünya petrollerinin %22'sine sahiptir. Ayrıca ülkede 7,87 trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Suudi Arabistan'da hava neredeyse tüm mevsimlerde sıcak ve kurak olduğundan, devamlı olarak su kıtlığı görülmekte, meyve ya da sebze üretimi yapılamamaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022g, s. 4).

3.3.4.1. Tarihi Arka Plan

Suudi Arabistan stratejik açıdan önemli bir jeopolitik konumda bulunması, zengin yerlatı kaynaklarına sahip olması ve kutsal şehirler Mekke ve Medine'yi sınırları içerisinde bulundurması sebebiyle bölgesel ve küresel anlamda önemli bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu önemli jeo-stratejik konumunun bir sonucu olarak Suudi Arabistan, Arap Devletleri Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve G20 gibi kuruluşlarda önemli roller üstlenmektedir (Öztop, 2019, s. 205; Ayhan, 2010, s. 26; Özev, 2016, s. 13).

Suudi Arabistan Krallığı, Ortadoğu bölgesinin İran ve Türkiye ile birlikte bölgesel güç olarak kabul edilen üçüncü Müslüman ülkesidir. Donanım ve eğitim açısından önemli bir askeri güce de sahiptir. Askeri anlamda Türkiye ve İsrail'in ardından bölgenin en

önemli üçüncü ülkesi konumundadır. Askeri imkanları ABD’den son teknoloji ürünlerin temin edilmesi yoluyla düzenli olarak yenilenmektedir (Ehteshami, 2014, s. 42).

ABD ile sıkı bir müttefiklik ilişkisi içerisinde olan Suudi Arabistan, aynı zamanda Çin, Hindistan ve Japonya gibi önemli Asya ülkeleriyle de özellikle enerji alanında yakın bağlar tesis etmiştir (Ehteshami, 2014, s. 43). Gelirlerini büyük oranda doğal kaynakların ihracatından sağlayan ve güvenliğini müttefikleri ile kurduğu ilişkiler yoluyla garanti altına alan Suudi Arabistan’ın özellikle ABD ile ilişkileri stratejik bir boyut taşımaktadır (Öztop, 2019, s. 208).

Türkiye-Suudi Arabistan arasında tesis edilen ilk ilişkiler, Necd ve Basra kıyıları üzerinde Osmanlı Devleti’nin Suudi Hanedanlığına kaymakamlık görevleri verdiği 1740’lı yıllara dayanmaktadır. Suudi Hanedanlığı 1915 yılına kadar Osmanlı Devleti adına bölgede egemen birim olarak faaliyet göstermiştir (Ayhan, 2010, s. 26). Arap Yarımadası’nda 1921 yılında ilan edilen Necd Krallığı, kuruluşundan beş yıl sonra kutsal şehirler olan Mekke ve Medine’yi de içine almış ve Hicaz Krallığı-Necd Sultanlığı ismini almıştır. Aynı yıl söz konusu devleti Türkiye de tanınmış ve ilişkiler resmi olarak başlamıştır (Özev, 2016, s. 11).

Resmi ilişkilerin tesis edilmesinin ardından 3 Ağustos 1929 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı bir “Dostluk ve Barış Antlaşması” imzalamıştır. Muhadenet Muahedesi olarak adlandırılan söz konusu anlaşma 31 Mayıs 1939 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁸⁷ Türkiye 1932 senesinde ismini Suudi Arabistan şeklinde güncelleyen krallığı da en önce tanıyan devletler arasında yer almış ve bu ülkeyle yeni ve olumlu ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. Ancak her iki ülke de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD ile işbirliği yapmış olmasına rağmen birbirlerine karşı mesafeli yaklaşmışlardır (Ayhan, 2010, s. 30; Özev, 2016, s. 11).

İki ülke arasındaki ilişkiler mesafeli olsa da Soğuk Savaş yıllarında Türkiye ve Suudi Arabistan’da takip edilen Batı yönlü siyaset bir işbirliği zemini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, Mısır’da Nasır yönetiminin yürüttüğü Arap milliyetçiliği politikaları da her iki ülkede de farklı açılardan da olsa bir tehdit unsuru olarak görülmüş ve kurulan işbirliği

⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 11 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suudi-arabistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

zemininin güçlenmesini sağlamıştır. Türkiye 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile ortaya çıkan enerji güvenliğini sağlama ihtiyacının bir sonucu olarak Suudi Arabistan'la daha iyi ilişkiler oluşturmaya çalışmıştır (Özev, 2016, s. 11).

1970'li yıllarda petrol fiyatlarının 6 kat artmasıyla birlikte Türk inşaat firmaları Suudi Arabistan'da büyük projeler üstlenmeye başlamış, gelişen ticari ve ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak 1973'te ekonomi, ticaret ve bilim alanlarına ilişkin bir İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Aynı dönemde söz konusu anlaşmanın devamı olarak vergi, yatırımların teşvik edilmesi, sağlık, arşiv belgeleri değişimi ve lojistik konularında da çeşitli metinler kaleme alınmıştır. Türk ihraç ürünlerinin Suudi Arabistan pazarına girmeye başlaması da aynı döneme denk gelmektedir (Özev, 2016, s. 17).

Bununla beraber, Türkiye'nin 1980'li yıllara kadar izlediği İsrail dostu politikaların bir sonucu olarak Türk-Arap ilişkileri ve özelde Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkileri arzu edildiği kadar gelişme imkânı bulamamıştır. Ayrıca Osmanlı döneminden kalan olumsuz algı da ilişkilerin ileri boyutlara taşınmasına engel olmuştur (Türk, 2009, s. 22; Kaya ve Kaya, 2019, s. 507-508).

1984'te Cumhurbaşkanı Evren ve 1985'te Başbakan Özal Suudi Arabistan'a gitmiş, söz konusu ziyaretler Türkiye'nin üst düzeyde icra ettiği ilk devlet ziyaretleri olmuştur. Söz konusu ziyaretlerin sonucunda Suudi Arabistan'a ihracatı arttırdığı ve Türk müteahhitlerinin Suudi Arabistan'da daha fazla ihale almaya ve iş yapmaya başladığı görülmektedir (Kaya ve Kaya, 2019, s. 508; Ayhan, 2010, s. 30). Suudi Arabistan'ın bu dönemde Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda ortaya çıkan kayıplarını yerine koyabilmek amacıyla 1,2 milyar Dolar hibe etmesi ve Türk Savunma Fonu'na 1 milyar Dolar tutarında petrol vermesi ilişkilerin olumlu seyrini göstermesi açısından anlamlıdır (Kaya ve Kaya, 2019, s. 508). 1990'lı yıllarda ise iki ülkenin de kendi dış politika gündemleriyle fazlaca meşgul olduğu ve ilişkilerde kayda değer bir ilerleme yaşanmadığı belirtilmektedir (Özev, 2016, s. 20).

3.3.4.2. AK Parti Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

2002 yılından sonra Türkiye, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleriyle mevcut ekonomik ilişkilerini geliştirmek ve ilişkileri ekonominin ötesine taşımak için bazı adımlar atmaya başlamış, bunun sonucu olarak Türkiye'nin Ortadoğu ve Körfez

ülkeleriyle ilişkileri diplomatik, ticari ve ekonomik alanda hızla gelişmeye başlamıştır (Türk, 2009, s. 22; Kaya ve Kaya, 2019, s. 506).

Türkiye’de 2002 yılında meydana gelen yönetim değişikliği ülkenin Arap basınındaki algısının da pozitifte dönmesine imkân sağlamıştır. Yaklaşık 10 yıl boyunca irili ufaklı imaj kırılmaları yaşanmasına rağmen olumlu imaj korunmuş, hatta zaman zaman Türkiye’nin basın ve kamuoyundaki olumlu algısı zirveye çıkmıştır (Şayır, 2018, s. 85).

2003 yılında Irak’ın işgal edilmesiyle başlayan süreç Ortadoğu coğrafyası için yeni riskleri ortaya çıkarmış, bu durum Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerin gelişmesine imkân sağlayan gelişmelerden biri olmuştur. Aynı yıl Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi tesis edilmiştir (Ayhan, 2010, s. 30; Özev, 2016, s. 20).

Bu dönemde Türkiye’nin özellikle güvenlik alanında hayata geçirmeye çalıştığı önemli girişimler olmuştur. Bunlardan biri de 2004 yılında, Ortadoğu ile güvenlik alanında yakın işbirliği geliştirmek amacıyla başlatılan NATO bünyesindeki İstanbul İşbirliği Girişimi’dir. Türkiye söz konusu girişimin başlatılmasına öncülük etmiş ve girişime Suudi Arabistan’ı da davet etmiş, ancak olumlu bir geri dönüş alınamamıştır (Başkan, 2019, s. 88).

2000’li yıllar karşılıklı ziyaretlerle ilişkilerin hızla geliştiği bir dönem olmuştur. Türkiye adına Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Suudi Arabistan’ı 2004, 2005, 2007 ve 2009 yıllarında birer kez ve 2006 ve 2010 yıllarında da iki kez olmak üzere toplam sekiz kez ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ise 2009 yılında iş insanlarıyla birlikte Suudi Arabistan’a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerin karşılığında dönemin Kralı Abdullah da 2006 ve 2007’de iki kez Türkiye’ye gelmiştir. Kral Abdullah’ın 2006 yılındaki ziyareti, bir Suudi kralının son Türkiye ziyaretinden tam kırk yıl sonra gerçekleştiğinden dikkate değerdir (Başkan, 2019, s. 87; Türk, 2009, s. 28; Kaya ve Kaya, 2019, s. 508).

2007’de Gül’ün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından tebrik etmek amacıyla Ankara’ya gelen Suudi Arabistan Kralı Abdullah’a o dönem itibariyle yalnızca yedi yabancı lidere verilmiş olan “Devlet Şeref Madalyası” takdim edilmiştir. Kral Abdullah

ise karşılığında Gül'e "Kral Abdülaziz Birinci Derece Madalyası", Erdoğan'a ise "Abdülaziz Nişanı" takdim etmiştir (Kaya ve Kaya, 2019, s. 509).

Karşılıklı olarak gerçekleştirilen üst düzey ziyaretlerin ilk etkileri ticari hayatta görülmeye başlanmış, ilerleyen bölümlerde detaylı olarak açıklanacağı üzere 2000'li yıllarla birlikte iki ülke ticaret hacmi hızla artmaya başlamıştır (Türk, 2009, s. 23). İki ülke arasında 2006 yılında İkili Yatırım Teşviki ve Koruma Anlaşması, 2007 yılında ise Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması imzalanmıştır (Özev, 2016, s. 20-21).

İlişkilerdeki olumlu gidişatın bir sonucu olarak, Suudi Arabistan'ın etkin bir aktör olduğu Körfez İşbirliği Konseyi, 02/09/2008 tarihli toplantısında Türkiye'yi "stratejik ortak" olarak duyurmuştur (Anadolu Ajansı, 17 Şubat 2017). Söz konusu gelişmeyi önemli kılan bir detay da Örgütün ilk defa bir devleti stratejik ortak olarak duyurmasıdır. Konsey ile Türkiye arasında ayrıca siyasi, ekonomik, savunma, güvenlik ve kültürel konularda istişarelerde bulunmak üzere her yıl Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog toplantıları düzenlenmesini konu edinen bir Mutabakat Zaptı da imzalanmıştır (Başkan, 2019, s. 87).

2007 yılı ve sonrasında artan ikili ziyaretler kültürel işbirliği alanında da kayda değer bir hızlanma yaratmış, 2008'de Türkiye Jenadriye Kültür Festivali'ne onur konuğu ünvanıyla çağrılmıştır. Türkiye bahse konu festivale davet edilen ve Arap olmayan ilk ülke olmuştur (Türk, 2009, s. 29-30).

2010 yılına kadar ikili ilişkiler olumlu seyrini sürdürmüştü, ancak Suudi Arabistan ile Türkiye arasında bölgesel konulardaki görüş ayrılıkları da mevcudiyetini korumuştur. Suudi Arabistan, Türkiye'den farklı olarak, 1990'lardan beri Müslüman Kardeşler hareketine ve hareketin ideolojik arka planına şüphe ile yaklaşmış, İran'ı bölgede rakibi olarak görmüş, İran'ın nükleer programından ve Irak, Lübnan ve Yemen gibi ülkelerde artan alanından endişe duymuş, Filistin meselesinde ise Hamas'a mesafeli yaklaşmıştır. Bununla beraber, 2000'li yıllar boyunca bu farklılıklar, Türkiye'nin Suudi Arabistan ile ilişkilerinde gözle görülür bir olumsuz etki yaratmamıştır (Başkan, 2019, s. 88-89).

Arap Baharı olaylarının başladığı ilk günlerde iki ülkenin de politikalarında bir uyum olduğu görülmüştür. Hem Türkiye hem de Suudi Arabistan göstericilerin taleplerinin göz

önüne alınması ve halka karşı orantısız bir müdahale yapılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Yine her iki ülke değişimin halklar tarafından yönlendirilmesi gerektiğini belirtmiş, dışarıdan müdahale olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Hem Türkiye hem de Suudi Arabistan Kaddafi'nin iktidardan uzaklaştırılmasını desteklemiş, Bahreyn'de Türkiye müdahale edilmemesini tavsiye etmekle birlikte, Suudi Arabistan'ın icra ettiği askeri operasyona açık bir tepki göstermemiştir (Özev, 2016, s. 22).

Bununla beraber, Türkiye ile Suudi Arabistan'ın bölgesel politikalara ilişkin görüş ayrılıkları Arap Baharı olaylarının uzamasıyla birlikte daha fazla öne çıkmaya ve ilişkileri etkilemeye başlamış, ancak ilişkilerde keskin bir kopuş yaşanmamıştır. Bunun en önemli nedeni Suriye ve Esad rejimi ile alakalı olarak iki ülkenin ortak pozisyonudur. Suudi Arabistan, bölgedeki rakibi İran'ın en büyük müttefiki olan Suriye'de yönetimin değişmesini savunmuş, bu pozisyonu diğer bölgelerin ve konuların aksine Suriye özelinde Türkiye ve Suudi Arabistan politikalarında bir uyumu da beraberinde getirmiştir (Başkan, 2019, s. 90; Özev, 2016, s. 12).

Türkiye ve Suudi Arabistan arasında Arap Baharı olaylarına ilişkin politika farklılığının görüldüğü bir başka ülke Mısır olmuştur. Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşler hareketinin Mısır'daki yükselişinden ve iktidara gelişinden Türkiye'nin aksine endişe duymuştur. Suudi Arabistan'da Müslüman Kardeşler hareketinin herhangi bir uzantısı olmamasına rağmen diğer bazı İslamcı grupların varlığı ve Müslüman Kardeşler hareketinin gösterdiği yükselişin bu grupları cesaretlendirme olasılığı Suudi Arabistan'ın Mısır politikasında belirleyici olmuştur. Bunların yanında, Mısır'ın yeni yönetimle birlikte uzun yıllardır müttefiki olan Suudi Arabistan'dan uzaklaşma ihtimali de olduğundan, Mısır'da Mursi'yi deviren darbe girişimi Türkiye'de şiddetle kınanırken Suudi Arabistan'da memnuniyetle karşılanmıştır (Başkan, 2019, s. 92; Kaya ve Kaya, 2019, s. 510; Özev, 2016, s. 14).

Belirtildiği üzere Arap Baharı olaylarıyla birlikte ortaya çıkan fikir ayrılıklarına rağmen Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde keskin bir kopuş yaşanmamış ancak ilişkiler gözle görünür şekilde soğumuştur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 2013 yılının sonbaharında Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş, ancak 2014 yılında Suudi Dışişleri Bakanı'nın yeni Cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan'ın bir davetine iştiraki hariç, Suudi Arabistan 2014 yılı boyunca Türkiye'ye herhangi bir üst düzey ziyarette bulunmamıştır.

Ayrıca, Körfez İşbirliği Konseyi ile Türkiye arasında tesis edilen Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog mekanizmasının 2012 yılından sonra herhangi bir toplantısı gerçekleştirilememiş, ayrıca Suudi Arabistan ve Mısır 2014'te Türkiye'nin BMGK geçici üyelik adaylığına karşı kampanya yürütmüştür (Başkan, 2019, s. 93; Özev, 2016, s. 22).

Arap Baharı olayları sonrası başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap dünyasındaki Türkiye algısı yeniden değişmeye başlamıştır. Bahsedildiği üzere 2002 yılına kadar olumsuz olan Türkiye imajı, AK Parti döneminde olumluya dönmüş, zaman zaman Arap basını ve kamuoyunda zirveye çıkmıştır. Arap Baharı olaylarıyla birlikte, siyasi ilişkilerdeki iniş ve çıkışlarla birlikte Türkiye'nin Arap basını ve kamuoyundaki imajı da yeniden olumsuzla dönmeye başlamıştır (Şayır, 2018, s. 85).

2015 yılından sonra Mısır sorununun gündemden düşmesi, İran ile süregelen rekabet ve Suriye'de radikal grupların bir tehdit olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Suudi Arabistan ile Türkiye ilişkilerinde yeni bir iyileşme dönemine girilmiştir. 2015 yılının Ocak ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kral Abdullah'ın cenazesine katılmak için Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş, bir ay sonra yine Suudi Arabistan'a bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir (Başkan, 2019, s. 95; Kaya ve Kaya, 2019, s. 510).

Suudi Arabistan'da Kral Abdullah bin Abdülaziz 2015 yılında hayatını kaybetmiş, yerine Aralık 2015'te Kral Selman yönetimi devralmıştır. Kral Selman döneminde de iki ülke arasında başlayan dostluk ilişkisi devam etmiştir. Kral Abdullah'ın hayatını kaybetmesinin ardından Türkiye'de yas ilan edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Suudi Arabistan'ın Yemen'de başlattığı askeri operasyonu desteklemesi ve İran'ın bölgeden çekilmesi gerektiğini açıklaması da Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerine olumlu etki yapmıştır (Kaya ve Kaya, 2019, s. 510).

2015 yılında Kral Selman, G20 toplantısına katılmak için Türkiye'ye gelmiş, Nisan 2016'da ikinci bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan ise, 2015 yılının Aralık ayında üçüncü kez Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Söz konusu ziyaretler sırasında taraflar, başta askeri konular olmak üzere çeşitli işbirliği anlaşmaları imzalamışlardır. Gelişen ilişkilerin bir sonucu olarak Suudi Arabistan ve Türkiye 2016 yılında dört farklı askeri

tatbikata birlikte katılmış, ayrıca savunma sanayi alanında faaliyet gösteren bir firma üzerinde ortaklık tesis edilmiştir (Başkan, 2019, s. 96; Kaya ve Kaya, 2019, s. 509).

Suudi Arabistan, Şubat 2016'da DEAŞ'le mücadele koalisyonuna destek olmak amacıyla İncirlik'e savaş uçakları, kargo uçakları ve özel kuvvet birliklerinden oluşan askeri katkı göndermiş, böylece İncirlik'te faaliyette bulunan NATO üyesi olmayan ilk devlet olmuştur. Kral Selman'ın 2016 yılının Nisan ayındaki ziyaretinde ise "Türk-Suudi Koordinasyon Konseyi" anlaşmasını imzalamış, konsey toplantısı 08/02/2017'de gerçekleştirmiştir (Kaya ve Kaya, 2019, s. 510).

2017 yılına kadarki dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suudi Arabistan temaslarına büyük önem verdiği görülmektedir. Başbakan olarak görev yaptığı dönemde Erdoğan 93 ülkeye 305 ziyaret gerçekleştirmiş, bu dönemde en çok gittiği altıncı ülke Suudi Arabistan olmuştur. Söz konusu dönemde Başbakan Erdoğan anılan ülkeye toplam on bir defa gitmiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde ise Ağustos 2014 ila Ağustos 2017 tarihleri arasında 86 yurt dışı ziyareti gerçekleştiren Erdoğan, bu süre içerisinde en çok Suudi Arabistan'ı, toplamda beş kez ziyaret etmiştir (Kaya ve Kaya, 2019, s. 508).

3.3.4.3. Katar ve Kaşıkçı Krizleri: İlişkilerde Bozulma

2017 yılında Katar'ın Müslüman Kardeşler hareketine yönelik desteği bölgede ciddi bir krizi tetiklemiş ve Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Haziran 2017'de Arap Dörtlüsü olarak da bilinen BAE, Bahreyn, Mısır ve SA; Katar'ın terör örgütlerine desteğini gerekçe göstererek söz konusu ülke ile tüm diplomatik bağlarını koparmış, Katar'a ve Katar'dan gelen her türlü trafiğe ambargo da dahil olmak üzere bir dizi tedbir almaya başlamıştır. Dört ülkeye daha sonra Yemen de katılmıştır (BBC Türkçe, 5 Haziran 2017; Başkan, 2019, s. 97).

Katar krizi sırasında Türkiye, tarafları diyaloga davet eden tarafsız bir söylem benimsemiş ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesi için üzerine düşeni yapmaya hazır olduğunu açıklamış, ancak fiiliyatta Katar yanlısı bir politika benimseyerek uygulanan ablukanın yol açabileceği herhangi bir kısıtlı hafifletmek için Katar'a gıda ürünleri göndermiştir. Krizin başlamasından iki gün sonra TBMM Katar'a daha fazla asker konuşlandırmak için bir tezkere çıkarmış, Türkiye ve Katar Ağustos ayında ortak askeri tatbikat gerçekleştirmiştir (BBC Türkçe, 5 Haziran 2017; Başkan, 2019, s. 97).

Türkiye'nin söz konusu krizdeki pozisyonu Suudi Arabistan'ın tepkisini doğurmuş, Suudi Arabistan bir nevi karşılık vermek amacıyla 10 Haziran 2017'de PYD yetkilileriyle bir görüşme gerçekleştirmiştir. Arap Dörtlüsü'nün ablukayı kaldırmak için sunduğu taleplerden biri de Katar'daki Türk askeri üssünün kapatılması olmuştur (Başkan, 2019, s. 97; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 237). Bunun yanında ablukanın kaldırılmasının şartları arasında İran ile ilişkilerin kesilmesi, Müslüman Kardeşlere, Husilere, DEAŞ ve El Kaide'ye verilen desteğin durdurulması, El-Cezire'nin yayının sona erdirilmesi, Katar'ın politikaları sebebiyle yaşanan kayıplar için tazminat ödenmesi ve düzenli denetim gibi talepler de yer almıştır (Euronews, 23 Haziran 2017).

2018 yılında yaşanan bazı gelişmeler ise zaten sıkıntılı olan ilişkilerin iyice bozulması sonucunu doğurmuştur. 02/10/2018'de gazeteci Cemal Kaşıkçı Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'nda katledilmiş, Türkiye konuyu uluslararası platformlarda dile getirerek, suçluların cezalandırılmasını talep etmiştir. Suudi Arabistan ilk anda olanları reddetmiş, ancak sonrasında Kaşıkçı'nın sorgu esnasında çıkan bir arbedede kazara öldüğünü kabul etmiştir. Eylemin Prens Muhammed bin Selman tarafından organize edildiğinin anlaşılmasıyla ikili ilişkiler tam anlamıyla dibe vurmuştur (BBC Türkçe, 10 Ekim 2018; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 237).

Cinayetle ilgili Türkiye'nin yaptığı soruşturma neticesinde 20 Suudi hakkında planlayarak, canavarca hislerle veya eziyet ederek kasten öldürme" suçundan dolayı kırmızı bülten çıkarılması talep edilmiş, bu talep Interpol tarafından kabul edilmiş ve arama başlatılmıştır. Konuya ilişkin 19 Haziran 2019'da yayımlanan BM raporunda ise Kaşıkçı'nın infaz edildiği belirtilmiş ve BM devletlerinin olay kapsamında Veliht Prens ve onun ülkesi dışındaki mal varlıklarını da içerecek şekilde kapsamlı bir yaptırımın hayata geçirilmesi önerilmiştir. Bahse konu rapor Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır (BBC Türkçe, 7 Nisan 2022).

3.3.4.4. Türkiye – Suudi Arabistan İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri

2021 yılında cari fiyatlarla Suudi Arabistan GSYİH değeri 833 milyar Dolar olarak kaydedilmiştir. 2022 yılı itibariyle Suudi Arabistan dünyanın 18'nci büyük ekonomisidir. Ülkede işsizlik 2021 yılında %6,7 olarak kaydedilmiştir. Ancak bahsedildiği üzere Suudi vatandaşları arasındaki işsizlik oranı çok daha yüksektir. Suudi

Arabistan'da devletin gelirlerinin %85 ile 90'ı, ihracat kaynaklı elde edilen gelirlerin de %90'ı petrolden kazanılmaktadır. Hükümet 2016'da ekonomiyi yalnızca petrole bağlı olmaktan çıkarmak ve faaliyetleri çeşitlendirmek için, Vizyon 2030 adındaki sosyo-ekonomik bir reform planını hayata geçirmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2022g, s. 5-6). Suudi Arabistan, Ortadoğu bölgesinin en büyük ekonomilerinden ve birikmiş fonlar anlamında dünyanın en büyük merkezlerindedir (Ehteshami, 2014, s. 42).

2021 yılında Suudi Arabistan'ın dünyaya ihracatı 268 milyar Dolar, ithalatı 152 milyar Dolar ve dış ticaret hacmi ise yaklaşık 420 milyar Dolar olarak kaydedilmiştir. Belirtildiği üzere ihracatının büyük bölümü petrol ürünleri olan mineral yakıtlar ve yağlardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra plastik malzemeler, organik kimyasal ürünler ve gübreler de öne çıkan ihracat kalemleri olmuştur. Suudi Arabistan'ın dünyadan en çok ithal ettiği ürünler ise makine, mekanik alet ve cihaz, motorlu kara araçları, elektrikli makine ve cihaz, mineral yakıtlar, bazı yağ çeşitleri ve eczacılık mamulleri olmuştur.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye hem ihracatını artırmak hem de bölgeden sermaye çekmek amacıyla Suudi Arabistan'ın da aralarında olduğu Körfez ülkeleriyle ticaret ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır (Başkan, 2019, s. 88). Türkiye ve Suudi Arabistan'ın ticaret ve ekonomi ilişkilerinin gelişmesi için çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. İlk olarak, 1 Ocak 1974 tarihinde Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile Ticaret Anlaşması imzalanmış, söz konusu anlaşmalar sırasıyla 11 Temmuz 1974 ve 28 Temmuz 1974 tarihlerinde yürürlüğe girmiştir. 8 Ağustos 2006 tarihinde Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması imzalanmış, 03/02/2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ise 9 Kasım 2007 tarihinde imzalanmış ve yine 3 Şubat 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Son olarak 15 Mayıs 2012 tarihinde Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmış, söz konusu anlaşma 11 Temmuz 2015'te yürürlüğe girmiştir.⁸⁸

Tablo 25, söz konusu anlaşmalar temelinde kurulan Türkiye-Suudi Arabistan ticari ilişkilerine ilişkin 1999-2019 yılları arasındaki gerçekleştirmeleri göstermektedir.

⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y). Erişim: 26 Haziran 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suudi-arabistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

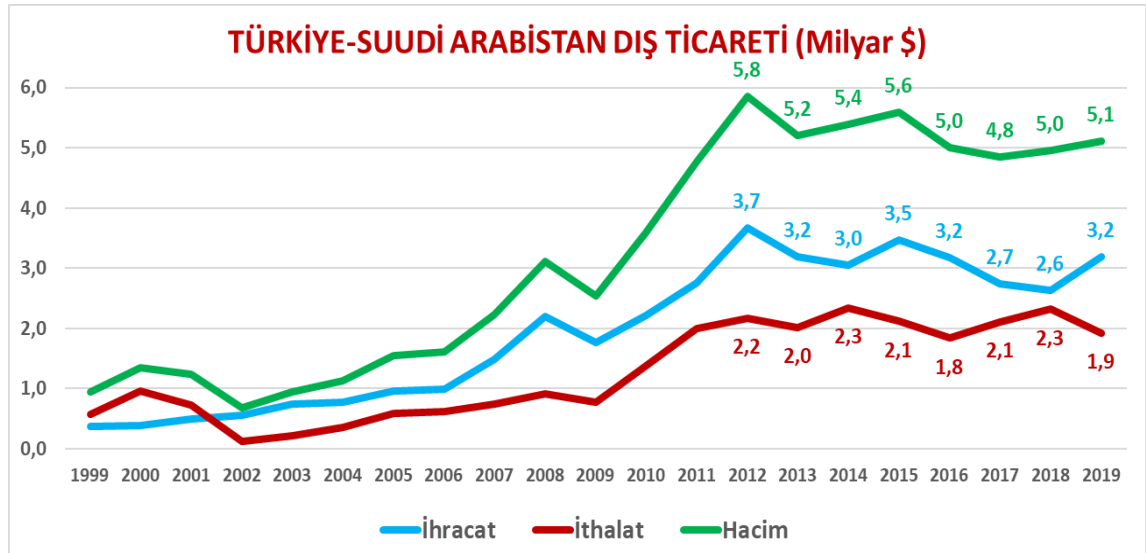
Tablo 25: Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticaret (1000 Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	Suudi Arabistan'ın Türkiye İhracatındaki Payı	Türkiye'nin Suudi Arabistan İthalatındaki Payı
1999	367.184	579.161	-211.977	946.346	1,38%	
2000	386.554	961.682	-575.129	1.348.236	1,39%	
2001	500.642	729.645	-229.003	1.230.287	1,60%	1,72%
2002	554.643	120.828	433.815	675.471	1,54%	1,82%
2003	741.475	208.521	532.953	949.996	1,57%	1,87%
2004	768.519	353.942	414.576	1.122.461	1,22%	1,71%
2005	962.156	587.196	374.960	1.549.352	1,31%	1,68%
2006	983.227	623.031	360.196	1.606.257	1,15%	1,45%
2007	1.486.918	735.702	751.216	2.222.619	1,39%	1,69%
2008	2.201.875	908.917	1.292.958	3.110.792	1,67%	1,96%
2009	1.768.216	775.784	992.432	2.544.001	1,73%	1,91%
2010	2.217.646	1.380.601	837.044	3.598.247	1,95%	2,14%
2011	2.763.476	2.001.529	761.947	4.765.004	2,05%	2,16%
2012	3.676.612	2.171.043	1.505.568	5.847.655	2,41%	2,43%
2013	3.191.482	2.014.870	1.176.611	5.206.352	2,10%	1,96%
2014	3.047.134	2.343.144	703.990	5.390.278	1,93%	1,81%
2015	3.472.514	2.117.220	1.355.294	5.589.734	2,41%	2,04%
2016	3.172.081	1.835.229	1.336.852	5.007.310	2,23%	2,44%
2017	2.734.522	2.110.161	624.362	4.844.683	1,74%	2,16%
2018	2.636.000	2.318.411	317.589	4.954.410	1,57%	1,95%
2019	3.184.924	1.922.407	1.262.516	5.107.331	1,86%	2,21%

Kaynak: Tüik ve Trademap

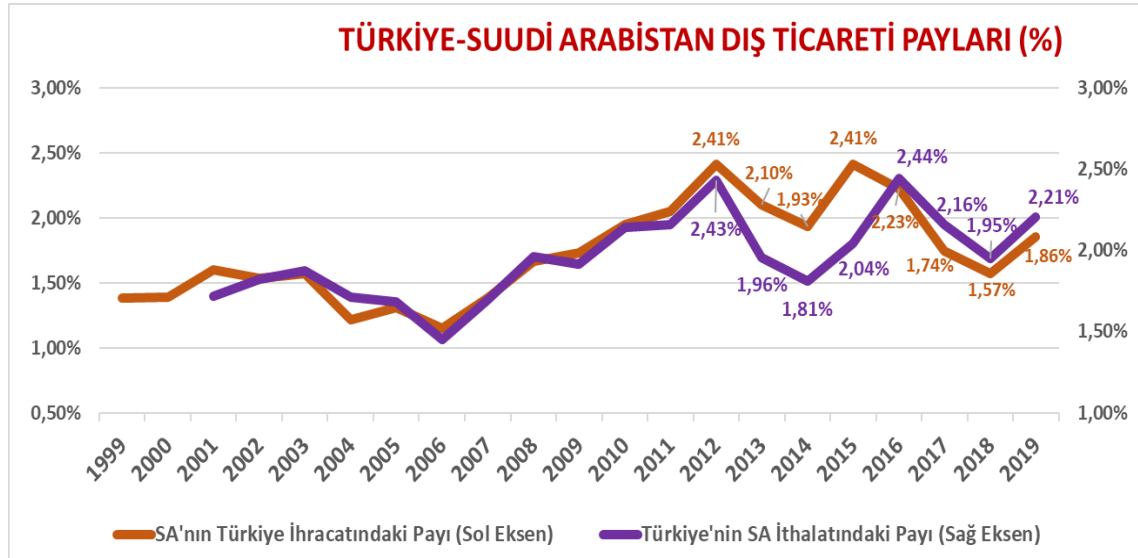
Türkiye, 1999 yılında Suudi Arabistan'a 367 milyon Dolar'lık ihracat gerçekleştirmişken, bu değer düzenli bir artışla 2012 yılında 3,67 milyar Dolar'a ulaşmıştır. 2012 yılından sonra azalış eğilimine giren ihracat 2018 yılında 2,63 milyar Dolar'a kadar gerilemiştir. 2019 yılında ise Türkiye 3,18 milyar Dolar'lık ihracat gerçekleştirmiştir. İthalatta da benzer bir eğilim görülmektedir. 1999 yılında Türkiye Suudi Arabistan'dan 579 milyon Dolar ithalat gerçekleştirmişken bu değer 2011 yılından itibaren 2 milyar Dolar'ın üzerine çıkmıştır. Grafik 17, iki ülke arasındaki ihracat, ithalat ve hacim değerlerini göstermektedir.

Grafik 17: Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Suudi Arabistan'ın Türkiye ihracatındaki payının 2017 yılına kadar arttığı ancak 2017'den sonra azalma eğilimine girdiği görülmektedir. Dönemin başında Suudi Arabistan'ın Türkiye ihracatındaki payı %1,38 iken 2011 yılından itibaren %2'nin üzerine çıkmıştır. Bununla beraber 2017 yılından itibaren yeniden %2'nin altına gerilemiştir. 2019 itibarıyla söz konusu oran %1,86 olarak kaydedilmiştir. Türkiye'nin Suudi Arabistan'ın toplam ithalatından aldığı pay ise Grafik 18'de sunulmaktadır.

Grafik 18: Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticaret Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Suudi Arabistan'ın ithalatında Türkiye'nin payı 2001 yılında %1,72 olarak kaydedilmiştir. Dönem boyunca en yüksek oranına %2,44 ile 2016 yılında ulaşmıştır. 2019 yılında bu oran %2,21 olarak kaydedilmiştir.

Türkiye ve Suudi Arabistan'ın siyasi ilişkileri 2011'de ortaya çıkan Arap Baharı olayları ve Suriye krizi sebebiyle gergin seyretmiştir. Bununla birlikte ilişkilerdeki esas kopuş 2017 yılındaki Katar krizi ve 2018 yılında yaşanan Kaşıkçı cinayetleri sonrası yaşanmıştır. Söz konusu olayların etkileri 2017 sonrasındaki ihracat ve ithalat rakamlarına yansımıştır. Bununla birlikte esas etkiler bu çalışmanın kapsamadığı yıllar olan 2020 ve 2021 yılında görülmüştür. TÜİK verilerine göre Türkiye, 2020 yılında Suudi Arabistan'a 2,38 milyar Dolar ihracat gerçekleştirmiş, ancak 2021 yılında Türkiye'nin ihracatı %90 oranında azalarak 215 milyon Dolar'a gerilemiştir. Suudi Arabistan'dan gerçekleştirilen ithalat ise 2020'de 1 milyar 658 milyon Dolar iken 2021'de 3 milyar 259 milyon Dolar olarak kaydedilmiştir. İhracattaki %90'lık azalmanın sebebi Suudi Arabistan yönetiminin Türkiye'ye karşı siyasi krizlerin bir uzantısı olarak devreye aldığı ticari tedbirlerdir. İthalattaki %68'lik artışın sebebi tüm dünyada enerji fiyatlarında yaşanan artıştır. Dolayısıyla temelleri 2017 ve 2018 yıllarına uzanan siyasi krizlerin ticaret üzerindeki sonuçları özellikle 2021 yılında ortaya çıkmış, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a ihracatı siyasi krizlerden son derece etkilenmiştir.

Çalışma kapsamında hem Katar ve Kaşıkçı krizlerinden önceki hem de krizlerden sonraki dönemde Suudi Arabistan'da görev yapan Türk ticaret diplomatları ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde, ilişkilerin olumlu seyrettiği dönemlerde her türlü randevu talebine hızlıca karşılık verildiği belirtilmiş, firmaların fuarlara katılımına ilişkin vize temin süreçlerinin son derece hızlı tamamlandığı ifade edilmiş ve ticaret diplomasisine ilişkin faaliyetlerin kolaylıkla icra edildiği kaydedilmiştir (TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022; TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022).

İlişkilerdeki olumlu seyrin Katar ambargosuna kadar sürdüğü, her ne kadar alt ve orta düzeyde bazı dirençler olsa da özellikle en üst düzeyde Türkiye'ye ve Türk firmalarına yönelik son derece olumlu bir yaklaşım olduğu kaydedilmiştir. Öyle ki, Katar krizi öncesinde dönemin Suudi Arabistan Veliaht Prensi bir genelge yayınlayarak kamu ihalelerinde Türk ürünlerine öncelik verilmesi yönünde bir tavsiye kararı çıkartmıştır (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022).

Bununla beraber, Suudi Arabistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan her türlü olumsuzluğun en hızlı şekilde ticari hayata da yansıdığı görülmektedir. Bu durumun ilk sonucu ticaret diplomatlarının hareket alanında görülen kısıtlama ve daralmadır. Örneğin, kriz dönemlerinde, kamu kurumları ile temas kurulması gerektiğinde muhatap kuruluşların “nota yazın” talebinde bulunduğu, nota yoluyla talep edilen randevulara ise herhangi bir dönüş alınmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca telefon ile kurulmaya çalışılan temas girişimleri de uzun süre sonuçsuz kalmıştır (TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022; TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022).

İlişkilerde olumlu seyrin görüldüğü dönemlerde ticaret diplomatlarınca rahatlıkla temas kurulan ve görüşülen Suudi sanayi ve ticaret odalarının, kriz dönemlerinde kapılarını bu tür temaslara kapattığı, Suudi yönetiminin ise Türk ticaret diplomatlarına “odalarla görüşmek için Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı üzerinden izin alma zorunluluğu” getirdiği belirtilmektedir. Söz konusu uygulamanın sektör temsilcilerince de tam anlamıyla tatbik edildiği kaydedilmektedir (TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022). Bunun yanı sıra, oda ve borsa başkanları Türk ticaret diplomatlarıyla etkinliklerde görünmemek için özel bir çaba harcamak durumunda kalmış, geçmişte çok iyi düzeyde

ticari ilişkiler tesis edilen kişilerce Türkiye ve Türk ürünleri aleyhine demeçler verildiği görülmüştür (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022).

Siyasi gerginliklerin firmaların faaliyetlerini kısıtlayıcı sonuçlar doğurduğundan da bahsedilerek, kriz dönemlerinde fuarlara katılmak isteyen Türk firmalarına vize verilmediği ve çeşitli engeller çıkarıldığı belirtilmektedir. Ayrıca firmaların gümrük işlemlerinin de zorlaştığı, Türk ürünlerinin kasıtlı olarak gümrüklerde bekletildiği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, diplomatik teamüllere ve uzun süredir yerleşmiş iş yapış şekillerine aykırı olarak örneğin Cidde gümrüğünde sorun çıktığında Türkiye temsilcilerince kurulan temasların sonuçsuz kaldığı ve “muhatap başkentteki müşavirliktir” şeklinde engelleyici ve oyalayıcı geri dönüş alındığı ifade edilmektedir (TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022). Bununla beraber, özellikle fuar katılımları konusunda, Suudi Arabistan’ın hac ve umre politikasından kaynaklı olarak uyguladığı katı vize rejimi sebebiyle kriz öncesi dönemlerde de bazı zorluklar ile karşılaşıldığı hatırlatılmıştır (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022).

Suudi Arabistan pazarında son derece aktif olan Türk müteahhitlerinin de kriz zamanlarında ihalelere girmekte zorlandığı ve önceki dönemde tamamladıkları işlere ilişkin hak edişlerini almakta sorunlar yaşadığı kaydedilmiştir (TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022). Türk müteahhitlerinin Suudi kamu otoriteleri için yaptıkları işlerde bile söz konusu işlerin tamamlanabilmesi için tedarik etmek zorunda oldukları ürünleri Suudi Arabistan’a getirirken gümrüklerde sorun yaşamaları dikkat çekicidir (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022).

Suudi Arabistan özel sektör temsilcilerinin de siyasi ilişkilerin durumunu takip ettiği ve buna göre tavır belirlediği yine dikkat çeken ifadelerden olmuştur. Kriz dönemlerinde özel sektör temsilcileri olan Suudi firmaların Türk ticaret diplomatlarıyla görüşmekten imtina ettiği, gizli bir ambargo uygulandığı, Suudi firmaların Türk firmalarıyla iş yapmaktan da kaçındığı belirtilmiştir. Kriz dönemlerinde Türk firmalarına yönelik ortaya konan tavrın üst politikanın yansıması olduğu kadar firmaların kendi ticari kaygılarından da kaynaklandığı belirtilmiş, Türk firmalarıyla yapılan işlerin aksayacağı yönündeki algının Türk firmalarına yönelik olumsuz bir imaj doğurduğundan da bahsedilmiştir (TD-14 ile kişisel iletişim, 14 Mayıs 2022).

Söz konusu kriz döneminde halihazırda Türkiye’den ithalat yapan ve ürünleri gümrükte kalan Suudi firmalarına ürünleri gümrükten alabilmeleri için Türk firmalarıyla ticaret yapmayı bırakacağına dair taahhüt içeren bir belge imzalatıldığı belirtilmekte, bu taahhütte aykırı olarak yeniden Türk ürünü ithal eden firmaların sevkiyatlarının gümrükte kesildiği, hatta bazı sevkiyatların denize döküldüğü aktarılmaktadır (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022).

Türkiye’ye dönük yaptırımların sadece Türkiye’den gerçekleştirilen ithalat ile sınırlı olmadığı, yaptırımların etkilerinin Türk dizilerinin ve Türk programlarının yasaklanmasından Suudi Arabistan’da önemli kurum ve şirketlerde çalışan üst düzey Türklerin işten çıkarılmasına kadar ekonomik hayatın her alanında görüldüğü belirtilmektedir. Yine Türk işçi getirilmesine ilişkin süreçlerin zorlaştırıldığı ve çevrimiçi çalışma izni başvurularında ekranların Türkçe kullanım seçeneğinin kaldırıldığı da kaydedilmiştir (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022).

Öte yandan, Türk firmalarıyla geçmişte iyi ilişkiler kurmuş olan Suudi firmalarının ticaretlerine devam etmek istediği, ancak Türk firmalarıyla yapılan işlerin çok uzun sürdüğü ve gümrüklerde beş hatta altı ay beklemek zorunda kaldığı için istemeyerek de olsa ilişkileri durdurmak zorunda kaldıkları vurgulanmıştır. Her şeye rağmen ticarete devam etmek isteyen Suudi firmalarının da Türk firmalarını üçüncü bir ülkede üretim yapma veya menşe değiştirme gibi alternatif çözümlere davet ettiği görülmektedir (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022).

Yine bu çalışmanın kapsadığı dönemin dışında gerçekleşen bir başka olay Türkiye ile Suudi Arabistan ticari ve ekonomik ilişkilerinde siyasi gelişmelerin belirleyici rolünü ortaya koymasından dolayı önemlidir. 2022 yılı itibarıyla iki ülke arasında yavaş gelişen bir normalleşme dönemi başlamıştır. Söz konusu normalleşme dönemi siyasi arenada başlamış ve daha sonra etkileri ekonomik ve ticari alanda görülmüştür. 2022 yılının son çeyreğinde Suudi Arabistan Maliye Bakanlığı Sözcüsü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ile 5 milyar Dolar’lık bir swap anlaşmasının son aşamaya geldiğini ifade etmiştir (NTV, 22 Kasım 2022). Söz konusu gelişme, özellikle siyasi kriz dönemlerinde sıfırlanan ihracat göz önüne alındığında bu çalışmanın ortaya koyduğu temel argümanların doğrulanması noktasında destekleyici nitelikte ortaya çıkan ampirik bir sonuç olarak görülmektedir.

Özetle, Katar ambargosu ve Kaşıkçı krizleri sonrasında ortaya çıkan olumsuz siyasi atmosfer ekonominin her alanına yayılmış, etkileri yönetimin en üstünden ticaretin en alt basamağına kadar hızlıca yayılmış, pek çok alanda hızlı ve planlı şekilde yaptırımlar devreye alınmıştır (TD-4 ile kişisel iletişim, 17 Mayıs 2022). Suudi Arabistan'da yerleşik kişilerin Türkiye'deki yatırımlarına ilişkin veriler aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 26: Suudi Arabistan'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları

Yıllar	Suudi Arabistan'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	0
2003	0
2004	5
2005	2
2006	23
2007	10
2008	1.312
2009	34
2010	39
2011	9
2012	439
2013	39
2014	10
2015	17
2016	21
2017	12
2018	10

2019	13
Toplam	1.995

Kaynak: TCMB

2002 ile 2010 yılları arasında Türkiye, Suudi Arabistan'dan belirli oranda yabancı yatırım çekmeyi başarmıştır. Suudi Arabistan 2002-2010 döneminde doğrudan yatırımlarını en çok yönlendiren 20 ülke arasına girmiştir (Başkan, 2019, s. 87). 2007 yılında Suudi Arabistan'ın en büyük bankaları arasında yer alan National Commercial Bank, 1,08 milyar Dolar bedel ödemek suretiyle bir katılım bankası olan Türkiye Finans'ın %60 oranındaki hisselerini almıştır (Türk, 2009, s.26). 2008 yılında yatırımların 1 milyar 312 milyon Dolar ile zirveye ulaştığı görülmektedir. Bununla beraber 2013 ve sonrasında düşük seyretmiştir. Yatırım ilişkilerinde de Arap Baharı sonrası yaşanan siyasi gerginliğin izleri görülmektedir.

1999-2019 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden Suudi vatandaşlarının sayısı ise Tablo 27'de sunulmaktadır.

Tablo 27: Türkiye'yi Ziyaret Eden Suudi Arabistan Vatandaşları

Yıllar	Türkiye'yi Ziyaret Eden Suudi Arabistan Vatandaşları (Kişi)
1999	13.890
2000	15.521
2001	20.612
2002	25.657
2003	23.676
2004	25.197
2005	36.328
2006	38.890
2007	41.490
2008	55.636

2009	66.938
2010	84.934
2011	116.711
2012	175.467
2013	234.220
2014	341.786
2015	450.674
2016	530.410
2017	651.170
2018	747.233
2019	564.816
Toplam	4.261.256

Kaynak: Kùltür ve Turizm Bakanlığı

Söz konusu dönemde toplam 4 milyon 261 bin 256 Suudi vatandaşı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretçi sayılarının krizlerden etkilenmediği gör÷lmektedir.

İki ÷lke ilişkilerinde yaşanan siyasi krizlerin 2011 sonrası dönemde yoğunlaştığı, 2017 sonrasında ise ilişkilerin kopma noktasına geldiği gör÷lmektedir. Söz konusu dönemlerde Türkiye'nin Suudi Arabistan'a ihracatı krizlerden etkilenmiştir. Özellikle 2018 sonrası dönemde ilişkilerdeki keskin kopuş ticareti doğrudan etkilemiş, 2020 ve 2021 yıllarında Türkiye'nin ihracatı neredeyse sıfırlanmıştır. Aynı durum yatırım ilişkilerinde de gör÷lmekle birlikte kişi hareketlerinde mezkûr etkiye rastlanmamıştır.

3.3.5. Türkiye – Mısır İlişkileri

Resmi adıyla Mısır Arap Cumhuriyeti, Kuzey Afrika bölgesinde kuruludur. Toprakları içerisinde Ortadoğu Bölgesinde sayılan Sina Yarımadası'nı da içermektedir. Mısır'da tek meclisten ibaret bir sistem kurulmuş olup ÷lkede seçimler beş yıl aralıklarla yapılmaktadır. Ülkenin nüfusu 102 milyon, nüfus artış hızı %1,9 ve toplam nüfus içerisinde 15-64 yaş grubunun oranı %61'dir (Ticaret Bakanlığı, 2022ğ, s. 3). Tarih

boyunca Mısır, Arap kimliğini işaret eden kültürel ve sosyal kodların bir arada bulunduğu önemli bir alan ve hem İslam öncesinde hem de İslam sonrası dönemde Arap dünyası için bir merkez olmuştur (Güngör ve Hacıbekiroğlu, 2017, s. 246).

3.3.5.1. Tarihi Arka Plan

Osmanlı Devleti'nin 1518 yılındaki fethinden İngilizlerin 1882 yılındaki işgaline kadar Mısır Osmanlı hâkimiyetinde kalmış, Türkiye ile Mısır halkları arasındaki derin tarihi ve kültürel yakınlık da bu dönemde tesis edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilişki kurulmakla birlikte, kayda değer bir yakınlık kurulamamış ancak herhangi bir kopma da yaşanmamıştır (Sarıaslan, 2019, s. 529; Güngör ve Hacıbekiroğlu, 2017, s. 247). İki ülke arasında diplomatik ilişkiler ilk olarak 1925 yılında kurulmuştur.⁸⁹

1924 yılında Türkiye'de hilafetin kaldırılması Mısır'da büyük yankı uyandırmış, yapılan bu inkılap iki ülke ilişkilerinin en önemli gündemleri arasında yer almıştır. 1927 yılında iki ülke arasında bir ticari antlaşma imzalanmıştır. 1930'lu yıllarla birlikte İtalyan siyasetinde görülen değişimin bir sonucu olarak Doğu Akdeniz'de artan İtalya yayılmacılığı iki ülke arasında yeni bir yakınlaşma başlatmıştır. Bu sürecin sonucunda 1937 yılında bir Dostluk Antlaşması kaleme alınmıştır (Sarıaslan, 2019, s. 529).

1952 yılında Mısır'da gerçekleşen Özgür Subaylar Darbesi sonrasında Cemal Abdül Nâsır askeri kadronun yönetimine geçmiştir. Mısır'da tesis edilen otoriter rejim siyasi, ekonomik ve kültürel değişiklikler gerçekleştirme iddiasında olmuştur (Bekaroğlu, 2015, s. 12). Söz konusu tarihte, Türkiye'nin Mısır'da görev yapan Büyükelçisi 'istenmeyen kişi' ilan edilmiştir (Sarıaslan, 2019, s. 529).

Türkiye-Mısır ilişkileri 1965'lere kadar Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikası sebebiyle bir gelişme göstermemiştir. Ancak, siyasi anlamda mesafeli ilişkilere rağmen, ekonomik ve ilişkilerde 1950'lerden sonra ilerleme görülmüştür (Sarıaslan, 2019, s. 530).

1958 yılında Mısır ve Suriye siyasi ve coğrafi olarak birleşme kararı almış, Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye de Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni 11 Mart 1958 tarihinde resmen tanımıştır. Suriye ve Mısır ayrılığını da Türkiye ülkelerin iç meselesi

⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 5 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-misir-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>

olarak görmüş ve bağımsız Suriye'yi tanıma kararı almış, Türkiye'nin bu hızlı reaksiyonu Mısır'da rahatsızlık yaratmıştır. Nâsır döneminde hem Soğuk Savaş'ın etkisi hem de Mısır'ın Arap milliyetçiliği söylemi nedeniyle ikili ilişkilerde bir ilerleme kaydedilememiş, Soğuk Savaş'ın yumuşama evresine girmesiyle birlikte 1960'lı yıllarda kısmen de olsa bir iyileşme görülmüştür. 1965 yılında iktidara gelen Adalet Partisi döneminde Orta Doğu'ya açılım politikası benimsenmiş, bu politikanın bir sonucu olarak Mısır'la Türkiye arasında ticaret anlaşması imzalanmıştır (Demir, 2011, s. 702; Sarıaslan, 2019, s. 530).

1967 yılında yaşanan Altı Gün Savaşı'nda Türkiye krize, Arap devletlerinin kaygılarını göz önüne alarak yaklaşmış, savaşın ardından BM'de çıkarılan kararlarda da Arap devletleri ile benzer oy vermiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye, üslerinden İsrail'e yardım götürülmesini engellemek amacıyla, üslerinin Araplara karşı kullanılmasına izin vermemiş; bunun yanı sıra Mısır'ın da aralarında olduğu Arap ülkelerine gıda ve giysi yardımında bulunmuştur. Türkiye'nin söz konusu politikalarından Mısır başta olmak üzere Arap ülkeleri memnuniyet duymuştur (Demir, 2011, s. 707; Güngör ve Hacıbekiroğlu, 2017, s. 247; Sarıaslan, 2019, s. 531).

Benzer şekilde Türkiye, 6 Ekim 1973 tarihli Arap-İsrail savaşında da tarafsız bir tutum benimsemiş, ancak Arap ülkelerinin yanında bir pozisyon sergilemiştir. 1973 yılındaki savaşta Türkiye; Mısır'a siyasi destek vermiş ve BM nezdinde yine Arap devletleriyle aynı yönde politika benimsemiştir. Ayrıca İncirlik Üssü'nden İsrail'e yardım ulaştırılmasını engellemiş, ancak Suriye'ye yardıma giden Sovyet uçaklarının Türkiye'nin sahasını kullanmasına onay verilmiştir (Demir, 2011, s. 707; Sarıaslan, 2019, s. 531; Güngör ve Hacıbekiroğlu, 2017, s. 247).

Mısır'da 28 Eylül 1970'te Nâsır'ın hayatını kaybetmesinin ardından yönetimi devralan Enver Sedat'ın önceki dönemin milliyetçi ideallerinden vazgeçmesi ve SSCB ile geçmişte kurulan stratejik işbirliklerini terk etmeye başlaması Türkiye-Mısır ilişkilerinin gelişmesine imkân sağlamıştır. 1977 yılında imzalanan Camp David anlaşmasının ardından bütün Arap ülkeleri Mısır ile olan bağlarını koparmış ve ülkenin Arap Ligi üyeliği askıya alınmıştır. Bu dönemde Türkiye Mısır'ın yanında yer alarak Camp David sürecine destek vermiş ve Mısır ile olan bağlarını korumuştur (Sarıaslan, 2019, s. 531).

1990'lı yıllarda hem Soğuk Savaş'ın bitmesinin ve Mısır'ın politik ve iktisadi ilişkilerinin Batı ülkelerine kaymasının, hem de Ortadoğu barış sürecinin bir sonucu olarak Türkiye-Mısır ilişkileri gelişme göstermiştir. 1996 yılında önce Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa, ardından da Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek Türkiye'ye gelmiş, 16 Eylül 1997 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Demirel Mısır'ı ziyaret etmiştir (Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 233; Sarıaslan, 2019, s. 533).

Gelişmeye başlayan ilişkiler, iki ülkenin bölgesel politikalarda yeni işbirlikleri tesis etmelerine de imkân tanımıştır. 1998 yılında Türkiye ve Suriye arasında yaşanan krizde Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in arabuluculuğu bunun örneklerindedir. 26 Temmuz 1999 tarihinde Demirel bir kez daha Mısır'ı ziyaret etmiş, ziyarette bölgesel ve uluslararası konularda işbirliğinin artacağına yönelik mesajlar vermiştir. Söz konusu ziyarette siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliği alanlarında 12 anlaşma imzalanmıştır. 1999 yılındaki Marmara depreminde Mısır kamuya açık alanlarda hastaneler kurarak yardıma yetişmiş, deprem döneminde Mısır'ın desteği Türk kamuoyunun Mısır algısını olumlu anlamda etkilemiş, Mısır itibar kazanmıştır (Sarıaslan, 2019, s. 533-534).

3.3.5.2. 2002 Sonrası Türkiye-Mısır İlişkileri

2000'li yıllarla birlikte iki ülke arasında üst düzey resmi ziyaretler artmaya başlamıştır. İki ülke ilişkileri özellikle 2002 sonrasında ilerleme kaydetmiştir. 2007 yılında “Türk-Mısır Stratejik Diyaloğu Çerçeve Muhtırası” imzalanmıştır (Sarıaslan, 2019, s. 534).

Bununla birlikte söz konusu dönemde Gazze'de Hamas'ın iktidara gelmesinden sonra Mısır'ın Gazze'ye yönelik politikaları farklılaşmaya başlamış, bu durum da takip eden yıllarda Türkiye ve Mısır arasında bazı gerginliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Mısır, 2009 yılının sonunda Londra'dan hareket eden ve 20 farklı devletten sivil toplum temsilcilerinin iştirak ettiği insan yardım konvoyu Gazze'nin girişinde engellenmiştir. 2010 yılında ise Refah'tan Gazze'ye girmek isteyen insani yardım konvoylarına izin verilmemiş, bundan dolayı Türkiye ve Mısır arasında gerginlikler yaşanmış ancak ikili ilişkilerin bozulmasına yol açacak düzeyde bir sorun ortaya çıkmamıştır (Sarıaslan, 2019, s. 535).

2009 ve 2010 yıllarının sonbaharında iki ülke deniz kuvvetleri Akdeniz'in doğusunda “2010 Dostluk Denizi” adlı tatbikatı birlikte gerçekleştirmişlerdir (Haberler, 15 Kasım

2009; Sariaslan, 2019, s. 535). Mısır'da 2010 yılında yapılan seçimler önemli bir kırılma noktası olmuştur. Hem 2010 yılındaki seçimlerde bir değişim yaşanacağı beklentisinin ortaya çıkması hem de 2011 yılında başkanlık seçimlerinin gerçekleşecek olması sebebiyle 2010 seçimleri, hem iktidar hem de muhalefet için büyük önem taşımıştır. Ancak sonuçlar yine iktidarın zaferini işaret etmiş, muhalefet ikinci turu boykot etmiştir (Bekaroğlu, 2015, s. 20-21).

3.3.5.3. Arap Baharı Olayları ve İlişkilerde Gergin Dönem

Arap Baharı 25 Ocak 2011'de başlayan gösterilerle birlikte Mısır'a sıçramıştır. Uzun yıllardır ülkenin karşı karşıya olduğu ekonomik sorunların yanı sıra 2010 yılının sonunda gerçekleştirilen seçimlerin adil olmadığı yönündeki eleştiriler ve Mübarek'in yerine oğlunu geçirme planları da halkın yönetime tepkisini artırmış ve iktidar değişikliğine giden süreçte etkili olmuştur (BBC, 13 Mayıs 2010; Sariaslan, 2019, s. 536-537; Bekaroğlu, 2015, s. 21).

Türkiye, Arap Baharı olaylarının patlamasıyla birlikte, ilişkilerinin halihazırda olumsuz seyrettiği Mübarek yönetimiyle bağları koparma konusunda tereddüt etmemiştir (Kurtbağ, 2015, s. 193). Erdoğan da olayların başlamasının hemen ardından Mübarek'e, halkın reform isteklerini karşılaması çağrısını iletmiştir (CNN Türk, 1 Şubat 2011; Sariaslan, 2019, s. 538; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 233; Özkoç, 2017, s. 88).

Mübarek'in başkanlık görevini yürüttüğü 1981-2011 yılları arasında partisi olan Ulusal Demokrat Parti, 2005 yılında yapılan seçim hariç yapılan her seçimde parlamentodaki sandalyelerin en az %80'ini kazanmıştır. Mübarek'in otuz yıla yakın süren iktidarı 11 Şubat 2011 tarihinde sona ermiştir. Mübarek'in iktidardan düşmesinin ardından önce ordu yönetimi devralmış, 17 ayın sonunda seçim gerçekleştirilmiş ve Müslüman Kardeşler kökenli Mursi, Cumhurbaşkanı olmuştur (Sariaslan, 2019, s. 539; Bekaroğlu, 2015, s. 23-26; Yılmaz, 2020, s. 15; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 234; Kavoğlu, 2017, s. 227).

Türkiye seçim sonrası Mursi'ye destek vermiş, yönetimin değişmesinden az bir zaman sonra temas kurularak ilişki başlatılmış, 3 Mart tarihinde Abdullah Gül bir resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. 2011 yılının Eylül'ünde ise Erdoğan Mısır'a gitmiş, ziyaret sırasında Türkiye ve Mısır arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur.

Mursi'nin yönetiminde iki ülke ilişkileri büyük ilerleme kaydetmiştir. Mursi 2012 yılında AK Parti Kongresi'ne katılarak, Türkiye'nin desteklerinden duyduğu memnuniyetini ifade etmiştir. Bahse konu dönemde Mısır'a en fazla mali yardım sağlayan ülkelerden biri de Türkiye olmuştur (Sarıaslan, 2019, s. 539-540; Yılmaz, 2020, s. 15; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 234; Özkoç, 2017, s. 90).

Uzun yıllar boyunca köklü bir istikrarsızlık ile mücadele etmek zorunda olan Mısır ekonomisindeki sorunlar, Mursi yönetiminin son dönemlerinde iyice belirgin hale gelmiş; ordunun da desteği ile ortaya çıkan Temerrüd (İsyan) hareketi Mursi'nin istifasını ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yenilenmesini talep etmiştir. Ülke genelinde yeniden protestolar gerçekleştirilmiş, 2013 yılının haziran ayından itibaren meydanlar protestocularla dolmaya başlamıştır. Olaylar üzerine, 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur (Sarıaslan, 2019, s. 540-541; Bekaroğlu, 2015, s. 27; Kavoglu, 2017, s. 227).

Türkiye, darbeye sert tepki göstermiş, hemen her kesimden darbenin kınandığı yönünde açıklamalar yapılmıştır. Mısır yönetimi ise tepkilere, Türkiye'nin Kahire'deki Büyükelçisi'ni "istenmeyen kişi" ilan ederek karşılık vermiş, Türkiye de müteakiliyet ilkesi gereği Mısır'ın Ankara Büyükelçisi'nden ülkeyi terk etmesini talep etmiş, 23 Kasım 2013 tarihinde ilişkiler maslahatgüzar düzeyine indirmiştir (Sarıaslan, 2019, s. 541; Telatar, 2015, s. 513; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 234; Güngör ve Hacibekiroğlu, 2017, s. 248; Özkoç, 2017, s. 92-93). 3 Temmuz darbesi, Türkiye ve Mısır'ın askeri ilişkileri üzerinde de etkiler doğurmuştur. İki ülke donanmalarının 21-28 Ekim tarihlerinde ortaklaşa gerçekleştirmeyi öngördüğü tatbikat Mısır yönetiminin aldığı karar neticesinde gerçekleştirilmemiştir (Anadolu Ajansı, 16 Ağustos 2013).

2014 yılında % 47 katırım oranıyla gerçekleştirilen seçim neticesinde Genelkurmay Başkanı Sisi yüzde 97 oyla Cumhurbaşkanı olmuş, 2018 yılında ise bu defa katılımın yüzde 41'de kaldığı seçimde 97,1 oyla tekrar seçilmiştir (Sarıaslan, 2019, s. 542).

15 Temmuz tarihinde Türkiye'de gerçekleşen darbe kalkışmasının hemen akabinde Mısır basınında Türkiye karşıtı ve darbe yanlısı haberler yer almış, Türkiye karşıtlığı darbe girişimi üzerinden işlenmiştir. Sisi yönetimi altındaki Mısır, darbe konusunda sessiz bir tavır benimsemiş ama darbe kalkışmasının kınanmasına ilişkin BMGK

açıklamasına engel olmuştur (Aljazeera Türk, 16 Temmuz 2016; Güngör ve Hacıbekiroğlu, 2017, s. 246-249).

Takip eden yıllarda Mısır yönetiminin Türkiye politikaları önemli ölçüde değişmiş, Mısır ikili ve uluslararası örgütler çatısı altındaki ilişkilerde Türkiye karşıtı bir politika benimsemiştir. Bu dönemde Mısır, 10 Şubat 2018 tarihinde Arap Parlamentoları Başkanları Kongresi'nde Türkiye'ye yönelik bir kınama çıkartılmasını sağlamıştır (Anadolu Ajansı, 15 Şubat 2018; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 234; Sarıaslan, 2019, s. 543).

2018 yılında iki konu, zaten gergin durumda olan iki ülke ilişkilerinde krizlere sebep olmuştur. Bahsi geçen sorunlardan ilki Akdeniz'de Mısır ile GKRY arasında doğalgaz kaynaklarını konu edinen bir anlaşma imzalanmasıdır. Mübarek döneminde Mısır ile GKRY arasındaki münhasır ekonomik bölge akdi Mursi yönetimince Mart 2013'te feshedilmiştir. Ancak Mursi yönetiminin son bulması ve Sisi'nin kontrolü ele almasıyla Mısır'ın bu alandaki politikası yeniden değişmiştir. Sisi yönetimi, 12 Aralık 2013'te Güney Kıbrıs ile münhasır ekonomik bölge anlaşmasını yeniden imzalanmıştır (Cankara, 2016, s. 32). Türkiye anlaşmanın uluslararası hukuk açısından herhangi bir geçerliliğinin olmadığını belirtmiş, Mısır tarafı ise konunun egemenlik hakkı ile ilişkili olduğunu ifade etmiştir (Sarıaslan, 2019, s. 544; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 234).

İkinci olarak ise, Mısır, Türkiye'nin Suriye'nin Afrin şehrinde icra ettiği askeri operasyona ilişkin eleştirilerde bulunmuş, Türkiye ise "Mısır'ın PYD/YPG gibi terör örgütlerine arka çıkmak yerine, Suriye ihtilafının çözümü konusunda samimi çaba göstermesi gerektiğini" ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 20 Mart 2018; Sarıaslan, 2019, s. 544; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 234).

Türkiye ile Mısır arasında 1925 yılında kurulan diplomatik ilişkiler, bu çalışmanın kapsadığı dönemin sonu itibarıyla Maslahatgüzar seviyesinde yürütülmektedir.⁹⁰ Mısır, devamlı bir demokratikleşme beklentisi olduğu halde otoriter rejimi istikrarlı bir şekilde muhafaza eden ve sürdüren ülkelerden biridir. Batılı demokratik ülkelerle önemli stratejik ilişkiler tesis etmiş olan Mısır'da, belirli aralıklarla düzenli seçimler

⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y). Erişim: 5 Nisan 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-misir-siyasi-iliskileri-tr.mfa>

gerçekleştirilmiş, çeşitli partiler seçimlere katılmış ve muhalefet partileri mecliste yer alabilmiştir. Ancak nihayetinde iktidar, Mursi'nin yönetiminde olduğu dönem dışında neredeyse hiç el değiştirmemiş, hep aynı kesim iktidarını korumuştur (Bekaroğlu, 2015, s 3).

Türkiye-Mısır ilişkilerinde kırılma noktası Arap Baharı olayları ve sonrasında yaşanan askeri darbe olmuştur. Türkiye'nin bölgede bir yalnızlık yaşadığı aşikârdır. Cumhurbaşkanı başdanışmanı İbrahim Kalın, dış politikadaki “ilkeli” ve “vicdanlı” duruşu ifade etmek üzere “değerli yalnızlık” söylemini kullanmış, bu söylem özellikle Arap Baharı olayları sonrası Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinin ortaya çıkardığı yeni durumu işaret etmiştir. Değerli yalnızlık şiarının Suriye ile birlikte en önemli sınamalarından biri, Temmuz 2013'te Mursi yönetimine karşı gerçekleştirilen askeri darbe olmuştur (Kurtbağ, 2015, s. 199).

Türkiye'nin Arap Baharı olaylarının başladığı ilk zamanlarda rejim değişikliğinin söz konusu olduğu ülkeler için bir model olarak sunulması (Kireççi, 2012, s. 127; Özkoç, 2017, s. 87) başta Mısır olmak üzere Libya ve Suriye gibi Arap Baharı olaylarından etkilenen ülkeler nezdinde bir soğukluğa sebep olmuştur. Oluşan bu yeni durum, Türkiye'nin özellikle 2002 sonrası dönemde Arap basınındaki olumlu imajının da değişmesi sonucunu doğurmuştur. Türkiye, 2002 öncesinde Arap basınında eleştirilen bir ülke iken 2002 yılından itibaren destek görmeye başlamış, Arap Baharı olayları sonrası Arap basınındaki algı yeniden tersine dönmüştür (Şayır, 2018, s. 85). Bunun yanında Libya'da uluslararası müdahalenin bir parçası olması ve Suriye'deki diplomatik girişimlerden sonuç alınamaması da Türkiye'yi Arap Baharı sürecinin dışında bırakan diğer gelişmeler olarak kaydedilmiştir (Balamir Coşkun, 2012, s. 32).

3.3.5.4. Türkiye – Mısır İkili Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Seyri

Mısır'ın 2021 yılında cari fiyatlarla GSYİH değeri 402 milyar Dolar olarak kaydedilmiştir. Mısır, 196 ülke arasında dünyanın 35'inci büyük ekonomisidir. Bununla beraber ülke ekonomisinde önemli oranda bütçe ve dış ticaret açığı kaydedilmektedir. Ayrıca, özellikle yakın dönemde yükselen dış borç da ekonomideki bir başka önemli gündem olarak öne çıkmaktadır. Mısır'ın 2015'te 50 milyar Dolar olarak kaydedilen dış borcu 2020 yılında neredeyse 132 milyar Dolar'a yükselmiştir. Ülkenin 2020 yılı

toplam ulusal gelirinin %12'si tarım, %32'si sanayi ve %56'sı hizmet sektöründen kaydedilmiştir. Mısır ekonomisinde turizm önemli paya sahiptir (Ticaret Bakanlığı, 2022ğ, s. 3).

Mısır, 2021'de gerçekleştirdiği 41 milyar Dolar'lık ihracatla dünya toplam ihracatından %0,2 pay almış, öte yandan yaptığı 74 milyar Dolar'lık ithalatla da dünya toplam ithalatında %0,3 pay elde etmiştir. Mısır ekonomisinde kronikleşen dış ticaret açığı her yıl bir öncekine göre artış göstermiştir. Ülke sadece sanayi ürünleri değil, temel tarım ürünlerini de ithal etmektedir. Mısır'ın ihracatında öne çıkan ürün grupları yakıt, yağ, plastik ve plastikten üretilen mamul, elektrik kullanan makina ve cihazlar, demir-çelik ve taze meyve olurken ithalatta ise yine yakıt, yağ ve makinanın yanı sıra mekanik cihaz ve alet, motorlu kara taşıtı, hububat ve elektrik ile çalışan cihazlar öne çıkmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022ğ, s. 5-6).

İki ülke arasında imzalanan ekonomik ve ticari anlaşmalardan ilki 26 Aralık 1993'te kaleme alınan ve 1996 yılında uygulanmaya başlanan Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması'dır. Müteakiben, 4 Nisan 1996 tarihinde Ticaret Anlaşması ve Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Mez-kûr anlaşmalar sırasıyla 1996 ve 2002 yıllarında yürürlüğe girmiştir. 26 Temmuz 1999 tarihinde ise Gümrük Hizmetleri Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanmış, 2000 yılında yürürlüğe koyulmuştur. Son olarak, iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan Serbest Ticaret Anlaşması 27 Aralık 2005 tarihinde imzalanmış, 2007 yılında yürürlüğe girmiştir.⁹¹ STA'nın uygulanmaya başlamasına kadar Türkiye-Mısır ticari ilişkileri büyük ölçüde 1996 yılında imzalanan Ticaret Anlaşması kapsamında yürütülmüştür (Bayraktutan ve Özkaya, 2013, s. 102).

Yukarıda sayılan anlaşmaların yanı sıra, 15/06/1997 tarihinde kurulan, Mısır'ın da dahil olduğu D-8 (*Developing Eight*) oluşumu da üye ülkeler arasında iktisadi ilişkilerin artırılması noktasında değerli bir platform olarak ön plana çıkmıştır (Sariaslan, 2019, s. 533). İki ülke arasında ticaret hacminin artırılması konusundaki en açık irade beyanı 1998 yılında gelmiştir. 1998 sonunda Mısır Devlet Başkanı Mübarek'in ziyareti

⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (t.y). Erişim: 27 Haziran 2022, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

sırasında ikili ticaret hacminin 1 milyar Dolar'a çıkarılması hedefi ortaya konmuştur (Sarıaslan, 2019, s. 533).

Türkiye'nin Kuzey Afrika bölgesine açılımı 2003 yılından itibaren büyük ivme kazanmış, bununla beraber bölgeye yönelik iktisadi açılımın amaçlandığı şekilde hayata geçirilemediği tek devlet Mısır olmuştur. Her ne kadar ikili ticaret hacmi artış göstermiş olsa da ekonomik ilişkiler istenilen boyuta ulaşamamıştır (Özkoç, 2017, s. 84). Mısır'da, 2004 yılı Temmuz ayında, Kabinede yapılan değişikliklerle birlikte Nasır döneminden beri uygulanan ithal ikameci kalkınma politikasının yerini açık ekonomi ve ülkenin global ekonominin bir bileşeni haline getirme politikaları almış, bu uğurda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır (Bayraktutan ve Özkaya, 2013, s. 92).

İki ülke ticari ilişkilerinde önemli bir eşik olan ve 2007 yılında yürürlüğe giren STA, sanayi mallarındaki gümrük vergilerinin ve diğer önlem ve kısıtlamaların kaldırılmasını konu edinmektedir. Bunun yanı sıra tarım, hayvancılık, hizmet sektörleri, yatırımlar ve ithalat önlemleri gibi alanlarda da genel hükümleri kapsamına almıştır (Bayraktutan ve Özkaya, 2013, s. 102). 2010 yılında ise Mısır'ın önerisiyle müşterek bir ticaret odası tesis edilmesine dair bir anlaşma kaleme alınmıştır (Sarıaslan, 2019, s. 535).

Türkiye ile Mısır arasındaki dış ticaret ilişkisinin yukarıda sayılan adımlar sayesinde 2012 yılına kadar belirli bir gelişme gösterdiği ancak iki ülkenin taşıdığı potansiyelin altında kaldığı görülmektedir. Tablo 28, 1999-2019 döneminde Türkiye'nin Mısır'a gerçekleştirdiği ihracat, Mısır'dan ithalat, hacim, denge, Mısır'ın Türkiye ihracatındaki payı ve Türkiye'nin Mısır'ın ithalatındaki payını göstermektedir.

Tablo 28: Türkiye-Mısır Dış Ticaret (1000 Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	Mısır'ın Türkiye İhracatındaki Payı	Türkiye'nin Mısır İthalatındaki Payı
1999	467.413	108.977	358.437	576.390	1,76%	
2000	375.707	140.720	234.987	516.428	1,35%	
2001	421.469	91.720	329.748	513.189	1,35%	3,31%

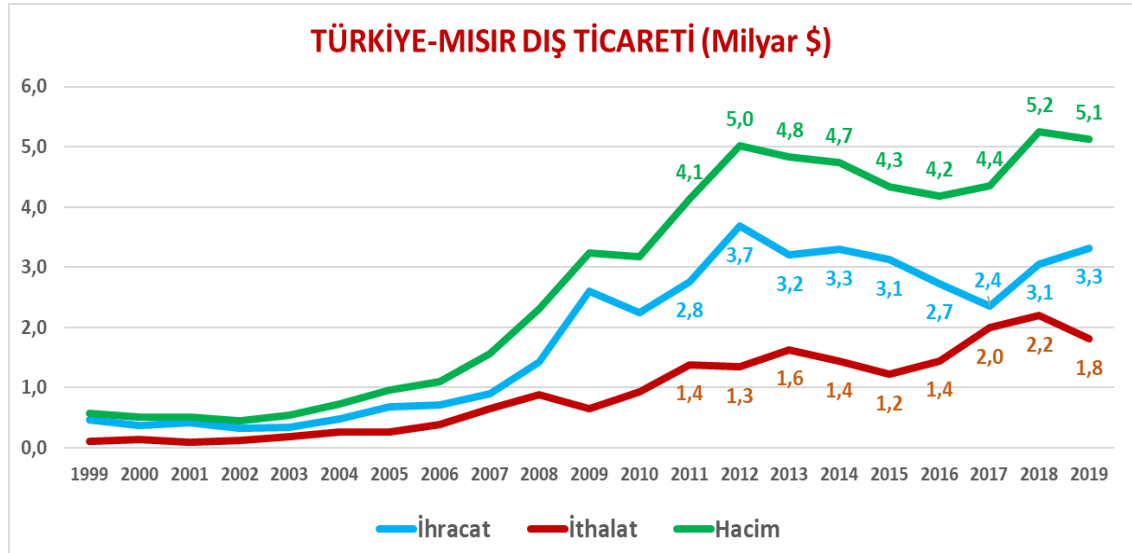
2002	326.389	118.173	208.216	444.562	0,91%	2,61%
2003	345.779	189.397	156.382	535.176	0,73%	3,17%
2004	473.145	255.242	217.904	728.387	0,75%	3,68%
2005	687.299	267.246	420.054	954.545	0,94%	3,47%
2006	709.353	392.524	316.829	1.101.877	0,83%	3,44%
2007	902.703	652.988	249.715	1.555.690	0,84%	3,34%
2008	1.426.450	886.237	540.212	2.312.687	1,08%	2,70%
2009	2.599.030	641.552	1.957.479	3.240.582	2,54%	5,79%
2010	2.250.577	926.476	1.324.101	3.177.053	1,98%	4,25%
2011	2.759.311	1.382.216	1.377.095	4.141.528	2,05%	4,43%
2012	3.679.195	1.342.051	2.337.144	5.021.245	2,41%	5,27%
2013	3.200.362	1.628.868	1.571.494	4.829.231	2,11%	4,80%
2014	3.297.538	1.434.472	1.863.066	4.732.011	2,09%	4,62%
2015	3.124.876	1.215.905	1.908.971	4.340.781	2,17%	4,22%
2016	2.732.926	1.443.397	1.289.529	4.176.324	1,92%	3,87%
2017	2.360.734	1.997.503	363.231	4.358.237	1,50%	3,54%
2018	3.053.535	2.190.937	862.598	5.244.472	1,82%	3,70%
2019	3.316.667	1.812.287	1.504.380	5.128.953	1,93%	4,22%

Kaynak: Tük ve Trademap

1999 yılında Türkiye Mısır'a sadece 467 milyon Dolar'lık bir ihracat gerçekleştirebilmişken bu değer Serbest Ticaret Anlaşmasının yürürlüğe girdiği 2007 yılından itibaren 1 milyar Dolar eşğini aşmıştır. İhracattaki artış eğiliminin 2012 yılından itibaren azalışa dönüştüğü görülmektedir. 2018 ve 2019 yıllarında kısmi bir toparlanma görülmüş, 2019 itibariyle Türkiye Mısır'a 3,3 milyar Dolar ihracat gerçekleştirmiştir. İthalat seyrinin de oldukça benzer olduğu görülmektedir. 2013 yılından sonra düşmeye başlayan ithalat 2017 sonrasında toparlanmıştır. Grafik 19,

Türkiye'nin Mısır'a ihracatını, Mısır'dan ithalatını ve dış ticaret hacmini 1999-2019 dönemi için göstermektedir.

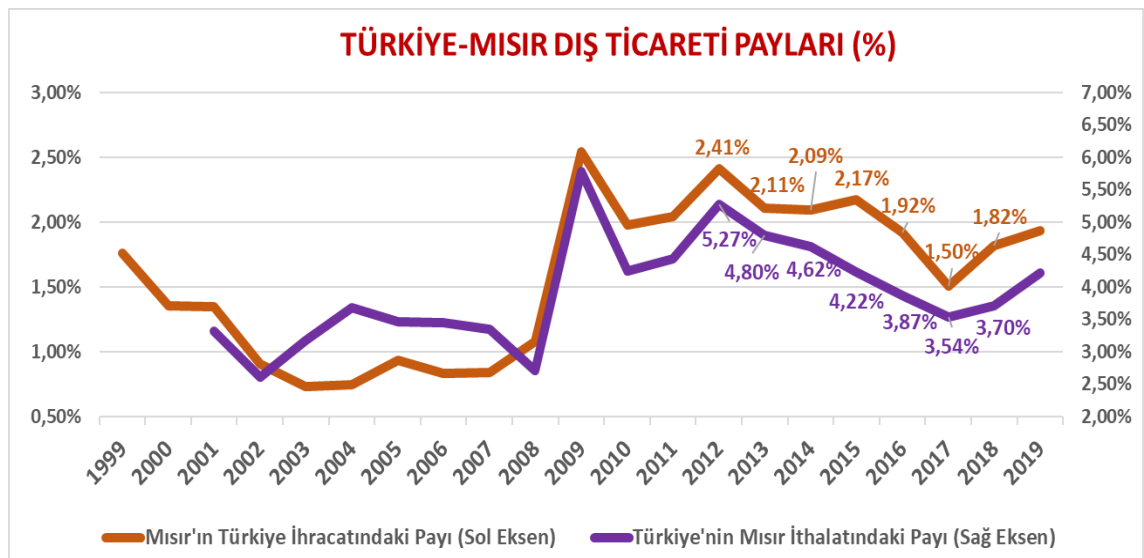
Grafik 19: Türkiye-Mısır Dış Ticaret İlişkilerinin Seyri

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Grafik 20 ise, Türkiye'nin ihracatında Mısır'ın payı ile Mısır'ın dünyadan ithalatında Türkiye'nin payını göstermektedir.

Grafik 20: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Payları

Kaynak: TÜİK ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin toplam ihracatında Mısır'ın payının dalgalı bir seyir izleyerek 2009 yılında %2,5 ile zirveye ulaştığı görülmektedir. 2015 sonrası ise bu oran %2 eşliğinin altına düşmüştür. Türkiye'nin Mısır'ın toplam ithalatındaki payı ise 2012 yılında %5,27'ye ulaşmış, ancak devamında azalış eğilimine girdiği görülmüştür. Dönemin sonu itibariyle Türkiye'nin Mısır'ın toplam ithalatından aldığı pay %4,22 olarak kaydedilmiştir.

Dış ticaret verilerinin incelenmesinden, Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 2007 yılından itibaren yakalanan ivmenin Arap Baharı olaylarının görüldüğü 2012 yılından itibaren kaybedildiği görülmektedir. Türkiye'nin Mısır'a ihracatı ve Mısır'dan ithalatı 2012 sonrası düşüş eğilimine girmiş, Mısır'ın toplam ithalatından aldığı pay da azalmıştır. Türkiye'nin Mısır ile olan ihracatı ve ithalatı, 3 Temmuz darbesinden sonra ilişkilerin kopma noktasına gelmesinden etkilenmiştir.

Muhammed Mursi'nin görevden uzaklaştırıldığı 3 Temmuz darbesinin ardından oluşturulan yönetimin ticaretten sorumlu bakanı olan Münir Fahri Abdunnur, ticari ve siyasi ilişkilerin birbirinden ayrı değerlendirilmesi ve iktisadi işbirliklerinin sürdürülmesi gerektiğini belirtmiş, STA'nın uygulanmaya devam ettiğini ve hükümetin söz konusu STA'yı gözden geçirmek gibi bir yaklaşıma sahip olmadığını ifade etmiştir (Sarıaslan, 2019, s. 546).

Çalışma kapsamında, 2013-2017 yılları arasında Mısır'da görev yapan bir Türk ticaret diplomatı ile görüşülmüş, gergin seyreden siyasi ilişkilerin ticaret diplomasisine ne ölçüde etki ettiği değerlendirilmiştir. Söz konusu dönemde Mısır'da görev yapan ticaret diplomatlarının kamu kurumları ile kurdukları temaslarda açık bir tavır farklılığı, olumsuz tutum ya da temaslara cevapsız bırakılması gibi durumlar ile karşılaşmadığı ifade edilmiştir. Geçmişte kurulan olumlu ilişkilerin ve Türklerin Mısır halkı nazarında uzun yıllardır süregelen olumlu imajının son derece olumsuz seyreden siyasi ilişkilere rağmen "kapıların kapanmamasını" sağladığı ifade edilmiştir. Bununla beraber, olumsuz seyreden siyasi ilişkilerin bir sonucu olarak, görüşmelerde ilerlemeler kaydedilememeye, geçmişte hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilen işler bile aksamaya, gündeme getirilen sorunlar çözülememeye ve iş süreçleri yavaşlamaya/yavaşlatılmaya başlamıştır (TD-18 ile kişisel iletişim, 22 Eylül 2022).

Bahse konu dönemde Türk firmalarının fuarlara veya heyetlere katılımı konusunda açıktan bir engelleme olmadığı, ancak Türk firmalarının güvenlik kaygıları sebebiyle katılımdan imtina ettiği ifade edilmiştir. Benzer şekilde, Mısırlı firmalarla kurulan temaslarda da Türk firmaları ile iş yapma konusunda hevesli oldukları, ancak güvenliğin yanı sıra para transferindeki sorunlar sebebiyle de Türk firmalarının Mısır pazarından uzak durmayı tercih ettiği belirtilmiştir (TD-18 ile kişisel iletişim, 22 Eylül 2022).

Görüşmede her ne kadar gergin seyreden ilişkilerden kaynaklı olarak bazı aksaklıklar ve engellemeler ile karşılaşmış olsa da söz konusu dönemde Mısır'ın tüm dünyadan gerçekleştirdiği ithalata sıkı önlemler aldığı, darbe sonrası ithalatı kısıtlayıcı politikaların arttığı ve Türkiye'nin Mısır'a ihracatında gerçekleşen azalmanın biraz da bu politikalardan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, Mısır'da 2013 ile 2016 yılları arasında ortaya çıkan güvenlik sorunları da firmaların Mısır pazarından uzaklaşmasına sebep olmuş ve ticareti azaltıcı etki yapmıştır (TD-18 ile kişisel iletişim, 22 Eylül 2022).

2016 yılında Mısır yerli üreticilerini korumak için bazı ürün gruplarında yapılacak olan ithalatlarda firmaların önceden Üretici Kayıt Sistemi adı verilen bir sisteme kayıt olması ve kayıt işlemi tamamlandıktan sonra ithalatı gerçekleştirmesi zorunluluğu getirmiştir. Uygulama tüm firmalar için getirilmiş olmakla birlikte, diğer ülkelerin kayıt süreçleri 7-10 gün arasında sonuçlanırken Türk firmalarının kayıt süreçleri 2 ayı bulmuştur. Sistemin tesis edilmesi spesifik olarak Türkiye ile olan ticareti kısıtlama amacı gütmemekle beraber, Türk firmalarının geç kayıt olması kötü giden siyasi ilişkilerin bir sonucu olarak algılanmıştır (TD-18 ile kişisel iletişim, 22 Eylül 2022).

Mısır yönetimi, iki ülke arasında 2012 yılında imzalanan Ro-Ro Anlaşmasının yenilenmeyeceğini 2015'te açıklamıştır. Benzer şekilde, Mursi yönetiminde kaleme alınan ve 23 Nisan 2015 tarihinde süresi dolan deniz ticaret anlaşması da Mısır tarafınca yenilenmemiştir (Sarıaslan, 2019, s. 547; Yazıcıoğlu ve Asal, 2021, s. 235). Yapılan görüşmelerde bahse konu anlaşmaların süresinin uzatılmamasının siyasi bir tepki olduğu belirtilmekle birlikte, Türkiye tarafından da süre uzatımı için resmi bir temas kurulmadığı, çünkü anlaşmaların operasyonel olarak çok da işlevli olmadığı ifade edilmiştir (TD-18 ile kişisel iletişim, 22 Eylül 2022).

Öte yandan Mısır'da yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'de kayda değer oranda bir yatırımı bulunmadığından siyasi krizlerin yatırımlara nasıl yansıdığı hakkında bir değerlendirme yapılamamıştır. Dönem boyunca Mısır'dan Türkiye'ye sadece 7 milyon Dolar'lık doğrudan yatırım gelmiştir. Tablo 29, Mısır'da yerleşik kişilerin 1999-2019 yılları arasındaki Türkiye yatırımlarını göstermektedir.

Tablo 29: Mısır'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları

Yıllar	Mısır'da Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye'deki Yatırımları (Milyon Dolar)
2002	0
2003	0
2004	0
2005	0
2006	0
2007	0
2008	0
2009	0
2010	0
2011	0
2012	0
2013	0
2014	0
2015	0
2016	0
2017	2
2018	1

2019	4
Toplam	7

Kaynak: TCMB

1999-2019 yılları arasında toplam 1 milyon 523 bin 49 Mısır vatandaşı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Tablo 30, Türkiye'yi ziyaret eden Mısır vatandaşlarının sayısını göstermektedir. Ziyaretçi sayısında krizlerle ilişkili olabileceği değerlendirilen herhangi bir değişiklik gözlemlenmemiştir.

Tablo 30: Türkiye'yi Ziyaret Eden Mısır Vatandaşları

Yıllar	Türkiye'yi Ziyaret Eden Mısır Vatandaşları (Kişi)
1999	26.672
2000	31.772
2001	22.396
2002	21.583
2003	30.556
2004	34.454
2005	43.149
2006	42.686
2007	52.946
2008	57.994
2009	66.912
2010	61.560
2011	79.665
2012	112.025
2013	107.437
2014	108.762

2015	100.040
2016	94.871
2017	100.971
2018	148.943
2019	177.655
Toplam	1.523.049

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bu çerçevede, Türkiye ile Mısır arasında Arap Baharı olaylarının başlamasıyla birlikte yükselen ve Mısır'da yaşanan 3 Temmuz darbesiyle zirveye çıkan gerginliğin Türkiye'nin Mısır'a ihracatına ve Mısır'dan ithalatına doğrudan tesir ettiği görülmektedir. İki lke arasında önemli bir yatırım ilişkisi bulunmadığından yatırımlara dönük bir tespit yapılamamıştır. Kişi hareketlerinde ise herhangi bir etki gözlemlenmemiştir.

Çalışmanın bu bölümünde ortaya konan tespitlerin doğrulanması için başvuru en önemli araçlardan biri seçili ülkelerde kriz dönemlerinde görev yapan diplomatlarla yapılan görüşmelerdir. Tablo 31, bu çalışma kapsamında yer alan 10 ülkede görev yapan Türk ticaret diplomatları ile yapılan görüşmelerden derlenerek hazırlanmıştır. Tabloda ticaret müşavir ve ataşelerinin görev yaptıkları dönemdeki tecrübelerine ilişkin değerlendirmeleri evet, hayır veya kısmen kelimeleri ile sunulmaktadır. Türk ticaret diplomatlarının kamu kuruluşları ile kurdukları temaslarda bir sorun yaşayıp yaşamadığı, ticaretin artırılması amacıyla yapılan organizasyonların planlanmasında bir sorun ile karşılaşıp karşılaşmadığı, Türk firmalarına yönelik yerel firmaların ya da STK ve sektörel çatı kuruluşların olumsuz veya ayrımcı bir tavır takınıp takınmadığına dair cevaplar bir arada sunulmaktadır.

Tablo 31: Ticaret Diplomatları ile Yapılan Görüşmelerin Çıktıları

Ülke	Görüşülen Kişi	Kamu kurumları ve paydaşlarla kurulan temaslarda sorun yaşandı mı?	Organizasyon planlama ve gerçekleştirme süreçlerinde sorunlar yaşadınız mı?	Yerel STK ve çatı kuruluşların Türk firmalarına yönelik olumsuz bir tavır gözlemlendi mi?	Yerel firmaların Türk firmalarıyla çalışmaktan kaçındığına dair bir gözlem yapıldı mı?	Türk firmalarına yönelik diğer ülke firmalarından farklı ayrımcı bir tutum sergilendi mi?
ABD	TD-8	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
ABD	TD-13	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Almanya	TD-5	Hayır	Hayır	Hayır	Kısmen	Hayır
Almanya	TD-16	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
ÇHC	TD-9	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Evet
ÇHC	TD-11	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Fransa	TD-6	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Fransa	TD-15	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Hollanda	TD-17	Hayır	Kısmen	Hayır	Hayır	Hayır
İran	TD-2	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
İsrail	TD-3	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
İsrail	TD-10	Hayır	Hayır	Hayır	Kısmen	Hayır
Mısır	TD-18	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Evet
Rusya	TD-1	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Rusya	TD-7	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Rusya	TD-12	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Suudi Arabistan	TD-4	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Suudi Arabistan	TD-14	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır

Bu çerçevede, TD-8, TD-10, TD-15 ve TD-16 kodları ile adlandırılan Türk ticaret diplomatları demokratik kurum ve değerlerin yerleştiği liberal demokrasi olarak tasnif edilen ülkelerde ve krizlerin yaşanmadığı dönemlerde görev yapmışlardır. Bahse konu ticaret diplomatlarının çalışmalarını yürütürken herhangi bir sorun ile karşılaşmadığı görülmektedir. Sadece İsrail özelinde, TD-10 ile yapılan görüşmede Türk firmalarıyla iş yapmak istememe durumları ile karşılaşıldığı ancak bunun da başka ülkelerde Pazar kaybetmeme isteğinden kaynaklandığı görülmüştür. Diğer tüm katılımcılar, görüşmeler kapsamında incelenen beş durumda da herhangi bir sorun yaşamadığını ifade etmişlerdir.

TD-3, TD-5, TD-6, TD-13 ve TD-17 kodlarıyla adlandırılan Türk ticaret diplomatları ise yine demokratik kurum ve değerlerin yerleştiği liberal demokrasi olarak tasnif edilen ülkelerde ancak bu sefer kriz olarak değerlendirilen olayların yaşandığı dönemlerde görev yapmışlardır. Yapılan görüşmelerde ticaret diplomatlarının söz konusu krizlere

rağmen çalışma kapsamında incelenen beş durumda da neredeyse hiçbir sorun yaşamadığı, faaliyetlerine sorunsuz devam edebildiği tespit edilmiştir. Sadece Hollanda özelinde bir organizasyonun iptal edildiği, Almanya’da ise bazı firmaların Türk firmalarıyla iş yapmaktan kaçındığına dair gözlem yapıldığı ifade edilmiştir.

Her iki durumun birlikte değerlendirilmesi, demokratik kurum ve değerlerin yerleştiği liberal demokrasi olarak tasnif edilen ülkelerde görev yapan Türk ticaret diplomatlarının yaşanan siyasi krizlerden etkilenmediği sonucunu göstermektedir. Türk ticaret diplomatları söz konusu ülkelerde kamu kurum ve kuruluşları ile temaslarda ve ticaret organizasyonlarının planlanmasında herhangi bir sorunla karşılaşmamış, Türk firmaları ile iş yapmaktan kaçınılmamış ve ayrımcı bir tutum sergilenmemiştir.

Öte yandan, TD-1, TD-7, TD-11 ve TD-14 kodlarıyla adlandırılan Türk ticaret diplomatları ise demokratik düzenin yeterli ölçüde yerleşmediği, otoriter olarak tasnif edilebilecek olan ülkelerde ve ilişkilerin olumlu seyrettiği dönemlerde görev yapmışlardır. Bahse konu ticaret diplomatlarının da çalışmalarını yürütürken herhangi bir sorun ile karşılaşmadığı görülmektedir. Tüm katılımcılar, görüşmeler kapsamında incelenen beş durumda da herhangi bir sorun yaşamadığını, çalışmalarını kolaylıkla sürdürdüklerini ifade etmişlerdir.

TD-2, TD-4, TD-9, TD-12 ve TD-18 koduyla adlandırılan Türk ticaret diplomatları ise yine demokratik düzenin yeterli ölçüde yerleşmediği, otoriter olarak tasnif edilebilecek olan ülkelerde ancak bu kez ilişkilerde krizlerin ve kopuşların yaşandığı dönemlerde görev yapmışlardır. Diğer örneklerden farklı olarak, bahse konu görüşmelerde kriz dönemlerinde ticaret diplomatlarının faaliyetlerinde büyük ölçüde aksamalar yaşandığı görülmektedir. İran, Rusya ve Suudi Arabistan’da kamu kurumları, STK’lar ve sektör temsilcisi çatı kuruluşlarla ilişkilerin koptuğu, organizasyonların yapılamadığı, Türk firmaları ile iş yapmaktan imtina edildiği ve Türk firmalarının diğer ülke firmalarından farklı ve zorlayıcı bir tavır ile karşılaştığı ifade edilmiştir. Sadece ÇHC ve Mısır örneğinde kamu kurumları, STK’lar ve çatı kuruluşlarla temaslara devam edebildiği ve bazı organizasyonların gerçekleştirilebildiği, ancak bunların da sonuç yaratacak şekilde sürdürülemediği, öte yandan yerel firmaların Türk firmalarıyla iş yapmaktan kaçındığı ve Türk firmalarının ayrımcı bir tutum ile karşılaştığı kaydedilmiştir.

Otoriter ülkelere ilişkin bu iki durumun birlikte değerlendirilmesinden ise, siyasi ilişkilerdeki krizlerin kopuşların doğrudan ticaret ve ticaret diplomasisi üzerinde bir etki doğurduğu sonucu çıkarılmıştır. Demokratik değerlerin yeterince yerleşmediği ülkelerde siyasi ilişkiler olumlu seyrederken ticaret diplomasisine ilişkin faaliyetler kolaylıkla gerçekleştirilmiş, ancak kriz dönemlerinde durum tersine dönmüştür.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ticaret, tarih boyunca insanların ilişki kurduğu her dönemde var olmuştur. Günümüzde sadece ülkelerin kazanç elde etmesi, gelişmesi ve refahın artması değil; aynı zamanda ekonomik ve kültürel bağların kurulmasına verdiği katkı, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırması ve barışı teşvik etmesiyle de ticaret büyük önem kazanmıştır. Ticaret tüm dünyada ekonomik aktivitelerin merkezine yerleşmiş, liberal değerler ışığında yürütülen serbest ticaret barışın ve güvenliğin de önemli bir bileşeni haline gelmiştir.

Türkiye, 1980’li yıllara kadar ithal ikameci bir ekonomi modeli uygulamış, ithalatı kontrol altında tutarak içeride sanayisini geliştirme yoluna gitmiştir. Bununla beraber, 24 Ocak 1980 tarihinde hayata geçirilen bir dizi kararlar birlikte Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyüme modeline geçilmiştir. Anılan tarihten bu yana ihracatın artırılması ekonomik hedeflerin en önemlisi haline gelmiş, Türk dış ticareti de her geçen yıl ilerleme kaydetmiş, ürün ve pazar çeşitliliğinde önemli sıçramalar göstermiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da Türkiye, pazar kaybetmeme ve yeni pazarlara dahil olma konularına eskisine nazaran daha fazla kaynak ve zaman ayırmaktadır.

Yakın dönemde bazı çalışmalar, ticaret ile barış ve işbirliği arasındaki ilişkiyi ülkelerin siyasi rejimleri ve yönetim tarzları ile de ilişkilendirmiş, demokratik rejimlerin ticaretin getirdiği kazançları koruma noktasında otoriter rejimlere göre daha istekli olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada, söz konusu akademik gelişmelerden yola çıkılarak, Türkiye’nin 1999-2019 yılları arasında, seçili 10 ülke ile siyasi ve ticari ilişkileri incelenmiş, bahse konu dönemde ortaya çıkan siyasi krizlerin ticari ilişkilere ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla sahada yapılan ticaret diplomasisi faaliyetlerine nasıl etki ettiği irdelenmiştir.

Bugün ticaretin ekonomik ve toplumsal hayatta artan önemine paralel olarak hem Türkiye’de hem de dünyada dış ticaret, çatışma ve barış ilişkisine ilişkin çalışmaların sayısı da her geçen gün artmaktadır. Bununla beraber, bu çalışma kapsamında yapılan ilk tespit, literatürde dış ticaretin barış ve çatışma ile ilişkisi ve ticaret diplomasisi konularının “dış ticaretin dünya ekonomisinde kazandığı önem kadar ilgi görmediği”

olmuştur. Özellikle Türkçe literatürde, ticaret ve barış ilişkisini karşılıklı bağımlılık tartışmalarıyla birlikte konu edinen veya ticaret diplomasisinin kavramları, organizasyon şekli, içeriği, aktörleri ve iş süreçlerine ilişkin analizler içeren çalışma sayısı oldukça azdır.

Bahse konu alanın dış ticaret miktarı ile çatışma arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların yanı sıra, başta serbest ticaret anlaşmaları olmak üzere ülkeler arasında tesis edilen ticaret entegrasyonlarının işleyişinin ülke rejimleri ile ilişkisi, bölge içi ve bölgeler arası çatışmaların diğer ülkelerin bu bölgelerle olan ticaretine etkileri ve savunma sanayi gibi güvenlik ile alakalı olan sektörlerde tesis edilen işbirliklerinin diğer sektörlerle göre daha dayanıklı veya zayıf ticari bağlar kurup kurmadığı gibi alt konu başlıklarını içeren yeni çalışmalarla zenginleştirilebileceği değerlendirilmektedir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini ise ticaret diplomasisi ve Türkiye'nin ticaret diplomasisine ilişkin uygulamaları oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar ve incelemeler 1930'lu yıllardan günümüze kadar ekonomi ve ticaret diplomasisi konularından sorumlu kurumların idari yapılanmasında pek çok kez değişikliğe gidildiğini ortaya koymuştur. Bu durum söz konusu alanda bir ihtiyaç olduğunu ancak idarenin henüz bu ihtiyacı tam olarak karşılayamadığını, arayışın sürdüğünü göstermektedir.

Türkiye'de bugünkü ticaret diplomasisi yapısının bir nevi amiral gemisi olan Ticaret Bakanlığı oldukça geniş bir görev tanımına sahiptir ve ticaret diplomasisinin unsurlarından olmayan gümrük ve iç ticaret gibi alanları da bünyesinde toplamış durumdadır. İncelenen dünya örneklerinden, dış ticaret konularının yatırım, sanayi veya dış politikayla ilişkilendirildiği görülmekle birlikte, gümrük, tüketici, esnaf ve kooperatifçilik gibi alanların farklı kurumlar eliyle yürütüldüğü anlaşılmıştır. Örneğin İngiltere'de ticaret diplomasisinden sorumlu ayrı bir Uluslararası Ticaret Bakanlığı tesis edilmişken, ABD'de ticaret diplomasisinin farklı ayakları ayrı kurumların sorumluluğuna bırakılmıştır. Almanya'da dış ticaret enerji ile aynı çatı altına alınmış ve özel sektör temsilcilerine de bazı görev ve sorumluluklar verilmiş, Kanada ve Macaristan'da ise dış ticaret ve dış politika tek kurumun sorumluluğuna bırakılmıştır.

Ticaret diplomasisinin sahadaki aktörleri olan Ticaret Müşavirlerinin ve Ataşelerinin bilgi ve kaynakları merkez birimlerinden temin ettiği göz önüne alındığında,

merkezdeki uzmanlaşmanın sahada başarıyı getiren en önemli unsurlardan biri olduğu değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin ticaret diplomasisinde merkezde idari anlamda bir uzmanlaşma ve yoğunlaşma eksikliği olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye'deki mevcut yapıda dikkat çeken bir başka unsur yabancı yatırımların teşvikinin başka bir kurumun çatısı altında yürütülmesidir. İncelenen pek çok ülke örneğinde yatırımlar da ticaret diplomasisi kurumlarının görev alanında yer almakta iken Türkiye'de 2018 yılında oluşturulan yeni yapıda yatırım teşvik konuları Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na verilmiştir. Türkiye dış ticaret açığı veren ve yüksek ithalat yapan ülkelerdendir ve ithal ürünlerin yurt içinde üretilmek suretiyle ikame edilmesi Türk dış ticaret politikasının en önemli unsurlarındandır. Yatırımların ithalata bağımlı olunan alanlara yönlendirilmesi ve dış ticaret ve yatırım konularının birlikte değerlendirilmesi Türk dış ticaret politikasının başarıyla gerçekleştirilmesi için elzemdir. Keza mülga Ekonomi Bakanlığı'nda yatırım teşvik konuları ile dış ticaret konuları aynı çatı altına toplanmıştır. Benzer bir kurgunun ticaret diplomasisi faaliyetlerinin etkinliğini artıracığı değerlendirilmektedir.

Kurumsal yapılanmanın yanı sıra insan kaynaklarının yönetimi noktasında da bazı kısıtlar ile karşılaşıldığı değerlendirilmektedir. Ticaret diplomasisi başlı başına bir uzmanlık alanı olmakla birlikte, söz konusu faaliyet ihracatın teşviki, ticari müzakerelerin yapılması, yatırımların teşviki gibi çeşitli alt uzmanlık alanları barındırmaktadır. Başta ABD olmak üzere, incelenen başarılı uygulama örneklerinde yurt dışı teşkilat bu alt uzmanlık alanlarına göre kurgulanmıştır. Söz konusu örneklerde ya farklı kurumlardan temsilci görevlendirilmiş ya da aynı kurumdan atanmakla birlikte temsilciler farklı alanlarda çalışmıştır.

Türkiye örneğinde ise, her ne kadar ekonomi diplomasisinin diğer kurumlarının da yurt dışı teşkilatı olsa da Ticaret Bakanlığı temsilcileri çok geniş bir görev tanımıyla faaliyet göstermektedir. Türk ticaret diplomatları ihracatın teşvikinden, yatırım konularına, ticari müzakerelerden enerji ve turizme kadar pek çok konu başlığında çalışma yapmak durumunda kalmaktadır. Bu durum Türk ticaret diplomasisinin idaresi anlamında önemli bir dezavantaj ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan yurt dışı faaliyetlerde uzmanlaşmaya gidilmesi ticaret diplomasisine daha fazla kaynak ayrılmasını gerektirecektir. Yurt dışında faaliyet gösteren ticaret diplomatlarının geniş bir görev

tanımını gerçekleştirmek üzere faaliyet göstermesi herhangi bir mevzuatta ticaret diplomasisinin tanımının, unsurlarının ve yapılış şeklinin düzenlenmemiş olmasından da kaynaklanmaktadır. Mesleğin sınırlarının çizilmesi ve ticaret diplomasisine dair bazı yapılageliş usulleri belirlenmesi elzemdir.

Bunun yanı sıra, görevlendirilen ticaret diplomatlarının mesleki bilgilendirme dışında özel bir diplomasi eğitimine tabi tutulmaması da Türk ticaret diplomasisinin önemli bir eksiği olarak ön plana çıkmıştır. Görev yapılacak ülkeye ilişkin net ve açık hedefler paylaşılmamaktadır. Bunun yerine, ticaret diplomatının kişisel becerileri ile fark yaratması beklenmektedir. Bu durum bazı örneklerde kayda değer başarı hikayeleri çıkmasına imkân sağlamakla birlikte, ortalama bir minimumun oluşmaması yönünden zafiyet olarak görülmektedir.

Ticaret diplomasisi pazara giriş süreçlerinin kolaylaştırılması noktasında, orta gelirli ülkelerde, yüksek gelirli ülkelere göre daha etkin sonuç vermektedir. Aynı şekilde, kurumsal yapısı zayıf olan ülkelerde kişisel ilişkiler güvenilirliği doğrudan belirlediğinden, ticaret diplomatlarının kurdukları dostluklar da faaliyetin başarısını etkilemektedir. Görev yapılan ülkenin dilini ve kültürünü biliyor olmak, ticaret diplomasisi alanıyla ve göreviyle ilgili özel eğitim ve becerilere sahip olmak, mesleki eğitim ve sosyal olarak mesleğin gereklerine hazır olmak da diğer etkili unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yurt dışı kadrolarının tasnifinde ve seçiminde bahsi geçen durumların da göz önüne alınması gerekmektedir.

Çalışmanın esas bulguları ise Türkiye'nin 1999-2019 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa, Hollanda, İran, İsrail, Mısır, Rusya Federasyonu ve Suudi Arabistan ile olan ikili ilişkileri, ilişkilerdeki krizler ve bu krizlerin ticaret ile ticaret diplomasisi faaliyetlerine etkilerinin araştırıldığı bölümde ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu çalışmanın odaklandığı dönemin de başları olan 2000'li yılların ilk yarısında önemli bir reform dönemi yaşamıştır. Aynı dönemde Türk dış politikası, iç politikadaki dönüşüme benzer şekilde, dışarıda da derin bir dönüşümden geçmiş, başta Orta Doğu olmak üzere hemen her bölgede bu değişimin izleri görülmeye başlanmış, Orta Doğu bölgesi Türk dış politikasının merkezine yerleşmiştir.

Arap Baharı olaylarına kadar Türkiye'nin Ortadoğu'daki politikası, Arap devletleriyle ilişkileri geliştirme ve yeniden yapılandırma olmuş ancak Arap Baharı olayları ile birlikte Türkiye'nin bölge ile olan ilişkileri önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Özellikle Suriye krizi sonrası mülteci konusu Türkiye'nin dış ilişkilerinde öncelikli gündemlerinden biri haline gelmiştir. Coğrafi olarak çalkantılı ve kırılgan bir bölgede yer alan Türkiye'nin dış politikası, her dönem hem ülke çıkarlarının korunması hem de bölgesinde ve dünyada barış ve kalkınmaya uygun koşulların oluşmasına katkı verilmesi sorumluluklarını bir arada yürütmek durumunda kalmıştır.

Bahsedildiği üzere, çalışma kapsamında Türkiye'nin seçili 10 ülke ile ilişkilerindeki krizlere ve bu krizlerin ticaret diplomasisi üzerindeki etkilerine mercek tutulmuştur. Bu ülkelerden 5'i demokratik kurumların ve değerlerin yerleştiği, liberal demokrasi olarak tasnif edilebilecek ülkeler olmuştur. Bu kapsamda ilk olarak Türkiye-ABD ilişkilerinin seyrine bakılmıştır. Türkiye ile ABD ilişkilerinde 1999-2003 dönemi ilerleme kaydedilen bir dönem olarak kayda geçmiştir. Ancak ABD'nin Irak'ı işgali ve Irak işgaline ilişkin 1 Mart tezkeresinin TBMM'de reddedilmesi ilişkilerdeki en önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Türkiye'nin benimsediği pozisyon ABD tarafından tepki görmüş, Süleymaniye'deki çuval krizi ilişkileri daha da kötüleştirmiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerde iyileşme 2006 sonrası görülmeye başlanmıştır. İlişkileri tanımlamak üzere önce Stratejik Ortaklık kavramı, sonrasında ise Obama dönemiyle birlikte Model Ortaklık kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Obama döneminde İran'ın nükleer programı ve Arap Baharı olayları ikili ilişkiler için yeni sınamaları beraberinde getirmiştir. Özellikle Arap Baharı olaylarının uzantısı olarak Suriye'de yaşanan çatışmalarda ABD'nin Türkiye tarafından terör örgütü olduğu kabul edilen yapılarla işbirliği yapması en önemli uzaklaşma sebebi olmuştur.

ABD'nin Suriye'de benimsediği söz konusu politika Trump döneminde de sürmüş, bu dönem ayrıca Rahip Brunson olayı, Türkiye'deki ekonomik sorunların ABD ile ilişkili görülmesi, Türkiye'nin FETÖ elebaşının iade edilmesi talebine ABD'nin kayıtsız kalması gibi yeni olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Özellikle ABD'nin yaptırım tehditleri, Trump'ın mektubu ve sosyal medya paylaşımları ilişkilerdeki sorunların kamuoyuna yansımalarına sebep olmuştur.

Türk-Amerikan ilişkileri 1999-2019 yılları arasında müttefiklik çatısı altında kalmaya devam etmiş ve stratejik ortaklık seviyesinde yürütülmüş ancak müttefiklik ve stratejik ortaklık ile bağdaşmayacak sınamalardan geçmiştir. Özellikle Irak Savaşı'nın olumsuz atmosferinde geçen 2003-2005 yılları arasındaki dönem ve Suriye iç savaşının getirdiği istikrarsızlığın gölgesinde geçen 2013-2019 dönemi gerileme ve kriz yılları olarak kaydedilmiştir.

Bununla beraber, 1999-2019 yıllarında Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan krizlerin ikili ticari ilişkileri etkilemediği, ilişkilerde sorun yaşanan yıllarda ticaretin arttığı gözlemlenmiştir. Yatırım ilişkilerinde de siyasi krizlerden ziyade ekonomik gelişmelerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Sadece dönem sonunda Türkiye'yi ziyaret eden ABD vatandaşlarının sayısında siyasi gündemlerle paralel bir seyir olduğu görülmüştür.

Çalışma kapsamında incelenen ikinci ülke İsrail olmuştur. Türkiye-İsrail ilişkileri 1990'lı yıllarda siyasi, ekonomik ve askeri alanda önemli gelişmeler kaydetmiş, yakalanan bu ivmelenme 2000'li yıllarla birlikte azalmaya başlamıştır. 2008 senesinde İsrail tarafından Gazze'de başlatılan Dökme Kurşun Operasyonu iki ülke arasında uzun yıllar sürecek olan bir krizler dönemini başlatmış, Mavi Marmara olayı ise keskin bir kopuşa sebep olmuştur. Mavi Marmara olayının ardından iki ülke arasındaki gerilim BM'ye taşınmış, kriz uzun yıllar devam ederek başka gerginliklerin de kaynağı olmuştur. İkili ilişkilerde İsrail-Filistin çatışması ana belirleyici olmakla birlikte Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler gibi değişkenler de ilişkileri etkileyen unsurlar arasında yer almıştır.

Bununla beraber, ilişkilerin son derece olumsuz seyrettiği dönemlerde ihracat ve ithalata ilişkin veriler incelendiğinde Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ilişkilerin siyasi gündemlerden etkilenmediği görülmektedir. Yatırımlarda kısmi, kişi hareketlerinde ise nispeten daha belirgin bir değişim görülmektedir. Türkiye'nin İsrail'e ihracatı; İsrail'in sert Filistin politikası ve Kuzey Irak'taki faaliyetlerinden kaynaklı olarak ikili ilişkilerin gerildiği 2000-2004 arasında neredeyse iki katına çıkmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin İsrail'den ithalatı da iki katından fazla artmış, İsrail'in toplam ithalatından Türkiye'nin aldığı pay %3'ün üzerine çıkmıştır.

Benzer şekilde, Türkiye Başbakanının İsrail'i devlet terörü uygulamak ve kendisini sırtından bıçaklamakla suçladığı 2005-2007 döneminde, Davos ve alçak koltuk krizlerinin yaşandığı 2009 yılında ve ilişkilerdeki en derin kopuş olan Mavi Marmara olayından sonra da Türkiye ile İsrail arasındaki dış ticaret ilişkileri gelişmiş, iki ülke birbirine daha fazla ihracat yapmıştır. Bu dönemde sadece 2009 yılında Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında bir azalış görülmüş, bu durum küresel finansal krizden kaynaklanmıştır. İki ülke ilişkilerinin tekrar normale döndürülmesine yönelik atılan adımların meyvelerini vermeye başladığı 2016 yılından sonra da Türkiye'nin ihracatı, ithalatı ve İsrail'in ithalatından aldığı pay artış eğiliminde olmuştur.

Çalışmada devamla Türk-Alman ilişkileri incelenmiş, ikili ilişkilerin krizleri ve gerginlikleri ele alınmıştır. Kültürel ve tarihsel olarak iki yakın ülke olan Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerde en önemli krizler 15 Temmuz darbe girişiminin ardından kaydedilmiştir. Ayrıca Alman Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımına ilişkin kararı ve Türkiye'deki seçim süreciyle ilişkili olarak Almanya'da yaşayan Türk toplumuna yönelik yürütülmek istenen siyasi faaliyetlerin engellenmesi de öne çıkan sorunlardan olmuştur. Bununla beraber, hem 2016 öncesi hem krizlerle geçen 2016-2017 yılları hem de 2017 sonrasında Türkiye'nin ihracatı, ithalatı ve iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin krizlerden etkilenmediği görülmektedir. Alman gerçek ve tüzel kişilerinin Türkiye'ye yaptığı yatırım rakamlarında da benzer şekilde bir olumsuzluk görülmemiş, sadece kişi hareketliliklerinde nispi bir düşüş görülmüştür.

2017 yılına kadar son derece olumlu seyreden Türkiye-Hollanda ilişkileri de 2017 yılında yaşanan bir dizi kriz neticesinde kopma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin Hollanda'da yaşayan Türklere yönelik yapacağı siyasi programların iptal edilmesi ve bir Türk bakanın sınır dışı edilmesiyle tırmanan olayların neticesinde bozulan ilişkiler normalleştirilemeden, Türkiye'nin Barış Pınarı operasyonuna verilen tepkiler ilişkileri yeniden olumsuz etkilemiştir. Türkiye-Hollanda ilişkilerinde de 2017 sonrası dönem krizler dönemi olarak yaşanmıştır. Bununla beraber, Türkiye'nin Hollanda'ya ihracatı, Hollanda'dan ithalatı ve dış ticaret hacminin bahse konu olumsuzluklardan etkilenmediği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'ye en çok yabancı yatırım gelen ülke olan Hollanda'nın gerçek ve tüzel kişiler aracılığı ile aktardığı yatırımların da krizlerden etkilenmediği kaydedilmiştir.

İncelenen bir diğerk ülke olan Fransa ile Türkiye ilişkileri, çalışmanın kapsadığı dönemin başında Fransa'daki sözde Ermeni yasa tasarısı sebebiyle oldukça olumsuz seyretmiştir. İlişkilerde kısa süren bir normalleşme dönemi yaşanmış ancak Sarkozy'nin iktidarda olduğu 2007-2012 arası, Türkiye-Fransa ilişkilerinin daha önce hiç olmadığı kadar gergin hale geldiği bir dönem olmuştur. Ayrıca 2017 ve devamında da yine ilişkilerde bazı gerginlikler kaydedilmiştir. Sözde Ermeni soykırımı iki ülke ilişkilerinin en önemli gündem maddesi ve gerginlik sebebi olarak dönem boyunca belirli aralıklarla ortaya çıkmıştır. Söz konusu gerginlik ve krizlere rağmen dış ticaret, yatırım ve kişi hareketlerine ilişkin rakamların çok fazla etkilenmediği; ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, dış ticaret payları ve yatırımlarda olumlu seyirler kaydedildiği görülmüştür.

Yapılan araştırma ve değerlendirmelerde, Türkiye'nin demokratik kurumların ve değerlerin yerleştiği, liberal demokrasi olarak tasnif edilebilen ülkelerle yaşadığı krizlerin ticari ilişkilere ve ticarete ilişkin göstergelere büyük oranda yansımadağı görülmüştür. Bu durumun ülkelerin liberal demokrasinin bir gereği olarak ekonomik ilerlemeye ve refah artışına verdiği önem ile yakından ilişkili olduğu ve siyaset ile ticaretin ayrı tutularak ticaretin kendi mecrasında ilerlemesine izin verme yaklaşımının bu ülkelerde görülen ortak bir tutum olduğu değerlendirilmektedir. Öyle ki, liberal demokrasilerde halkın refah artışını sağlamak ve ülkeyi ekonomik olarak ilerletmek iktidarlar için elzem; ticaretin kazançları da bu gerekliliği yerine getirmek için olmazsa olmazdır. Bahse konu yönetimler bu sebeple ticaret ile siyaset arasında bir ayrıma gitmekte, siyasi krizlerin ticareti etkilemesine izin vermemektedir.

Bu yaklaşımın ticarete ilişkin sorunların çözümü ve ticaret artırılması için sahada görev yapan ticaret diplomatlarının faaliyetlerine de yansıdığı tespit edilmiştir. Söz konusu 5 ülkede kriz dönemlerinde görev yapan ticaret diplomatlarıyla yapılan görüşmeler, siyasi krizlere rağmen ticaret diplomasisi faaliyetlerinin sorunsuz ilerlediğini ortaya koymaktadır. En derin kriz dönemlerinde bile Türk ticaret diplomatlarının kamu kurumları ile kurduğu temaslarda bir tavır ya da tutum değişikliği yaşanmamış, randevu taleplerine olumsuz yaklaşılmamış, görüşmelerde pozitif tutumlar benimsenmiştir. Benzer şekilde sektör temsilcilerinin çatı kuruluşları ile Türk ticaret diplomatlarınca yapılan görüşmelerde de herhangi bir olumsuzluk ile karşılaşmadığı görülmüştür. Son

olarak Türk ticaret diplomatlarının firmalarla kurduğu temaslar ve Türk firmalarının söz konusu ülke firmalarıyla kurduğu temaslar da her zamanki seyrinde ilerlemiştir.

Çalışma kapsamında demokratik kurumların, değerlerin ve ilkelerin yeterli ölçüde gelişmediği seçili 5 otoriter ülke ile Türkiye'nin ilişkileri ve bu ilişkilerin ticaret ve Türkiye'nin bu ülkeler nezdinde yürüttüğü ticaret diplomasisi faaliyetlerine etkisi de incelenmiştir. Söz konusu ülkelerin ilki Rusya Federasyonu'dur. Türk-Rus ilişkileri 2000'li yıllar ile 2013 yılı arasında altın dönemini yaşamıştır. Dış politikadaki işbirliği iki ülke ilişkilerinin her alanda ilerlemesine imkan tanımıştır. Bununla beraber, Arap Baharı olaylarının Suriye'ye sıçraması iki ülke için riskli bir rekabet alanı ortaya çıkarmış, bu durumun sonucunda 2015 yılında yaşanan uçak krizi ile ilişkiler kopmuştur. İki ülke tarihindeki en derin krizlerden biri olan uçak krizi Türk-Rus ilişkilerinin her alanda dibe vurmasına sebep olmuştur.

Bahsedildiği üzere, 24 Kasım 2015 tarihinde başlayan uçak krizi Türk-Rus ilişkilerini derinden etkilemiş, 2016 yılı sonuna kadar bu etki her alanda hissedilmiştir. Kriz iki ülke arasındaki dış ticarete, yatırımlara ve kişi hareketlerine açık ve olumsuz şekilde etki etmiştir. Ekonomiye ve ticarete ilişkin tüm göstergeler dibe vurmuş, siyasi gündem tam anlamıyla durumu belirlemiş ve yönlendirmiştir. Kriz döneminde Türk ihrac ürünlerinin gümrüklerde bekletilmesi ve Türk iş insanlarının baskı altında bırakılması gibi olumsuzluklar sıklıkla görülmüştür.

Çalışma kapsamında Türkiye ile ilişkileri incelenen bir diğer otoriter ülke İran olmuştur. Söz konusu dönemde iki ülke ilişkilerinde çeşitli gerginlikler yaşanmış, Arap Baharı olaylarıyla birlikte bölgesel rekabet ilişkilerin genel iklimi haline gelmiştir. Bununla beraber, Orta Doğu bölgesinin iki stratejik aktörü olan Türkiye ve İran ilişkileri, pek çok uyuşmazlığa ve soruna rağmen hiçbir dönemde kesin bir kopuş yaşamamıştır. Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen pek çok faktör mevcut olmakla birlikte ilişkileri uzun vadede en çok etkileyen aktör ABD olmuştur. Her iki ülkenin de hem bölge ülkeleri ile kurdukları ilişkiler hem de birbirleri arasındaki ilişki, Türkiye ve İran'ın ABD ile kurduğu ilişkiden etkilenmiştir. Bunun yanında Suriye ve Irak gibi bölge ülkeleri ve İran'ın nükleer programı gibi gündemler de Türkiye-İran ilişkilerinde dönem dönem belirleyici olmuştur.

Bahsedildiği üzere, 2011 yılında başlayan Arap Baharı olaylarından itibaren Türkiye ile İran arasındaki siyasi ilişkiler gerilmiş, bölgesel rekabet ikili ilişkilerde olumsuz bir seyir yaşanmasına sebep olmuştur. Söz konusu dönemdeki siyasi krizlerin ticari ilişkilere açık şekilde yansıdığı görülmektedir. Aynı dönemde İran'ın tüm dünyaya olan ticaretinde de bir gerileme olmuştur ancak Türkiye'nin İran ile olan ticaretindeki azalışın İran'a uygulanan yaptırımların neticesinde İran dış ticaretinde ortaya çıkan azalmanın bir yansıması olmadığını gösteren açık işaretlerden biri dış ticaret paylarındaki değişimler olmuştur. Türkiye'nin İran ile ticareti İran'ın tüm dünya ile olan ticaretinden çok daha fazla azalmıştır. İran'dan Türkiye'ye yönelen az miktardaki yatırım da bu olumsuz tablodan etkilenmiştir. Bununla beraber coğrafi yakınlığın bir sonucu olarak kişi hareketliliklerinin seyri etkilenmemiştir.

İncelenen bir başka ülke olan Suudi Arabistan ile ilişkiler de Arap Baharı olaylarına kadar pozitif bir seyir izlemiş, ancak Arap Baharı protestoları sebebiyle bozulmaya başlamıştır. Devamında yaşanan Katar ambargosu ve Türkiye'nin ambargoya ilişkin pozisyonu ve Kaşıkçı cinayeti ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Özellikle 2018 sonrası ilişkiler son derece kötü bir seviyeye gelmiştir.

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerindeki esas kopuş 2017 yılındaki Katar krizi ve 2018 yılında yaşanan Kaşıkçı cinayetleri sonrası meydana gelmiştir. Söz konusu olayların etkileri 2017 sonrasındaki ihracat ve ithalat rakamlarına yansımıştır. Bununla birlikte esas etkiler bu çalışmanın kapsamadığı yıllar olan 2020 ve 2021 yılında görülmüştür. Dolayısıyla çalışma, Suudi Arabistan özelinde 2020 ve 2021 rakamlarını da içerecek şekilde genişletilmiştir. Temelleri 2017 ve 2018 yıllarına uzanan siyasi krizlerin ticaret üzerindeki sonuçları özellikle 2021 yılında ortaya çıkmış, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a ihracatı siyasi krizlerden son derece etkilenmiştir. Türkiye'nin ihracatı %100'e yakın düşmüş, neredeyse sıfırlanmıştır. Ayrıca yatırımlar ve kişi hareketlerinde de olumsuz etkiler ölçülmüştür.

Türkiye'nin Arap Baharı olaylarına kadar olumlu ilişkilere sahip olduğu ancak anılan olaylar ve devamında yaşanan gelişmeler neticesinde ilişkilerinin bozulduğu bir başka ülke Mısır olmuştur. Mısır'da önce protestolar neticesinde yönetim değişmiş, Türkiye bu değişimi memnuniyetle karşılamış ve söz konusu yönetimle son derece olumlu ilişkiler geliştirmiştir. Ancak devamında Mısır'da gerçekleşen askeri darbe Türkiye'den

tepki görmüş, darbe sonrası gelen askeri rejim ile Türkiye'nin ilişkileri kopma noktasına gelmiştir.

Arap Baharı sonrası ortaya çıkan durumun Türkiye ile Mısır arasındaki ticareti olumsuz etkilediği görülmektedir. Türkiye'nin ihracatı, ithalatı ve dolayısıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi belirli oranda azalmıştır. Bununla beraber, gerek tesis edilen Serbest Ticaret Anlaşması gerekse iki ülke haklarının birbirlerine duyduğu yakınlıktan kaynaklanan kuvvetli bağlar ticaretteki gerilemenin nispeten az olmasına sebep olmuştur. Mısır'dan Türkiye'ye yönelen önemli miktarda yatırım olmadığından bu alana ilişkin bir tespit yapılamamıştır. Kişi hareketlerinde ise önemli bir değişiklik olmamıştır.

Son olarak çalışma kapsamında Türkiye-ÇHC ilişkileri de incelenmiş, krizler ve ticarete etkilerine bakılmıştır. Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerinde Uygur Türklerine yönelik ÇHC'nin politikalarından kaynaklanan bazı gerginlikler yaşanmış, bahse konu politikalara Türkiye tepki göstermiştir. Bununla beraber, yine çalışmanın kapsadığı dönemde Kuşak ve Yol Projesi gibi ilişkileri olumlu yönde etkileyen gelişmeler de yaşanmıştır. Dolayısıyla, Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında bu çalışmanın kapsadığı 1999-2019 yılları arasında ilişkilerde kopuş yaratan bir siyasi kriz yaşanmamıştır. 2000-2010 döneminde ilişkiler soğuk seyretmiş, 2015 sonrası ise söylem düzeyinde gerginlik görülmüştür. Bununla beraber dış ticaret rakamlarında, yatırımlarda ve Türkiye'yi ziyaret eden Çin vatandaşlarının sayısında krizin etkisi sayılabilecek bir değişim gözlemlenmemiştir. Söz konusu sonuç, öncelikli olarak krizlerin derin olmayışı ile ilgilidir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Çin'in ekonomisindeki önemi düşüktür. Bir başka ifadeyle hem Türkiye'nin Çin ithalatından aldığı pay düşüktür hem de Çin bu ticarete faydalanan taraftır. Dolayısıyla Çin'in siyasi gerginlikleri ticari ilişkilere yansıtması söz konusu olmamıştır.

Demokratik kurumların ve değerlerin yerleşmediği, otoriter olarak tasnif edilebilecek ülkelerde siyasetin ekonomik ilişkileri de belirlediği ve siyaset ile ekonomi arasında siyasetin öncelikli olduğu görülmektedir. İktidarın devamının refah artışına ve ülkenin ekonomik ilerlemesine bağlı olmadığı otoriter rejimler başta ticaret olmak üzere ekonomik ilişkileri bitirmekte daha istekli davranmaktadır. Halkın ekonomik ilerlemesi iktidarın devamı ile ilişkili olmadığından ve iktidar meşruiyetini halkın desteğinden

almadığından otoriter rejimler bir ülkeyle yaşadığı siyasi krizi ve sorunu o ülke ile olan ilişkilerinin tüm alanlarına yansıtmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen ülkelerden olan Rusya Federasyonu ile yaşanan uçak krizi Türk-Rus ilişkilerinin ekonomik ve ticari boyutunu da tamamen etkilemiştir. Rusya ekonomik yaptırımları devreye almış, Türkiye'nin ihracatını durdurmuş, Rus turistlerin Türkiye'ye gelişini engellemiş, Türk firmalarının Rusya'daki faaliyetlerini kısıtlamıştır. Suudi Arabistan ile yaşanan Katar ve Kaşıkçı krizleri ticareti neredeyse sıfırlamış, İran ile Arap Baharı sonrası yaşanan gerginlikler ticareti azaltmış, Mısır'da darbe sonrası yönetim benzer tedbirlere başvurmuştur.

Kriz dönemlerinin öncesinde ve kriz dönemlerinde bahse konu ülkelerde görev yapan Türk ticaret diplomatlarıyla yapılan görüşmeler benimsenen olumsuz tavrın ticaret diplomasisi faaliyetlerine de yansıdığını ortaya koymuştur. Ülkelerin neredeyse tamamında kamu kurumları ile temas kurmak zorlaşmış, iletişim kanalları kapanmış, güçlkle kurulan temaslardan da sonuç elde edilemez hale gelmiştir. Kamu idarelerinin örtülü veya açık talimatlarıyla sektör temsilcileri ve firmaların da benzer bir tavır benimsediği, firmalarla geliştirilen ilişkilerin bozulduğu ifade edilmiştir. Benimsenen ortak görüş siyasi ilişkilerdeki iyi seyrin ticareti artırıcı, kötü seyrin ise ticareti azaltıcı etki ettiğidir.

Tüm bu hususlar çerçevesinde, krizler ne kadar derin olursa olsun, liberal demokrasi yönetim şeklinin benimsendiği ülkelerde ticaret diplomatlarının faaliyetlerine devam edebildiği değerlendirilmektedir. Kamu, sivil toplum örgütleri ve firmalarca siyasetin krizlerinin ticarete yansıtılmadığı görülmüştür. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde dile getirilen küçük ve gündelik sorunlar dışında siyasetin krizleri ticaret diplomatlarının önüne bir engel olarak ortaya çıkmamıştır. Öte yandan, demokratik kurum ve değerlerin benimsenmediği otoriter ülkelerle yaşanan krizlerin ticaret diplomatlarının faaliyetlerine doğrudan etki ettiği; kamu, sivil toplum ve firmaların siyasetin krizlerini ticarete aktardığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, kriz yaşanan ülkelerin siyasal rejimlerinin ticaret diplomasisinin gidişatını net bir şekilde etkilediği görülmüştür. Kriz dönemlerinde liberal demokrasi ile yönetilen ülkelerde faaliyet gösteren ticaret diplomatlarının faaliyetlerine aynen devam edebildiği, otoriter ülkelerde ise ticaret diplomasisinin işlevsiz kaldığı anlaşılmıştır. Tespitin, kamu yönetimi

açısından da kaynak yönetimi ve beklentiler noktasında anlamlı olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Abdurrahmanlı, E. ve Bağış, E. (2021). Diplomasi Tanımı ve Uluslararası Konjonktürde Var Olan Diplomasi Türleri. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, s. 140-160.*

Açıkel, A. (2019). The Role of Incirlik Air Base in the US's Iraq Intervention in 2003. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi. Cilt 21, Sayı 1, s. 21-33.*

Akbaş, Z., Çelik, A. H., ve Duman, M. (2019). İkinci Yüzyılında İşbirliği ve Çatışma Sarmalında Türk- Amerikan İlişkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 13, Sayı 19, s. 2226-2258.*

Akça, H., Şahin, L. ve Kaya, Z. (2016). "PESTEL Analizi" ile Türkiye-Almanya Ekonomik İlişkilerinin İncelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, s. 323-334.*

Akçay, E. Y. (2016). Türkiye-AB İlişkileri ve "İmtiyazlı Ortaklık" Meselesi. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, s. 11-30.*

Akdağ, Z. (2019). Türkiye-Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi. *Hafıza Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s. 40-57.*

Aksoy, E. G. (2020). Türk-Rus İlişkilerinde Ekonomi: 2000 Sonrası Bir Değerlendirme. *Reforma, Cilt 1, Sayı 85, s. 35-44.*

Aktaş, K. (2018). Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İşbirliği mi Rekabet mi?. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s. 163-184.*

Alkan, M. N. (2015). Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 34, s. 35-48.*

An, Ö. F. (2013). Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi Bakımından 2015'e Doğru Ermeni Lobisi. *Ermeni Araştırmaları, Sayı 45, s. 177-244.*

Arı, T. (2008). Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği. Bursa: MKM Yayıncılık

Asma, B. (2012). Globalleşen Dünya Ekonomisiyle Birlikte Cereyan Eden Tarihi Süreç İçindeki Türk-Rus Ekonomisindeki İlişkiler. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt 1, Sayı 2, s. 17-20.*

Ataçay, M. N. (2016). Türk-Çin İlişkileri: Türkiye-Rusya Krizinin Etkileri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 4, s. 37-56.*

Aydın, A. (2015). Turkey-Iran Relations in the Light of Nuclear Power Debates and Arab Spring, Turkey's Role and The Future of Relations. *International Journal of Alanya Faculty of Business, Cilt 7, Sayı 2, s. 123-130.*

Aydın, D., Tekbıyık, A. (2007). İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, s. 105-129.*

Aydın, M., Aras, D. (2004). Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2, s. 103-128.*

Ayhan, V. (2010). Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri. *Ortadoğu Analiz, Cilt 2, Sayı 23, s. 25-35.*

Babacan, A. (2018). AK Parti Dönemi İlk Küresel Karşılaşma: 1 Mart 2003 Tezkeresi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 51, s. 21-38.*

Babst, D. V. (1964). Elective Governments: A Force for Peace. [Seçilmiş Hükümetler: Barış İçin Bir Güç]. *The Wisconsin Sociologist, 3 (1), 55-58.*

Bagir, Y.K., (2019). Impact of the Presence of Embassies on Trade: Evidence from Turkey. *World Trade Review, s. 1-10.*

Balamir Coşkun, B. (2012). Arap Baharının Gölgesinde İsrail - Filistin Sorunu ve Türkiye – İsrail İlişkileri. *Ortadoğu Analiz, Cilt 4, Sayı 42, s. 28-34.*

Balta, E. (2019). From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 16, Sayı 63, s. 69-86.*

Barbieri, K. (2005). *The Liberal Illusion: Does Trade Promote Peace?*. The University of Michigan Press.

Barbieri, K. (2006). Models and Measures in Trade-Conflict Research. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 207-221). The University of Michigan Press.

Başaran, A. (2019). İktisadi-Siyasi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri (1992-2000) . *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Sayı 27, s. 229-260.*

Başaran, A. (2020). Türkiye-ABD-Rusya İlişkilerinde Karadeniz: 2000-2010. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, s. 43-64*

Başaran, A., Akdevelioğlu, A. (2017). Uluslararası Turizm ve Uluslararası Barış: Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye Ziyaretçi Akımı Örneği, 1992-1999. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 28, Sayı 2, s. 244-256.*

Başkan, B. (2019). Turkey between Qatar and Saudi Arabia: Changing Regional and Bilateral Relations. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 16, Sayı 62, s. 85-99.*

Bayne, N. (2017). Challenge and Response in the New Economic Diplomacy. N. Bayne, S. Woolcock (Ed.). *The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiation in International Economic Relations.* (s. 15-37). Abington: Routledge.

Bayne, N. ve Woolcock, S. (2017). What is Economic Diplomacy. N. Bayne, S. Woolcock (Ed.). *The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiation in International Economic Relations.* (s. 1-14). Abington: Routledge.

Bayraktar, B. (2019). The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy From 1990s to 2010s. *Akademik Bakış, Cilt 12, Sayı 24, s. 19-44.*

- Bayraktutan, Y., Özkaya, M. H. (2013). Türkiye-Mısır İktisadi İlişkileri (2000-2012). *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt 50, Sayı 583, s. 91-109.*
- Bekâr, N. (2020). Merkel Dönemi'nde Türkiye-Almanya İlişkileri (2005-2020). *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, Sayı 17, s. 129-149.*
- Bekaroğlu, E. A. (2015). Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 1-36.*
- Berridge, G. R. (2015). *Diplomacy, Trade and Practice*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Birdişli, F. (2012). İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 8, Sayı 15, s. 33-53.*
- Bondarouk, E. ve Ruel, H. (2012). Lobbying of Commercial Diplomats: Institutional Settings as a Determining Factor. H. Ruel (Ed.). *Commercial Diplomacy and International Business: A Conceptual and Empirical Exploration*. (s. 251-291). Bingley: Emerald.
- Boran, T. K. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 44, s. 28-42.*
- Busschers, S. ve Ruel, H. (2012). The Value of Commercial Diplomacy from an International Entrepreneurs Perspective. H. Ruel (Ed.). *Commercial Diplomacy and International Business: A Conceptual and Empirical Exploration*. (s. 71-103). Bingley: Emerald.
- Can, E., Özmutlu, S. Y. ve Aykaç, C. (2019). Politik İklim Değişikliklerinin Ülkelerarası Ticaretle İlişkisi: Türkiye Rusya Uçak Krizi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Journal of Political Sciences, Cilt 28, Sayı 1, s. 1-18.*
- Can, M. (2020). Ticari Diplomasi: Teori, Tarihçe ve Türkiye Uygulamaları. İstanbul: Hiperyayın.

Can, M., Mercan, M. (2014). Politik İstikrarsızlıkların Yüksek Teknoloji Endüstri-İç Ticaretine Etkisi: Türkiye-İsrail Örneği (2000-2012). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, s. 29-44.

Cankara, Y. (2016). Doğu Akdeniz'in Artan Petropolitik Önemi ve Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Siyaseti. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 47, s. 18-35.

Çakır, H. (2006). Tezkere Dönemi ve Sonrası Türk-ABD İlişkilerinin Medyada Temsili. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, s. 153-172.

Çakmak, C. (2006). Türkiye'nin Batılılaşma Hedefi, AB ve ABD. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 30, s. 21-40.

Çapanoğlu, S. ve Servantie, D. (2015). 2015: Fransa'ya Türk Göçünün 50'nci Yılında Türkiye-Fransa İlişkileri. *İKV Değerlendirme Notu*, Sayı 129, s. 1-9.

Çelik, H., Özgöker, U. C. (2020). Johnson Mektubundan Trump Mektubuna Türkiye ABD İlişkileri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 60-83.

Çelik, M. S., Koç, R. (2019). Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizinin Borsa İstanbul (BİST) Turizm ve Enerji Şirket Hisselerine Etkisi Üzerine Bir Event Study Analizi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 1-15.

Çelikkanat, E. (2007). 11 Eylül Sonrası ABD-İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, s. 123-152.

Çelikkanat, E. (2007). 11 Eylül Sonrası ABD-İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, s. 123-152.

Çömlekçi, M. F. ve Hocaoğlu Bahadır, N. (2020). Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri ve Seçim Gündemlerinde Medyada Türkiye Söylemi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, s. 1130-1141.

Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. 74. Baskı. Küre Yayınları: İstanbul.

Demir, A. F. (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, s. 139-151*.

Demir, A. O., Çınar, A. (2016). Politik İstikrarsızlığın Ekonomik Etkileri: 24 Kasım Sonrasında Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 15, Sayı 29, s. 311-323*.

Demir, İ. (2014). Tarihsel Perspektif Işığında Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkiler. *Yönetim ve Ekonomi, Cilt 21, Sayı 2, s. 179-197*.

Demir, Ş. (2011). Düünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası. *Turkish Studies, Cilt 6, Sayı 3, s. 691-713*.

Demirtaş Bagdonas, Ö. (2013). Politics of National Honor in Turkish-Israeli Relations: An Alternative Account of the Recent Tensions. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 38, s. 101-125*.

Demiryol, T. (2013). The Limits to Cooperation Between Rivals: Turkish-Iranian Relations Since 2002. *Ortadoğu Etütleri, Cilt 4, Sayı 2, s. 111-144*.

Dilorenzo, T. J. (2015), Frederic Bastiat: Fransız Devrimi ve Marjinalist Devrim Arasında (Ü. Çetin Çev.). *Liberal Düşünce*. 20 (78), 145-154.

Dinç, C. (2018). Avrupa Birliği'nin ve Üç Büyük Üyesinin Arap Baharı'na Yaklaşımları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, s. 1-33*.

Dixon, W.J. (2003). Commercial Liberalism on Trial. *International Studies Review*, 5, 364-366.

Dorussen, H., Murshed, S. M., Ward, H. (2011). Any Ties that Bind? Economic Diplomacy on the South Asian Subcontinent. P. A. G. van Bergeijk, M. Okano-

Heijmans (Ed.). *Economic Diplomacy: Economic and Political Perspectives*. (s. 149-170). Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Duman, M., Samadov, N. (2003). Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, s. 25-47*.

Duman, S. (2020). Suriye Çerçevesinde Türkiye-ABD İlişkileri. *Karadeniz Araştırmaları, Cilt 16, Sayı 65, s. 1-27*.

Durdular, A. (2016). Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi. *Avrasya Etüdüleri, Cilt 49, Sayı 1, s. 77-97*.

Durdular, A. (2018). Çin'in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İşbirliği. *Avrasya Etüdüleri, Cilt 53, Sayı 1, s. 117-144*.

Durmuş, E. (2017). Karşılıklı Bağımlılığın Siyaseti: Türkiye'nin İsrail ve İran İlişkilerinde Ekonominin Etkisizliği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 16, Sayı 31, s. 523-542*.

Efe, F. (2012). Impact of the Recent Political Conflicts on Turkish and Turkey Images in Israeli Society. *Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, s. 105-137*.

Ehteshami, A. (2014). Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 11, Sayı 42 s. 29-49*.

Ekşi Çaylak, Ş. (2017). 15 Temmuz Sonrası Türkiye-Fransa İlişkileri: Değişim Mi? Süreklilik Mi?. *Turkish Studies, Cilt 12, Sayı 24, s. 55-70*.

Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 15, s. 88-106*.

Emiroğlu, B. (2016). Avrupa Birliği'nin Çokkültürlülük ile İmtihanı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 44, s. 91-121*.

Erdoğan, E. (2013). Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun "Davos Krizi" ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 37, s. 37-67*.

Erkmen, S. (2005). 1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 2, Sayı 7, s. 157-185.*

Ermağan, İ. (2012). Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye-Almanya İlişkileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 20, s. 73-91.*

Ersungur, Ş. M., Bayramoğlu, T. ve Pabuçcu, H. (2017). Türkiye'nin Almanya, Rusya ve Çin ile Ticari İlişkileri: Girdi-Çıktı Analizi ile Bir Uygulama. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, s. 252-267.*

Ersungur, Ş. M., Ekinci, E. D. (2015). Türkiye ve Doğu Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri: Girdi-Çıktı Yöntemi ile Bir Analiz. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 29, Sayı 4, s. 721-748.*

Erşen, E. (2016). Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, s. 153-171.*

Esen, E. (2012). Türk-Alman İşbirliğinde Deneyimler ve Sonuçlar. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 24, s. 62-72.*

Feridunoğlu, İ. C. (2019). 2016 Hollanda-Türkiye Siyasi Krizine Hürriyet ve Hollanda Gazetesi Algemeen Dagblad'ın Bakışının Karşılaştırılması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Cilt 43, s. 131-144.*

Formaini, R. L., Frédéric Bastiat: World-Class Economic Educator. *Federal Reserve Bank Of Dallas* 3 (1)
<https://www.dallasfed.org/~media/documents/research/ei/ei0402.pdf>

Gartzke, E. (2006). The Classical Liberals Were Just Lucky: A Few Thoughts about Interdependence and Peace. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 96-110). The University of Michigan Press.

Gartzke, E., Li, Q. (2003). War, Peace and the Invisible Hand: Positive Political Externalities of Economic Globalization [Savaş, Barış ve Görünmez El: Ekonomik

Küreselleşmenin Pozitif Siyasi Dışsallıkları]. *International Studies Quarterly*, 47, 561-586.

Gelpi, C., Grieco, J. M. (2006). Economic Interdependence, The Democratic State and the Liberal Peace. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 44-59). The University of Michigan Press.

Gertz, G. (2018). Commercial Diplomacy and Political Risk. *International Studies Quarterly*, 68, s. 94-107.

Gretzinger, C. M. ve Hughes, K. H. (2005). The Ambassador's Changing Mission: Commercial Diplomacy in the 21th Century. C. M. Gretzinger ve K. H. Hughes (Ed.). *Woodrow Wilson International Center For Scholars (WWICS)*.

Güder, S. ve Mercan, M. H. (2012). 2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası. *İnsan ve Toplum, Cilt 2, Sayı 3, s. 57-92*.

Gültekin, R., Üyümez, M. E. (2016). Türkiye ile Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri: Vergiler, Krizler, İşbirliği ve Beklentiler. *Sakarya İktisat Dergisi, Cilt 5, Sayı 3, s. 63-85*.

Gün, M. (2010). The USA-Turkey Relationship After the 2003 Iraq Crisis. *Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı 2, s. 137-168*.

Gündüz U. ve Arıkan, İ. (2019). Uluslararası İletişim ve Ötekilikler Bağlamında Tarihsel, Düşünsel ve Pratik Unsurlarıyla Türkiye-İsrail İlişkileri ve Krizleri. *Aksaray İletişim Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s. 19-50*.

Güngör, Ö., Hacıbekiroğlu, A. (2017). Mısır Basınında 15 Temmuz: “Darbe Sadece Mısır Basınında Başarılı Oldu”. *Turkish Studies, Cilt 12, Sayı 16, s. 241-258*.

Head, K., Ries, J. (2010). Do Trade Mission Increases Trade?. *The Canadian Journal of Economics*, 43 (3), s. 754-775.

International Monetary Fund. (2020). World Economic Outlook: A Long and Difficult Ascent.

International Monetary Fund. (2022). World Economic Outlook: Gloomy and More Uncertain.

İKiz, A. (2019). Tek Kuşak Tek Yol Projesi ve Türkiye'ye Olası Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 18, Sayı 72, s. 1688-1700.*

İzzetgil, E., Murshudlu, R. (2021), Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Ortadoğu Politikasının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s. 269-311.*

Jiang, Y. (2011). 'Great Power Style' in China's Economic Diplomacy: Filling the Shoes of a Bening Hegemon?. P. A. G. van Bergeijk, M. Okano-Heijmans (Ed.). *Economic Diplomacy: Economic and Political Perspectives* (s. 63-81). Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Kakışım, C. (2019). Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, s. 67-89.*

Kandemir, O., Purtul, S. ve Ayhan, D. (2018). Siyasi Kriz Sürecinde Türkiye-Almanya Ekonomik İlişkileri: Dış Ticaret, Doğrudan Yatırım ve Turizm. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, s. 633-645.*

Kant, I. (2020). Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı (C. Yeşilçayır Çev.). Ankara: Fol Kitap

Karaca, R. K. (2007). Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu. *Akademik Bakış, Cilt 1, Sayı 1, s. 219-245.*

Karacakaya, R. (2012). Ermeni Meselesi Bağlamında Türk-Fransız İlişkilerinin Dünü ve Bugünü. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s. 32-40.*

Karacasulu, N., Aşkar Karakır, İ. (2011). Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement. *Ege Akademik Bakış, Cilt 11, Sayı 1, s. 111-119.*

- Kartal, E. (2019). TBMM Çalışmalarında Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: 1999 – 2019. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 27-65.*
- Kasapoğlu, C. (2012). The Turkish-Israeli Relations Under the Davutoğlu Doctrine In Turkish Foreign Policy. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, s. 1-20.*
- Kasım, K. (2015). Turkey-Taiwan Relations in the Context of Turkey's Asia Pacific Policy. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 45, s. 83-100.*
- Kavoğlu, S. (2017). Mısır'da Değişen Dengeler Bağlamında Türkiye'nin Mısır Yazılı Basınında Sunumu: Al-Ahram Gazetesi Örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 45, s. 225-242.*
- Kaya, E. (2010). Türkiye İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem. *Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı 2, s. 93-114.*
- Kaya, M. (2019). Türk-İsrail İlişkileri ve Filistin. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 18, s. 1043-1065.*
- Kaya, M., Kaya, E. (2019). Türkiye'nin 2000'li Yıllarda Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Ülkeleri ile Ekonomik ve Siyasi İlişkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, s. 505-520.*
- Kazdal, M. (2018). Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri (2002-2017): Dış Politikada Çatışma ve İşbirliği. *Journal of Awareness, Cilt 3, Sayı 2, s. 51-62.*
- Kekevi, S. (2016). Yakın Dönem Türkiye-İran İlişkileri: Siyasi ve Ekonomik Perspektiften Bir Bakış. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 35, Sayı 1, s. 33-66.*
- Kireççi, M. A. (2012). Relating Turkey to the Middle East and North Africa: Arab Spring and the Turkish Experience. *Bilgi, Sayı 63, s. 111-134.*
- Kirişçi, K. (2009). The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State. *New Perspectives on Turkey, 40, s. 29-57.*

Korkmaz, G. (2016). ABD'nin Afganistan ve Irak Müdahaleleri Sırasında Türkiye'nin Tutumunun ABD Medyasında Ele Alınışı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 34, Sayı 2, s. 25-52.*

Kurnaz Şahin, F. (2018). Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türk Ofis ve Faaliyetleri (1934-1939). *Journal of History Studies, 10 (8), s. 143-176.*

Kurtbağ, Ö. (2015). Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ortaklıktan Eksen Kaymasına İniş Çıkışlar ve Ayrışan Çıkarlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, s. 185-207.*

Kurtuluş Kara, Y. T. (2008). Trade as a Tool of Diplomacy and Global Security. *Perceptions, Autumn, 2008, s. 65-90.*

Kuşku Sönmez, E. (2020). Party Competition Over Turkish Foreign Policy: Understanding Policy Revisions of the Rival Parties. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, s. 97-116.*

Kuştepelı, Y., Balkır, C., Akgüngör, S., Gülcan, Y., Beyzatlar, M. A. ve Gündüz Kalaycıoğlu, Ş. (2013). Turkish-German Economic Relations via Foreign Direct Investment and Patents. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s. 23-50.*

Küntay, B. (2014). Does the US Approach Differ Towards the EU and Turkey's Membership to the EU?. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt: 13, No:1, s. 147-162.*

Lee, D. ve Ruel, H. (2012). Introduction: Commercial Diplomacy and International Business: Merging International Business and International Relations. H. Ruel (Ed.). *Commercial Diplomacy and International Business: A Conceptual and Empirical Exploration.* (s. 14-19). Bingley: Emerald.

Levy, J. S. (2006). Economic Interdependence, Opportunity Costs, and Peace. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 127-147). The University of Michigan Press.

Madak, Ö. ve Gençalp, E. (2020). 2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri Müdahale Girişimi. *Yaşar Üniversitesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, s. 1-20.*

Mansfield, E. D. (2006). Preferential Peace: Why Preferential Trading Arrangements Inhibit Interstate Conflict. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 222-236). The University of Michigan Press.

Mercier, A. (2007). Commercial Diplomacy in Advanced Industrial States: Canada, the UK and the US. *Netherlands Institu of International Relations "Clingendael"*.

Merrifield, H. (2012). The Canadian Trade Commissioner Service Committee: Report of the Standing Committee on International Trade, House of Commons Canada.

Molla, A. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 11, s. 29-45.*

Morrow, J. D. (2006). Assessing the Role of Trade as a Source of Costly Signals. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 89-95). The University of Michigan Press.

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. (2018). 2018 Ekonomi Raporu: Ticaret Diplomasisi.

Naray, O. (2011). Commercial Diplomats in the Context of International Business. P. A. G. van Bergeijk, M. Okano-Heijmans (Ed.). *Economic Diplomacy: Economic and Political Perspectives* (s. 121-148). Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Nurieva, G. (2017). Natural Gas Factor in Israel-Turkey-Russia "Energy Triangle". *Turkish Journal of Middle Eastern Studies, Cilt 4, Sayı 1, s. 102-129.*

Okano-Heijmans, M. (2011). Conceptualizing Economic Diplomacy: The Crossroads of International Relations, Economics, IPE and Diplomatic Studies. P. A. G. van Bergeijk, M. Okano-Heijmans (Ed.). *Economic Diplomacy: Economic and Political Perspectives* (s. 7-36). Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Oneal, J. R. (2006). Empirical Support for the Liberal Peace. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 189-206). The University of Michigan Press.

Oneal, J.R., Russett B. M. (1997). The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence and Conflict, 1950-1985 [Klasik Liberaller Haklıydı: Demokrasi, Karşılıklı Bağımlılık ve Çatışma, 1950-1985]. *International Studies Quarterly*, 41, 267-294.

Orhon Özdağ, H. H. (2018). 2000'lerde ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye Ekonomik İşbirliğine Etkileri: Neo-Gramsciyen Bir Çözümleme. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, s. 231-261.*

Ovalı, A. Ş. (2020). Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 17, Sayı 65, s. 23-45.*

Owen, J. M. (1994). How Liberalism Produces Democratic Peace [Liberalizm Demokratik Barışı Nasıl Tesis Eder]. *International Security*, 19(2), 87-125.

Ögütçü, M. ve Saner, R. (2008). Fine-Tuning Turkey's Economic Diplomacy. *EurasiaCritic Magazine, Haziran 2008, s. 1-13.*

Ökten Sipahioğlu, B. (2020). Avrupa'da Türk Diasporası: Hollanda Örneği Üzerinden Türkiye'nin Diaspora Politikası. *Turkish Studies, Cilt 15, Sayı 4, s. 2429-2441.*

Örmeci, O. (2016). Yakın Dönem Türkiye-Fransa İlişkileri: Hollande Döneminde Yaşanan Normalleşme. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, s. 152-166.*

Özalp, M. (2019). Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Olası Üyeliğinin Avrasya Politikasına Etkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 4, s. 3439-3469.*

Özarlan, B. B. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, s. 135-166.*

- Özbay, D. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010. *Bilge Strateji, Cilt 3, Sayı 4, s. 35-77.*
- Özberk, N. (2010). İhracat ve Yatırım İçin Diplomasi: Türkiye'nin Ticari Diplomasi Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özbey, H. (2019). İran'a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 8, s. 98-124.*
- Özdaşlı, E. (2015). Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri. *Turkish Studies, Cilt 10, Sayı 14, s. 579-596.*
- Özdemir, L., Akbaş, Z. (2020). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Amerikan Dış Politikası Eksenli Değerlendirmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, s. 48-75.*
- Özel Özcan, M. S., Çelik, H. (2020). An Analysis of Turkish-American Relations from a Historical Perspective. *History Studies, Cilt 12, Sayı 3, s. 1095-1111.*
- Özev, M. H. (2016). Siyasi Ekonomik Çıkarlar ve Kimlik Politikaları Çerçevesinde 1929-2015 Arası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 11-28.*
- Özkan, G. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, s. 109-132.*
- Özkaya, M. H. (2014). Türkiye-Almanya İktisadi İlişkileri ve Türkiye-Almanya Dış Ticaretinde Fasil Yoğunlaşması Üzerine Değerlendirme. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, s. 245-268.*
- Özkoç, Ö. (2017). Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 72, Sayı 1, s. 77-97.*
- Özşahin, M. C. (2013). Barışın Ekonomi Politikası: Uluslararası İlişkilerde Liberal Kuram ve Ticari Liberalizm. *Uluslararası Hukuk ve Politika, 9 (35), 85-113.*

Öztop, M. (2019). Suudi Arabistan Dış Politikasında Muhammed Bin Selman'ın "Bumerang" Etkisi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, s. 203-230.*

Öztürkler, H. (2017). Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. *Ortadoğu, Cilt 9, Sayı 82, s. 78-80.*

Pevehouse, J. C. (2006). Trade and Conflict: Does Measurement Make a Difference?. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 239-253). The University of Michigan Press.

Pigman, G. A. (2016). Trade diplomacy: Why Trade Matters for Global Prosperity. London: Palgrave Macmillan

Pişkin, D. (2013). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Fransa'daki Türkiye Algısı. *İdarecinin Sesi, Temmuz 2013, s. 54-59.*

Polachek, S. W. (1997). Why Democracies Cooperate More and Fight Less: The Relationship Between International Trade and Cooperation [Demokrasiler Neden Daha Fazla İşbirliği Yapar ve Daha Az Savaşır: Uluslararası Ticaret ve İşbirliği Arasındaki İlişki]. *Review of International Economics, 5(3), 295-309.*

Potter, E. (2004). Branding Canada: The Renaissance of Canada's Commercial Diplomacy. *International Studies Perspectives, 5, 2004, s. 55-60.*

Pulat, A. (2018). Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: 2002-2014. *İran Çalışmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s. 93-114.*

Reçber, K. (2018). Hollanda Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti Devleti Bakanının Yurt Dışı Gezisi veya Ziyaretine Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Uludağ Journal of Economy and Society, Cilt 37, Sayı 1, s. 81-94.*

Reuveny, R. (2006). Measuring Conflict and Cooperation: An Assessment. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 254-269). The University of Michigan Press.

- Reuvers, S. ve Ruel, H. (2012). Research on Commercial Diplomacy: A review and Implication. H. Ruel (Ed.). *Commercial Diplomacy and International Business: A Conceptual and Empirical Exploration*. (s. 1-26). Bingley: Emerald.
- Rose, A. K. (2005). The Foreign Service and Foreign Trade: Embassies as Export Promotion. *The World Economy*, 30, s. 22-38.
- Ruel, H. (2019). Making Trade Missions Work: Best Practice Guide to International Business and Commercial Diplomacy. Bingley: Emerald.
- Russett, B. (2006). Violence and Disease: Trade as a Suppressor of Conflict when Suppressors Matter. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s.159-174). The University of Michigan Press.
- Sarı Karademir, B. (2019). A Dance of Entanglement: The US-Turkish Relations in the Context of the Syrian Conflict. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 16, Sayı 62, s. 27-43*.
- Sarı, B. (2018). The Strategic Interaction between Turkey and Iran in the Syrian Crisis: A Game Teoretical Analysis of the Time Frame from 2011 to 2015. *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 87, s. 203-227*.
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye'nin Rusya Federasyonu İle İlişkilerinde Ekonominin Rolü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, s. 174-216*.
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 74, Sayı 4, s. 1065-1102*.
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye-Mısır İlişkilerinde Ekonomik Dinamiklerin Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 54, s. 526-559*.
- Sayın, Y. (2019). Rekabet ve İş birliği Denkleminde Türkiye-İran İlişkileri: Suriye Krizi Örneği. *Medeniyet ve Toplum Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, s. 237-257*.
- Sırım, V. (2019). Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, s. 355-374*.

- Sims, J. (2010). Turkey's Maturing Foreign Policy: A View From the USA. *Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı 2, s. 169-200.*
- Sinkaya, B. (2016). Nükleer Anlaşmadan Sonra İran-Türkiye İlişkileri: Bir Kompartmantalizasyon Örnek Olayı. *Ortadoğu Etütleri, Cilt 8, Sayı 1, s. 80-100.*
- Sözen, A. (2010). A Theoretical Evaluation of Different Faces of Power: US-Turkey Relations Towards Iraq. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 24, s. 55-78.*
- Stadman, A. ve Ruel, H. (2012). Competitors or Collaborators: A Comparison of Commercial Diplomacy Policies and Practices of EU Member States. H. Ruel (Ed.). *Commercial Diplomacy and International Business: A Conceptual and Empirical Exploration.* (s. 183-225). Bingley: Emerald.
- Stein, A. A. (2006). Trade and Conflict: Uncertainty, Strategic Signaling and Interstate Disputes. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.). *Economic Interdependence and International Conflict* (s. 111-126). The University of Michigan Press.
- Sunar Cankurtaran, B., Gençkaya, F. Y. (2017) Suriye Krizi Bağlamında Obama Dönemi Türkiye-ABD İlişkilerinde Değişen Güvenlik Ortaklığı. *International Journal of Academic Value Studies, Cilt: 3, Sayı: 11, s. 141-150.*
- Şahin, B. E. (2020). Ahmet Davutoğlu ve Mevlüt Çavuşoğlu'nun Dış Politika Perspektifinden Türk-İran İlişkileri. *Econder International Academic Journal, Cilt 4, Sayı 1, s. 169-189.*
- Şahin, M. (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü. *Ortadoğu Analiz, Cilt 3, Sayı 33, s. 22-29.*
- Şahin, S. (2021). Türkiye-Çin İlişkileri ve Medya Faaliyetlerinin Araştırılması. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, s. 435-454.*
- Şayır, B. (2018). Arap Basınında Türkiye İmajında Kırılma Noktaları. *Eskiyeşi, Sayı 36, s. 73-87.*

Şayır, M. (2018). Arap Basınında Türkiye İmajında Kırılma Noktaları. *Eskiyeni, Sayı 36, s. 73-87.*

Şimşek, M. (2006). Değişen Dünya Koşullarında Çin Halk Cumhuriyeti ve Dış Ticaret Bakımından Türkiye - Çin Arasında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 26, s. 1-24.*

Taşçioğlu, Ö. L. (2018). Fransa'nın Cumhuriyet Döneminde İzlediği Politikalar ve bu Politikaların Türkiye ile İlişkilerine Etkileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, s. 129-146.*

Telatar, G. (2015). Ak Parti'nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu. *Alternatif Politika, Cilt 7, Sayı 3, s. 490-523.*

Telatar, G. (2019). Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneğinin Yükselişi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 15, Sayı 3, s. 351-369.*

Tellal, E. (2015). Rusya Suriye'de Ne Arıyor?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. Cilt 70, Sayı 4, s. 1047-1050.*

The Economist Intelligence Unit. (2021). Democracy Index 2020: In sickness and in health?.

The International Trade Center, (2019), *A Guide to Commercial Diplomacy*, ITC, Cenevre

Troulis, M. (2016). Beyond the Gas Trade: The Structural Determinants of Russo-Turkish Relations. *İnsan ve Toplum, Cilt 5, Sayı 10, s. 113-122.*

Tuncer, H. (2009). *Diplomasinin Evrimi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Turhan, E. (2016). Türkiye-Almanya Ekonomik ve Siyasi İlişkilerinin Türkiye'nin AB Üyelik Süreci Bağlamında Analizi. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Sayı 59, s. 51-76.*

Tür, Ö. (2013). İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Ortadoğu Analiz, Cilt 5, Sayı 54, s. 26-34.*

Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. (1998). Türkiye’de Yeni Bir Ekonomik ve Ticari Diplomasi Stratejisine Doğru. Eylül 1998. Yayın No: TÜSİAD-T/98-6/230. İstanbul: Ajans Medya Reklamcılık.

Türk, F. (2009). Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye Körfez Ülkeleri (Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt) İlişkileri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s. 21-32.*

Tüysüzoğlu, G. (2014). Değişen Bölgesel Denklemler Işığında Türkiye-İsrail İlişkilerinde İşbirliğini Tetikleyen Unsurlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, s. 588-609.*

Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım. *Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, Sayı 2, s. 137-168.*

Uzgel, İ. (2013). Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele. *İçinde: AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009). (Derleyen: İlhan Uzgel ve Bülent Duru). 357-380. Phoenix Yayınları: Ankara*

Uzun, Ö. S. (2013). The “Arab Spring” and Its Effect on Turkish-Iranian Relations. *Ortadoğu Etütleri, Cilt 4, Sayı 2, s. 145-164.*

Ülgül, M. (2019). The Decline of the ‘Syrian Effect’ i Turkish-Israeli Relations. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 16, Sayı 62, s. 135-148.*

Ünal, S., Ersoy, E. (2014). Political Economy of Turkish-Iranian Relations: Tree Asymmetries. *Ortadoğu Etütleri, Cilt 5, Sayı 2, s. 141-164.*

van Bergeijk, P. A. G. (2009). Economic Diplomacy and the Geography of International Trade. Massachusetts: Edward Elgar Publishing.

van Bergeijk, P. A. G., de Groot, H. L. F., Yakop, M. (2011). The Economic Effectiveness of Diplomatic Representation: An Economic Analysis of its Contribution to Bilateral Trade. P. A. G. van Bergeijk, M. Okano-Heijmans (Ed.). *Economic Diplomacy: Economic and Political Perspectives* (s. 101-120). Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Verhagen, M., Bleker, H. (2011). Economic Diplomacy in a Changing World. P. A. G. van Bergeijk, M. Okano-Heijmans (Ed.). *Economic Diplomacy: Economic and Political Perspectives*. (s. 171-186). Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Viotti, P. R., Kauppi, M. V. (2016). Uluslararası İlişkiler Teorisi (M. Aksoy Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık

Visser, R. ve Ruel, H. (2012). Commercial Diplomats as Corporate Entrepreneurs: An Institutional Perspective. H. Ruel (Ed.). *Commercial Diplomacy and International Business: A Conceptual and Empirical Exploration*. (s. 71-103). Bingley: Emerald.

Walker, J. W. (2014). 2014 Yılında ABD-Türkiye İlişkileri, *Ortadoğu, Cilt 6, Sayı 61, s. 6-9*.

Woolcock, S. (2011). EU Economic Diplomacy: The Factors Shaping Common Action. P. A. G. van Bergeijk, M. Okano-Heijmans (Ed.). *Economic Diplomacy: Economic and Political Perspectives* (s. 83-99). Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Yanık, Lerna K. (2015). Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler, 12 (46), 35-55*.

Yapıcı, M. İ. (2014). 1990'lar Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri: İstikrarsızlık İçinde İstikrar. *Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 10, Sayı 40, s. 121-153*.

Yazıcıoğlu, M. S., Asal, U. Y. (2021). Türk Dış Politikası ve İslam Dünyası İlişkilerinin Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Analizi: Mısır, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri Örneği. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, s. 212-255*.

Yazıcıoğlu, M. S., Asal, U. Y. (2021). Türk Dış Politikası ve İslam Dünyası İlişkilerinin Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Analizi: Mısır, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri Örneği. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, s. 212-255*.

Yemenici, A. ve Güngör, O. (2018). Batı'da İslamofobi Algısının İstatistiksel Anlamı Üzerinde Eleştirel Bir Yaklaşım. *Turkish Studies, Cilt 13, Sayı 9, s. 293-313*.

Yergin, H., Mercan, M. ve Erol, A. (2012). Türkiye İsrail İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, s. 153-163.*

Yeşilyurt, N., Akdevelioğlu, A. (2013). AKP Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası. *İçinde: AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009). (Derleyen: İlhan Uzgel ve Bülent Duru).* 381-409. Phoenix Yayınları: Ankara

Yıldırımçakar, E. (2019). Kuşak ve Yol Girişimi Bağlamında Çin'in Normatif Güç İnşası ve Türkiye-Çin İlişkileri. *Uluslararası Çalışmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, s. 145-169.*

Yılmaz, E. (2008). Turkey-Israel Relations in the Post-Cold War Era. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 10, s. 162-171.*

Yılmaz, E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 8, Sayı 13, s. 27 – 42.*

Yılmaz, F. M. (2020). Arap Baharı'nın Türkiye ile Ortadoğu Devletleri Arasındaki Ekonomik İlişkilere Etkisi. *Ahi Evran Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s. 10-36.*

Zengin, E. (2013). Türk-Alman İlişkilerinde Türk İmajını Meydana Getiren Olgular ve Eserlere Yansıması. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, s. 48-57.*

Zengin, E. (2015). Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, s. 61-103.*

Zuidema, L. ve Ruel, H. (2012). The Effectiveness of Commercial Diplomacy: A Survey Among Embassies and Consulates. H. Ruel (Ed.). *Commercial Diplomacy and International Business: A Conceptual and Empirical Exploration.* (s. 105-140). Bingley: Emerald.

Mevzuat ve Diğer Resmi Kaynaklar

4286/2013 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. (2013). T. C. Resmi Gazete, 28568, 23 Şubat 2013.

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018). T. C. Resmi Gazete, 30474, 10 Temmuz 2018.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve İş Konseyleri Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. (2017). T. C. Resmi Gazete, 30252, 26 Kasım 2017.

İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun. (2014). T. C. Resmi Gazete, 29116 (Mükerrer), 11 Eylül 2014.

Ticaret Bakanlığı Bilgi Notu, 2020.

Ticaret Bakanlığı Yurt Dışı Teşkilatında Görev Yapan Personelin Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönerge. (2021). Erişim: 15 Eylül 2021, <https://kms.kayis.gov.tr/Home/Kurum/24308261?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

Ticaret Bakanlığı. (2021). Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Ticaret Bakanlığı. (2022a). ABD Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Ticaret Bakanlığı. (2022b). İsrail Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Ticaret Bakanlığı. (2022c). Federal Almanya Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Ticaret Bakanlığı. (2022ç). Hollanda Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Ticaret Bakanlığı. (2022d). Fransa Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Ticaret Bakanlığı. (2022e). Rusya Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Ticaret Bakanlığı. (2022f). İran Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Ticaret Bakanlığı. (2022g). Suudi Arabistan Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Ticaret Bakanlığı. (2022ğ). Mısır Arap Cumhuriyeti Ülke Profili. Ankara: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Türkiye İhracat Kredi Bankası Anonim Şirketi Esas Sözleşmesi. (t.y.). Erişim: 15 Eylül 2021, <https://www.eximbank.gov.tr/tr/hakimizda/kurumsal/bankamiz-hakkinda>

Türkiye İhracatçılar Meclisi ile İhracatçı Birliklerinin Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. (2009). T. C. Resmi Gazete, 27277, 3 Temmuz 2009.

Türkiye İhracatçılar Meclisi ile İhracatçı Birliklerinin Kuruluş ve Görevleri Hakkında Yönetmelik. (2009). T. C. Resmi Gazete, 27338, 3 Eylül 2009.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu. (2004). T. C. Resmi Gazete, 25479, 1 Haziran 2004.

TÜSİAD Tüzüğü. (t.y.). Erişim: 15 Eylül 2021, <https://tusiad.org/tr/tusiad/tuzuk>

İnternet Kaynakları

ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Ticari İlişkiler Bürosu. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.state.gov/policy-issues/economic-prosperity-and-trade-policy/>

ABD Dışişleri Bakanlığı Ticari İlişkiler Ofisi. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-economic-growth-energy-and-the-environment/bureau-of-economic-and-business-affairs/office-of-commercial-and-business-affairs/>

ABD Hazine Bakanlığı Yabancı Varlıklar Kontrol Ofisi. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021 <https://home.treasury.gov/policy-issues/office-of-foreign-assets-control-sanctions-programs-and-information>

ABD Ticaret Bakanlığı. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.commerce.gov/about>

ABD Ticaret Temsilciliği. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://ustr.gov/about-us>

ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://ustda.gov/>

ABD Ticareti Geliştirme Koordinasyon Komitesi. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.trade.gov/tpcc>

Al Jazeera Türk. (12 Mart 2017). Erdoğan'dan Hollanda'ya: Bedelini Ödeyeceksin. Erişim: 6 Mayıs 2022, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogandan-hollandaya-bedelini-odeyeceksin>

Aljazeera Türk. (16 Temmuz 2016). Mısır'dan BM Kınamasına Engel. Erişim: 5 Nisan 2022, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirdan-bm-kinamasina-engel>

Anadolu Ajansı. (10 Ocak 2013). Öldürülen Kadınlardan Birini Tanıyordum. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/oldurulen-kadinlardan-birini-taniyordum/286978>

Anadolu Ajansı. (11 Eylül 2020). Fransa'nın AB'nin Terör Listesindeki PKK'ya Bitmeyen Desteği. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransanin-abnin-terror-listesindeki-pkk-ya-bitmeyen-destegi/1970336>

Anadolu Ajansı. (11 Nisan 2019). Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Amsterdam Başkonsolosluğunun Açılışını Yaptı. Erişim: 23 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-amsterdam-baskonsoloslugunun-acilisini-yapti/1449557>

Anadolu Ajansı. (15 Şubat 2018). Doğu Akdeniz'de Türkiye-Mısır Gerginliği. Erişim Tarihi: 5 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/dogu-akdenizde-turkiye-misir-gerginligi/1064003>

Anadolu Ajansı. (16 Ağustos 2013). Mısır Dostluk Denizi Tatbikatı İptal Edildi. Erişim: 5 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misir-dostluk-denizi-tatbikati-iptal-edildi/225223>

Anadolu Ajansı. (17 Şubat 2017). Türkiye ve Körfez Ülkeleri Arasındaki Stratejik Ortaklık. Erişim: 11 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-ve-korfez-ulkeleri-arasindaki-stratejik-ortaklik-/752597>

Anadolu Ajansı. (20 Mart 2018). Türkiye'den Mısır'ın Afrin Açıklamasına Cevap. Erişim: 5 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyeden-misirin-afrin-aciklamasına-cevap/1094244>

Anadolu Ajansı. (20 Ocak 2018). Zeytin Dalı Harekâtı. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/afrine-zeytin-dali-harekati-basladi>

Anadolu Ajansı. (22 Temmuz 2019). Kuşak-Yol Projesi Çerçevesinde Türkiye-Çin İlişkileri. Erişim: 25 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kusak-yol-projesi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/1538112>

Anadolu Ajansı. (24 Mart 2021). Türkiye-Çin İlişkileri Birçok Alanda Gelişiyor. Erişim: 25 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-cin-iliskileri-bircok-alanda-gelisiyor/2186643>

Anadolu Ajansı. (27 Aralık 2019). Türkiye 'Yeniden Asya' Politikasıyla Yeni Fırsatları Değerlendirecek. Erişim: 25 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-yeniden-asya-politikasiyla-yeni-firsatlari-degerlendirecek/1685227>

Anadolu Ajansı. (29 Eylül 2021). Türkiye ile Fransa Arasında JETCO Protokolü İmzalandı. Erişim: 24 Haziran 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ile-fransa-arasinda-jetco-protokolu-imzalandi/2377085>

Anadolu Ajansı. (3 Mayıs 2017). AB ile Müzakerelerde Fasıllar Siyasi Engellere Takıldı. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ab-ile-muzakerelerde-fasilllar-siyasi-engellere-takildi/810289>

Anadolu Ajansı. (9 Ekim 2019). Barış Pınarı Harekâtı Başladı. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/baris-pinari-harekati-basladi/1607139>

Aparı, S. F. (31 Ağustos 2021). ABD'nin En Uzun Savaşı: Afganistan'da 20 Yıl. Erişim: 18 Aralık 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523>

BBC Türkçe. (10 Ekim 2018). Cemal Kaşıkçı Olayı: Suudi Gazeteciye Ne Oldu? 2 Ekim'den Bu Yana Neler Yaşandı?. Erişim: 11 Nisan 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45813519>

BBC Türkçe. (12 Mart 2010). Fransa'da Türk Mevsimi. Erişim: 15 Mayıs 2022, https://www.bbc.com/turkce/izlenim/2010/03/100312_fooc_france

BBC Türkçe. (14 Mart 2017). Türkiye ve Hollanda Arasında Srebrenitsa Polemiği. Erişim: 6 Mayıs 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39266210>

BBC Türkçe. (14 Ocak 2019). Trump: Suriye'de Kürtleri Vurursa, Türkiye'yi Ekonomik Yıkıma Uğratarız. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46859171>

BBC Türkçe. (16 Şubat 2018). Gazeteci Deniz Yücel Tahliye Edildi. Erişim: 22 Nisan 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43084331>

BBC Türkçe. (18 Ekim 2019). Trump'tan Erdoğan'a Mektup: Aptallık Etme, Gel Anlaşalım, Seni Sonra Arayacağım. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50077573>

BBC Türkçe. (2 Haziran 2016). Almanya Parlamentosu 'Soykırım Tasarısı'nı Onayladı. Erişim: 22 Nisan 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160602_almanya_soykirim_oylama

BBC Türkçe. (20 Temmuz 2018). Türkiye-Hollanda İlişkilerinde Normalleşme: Büyükelçiler Geri Dönüyor. Erişim: 6 Mayıs 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44876075>

BBC Türkçe. (22 Şubat 2018). Hollanda Parlamentosu 1915 Olaylarını 'Soykırım' Olarak Tanıyan Tasarıyı Kabul Etti. Erişim: 7 Mayıs 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43161556>

BBC Türkçe. (25 Ağustos 2014). Hollanda Türkiye'deki Patriotları Geri Çekiyor. Erişim: 7 Mayıs 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140825_hollanda_patriot

BBC Türkçe. (28 Şubat 2012). Soykırımı İnkâr Yasası'na İptal. Erişim: 15 Mayıs 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/02/120228_france_armenianlaw

BBC Türkçe. (30 Ekim 2019). Barış Pınarı Harekâtı- ABD Temsilciler Meclisi Türkiye'ye Yaptırım Tasarısını Onayladı. Erişim: 19 Aralık 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50230139>

BBC Türkçe. (5 Haziran 2017). Katar Krizi: Türkiye Taraflar Arasında Tercih Yapacak mı?. Erişim: 11 Nisan 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40165209>

BBC Türkçe. (6 Şubat 2019). Fransa Cumhurbaşkanı Macron 24 Nisan'ı 'Ermeni Soykırımını Anma Günü' İlan Etti. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47140058>

BBC Türkçe. (7 Nisan 2022). Kaşıkçı Cinayetini Dünyaya Duyuran Türkiye, Davayı Suudi Arabistan'a Devretme Noktasına Nasıl Geldi?. Erişim: 11 Nisan 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61021439>

BBC. (13 Mayıs 2010). Dizi: Mübarek'in Mısır'ı. Erişim: 5 Nisan 2022, https://www.bbc.com/turkce/multimedya/2010/05/100513_feature_mubaraks_egypt

BBD Türkçe. (19 Mart 2011). Fransız Uçakları Libya'ya Saldırdı. Erişim: 15 Mayıs 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110319_libya_3update

Birleşik Krallık Uluslararası Ticaret Bakanlığı. (t.y) Erişim: 14 Haziran 2021, <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-international-trade>

CNN Türk. (1 Şubat 2011). Erdoğan'dan Mübarek'e: "Halka Kulak Ver". Erişim: 5 Nisan 2022, <https://www.cnnturk.com/2011/turkiye/02/01/erdogandan.mubareke.halka.kulak.ver/605326.0/index.html>

CNN Türk. (14 Ocak 2011). Tunus'ta Cumhurbaşkanı Ülkeyi Terk Etti. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/01/14/tunusta.cumhurbaskani.ulkeyi.terketti/603236.0/index.html>

CNN Türk. (18 Nisan 2012). Türkiye-Hollanda İlişkileri 400 Yaşında. Erişim: 6 Mayıs 2022, <https://www.cnnturk.com/2012/dunya/04/18/turkiye.hollanda.iliskileri.400.yasinda/657672.0/index.html>

CNN Türk. (3 Ekim 2014). Tezkereye ABD'den Övgü, İran'dan Eleştiri, Suriye'den Sert Tepki!. Erişim: 27 Mart 2022, <https://www.cnnturk.com/haber/dunya/tezkereye-abdden-ovgu-irandan-elestiri>

Cumhuriyet. (11 Aralık 2011). İran, Türkiye'yi Vurmakla Tehdit Etti!. Erişim: 27 Mart 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/iran-turkiyeyi-vurmakla-tehdit-etti-304626>

Cumhuriyet. (12 Ağustos 2018). Paramız Doğrudan Bir ABD Başkanı Tarafından Hedef Alındı. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/paramiz-dogrudan-bir-abd-baskani-arafindan-hedef-alindi-1053665>

Cumhuriyet. (12 Mayıs 2010). Erişim: 13 Mart 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/anlasmalar-imzalandi-144408>

Cumhuriyet. (17 Mart 2014). "Türk Askerine Çuval" Olayında Flaş Gelişme. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turk-askerine-cuval-olayinda-flas-gelisme-51483>

Cumhuriyet. (28 Ekim 2015). YPG ve ABD Omuz Omuza. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ypg-ve-abd-omuz-omuza-398143>

Deutsche Welle. (19 Mart 2011). Libya'ya Askeri Müdahale Başladı. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.dw.com/tr/libyaya-askeri-m%C3%BCdahale-ba%C5%9Flad%C4%B1/a-14924461>

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (t.y.). Erişim: 22 Ağustos 2021, <https://www.deik.org.tr/>

Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>

Dünya Gazetesi. (28 Ekim 2014). İran, Türk TIR'larına Yakıt Satmayacak. Erişim: 27 Mart 2022, <https://www.dunya.com/dunya/iran-turk-tir039larina-yakit-satmayacak-haberi-261272>

Ergan, U. (5 Temmuz 2006). İşte Stratejik Vizyon Belgesi. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-stratejik-vizyon-belgesi-4699476>

Ergan, U. (5 Temmuz 2006). İşte Stratejik Vizyon Belgesi. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-stratejik-vizyon-belgesi-4699476>

Euronews Türkçe. (11 Şubat 2019). Türkiye'den Çin'e: Toplama Kamplarını Kapatın. Erişim: 25 Mayıs 2022, <https://tr.euronews.com/2019/02/09/d-sisleri-bakanl-g-turk-kamuoyunun-ag-r-insan-haklar-ihlalleri-konusundaki-tepkisi-dikkate>

Euronews. (23 Haziran 2017). Katar'a 13 Maddelik Ültimatom ve 10 Gün Süre. Erişim: 11 Nisan 2022, <https://tr.euronews.com/2017/06/23/katara-13-maddelik-ultimatom-ve-10-gun-sure>

Euronews. (26 Ekim 2018). Almanya Ekonomi Bakanı: Alman Şirketler Türkiye'de Güvende Hissetmediklerini Söylüyor. Erişim: 22 Nisan 2022, <https://tr.euronews.com/2018/10/26/almanya-ekonomi-bakan-alman-sirketler-turkiye-de-guvende-hissetmiyor>

Evrensel. (21 Şubat 2006). Erişim: 12 Şubat 2022, <https://www.evrensel.net/haber/169251/diplomatik-kustahlik>

Güneş. (31 Temmuz 2016). Köln'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mesajı!. Erişim: 22 Nisan 2022, <https://www.gunes.com/gundem/kolnde-cumhurbaskani-erdoganin-mesaji-707829>

Haberler. (15 Kasım 2009). Dostluk Denizi-2009 Türkiye Mısır İkili Tatbikatı Yarın Başlıyor. Erişim: 5 Nisan 2022, <https://www.haberler.com/guncel/dostluk-denizi-2009-turkiye-misir-ikili-tatbikati-haberi/>

Halk TV. (18 Ocak 2023). Rusya Türkiye'den 20 milyar dolarlık alacağını neden erteledi?. Erişim: 28 Ocak 2023, <https://halktv.com.tr/makale/rusya-turkiyeden-20-milyar-dolarlik-alacagini-neden-erteledi-714223>

Hürriyet. (1 Mart 2003). Tartışmalı Tezkere Reddedildi. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tartismali-tezkere-reddedildi-130976>

Hürriyet. (11 Ocak 2011). Merkel: Kıbrıs'taki Çözumsuzluğun Sorumlusu Türkler. Erişim: 22 Nisan 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/merkel-kibristaki-cozumsuzlugun-sorumlusu-turkler-16735716>

Hürriyet. (12 Kasım 2003). Sarı tehlike alarmı. Erişim: 28 Ocak 2023, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/sari-tehlike-alarmi_ID471982/

Hürriyet. (15 Kasım 2013). Hollanda Hükümetinden 'Patriot' Onayı. Erişim: 7 Mayıs 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/hollanda-hukümetinden-patriot-onayi-25127696>

Hürriyet. (17 Şubat 2019). ABD ile Arka Kapı Diplomasisi. Erişim: 28 Ocak 2023, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/jale-ozgenturk/abd-ile-arka-kapi-diplomasisi-41119632>

Hürriyet. (18 Ocak 2001). Fransa Sözde Soykırımı Tanıdı. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/fransa-sozde-soykirimi-tanidi-39217931>

Hürriyet. (20 Eylül 2006). İran ile Uçak Krizi. Erişim: 27 Mart 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-ile-ucak-krizi-5117592>

Hürriyet. (25 Şubat 2009). THY Uçağı Düştü. Erişim: 7 Mayıs 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/thy-ucagi-dustu-11081596>

Hürriyet. (27 Ağustos 2012). Fransa Bunu Da Yaptı. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/fransa-bunu-da-yapti-21308233>

Hürriyet. (30 Ocak 2009). Erişim: 12 Şubat 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-tavrim-moderatore-10887334>

Hürriyet. (4 Eylül 2016). Alman Milletvekili İncirlik'te Kapıdan Döndü. Erişim: 22 Nisan 2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/alman-milletvekili-incirlikte-kapidan-dondu-40215766>

Hürriyet. (7 Mayıs 2003). Erdoğan'dan Wolfowitz'e yanıt: "Türkiye hata yapmadı". Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/erdogandan-wolfowitz-yanit-turkiye-hata-yapmadi-5181056>

Kanada Dışişleri ve Uluslararası Ticaret Bakanlığı Uluslararası Ticaret Bölümü. (t.y). Erişim: 16 Haziran 2021, https://www.tradecommissioner.gc.ca/about-a_propos/index.aspx?lang=eng

Koparan, Ö., Özcan, E. E. (23 Ağustos 2020). Fırat Kalkanı Harekatı'nın Üzerinden 4 Yıl Geçti. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/firat-kalkani-harekatinin-uzerinden-4-yil-gecti/1950575>

Milliyet. (11 Temmuz 2009). Erdoğan: Adeta Bir Soykırım. Erişim: 25 Mayıs 2022, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/erdogan-adeta-bir-soykirim-1116463>

Milliyet. (4 Kasım 2017). Cavit Çağlar'a Büyük Onur. Erişim: 28 Ocak 2023, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/cavit-caglara-buyuk-onur-2549445>

MÜSİAD Nedir?. (2017). Erişim: 15 Eylül 2021, https://www.musiad.org.tr/uploads/popup-1/musiad_nedir_web.pdf

Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği. (t.y.) Erişim: 4 Eylül 2021, <https://www.musiad.org.tr/>

NTV. (22 Kasım 2022). Suudi Arabistan'dan TCMB'ye 5 milyar dolar. Erişim: 28 Ocak 2023, <https://www.ntv.com.tr/ntvpara/son-dakika-haberi-suudi-arabistandantcmbye-5-milyar-dolar,lWHzTgnwzEG2mj4upXjeTQ>

Özetle TOBB. (2017). Erişim: 15 Eylül 2021, <https://tobb.org.tr/Sayfalar/ozetleTOBB.php>

Radikal. (12 Ekim 2009). Erişim: 12 Şubat 2022, <http://www.radikal.com.tr/dunya/one-minuteun-ardindan-anadolu-kartali-gerilimi-958829/>

Sabah. (27 Şubat 2003). Erişim: 18 Aralık 2021, <http://arsiv.sabah.com.tr/2003/02/27/s0712.html>

Sabah. (27 Şubat 2003). Erişim: 18 Aralık 2021, <http://arsiv.sabah.com.tr/2003/02/27/s0712.html>

Sputnik Türkiye. (11 Nisan 2019). Macron 'Ermeni Soykırımı' Kararını İmzaladı. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://tr.sputniknews.com/20190411/fransanın-ermeni-soykirimi-karari-macron-tarafindan-imzalandi-1038724185.html>

Takvim. (26 Şubat 2011). Sakız Rövanşı. Erişim: 15 Mayıs 2022, https://www.takvim.com.tr/siyaset/2011/02/26/en_soguk_6_saat

Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Erişim: 5 Eylül 2021, <https://ticaret.gov.tr/>

TimeTürk. (7 Mayıs 2021). 4 Temmuz 2003: Türkiye'yi sarsan 'Çuval' olayı. Erişim: 19 Aralık 2021, <https://www.timeturk.com/gundem/4-temmuz-2003-turkiye-yi-sarsan-cuval-olayi/haber-1692155>

TRT Haber. (21 Mayıs 2012). Türkiye-Fransa İlişkilerinde Beyaz Sayfa. Erişim: 15 Mayıs 2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-fransa-iliskilerinde-beyaz-sayfa-41604.html>

Türk Dil Kurumu. (t.y.) Erişim: 3 Nisan 2021, <https://sozluk.gov.tr/>

Türk Eximbank. (t.y.) Erişim: 14 Ağustos 2021, <https://www.eximbank.gov.tr/>

Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği. (t.y.) Erişim: 30 Ağustos 2021, <https://tusiad.org/tr/>

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y.) Erişim: 18 Aralık 2021, www.mfa.gov.tr

Türkiye İhracatçılar Meclisi. (t.y.) Erişim: 23 Ağustos 2021, <https://tim.org.tr/tr/default>

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. (t.y.) Erişim: 26 Ağustos 2021,
<https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/AnaSayfa.php>

EKLER

EK 1:

BİREYSEL GÖRÜŞME FORMU

KİŞİSEL BİLGİLER

1. Yaş:
 2. Eğitim Düzeyi:
-

MESLEKİ BİLGİLER

1. Görev/Faaliyet:
 2. Ülke:
 3. Dönem:
-

TİCARET DİPLOMASİSİNE İLİŞKİN TEMEL BİLGİLER

1. Ticaret diplomasisini nasıl tanımlarsınız?
2. Bir ticaret diplomatından hangi hizmetler beklenir?
3. Türkiye'nin ticaret diplomasisi uygulamalarını nasıl değerlendirirsiniz?

ÇALIŞMA KAPSAMI DÖNEMDEKİ FAALİYETLERE İLİŞKİN BİLGİLER

1. Görev yapılan/faaliyet gösterilen ülkede kamu kurum ve kuruluşları ve iş yapılan diğer paydaşlarla temaslarda sorunlar veya zorluklar gözlemlenmiş mi?
2. Görev yapılan/faaliyette bulunulan ülkede, ticaret diplomasisi faaliyetlerinin ve ticari faaliyet gerçekleştirmek amacıyla yapılan görüşmelerin programlanmasına ilişkin olarak aksaklıklar/zorluklar yaşandı mı?
3. Görev yapılan/faaliyet gösterilen ülkedeki sivil toplum kuruluşlarıyla yapılan program ve çalışmalarda Türk firmalarına yönelik olumsuz bir tavır/tutum veya uygulama farklılığı gözlemlendi mi?
4. Görev yapılan/faaliyet gösterilen ülkenin özel sektör temsilcileri olan firmalarca, Türk firmalarıyla iş yapmaktan kaçındığına dair bir gözlem yapıldı mı?
5. Görev yapılan/faaliyet gösterilen ülkede, kamu, STK ve iş dünyası temsilcilerince, Türk firmalarına yönelik olarak diğer yabancı firmalardan farklı bir tutum/davranış/uygulama benimsendi mi?